Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:
Share — copy and redistribute the material in any medium or format
Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ա. ԵԱԶԸՃԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ

Հ. եւ Զ. ԱՍԱՏՈՒՐ

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐՈՒ

ԱՐՁԱԿ ԵՒ ՈՏԱՆԱՒՈՐ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ (Դ. ՏԱՐԻ)

ԵՒ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ (Ե. ՏԱՐԻ)

Կ. ՊՈԼԻՍ
ԳՐԱՏՈՒՆ Ա. ԵԱԶԸՃԵԱՆ
Ֆինճանճըլար, Պայըքլ Հանը
1926

491.99-8
Ա-73

1930 Boston

Ecole

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ա. ԵԱԶՃԵԱՆ ԳՐԱՏԱՆ 1005-10

Հ. եւ Զ. ԱՍԱՏՈՒՐ

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐՈՒ

ԱՐՁԱԿ ԵՒ ՈՏԱՆԱՒՈՐ

ՄԻՋԻՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ (Դ. ՏԱՐԻ)

ԵՒ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՔ (Ե. ՏԱՐԻ)

Կ. ՊՈԼԻՍ

ԳՐԱՏՈՒՆ Ա. ԵԱԶՃԵԱՆ

Ֆինճանճըլար, Պօյալը Հանը

1926

15.02.2013

Յ. Մ. ՍԷԹԵԱՆ
ՏՊԱՐԱՆ, ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
ԹՂԹԱՎԱՃԱՌԱՏՈՒՆ
№ 66

3694-2009

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Մեր *Թանգարան*ներու շարքին այս նոր հատորը յատկացած է Միջին դասընթացքի Բ. տարիին եւ Բարձրագոյն դասընթացքի Ա. տարիին: Վերջին հատորը պիտի յատկանայ բարձրագոյն եւ լրացուցիչ կարգերուն:

Այս գրքին նպատակը չէ բնիկ եւ օտար հեղինակներու հաւաքածոյ մը ներկայացնել եւ ճանչցնել միայն զուտ գրական հատուածներ, կամ գրական սեռերու եւ մատենագրութեանց պատմութեան մասին ծանօթութիւններ: Ասիկա նիւթը պիտի կազմէ ուրիշ աշխատութեան մը, որուն արդէն ձեռնարկած ենք: Այս նոր գրքին մէջ մեր գլխաւոր ջանքը եղած է մեր նախակրթարաններու աշակերտներուն գրական ծանօթութիւններ աւանդել: Բնական երեւոյթներու նկարագրութիւնը, հին եւ նոր կարեւոր գիւտերու մասին ամփոփ ծանօթութիւններ, մեծ հնարիչներու կեանքին գլխաւոր գիծերը մեզի առիթ եղած են ներկայացնելու այնպիսի գրուածներ որոնք պիտի կրնան ծառայել մշակելու ուսանողներուն գրական ու գեղագիտական ճաշակն ալ:

Այս հատորը կը պարունակէ մեծ մասամբ նոր գրուած ոտանաւորներ՝ առակ կամ քնարերգութիւն: Իւրաքանչիւր ոտանաւորի քով դրած ենք մանրավէպ մը եւ հանրագիտական ծանօթութիւն մը, որոնք մէկ դասի ամբողջութիւն մը կը կազմեն: Ոտանաւոր պարունակող իւրաքանչիւր դասէ ետքը դրած ենք երեք արձակ հատուածներ որոնցմէ մէկը ընդհանրապէս պատմուածք մըն է, եւ միւսները գիտական, տեղագրական, նկարագրական, տնտեսագիտական հատուածներ: Ասոնց ընտրութեան մէջ միշտ նկատի ունեցած ենք այն օգուտը զոր գործնական կեանքի համար պէտք է քաղէ աշակերտը, բարոյական առողջ սկզբունքներ ամբարելով:

Դասերուն մեծ մասին կցած ենք ընդհանրապէս դասէն ներշնչուած *Շարադրութեան նիւթեր*, զոր ուսուցիչը կրնայ տալ աշակերտներուն, ըստ իրենց զարգացման աստիճանին:

Մեր հաւաքած յանգաւոր *Ժողովրդական առածները*

լեզուական գոհարներ են: Անոնցմէ եօթանասունէ աւելի պիտի գտնեն ընթերցողները *Թանգարանի* Գ. եւ Դ. հատորներուն մէջ: Մեր ջերմ բղձանքն է որ անոնք անկորուստ մնան հայ շրթունքներու վրայ, զի կը խտացնեն մեր նախահայրերուն դարաւոր փորձառութիւնը: Այս առածները կրնան գոց սորվուիլ եւ անոնց մեծ մասը կրնայ ծառայել նաեւ իբր նիւթ շարադրութեան:

Պատկերներուն սովորականէն աւելի տեղ յատկացուցած ենք: Ասոր պատճառն է սա համոզումը՝ թէ յաճախ պատկեր մը շատ աւելի բան կը հասկցնէ եւ շատ աւելի խորունկ հետք կը թողու աշակերտներու մտքին մէջ քան ամբողջ էջեր բացատրութեանց: Այս մասին վկայ են եւրոպական վերջին հրատարակութիւններն ոմանք ուր բնագրէն աւելի ընդարձակ տեղ տրուած է պատկերներուն:

Այս գրքին *Բացատրութիւններու* բաժինին մասնաւոր խնամք տարուած է: Բաւականացած չենք չոր տեղեկութիւններով, այլ մանրավէպերով եւ շահեկան ծանօթութիւններով ուզած ենք օգտակար եւ հաճելի դարձնել ընթերցումը: Գիտական բառերու բացատրութիւնները բարձրագոյն դասընթացքի աշակերտներու համար գրուած են մեծ մասամբ, եւ մասնաւորապէս անոնց նուիրուելիք դասախօսութիւններուն սահմանուած են:

Ուսուցիչները պէտք չէ բաւականանան մեր կողմէ տրուած բացատրութիւններով: Իրենք պարտաւոր են լրացնել հեղինակներուն գործը հոն ուր անոնք, ուսուցչին ներկայութիւնը մտաբերելով, բացատրութիւնները աւելորդ դատած են: Ասկէ զատ, աշակերտներուն մտաւոր զարգացման մակարդակը նկատողութեան առնելով, կարելի է հատուածներու շարքը փոխել, դժուարները յետաձգել, բացատրութեանց մասը կրճատել, ի հարկին բոլորովին զանց ընելով դժուարին մասերը Միջին դասընթացքին մէջ:

Այս կերպով, կը յուսանք որ այս հատորն ալ, *Թանգարանի* միւս հատորներուն պէս, օգուտէ զուրկ չպիտի ըլլայ մեր նախակրթարաններու աշակերտներուն եւ աշակերտուհիներուն համար:

Հ. եւ Զ. Ասատուր

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Նոտրական գիրերով նշանակուած նիւթերը ոտանաւոր են

		Էջ
Յառաջաբան	Հ. եւ Զ. Ասատուր	Գ
1. **Ճահիճն եւ գետ** (Առակ Կռիլովի)	Գաբրիէլ Արք. Այվազովսքի	1
2. *Նուառ*	Լիւտովիք Հալէվի	9
3. *Այգեկութք*	Լամարթին	16
4. *Արեգակնային դրութիւն*	Մ. Ն.	21
5. **Օրհնեալ արհեստ**	Ժան Էքառ	24
6. *Յոբենին ցանքը*	Էմիլ Զօլա	30
7. *Յարատեւ աշխատանքը գեղարուեստի մէջ*	. . . . .	33
8. *Նիկողոս Զօրայեան*	Մատթէոս Մամուրեան	40
9. **Տառեղը**	Լաֆօնթէն	43
10. *Էջմիածնայ վանքը*	Լիւսիէն Մէյեաք	49
11. *Օճառի ճարտարարուեստը*	. . . .	54
12. *Հօտին վերադարձը*	Ալֆօնս Տօտէ	59
13. **Հեղեղին երգը**	Վիքթոռ տը Լափրատ	62
14. *Արծիւի բոյնը*	Նորվէկեան հէքեաթ	71
15. *Արդի վայրենիներուն թշուառութիւնը*	Ժիւլ Փայեօ	77
16. *Թղթատար աղաւնիները*	. . . .	85
17. **Սիրամարգը եւ սոխակը**	(Առակ)	91
18. *Վիեննայի Մխիթարեանց վանքը*	. . . .	98
19. *Պրիօշները*	Լիւտովիք Հալէվի	104
20. *Անակնկալ յաջողութիւնը*	Լաքորտէռ	108
21. **Իմ մահը**	Պետրոս Դուրեան	111
22. *Հին մատեաններ*	Մատաթիա Գարագաշեան	118

		Էջ
23. Վերջինը	Սթալ	122
24. Ճանթարգելին հնարիչը	. . . .	125
25. **Երազ մը**	Եղիշէ Արք. Դուրեան	132
26. Կորիւնը	Ժիւլ Ժէռառ	140
27. Դրուագ մը	Յովհաննէս Հինդլեան	144
28. Սառին թափառումները	. . . .	147
29. **Լուսնի Ծոցին Երգը**	Կի տը Մոփասան	152
30. Բոյները	. . . .	160
31. Ժիլ Պլասի առաջին արկածը	Լը Սաժ	166
32. Մրջիւնները	. . . .	172
33. **Ծառին Երգը**	Ժիւլ Կոնսուան	180
34. Ածխահանքերը Թուրքիոյ մէջ	. . . .	187
35. Տէրոյենց Յովհաննէս պատուելին	Եղիա Տէմիրճիպաշեան	193
36. Շոգենաւ եւ շոգեկառք	. . . .	198
37. **Առ զեփիւռն Ալէմ Տաղի**	Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան	202
38. Ջուրին գործունէութիւնը հողին տակ.	. . . .	22[illegible]
39. Ս. Հռիփսիմեանց տօնը	Գարեգ. Եպս. Սրուանձտեանց	227
40. Շերամը եւ մետաքսը Թուրքիոյ մէջ	. . . .	232
41. **Ծիծեռնակին վերադարձը**	Օրռան	239
42. Փասթէօր իր աշխատանոցին մէջ	Տօքթոր Ռու	249
43. Խորհողներ	Բրոֆ. Յակոբոս Ճէնիզեան	258
44. Առիւծի որսորդութիւն	Էտուառ Ֆօա	264
45. **Արտոյտին Երգը**	Վիքթոր տը Լափրատ	268
46. Ածխավաճառը եւ ազնուականը	Էտմոնտօ տէ Ամիչիս	274
47. Բնութեան երաժշտութիւնը	Անտրէ Թէօրիէ	277

ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

	Էջ		Էջ
Կօշիկները եւ բանալին	4	Փէլիսօնի սարդը	133
Հովուութենէ նկարչութեան	25	Բուսաբանութեան առաջին դասը	153
Գիրք եւ ցնցուղ	45	Կիյեօմ Թէլ	181
Պէրնար Փալիսի	65	Լուի ԺԴ. եւ Մօլիէռ	210
Պատուոյ պարտքերը	92	Ջեռնոցը	240
Լեռնականին տնակը	113	Թիցիանօ	269

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արեւը	5	Հրաբուխները	134
Լուսաւորում	26	Լուսինը	154
Ծաղիկի պատուաստը եւ Ճէննըր	46	Միքրոպները	183
Ջուրը եւ ջուրի շոգին	66	Օրինէմա	212
Հեռագիր	93	Աստղերը եւ միգամածները	242
Երկաթը եւ պողպատը	113	Փարոսները	270

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

Հանելուկ	Ա.	կը նշանակէ	ՆԱՄԱԿ	61
Հանելուկ	Բ.	կը նշանակէ	ԼԵԶՈՒ	70

ԿԱՐԵՒՈՐ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

ԷՋ	ՏՈՂ	ՍԽԱԼ	ՈՒՂԻՂ
4	1	նորավէպեր	մանրավէպեր
15	2	կազմուած	կազմուած է
19	31	խմորում	խմորուիլ
64	13	կը խըլեմ	կը խըլեն
64	13	ջուրովս	ջուրերս
83	31	pierre calcaire	pierre à plâtre
89	25	քստմնել	քստմնիլ
98	1	Վիենայի	Վիեննայի
115	15	800	900
115	14	fer trempé	acier trempé
116	25	1871ին	1872ին
166	1	35	31
190	25	ցնդումի	շոգիացումի
190	30	զանոնք	փաղաղիչ մարմինները
191	26	primititive	primitive
192	2	միջոցին էր	միջոցին է
192	18	արիութիւն	ուրախութիւն
196	7	Բանադասը և որ	Բանադասը, որ
218	29	Լուի ԺԳ.	Լուի ԺԴ.
222	16	ջուրին	ծովուն
222	28	մղուելով	մզուելով
230	18	Սրուանցտեանց	Սրուանձտեանց
244	5	157երորդ	157՝ երրորդ
248	14	երկվայրկեանի	վայրկեանի

ԹԱՆԳԱՐԱՆ

ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐՈՒ

I. ՃԱՀԻՃ ԵՒ ԳԵՏ

ԱՌԱԿ ԿՐԻԼՕՎԻ[1]

Ճահիճն[2] ըսաւ քովի գետին. «Ի՞նչ է ադ,
Ո՛ր ժամանակ որ մարդ նայի քու վըրադ,
Ջուրերդ խիկոյն կը վազվըզեն, կը փախչին.
Քուրի՛կ, միթէ յոգնիլ չունի՞ս բընաւին[3]:
Ասկէ ի զատ կը տեսնեմ որ չալկեր ես,
Եւ ամէն օր ջուրերուդ վրայ կը կըրես,
Թանձըր թանձըր բեռերով լի նաւեր մեծ,
Եւ իրարու կապուած լաստեր բարձրաբերձ:
Ի՛նչ աշխատանք: Այդ կեանքը կեանք չէ՛, քուրի՛կ.
Այդ՝ տանջանք է, միշտ շարժում է, միշտ մրրիկ:
Մէյ մը դարձիր, նայէ՛, քեզ հետ բաղդատէ՛
Իմ վիճակըս: Տե՛ս թէ ո՛րքան հանդարտ է:
Ի՞նչ մեծ խօսիմ. ես անուն մը հանած չեմ,
Քարտէսին վրայ ձիգ[4] գիծերով գըծուած չեմ,
Բայց կ'անցընեմ աղուոր օրեր անխըռով.
Չեմ տառապիր աշխատութեան ճիգերով:»

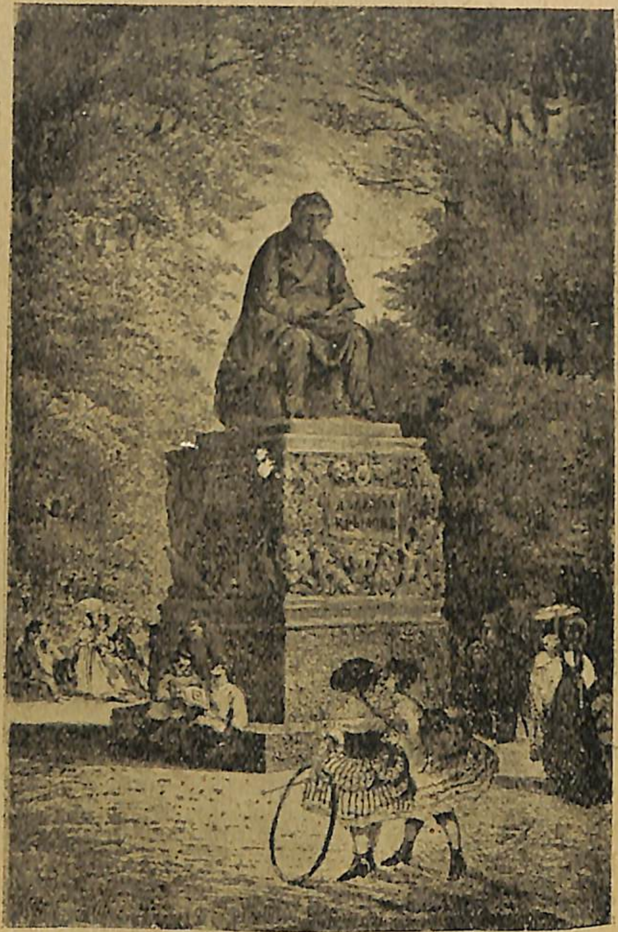

Քռիլովի արձանը

Գետը գործօն, ժրրաջան,
Սապէս տըւաւ պատասխան.
«Ես ինչո՞ւ մեծ եմ այսքան,
Չի կ՚աշխատիմ անպայման.
Շարժմամբ է որ ամէն օր,
Ջուրերով ջինջ ու փայլուն,
Ես օգուտներ նորանոր
Կը նուիրեմ ամէնուն։
Տարիներո՛վ ալ այսպէս
Պիտի վազեմ, սուրամ ես,
Մինչ քու կենցաղդ անարժան
Պիտի մընայ աննըշան։»

Այսօր գետը դեռ կը հոսի,
Ճահիճն եղաւ տարուէ տարի
Տղմաթաթաւ,
Ու ցամքեցաւ.
Վըրան բուսան եղէգ ու սէզ.
Անհետ եղաւ ան վերջապէս։

Այսպէս անօգուտ ձիրքը կը կորի(6),
Եւ ուժր կ՚երթայ
Օր օրուան վըրայ
Երբ անգործ մընայ՝ ծուլութեան գերի։

ԳԱԲՐԻԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅՎԱԶՈՎՍՔԻ(6)ի
հետեւողութեամբ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆՈՐԱՎԷՊԵՐ

ԿՕՇԻԿՆԵՐԸ ԵՒ ԲԱՆԱԼԻՆ

Վօլթէռ(7) իր քով սպասաւոր մը ունէր Ժօզէֆ անունով, որ հաւատարիմ եւ անձնուէր, բայց քիչ մը ծոյլ էր եւ կը ջանար իր գործերը կրցածին չափ թեթեւցնել:

—Ժօզէ՛ֆ, ըսաւ օր մը, կօշիկներս բե՛ր:

Սպասաւորը փութկոտութեամբ բերաւ զանոնք, եւ իր տէրը դիտել տուաւ որ կօշիկները կը կրեն հետքերը իր նախորդ օրուան պտոյտին:

—Մոռցա՞ր կօշիկներս այս առտու մաքրելու:

—Ո՛չ, պարո՛ն, պատասխանեց ծոյլը, բայց փողոցները լեցուն են ցեխով եւ, երկու ժամ ետքը, ձեր կօշիկները հիմակուանին չափ աղտոտ պիտի ըլլան:

Վօլթէռ ժպտեցաւ, հագաւ կօշիկները եւ առանց պատասխանելու մեկնեցաւ: Հազիւ թէ տանը սեմէն դուրս նետած էր ոտքը՝ Ժօզէֆ ետեւէն վազեց.

—Պարո՛ն, պարո՛ն, պոռաց, ո՞ւր է բանալին:

—Ի՞նչ բանալի:

—Մառանին բանալին, նախաճաշիս համար . . . :

—Նախաճաշի՞դ համար: Ի՞նչ հարկ կայ նախաճաշ ընելու: Երկու ժամ ետքը այնքան անօթի պիտի ըլլաս որքան հիմայ:

Ժօզէֆ հասկցաւ եւ, այն օրէն ետքը, ամէն օր խնամքով մաքրեց իր տիրոջը կօշիկները:

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՐԵՒԸ.—*Արեւը, որ երկինքի միլիոնաւոր աստղերէն մէկն է եւ որուն շուրջը կը դառնայ երկիրը բոլորելով շրջան մը որ մէկ տարի կը տեւէ, աղբիւրն է մեր աշխարհի մակերեւոյթին վրայ երեւան եկած բոլոր գործունէութեան: Արեւը երկրէն 1,300,000 անգամ աւելի մեծ է: Իր լոյսը 8 վայրկեանէն կուգայ երկրին, վայրկեանը 18 միլիոն քիլոմէթր ճամբայ կտրելով անջրպետին մէջէն: Քօփէրնիքէ(8) առաջ, մարդիկ կը կարծէին թէ* արեւն էր որ կը դառնար երկրին շուրջը *բոլոր երկինքի աստղերուն հետ: Այսօր ընդունուած է թէ* երկիրն է որ կը դառնայ արեւուն շուրջը, *եւ թէ արեգակնային դրութեան կեդրոնն է արեւը:*

Արեւին մէջ, հեռադիտակով նայուած ատեն, կ'երեւան բիծեր, որոնք ահագին ճեղքեր են, հսկայական անդունդներ: Այդ բիծերէն ոմանք 300,000 քիլոմէթր լայնութիւն կ'ունենան: Տասնըմէկ տարին անգամ մը բիծերը կը բազմանան: Այդ բազմացման կը զուգադիպին երկրի վրայ ալ բազմաթիւ հիւսիսայգներ, ելեկտրական, մագնիսական շփոթութիւններ եւ յաճախ երկրաշարժներ:

Աստղաբաշխներուն(9) *նորագոյն դիտողութիւնները կը հաստատեն թէ արեւը հետեւեալ կազմութիւնը ունի: Նախ հրաշող նիւթէ գունտ մը, որուն վերին խաւերէն կազմուած է լուսագունտը* (photosphère): *Լուսագունտին շուրջը կայ առաջին մթնոլորտ մը որ* 300 *քիլոմէթր թանձրութիւն ունի եւ կը պարունակէ երկրիս մէջ ծանօթ բոլոր մետաղներուն խիտ շոգիները: Յետոյ կուգայ երկրորդ մթնոլորտ մը որուն թանձրութիւնը հազարաւոր քիլոմէթր է եւ որ կազմուած է կազերէ: Երկրորդ մթնոլորտէն վեր կայ նաեւ պսակը, զոր խաւարումներու ատեն միայն կարելի է տեսնել եւ ուսումնասիրել:*

Այս մթնոլորտէն է որ կը ցայտեն բոցերու անհուն սիւներ, որոնցմէ շատեր 100,000 *քիլոմէթր բարձրութիւն ունին եւ ոմանք մինչեւ* 500,000 *քիլոմէթրէ աւելի: Այդ ահագին բոցերը վարդի, ծիրանիի, եղբեւանիի գոյնով լուսափաղփ*(10) *լեռներ են: Ատոնք մեծասքանչ ձեւեր կ'առնեն. կրակէ կամարներ, սիւներ, գունտեր, անհունութեան մէջ տեղացող բոցի անձրեւներ, հսկայական բոյսեր, որոնք վարդագոյն ալիք-*

Արեւին բիծերուն լուսանկարը

ներէ դուրս կը ժայթքեն։ Այդ ժայթքումները արդիւնք են հրաբուխներու, որովհետեւ ամբողջ արեւը հրաբխային բորբոքման մէջ է տեւական կերպով։ Այդ ժայթքումներէն կը գոյանան ահեղ հրացայտքեր ու ցցուածքներ։ Ասոնք առաջ կուգան այն նիւթերէն զորս դուրս կը նետէ արեւին կեդրոնական կորիզը(11) եւ որոնք հսկայական պղպջակներու պէս կ'անցնին լուսագունտին մէջէն, կը տարածուին եւ ապա կը պայթին։ Այսպէս ժայթքող նիւթերը նախ կազային եւ յետոյ հեղուկ կ'ըլլան. յետոյ հաստատուն, ապա վերստին կ'իյնան արեւին մակերեւոյթին վրայ, ուր կը տեղաւորուին այդ մետաղի խարամները(12) հալած բիւրեղի լողանքի մը մէջտեղ։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Կռիլով.**— Նշանաւոր ռուս առակագիր մըն է, որ ծնած է *1768* ին եւ մեռած *1844*ին։

(2) **Ճահիճ.**—Տղմուտ վայր(պաքագլըգ). համանիշ են **եղախր, մօրատ, ճախիճ**։

(3) **Բնաւին.**— Կը նշանակէ «բնաւ». **ին** յետադաս մասնիկը երբեմն բառերու վրայ կ'աւելցուի առանց իմաստին զգալի կերպով փոխելու. **բնաւ** եւ **բնաւին** համանիշ են։

(4) **Ջիգ.**— Ջգտեալ, պիրկ, պրկուած. կը նշանակէ նաեւ երկայն: Հոս այս վերջին իմաստով գործածուած է:

(5) **Կորիլ.**— Կորսուիլ: Այս բառը կը գործածուի աւելի յաճախ **կորչիլ** ձեւով, որ գրաբարէ մնացած է ուղղակի արդի աշխարհաբարին մէջ:

(6) **Գաբրիէլ Արքեպիսկոպոս Այվազովսքի.** — Ծնած 1812ին, մեռած է 1880ին։ Ժողովրդական ճոխ բարբառով հայ ոտանաւորի վերածած է **Կռիլովի Առակները**՝ որ կը պարունակէ հայ լեզուի ռամկօրէն ասութիւններէն թանկագին գանձ մը:

(7) **Վոլթէռ.**— Ֆրանսացի նշանաւոր գրագէտ։ Իր ընկերական ու գրական ազդեցութիւնը մեծ եղած է իր ժամանակակիցներուն վրայ(*1694—1778*):

(8) **Կոփէռնիք.** — Լեհաստանցի գիտուն աստղաբաշխ, որ ծնած է *1473* ին եւ մեռած 1543 ին:

(9) **Աստղաբաշխ.**— Աստղաբաշխ կը կոչուին այն գիտուն-

ները որոնք երկինքի զննութեամբ կ'զբաղին եւ երկնային մարմիններու շարժումներուն օրէնքները կ'ուսումնասիրեն: Պէտք չէ շփոթել աստղաբաշխը (astronome) աստղագէտին (astrologue)ին հետ. աստղագէտ կը կոչուին անոնք որ աստղերու քննութեամբ կը յաւակնին գուշակել ապագայի դէպքերը։

(10) **Լուսափաղփ.**— Կը նշանակէ լուսափայլ: Այս բառը կազմուած է **լոյս** եւ **փաղփ** արմատներէն. **փաղփ** գրաբարի մէջ գործածուած է **փայլ**ի իմաստով, իսկ աշխարհաբարի մէջ սովորաբար **փաղփէ** կազմուած **փաղփուն** ածականը միայն կը գործածուի **փայլուն** կամ **փայլփլուն**ի իմաստով:

(11) **Կորիզ** (noyau).— Այս բառը իր բուն իմաստով կը նշանակէ պտուղին այն մասը որ կարծր է եւ կը պարունակէ իր մէջ ճաշակելի չոր պտուղ, ինչպէս դեղձին, ծիրանին կուտերը: «Կորիզ» կը գործածուի նաեւ գիսաւոր աստղի մը հա[illegible]ուն մասին համար: Հոս գործածուած է այս վերջին իմաստով: Փոխաբերաբար կը գործածուի անձերու խումբի մը համար որուն շուրջ կը հաւաքուին ուրիշներ։

(12) **Խարամ** (scories). — Ապակենման նիւթ որ հալած մետաղի մակերեսին վրայ կ'ելլէ. Կ'ըսուի նաեւ **աղբ**:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—Բացատրեցէ՛ք թէ ի՞նչ է Քռիլովի այս առակին բարոյականը:—Ի՞նչպէս կը գտնէք Վօլթէռի վարմունքը հանդէպ իր սպասաւորին:— Եթէ իր տեղը ըլլայիք դուք այդպէ՞ս պիտի ընէիք:— Ի՞նչ է արեւին լուսազունդը:— Արեւին առաջին մթնոլորտին վրայ ի՞նչ գիտէք: — Երկրորդ մթնոլորտին վրայ ի՞նչ գիտէք:—Ե՞րբ կը տեսնուի արեւին պսակը:— Ի՞նչ կը տեսնենք արեւին մէջ երբ անոր նայինք դիտակով:— Ինչի՞ արդիւնք են արեւին բոցերը:—Ի՞նչ գիտէք արեւին բիծերուն վրայ: —Արեւին լոյսը քանի՞ վայրկեանէն կը հասնի մեզի:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Գրեցէ՛ք թէ ինչպէ՞ս անցուցիք ձեր արձակուրդը եւ ի՞նչ կ'զգաք երբ դպրոցական նոր տարեշրջան մը կ'սկսի:

2· ՆՈՒԱՌՕ

— Պարոն Սիմօնը հո՞ս է(*)։

— Հոս է, պատասխանեց պառաւ կին մը... բայց եթէ Շօտրօն երթալու համար կ'ուզէք...։

— Այո՛, Շօտրօն երթալու համար։

— Է՜հ, խեղճ մարդը աղէկ չէ առտուընէ ի վեր... ծունկերը կը կտրտին կոր... չի կրնար դուրս ելլել... միայն թէ, հոգ մի՛ ընէք, անոր տեղը ուրիշ մը կայ... մեր շունը...։

— Ի՞նչ ըսիք, ձեր շո՞ւնը...։

— Այո՛, Նուառօն... շատ աղէկ կրնայ տանիլ ձեզ... ամուսնիս չափ ան ալ... վարժուած է։

— Վարժուա՞ծ։

— Անշուշտ։ Երկար տարիներէ ի վեր, ամուսինս զայն հետը կը տանի։ Ուստի տեղերը սորված է...։ Շատ անգամներ ճամբորդները տարած է, և անոնք գոհ մնացած են...։ Նուառօն առէ՛ք։ Եւ յետոյ, աւելի աժան կ'ըլլայ... ամուսինս երեք ֆրանք կ'առնէ. Նուառոյին համար երեսուն սու(2) միայն պիտի տաք, և երեսուն սուով ցոյց պիտի տայ ձեզի ինչ որ ամուսինս կը ցուցնէ երեք ֆրանքով...։ Կանչե՞մ... կ'ուզէ՞ք։

(*) Զուիցերիոյ մէջ, իբր զբօսաշրջիկ(1) կատարած ուղեւորութեանը միջոցին, Լուտովիք Հալէվի Վոյի նահանգին մէկ փոքրիկ գիւղին կայարանէն մեկնող շոգեկառքին չէր հասած, եւ, երեք ժամ սպասելու հարկադրուած, ժամանակը պարապ չանցընելու համար խորհած էր երկրին ամէնէն շահագրգիռ վայրը, Շօտրօնը այցելել, եւ առաջնորդ մը կը փնտռէր։ Պարոն Սիմօնը յանձնարարած էին իրեն, եւ ինք անոր բնակած տունը դիմեր էր։

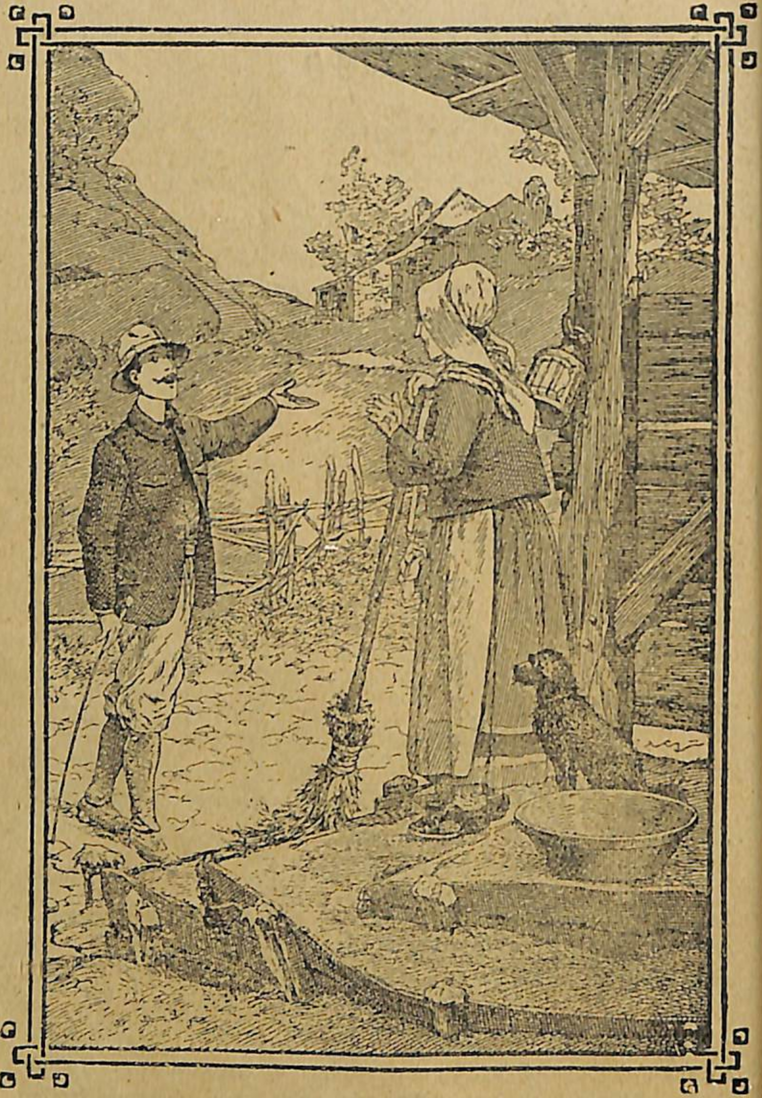

— Մի՛ վախնաք, Նուառօն ժամանակին կը հասցնէ զձեզ:

— Այո՛, կանչեցէ՛ք։

— Նուառօ՛, Նուառօ՛։

Եկաւ։ Սեւ փոքրիկ շուն մըն էր, դանդուր երկար թնջուկ մազերով։ Աղուոր բան մը չէր, և սակայն բոլոր անձին վրայ ծանր, վճռական, յաւակնոտ բան մը կար։ Առաջին անգամ ակնարկը իմ վրաս ուղղեց, նայուածք մը որ որոշ կերպով կ'ըսէր. «Ասիկա ճամբորդ մըն է. կ'ուզէ երթալ Տօտօնը տեսնել։»

Բացատրեցի այդ խեղճուկ կենդանիը թէ երեք ժամ միայն ունէի Տօտօնը պտըտելու համար։

— Ո՛հ, ատիկա գիտեմ, ըսաւ, ժամը չորսին երկաթուղիով պիտի մեկնիք։ Մի՛ վախնաք, Նուառօն ժամանակին կը հասցնէ զձեզ...։ Օ՛ն, Նուառօ, ճամբայ ելիր, Տօտօ՛ն, Տօտօ՛ն, Տօտօ՛ն, Տօտօ՛ն։ Չորս անգամ կրկնեց այս բառը...։

Նուառօ իր տիրուհւոյն այս խօսքերուն կը պատասխանէր գլխու փոքրիկ շարժումներով որոնք հետզհետէ կը շեշտուէին և որոնց մէջ քիչ մը անհամբերութիւն և նեղսրտութիւն կ'երեւար...։

— Այո՛, այո՛, կ'ըսէր կարծես, Տօտօն պիտի երթանք, հասկցայ, շատ աղէկ հասկցայ։ Ա՛լ երկար ըրիր, անբանի տեղ կը դնես կոր զիս։

Երկուքս մէկտեղ ճամբայ ելանք, ան առջեւէն, ես ետեւէն։ Այսպէս անցանք բոլոր քաղաքին մէջէն...։ Փողոցին մէջ անառակութիւն ընող տղաք առաջնորդս ճանչցան:

— Էյ, Նուառօ՛, բարի լոյս, Նուառօ՛։

Կ'ուզէին շունին հետ խաղալ, բայց ան գլուխը դարձուց շունի մը ձեւովը որ ժամանակ չունի զուարճանալու, շունի մը որ իր պարտականութիւնը կատարելու և երեսուն սու շահելու կ'երթայ։

Կ՚աճապարէի քաղաքէն դուրս ելլել և մինակ մնալ Նուարդին հետ հանդէպ բնութեան գեղեցկութիւններուն զորս պաշտօն ունէր ցոյց տալու ինծի։

Բնութեան այդ գեղեցկութիւնները եղան, սկիզբները, փոշելից ու տօթակէզ սոսկալի ճամբայ մը, կապարէ արեւու[3] մը ներքեւ։ Ծուռը արագ արագ կ՚երթար, և ես կը յոգնէի անոր հասնելու համար։ Փորձեցի իր ընթացքը չափաւորել։

—Նուարդ՛, ինծի նայէ՛, Նուարդ, մա՛նչս, այդչափ շուտ մի՛ քալեր։

Նուարդ ականջ չէր կախեր, և առանց խօսքս մտիկ ընելու իր ճամբան կը շարունակէր։

Քանի մը րոպէ ետքը, սխրալի[4] ուղի մը մտանք ծաղկաւէտ, հովանաւոր[5], խնկաբոյր զովութեամբ և աղբիւրներու կարկաչովը առլցուն[6]...։

Նուարդ ինկօյն անտառին ներքեւ սպրդեցաւ, ու սրարշաւ աներեւոյթ եղաւ փոքրիկ արահետին մէջէն...։ Հազիւ հարիւր քայլ առեր էի երբ տեսայ որ ինծի կ՚ըսպասէր, բարձրագլուխ և ականափայլ, տեսակ մը դալարագեղ սրահի մէջ մինինիկ ջրվէժի մը երգերովը զըւարթացած։ Հին գեղջուկ նստարան մը կար այնտեղ, և Նուարդին նայուածքը՝ արագաշարժ մէյ մը իմ աչքերուս կը դառնար, մէյ մը՝ այդ նստարանին։ Կ՚սկսէի Նուարդին լեզուն հասկնալ։

— Ի՛նչ աղուոր է հոս... զով է։ Օ՛հ, նստէ՛... կըննաս նստիլ, կ՚արտօնեմ։

Եւ կանգ առի ու նստայ, ու ծխագլանիկ[7] մը վառեցի։ Հատ մըն ալ Նուարդին հրամցնելու ձեւ մը ըրի՝ թերեւս կը ծխէր... բայց արդէն ընկողներ[8] էր՝ կը մրափէր ոտքերուս տակ։ Սովորութիւն ունէր

փոքրիկ ղաղար մը առնել պահիկ մը և հանգչիլ այնտեղ։

Տասը վայրկեանի չափ հազիւ նիրհեց։ Իմ սիրտս շատ հանգիստ էր արդէն։ Նուարդ կ՚սկսէր բացարձակ վըստահութիւն ներշնչել ինծի։ Որոշեր էի կուրօրէն վըստահիլ իրեն։ Ոտք ելաւ, ճապկտեցաւ[9], մեկուսի նայուածք մը ձգեց վրաս որ կը նշանակէր. «Ճամբայ ելլե՛նք, բարեկա՛մս, ճամբայ ելլենք։» Եւ ահա երկուքս ալ սկսանք ընթանալ անտառին մէջէն բայց աւելի յամրաքայլ։ Ապահովաբար Նուարդ կ՚ըմբոշխնէր[10] հմայքը, լռութիւնն ու քաղցրութիւնը այդ վայրին...։

Ճամբան սկսաւ շատ զառիվեր, շատ ոլորածալից, շատ դժնդակ դառնալ։ Ալ շատ դանդաղ կը քալէի, մեծ զգուշութիւններով։ Նուարդ թեթեւօրէն ժայռէ ժայռ կը ցատքէ, բայց զիս չի լքեր... կ՚սպասէ ինծի... վերջապէս եռացումի պէս ձայն մը կու գայ ականջիս. Նուարդ կ՚սկսի կաղկանձել հրճուագին։

—Քաջութի՛ւն, կ՚ըսէ ինծի, քաջութի՛ւն, եկա՛նք. հիմայ պիտի տեսնես Շօտրօնը։

Արդարեւ Շօտրօն հասած ենք։ Բաւական համեստ աղբիւր մըն է, որ նոյնքան համեստ բարձրութենէ մը, թեթեւօրէն փրփրած մեծ ապառաժի մը մէջ կը թափի։ Չպիտի մխիթարուէի այս դժուարակոխ վերելքը ըրած ըլլալուս տեսնելու համար շատ միջակ այս հրաշալիքը, եթէ ուղեկից չունենայի ինծի այդ պատուական Նուարդն, որ այլապէս չահագրգիռ է և այլապէս հրաշալի՝ քան Շօտրօնը...։

Եւ այնտեղ, երկուքս ալ, մէկզմէկէ գոհ, լիաթոք շնչելով լեռնային բուռն ու թեթեւ օդը, կէս ժամ կ՚անցընենք սխրանքով։ Յետոյ, Նուարդ կ՚սկսի անհամբերութեան և յուզման նշաններ ցոյց տալ։ Հիմայ կը կար-

դամ իր աչքերուն մէջ իբրեւ բաց գիրք մը։ Պէտք է մեկնիլ...։ Ոտք կ'ելլեմ, և մինչ դէպի աջ կ'երթամ, զմեզ լեռնէն վեր հանող ճամբէն, կը տեսնեմ որ իմ Նուարոս կ'երթայ կը ցցուի ձախ կողմը ուրիշ ճամբու մը մուտքին վրայ։ Վրաս կը սեւեռէ լուրջ, խիստ նայուածք մը։ Որքա՛ն յառաջդիմութիւն ըրեր եմ երկու ժամէ ի վեր, և Նուարոյի լռին պերճախօսութիւնը որքա՛ն ընտանի դարձած է ինծի։

— Ի՛նչ կը կարծես կոր դիս, կ'ըսէ ինծի Նուարօ, կը կարծես թէ միեւնոյն ճամբէն երկու անգա՞մ պիտի անցընեմ զքեզ։ Բնաւ երբեք... ուրիշ ճամբէ մը պիտի իջնենք։

Այդ միւս ճամբէն կ'իջնենք։ Առաջնորդս կը թողու որ ուզածիս չափ զմայլիմ այդ նշանաւոր տեսարանին վրայ, և երբ կը բաժնուինք իրարմէ կայարանին մէջ, տեսէ՛ք ինչպէս կը թարգմանեմ Նուարոյի յետին նայուածքը.

— Քսան վայրկեան առաջ հասած ենք։ Տե՛ս, ե՛ս շոգեկառքդ փախցնել չեմ տար քեզի։

ԼԻՒՏՈՎԻՔ ՀԱԼԷՎԻ(11)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Զբօսաշրջիկ** (touriste).—Նոր շինուած շատ գործածական բառ մըն է մեր արդի լեզուին մէջ: Կը նշանակէ ուղեւոր մը որ հաճոյքի համար կը ճամբորդէ, այսինքն **զբօսանքի** համար **կը շրջի**։ Բառը կազմուած է **զբօս** եւ **շուրջ** արմատներէն:

(2) **Սու**.— Ֆրանսական պզտիկ դրամ մըն է. քսան սու կ'արժէ մէկ ֆրանք:

(3) **Խապարէ արեւ**.— Այս բացատրութիւնը այստեղ կը նշանակէ ծանր, ճնշող, նեղացուցիչ տաքութիւն:

(4) **Սիրալի**.—Զմայլելի, հիանալի:

(5) **Հովանուտ**.— Հոն ուր շուքը շատ է: Ածանցեալ բառ մըն է որ կազմուած **հովանի** բառէն եւ **ուտ** մասնիկէն:

(6) **Ոռլցուն**.— Լեցուն, լեփ լեցուն։

(7) **Ծխագլանիկ** (cigarette) .— Բարակ թուղթի մէջ պըլորուած ծխախոտի գլանիկ մը:

(8) **Ընկողնիլ** (assoupir).— Պառկիլ (եան կէլմէք): Կ'ըսուի նաեւ **ընկողմանիլ**։

(9) **Ձապկտիլ** (s'étirer).— Յօրանջել եւ ինքզինքը երկնցնել, մարմինը պրկելով (կէրինմէք):

(10) **Ըմբոշխնել** (déguster).— Հաճոյքով ճաշակել:

(11) **Լիւտովիք Հալէվի**.— Ֆրանսացի երեւելի վիպասան (1834—1908)։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Հեղինակը ի՞նչպէս կը նկարագրէ Նուառօն.— Ի՞նչ տեսակ յատկութիւններ կը վերագրէ անոր։ —Անտառին մէջ, նստարանին մօտ ի՞նչ կ'ընէ Նուառօ: —Շոտրօն հասնելէ եւ կէս ժամ հանգչելէ ետքը ի՞նչ վարմունք կ'ունենայ Նուառօ:— Նուառոյի պէս խելացի շուներ տեսա՞ծ էք:— Շուներուն յիշողութեան իբր ապացոյց օրինակներ յիշեցէ՛ք:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Ձեր տեսած կենդանիներէն (շուն, կապիկ, եւայլն) ամէնէն խելացիին վրայ գրեցէ՛ք, պատմելով անոր մտացի արարքները եւ վարմունքը, ձեր խորհրդածութիւններով:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

Մարդ կայ մարդ է,
Մարդ կայ յարդ է:

Մի՛ վազեր շատ,
Զի՛ս հասնիր շուտ:

Հզօր դեղի
Համն է լեղի:

3. ԱՅԳԵԿՈՒԹՔ

Երբ այգեկութքի[1] եղանակը հասնէր, բոլոր այգեստանը[2] կը լեցուէր աշխատանքով, կեանքով ու զուարթութեամբ: Շինականները[3] իրենց կառքերով հնձաններ ջուր կը բերէին, թաթուելու[4] համար այն խորունկ տաշտերը[5] որոնց մէջ քիչ ետքը խաղող պիտի լեցնէին: Զոյգ զոյգ եզեր, արշալոյսէն ի վեր լծուած մի և նոյն լուծին[6] տակը, բարձրացնելով և խոնարհեցնելով իրենց մացի գլուխները քեղիին[7] քով, կ'որոճային[8] այն խարերը[9] զորս, մանուկ դեռ, կը բերէինք կուտայինք անոնց: Կիները զմեզ իրենց ձեռքերուն մէջ կ'առնէին օգնելով միզի որ անիւներուն հեռաններն[10] ի վեր մագլցինք և տաշտին մէջ կը նետէին զմեզ ոտքի վրայ: Կթոցները[11] կրողները իրենց գիրկը կ'առնէին զմեզ տաշտին մէջէն, մեր տեղը կթոցին խաղողները լեցնելու համար: Կպչուն ճանճեր և գառեխներ[12], որոնք հոյլ հոյլ կը հետեւէին կորուած հունձքին այգիէն դէպի գիւղ և կ'արբենային խաղողին արդէն խմորուած[13] ժուզով[14], ողկոյզներուն հետ տաշտերուն մէջ կ'իյնային, բայց չէին խայթեր զմեզ:

Այսպէս կառքերով կոյքէ կայք[15] կ'երթայինք խաղողները կտրող այրերու և կիներու իւրաքանչիւր խումբին քով, և իրենց դոյլերուն կամ սակառներուն հունձքը կառքին պարունակած տաշտերը կը լեցուէր: Լեռներու մերձակայ գիւղերուն ամէնէն առոյգ աղջիկները, օրավարձով ծառայութեան մտնելով տան տէրերուն քով, այգեկութքի աշխատութիւնները կը կատարէին:

Երգելով կ'երթային, դոյլերնին գլուխնին կամ սակառնին ձեռքերնին, իրենց առաջնորդին ետեւէն, այգին

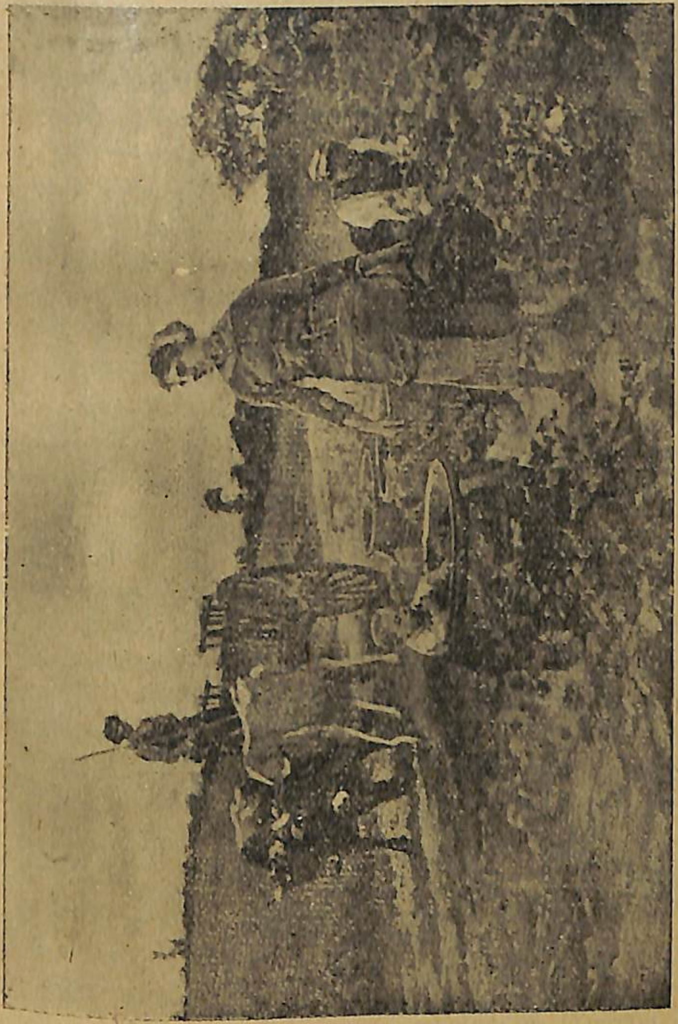

ԱՅԳԵԿՈՒԹՔԸ (Նկար ՏԻԳՐԱՆ-ՓՈՆՍԱՆԻ)

3694-2009

նեղ շաւիղներուն մէջէն։ Երեսունական, քառասունական հոգինոց խումբերու բաժնուած էին. իւրաքանչիւրը որթատունկի մը ստորոտը կեցած խնամքով կը փրցնէին ճերմակ կամ կապոյտ հոծ ողկոյզները, կը ձգէին զանոնք իրենց մատներուն տակ ու մանչերուն կրած կթոցներուն մէջ կը նետէին, և մանչերն ալ կառքերը կը փոխադրէին զանոնք։

Բոլոր այգիները կ'երգէին[16] երբ կ'առնէին կը տանէին իրենց հարստութիւնը։ Հողին գեղմը[17] կը հըրճուէր կարծես քաղուելուն համար։ Մեր դարձին, հետի կը հետեւէինք կառքերուն որոնցմէ բլրակներուն մուգը կը հոսէր։ Մեր այգեկութքի գոգնոցները, խաղողին արիւնովը արատուած, ուրախութեան ճիչեր արձակել կուտային նոր խումբերուն որոնց կը հանդիպէինք դարձին։ Ուրախութիւնը կը հոսէր, գինիին պէս, բլրակէ բլրակ։

Կ'օգնէինք ողկոյզները հնձանին մէջ պարպելու, խոնջ եզներուն կը կարկառէինք բուռ բուռ խոտեր զորս կը ժողվէինք զանոնք զովացնելու համար։ Մեր հօրը կը հաղորդէինք կթոցներուն քանի հատ ըլլալը, որմէ կը հետեւցնէր քանակութիւնը գինիի տակառներուն որոնք մեր ամբողջ տարեկան հասոյթը կը կազմէին։

Ութ օր ետքը այս միեւնոյն աշխատանքը ամէն օր կը վերսկսէր, մինչեւ որ բոլոր կութքի ենթարկուած այգիներուն տերեւները դեղնէին, թօռմէին, այլեւս ծածկելիք պտուղ չունենալով, մինչեւ որ այգեկութքը վերջանալով, և գինին փրփրալով տակառներուն մէջ, տերեւը այծերուն ձգէին, և այգեստանները առաջուան պէս անձայն մնային։

ԼԱՄԱՐԹԻՆ ի [18]
հետեւողութեամբ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Այգեկութք.**— Գինի շինելու համար կտրուած խաղողի ողկոյզներու հունձք։ Այգեկութքը կը կատարուի երբ խաղողը կու գայ իր վերջին հասունութեան շրջանին։ **Այգի** եւ **կութք** արմատներէն կազմուած է։

(2) **Այգեստան.**— Շատ այգիներ գտնուած տեղ։

(3) **Գիւղական.**— Գեղջուկ, գիւղացի։

(4) **Թաթխել.**— Ջուրով աղէկ մը թրջել։

(5) **Տաշտ.**— Կէս տակառի ձեւով փայտէ խորունկ անօթ, առանց կափարիչի։ Այս անօթով է որ խաղողները այգեստանի հնձանները կը փոխադրուին Ֆրանսայի կարգ մը քաղաքներուն մէջ։

(6) **Լուծ.**— Կորացած փայտ մը որ եզներու պարանոցին վրայ կը դրուի (պօյունտուրուգ, joug) զանոնք լծելու՝ այսինքն սայլին կցելու համար։

(7) **Թեղի** (արապա օգու, timon). — Կառքին կամ սայլին առջեւը գտնուած երկար ցից որուն երկու կողմերը կը լծեն եզներ կամ ձիեր։

(8) **Որոճալ.**— Արդէն կլլուած ուտելիքները ստամոքսէն բերանը բերել եւ կրկին ծամել։ Եզը, ոչխարը, ուղտը որոճացող կենդանիներ են։

(9) **Խոտ** foin).— Չոր խոտ։

(10) **Հեծան** (jante).— Այսպէս կը կոչուի իւրաքանչիւրը այն ութը փայտերուն որոնք կը կազմեն սայլի մը անիւին կլոր շըրջապատը, որուն վրայ անցած է «հեց»ը։

(11) **Նրոց.**— Ոզորէ հիւսուած սակառ։

(12) **Գոռեխ** (եապան արըսը, guêpe).— Վայրի մեղու, երկայն կզակով, կոր եղջիւրներով, սուր խայթոցով։ Վայրի մեղուներ են նաեւ **բոռ** (frelon), **պիծակ** (crabron), **բզէզ** (bourdon), **հողա-մեղու** (andrène)։

(13) **Խմորում** (մայալանմագ, fermenter).— Գործարանաւոր մարմիններու ձեւափոխութիւն, որ յառաջ կու գայ մասնաւոր պայմաններու մէջ։

(14) **Մուզ** (էօզ, jus).— Քամուք։ Ճնշումով կամ եփուելով պտուղներէ կամ խոտերէ գոյացած հիւթ։

(15) **Կայք.**— *Տեղ, դիրք, կայան:*

(16) **Այգիները կ'երգէին.**— *Այս բացատրութիւնը կը նշանակէ թէ այգիին մէջ աշխատողները, հոն գտնուողները կ'երգէին:*

(17) **Հողին գեղմը.**— *«Գեղմ» կ'ըսուի ոչխարի բուրդին: Հոս գեղմ գործածուած է փոխաբերութեամբ խաղողի ողկոյզին համար, զոր հողին վրայէն կը փրցնեն, ինչպէս կը խուզեն ոչխարներու բուրդը:*

(18) **Լամարթին.**— *Ֆրանսացի նշանաւոր բանաստեղծ* (1790-1869):

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Ի՞նչ կը պատմէ հեղինակը:— Ո՞ր բացատրութիւնները ցոյց կուտան թէ հեղինակը բանաստեղծ մըն է:— Այս հատուածին ընթերցումը ի՞նչ տպաւորութիւն կը թողու ձեր վրայ:— Եթէ այգեկութք տեսած էք, ըսէք թէ ինչո՞վ կը տարբերի ձեր տեսածը հոս նկարագրուածէն:*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Նկարագրեցէ՛ք այն տեսարանը զոր հոս դրուած պատկերը կը ներկայացնէ:

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Մեր առաջին պարտականութիւնը աշխատանքն է. երկրորդը բարութիւնը:

ՖՐԱՆՍԻՍՔ ՍԱՐՍԷ

Միտքդ պէտք է ողորմութիւն տայ երբ ձեռքդ չի կրնար:

ՓԱՍՔԻԷ ՔԷՆԷԼ

Ճիգը ունայն է եթէ յարատեւ չըլլայ:

ՓԱՍՔԱԼ

Սիրելի ըրէ՛ք ձեր անձը ձեր կեանքին օրինակովը:

ՍԷՆ ՎԷՆՍԱՆ ՏԸ ՓՕԼ

---

4. ԱՐԵԳԱԿՆԱՅԻՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆ

Տիեզերագրութիւնը[1] ամէնէն հին գիտութիւնն է, թերեւս մարդուն հետ ծնած: Հնդիկ խաշնարած ու հողագործ ժողովուրդն էր որ դիտեց ամէնէն առաջ երկնային մարմիններուն երեւութական շարժումները: Քաղդէացիները[2], Չինացիները, Եգիպտացիները, Քրիստոսէ տասնեակ դարեր առաջ, այս գիտութեամբ կ'զբաղէին արդէն: Յոյները անոնցմէ առին, յղկեցին ու Եւրոպացիներուն աւանդեցին այդ առարկան: Հեռադիտակին գիւտէն ի վեր այս գիտութիւնը սկսած է հսկայաքայլ յառաջդիմել:

Մարդիկ նախապէս տարտամ գաղափարներ միայն ունէին տիեզերքին ու անոր մեծասքանչ յօրինուածքին վրայ. Արեւը, Լուսինը, աստղերը, աստուածներ կը նըկատէին եւ երկիրը՝ փիղի մը կռնակին վրայ զետեղուած տաշտ մը կը կարծէին:

Երկրիս գնդաձեւ ըլլալը հասկնալէ ետքն ալ, մարդիկ կ'ենթադրէին թէ սիւներու վրայ զետեղուած է ան, եւ կամ շղթայով մը երկինքէն վար կախուած է: Բայց այսօր ծանօթ ճշմարտութիւն մըն է թէ երկիրը ահագին գունտ մըն է որ, տիեզերքին ձգողութեան շնորհիւ, անհունութեան մէջ կեցած է, եւ կարգ մը երկնային մարմիններու հետ արեւին շուրջը կը դառնայ:

Երկինքի անհունութեան մէջ միլիոնաւոր գունտեր խումբ խումբ կը շրջին՝ ընդհանրապէս իրենցմէ մեծ կեդրոնական գունտերու բոլորտիքը:

Երկնային մարմիններուն այն խումբը՝ որուն մէջ մեր երկիրն ալ կը գտնուի, կը կոչուի արեգակնային դրութիւն:

Երկնակամարին մէջ մեր տեսած բոլոր աստղերը արեգակներ են, մեր դրութեան կեդրոնը գտնուած արեւուն պէս, եւ ամէնքն ալ ունին հաւանաբար իրենց շուրջը դարձող մոլորակներ զորս մենք չենք տեսներ։

Ըստ Լափլասի(3), անժխտելի իրողութիւն մըն է թէ, ինչպէս ամէն երկնային դրութիւն, մեր արեգակնային դրութիւնն ալ իր բոլոր մարմիններով, միլիոնաւոր տարիներ առաջ, ամբողջական խմոր մը կը կազմէր, զանգուած մը որ իր միգամած կը թաւալէր(4), որով աստիճանաբար բեւեռները կը տափակնային ու հասարակածը կ'ուռէր։ Սակայն հետզհետէ մանեակներ ձեւացան, ինչպէս Երեւակին մանեակը, եւ փշրուելով կտորները բաժնուեցան ու սկսան կեդրոնին շուրջը դառնալ։ Յետոյ, անոնցմէ ալ նոր մանեակներ ձեւացան, որոնք սկսան իբրեւ արբանեակ իրենց ծնունդ տուող մարմիններուն շուրջը դառնալ։

Ուրեմն մոլորակները ծնած են արեւէն, ինչպէս երկիրը, եւ արբանեակներն ալ ծնած են մոլորակներէն, ինչպէս լուսինը։

Արեգակնային դրութեան բոլոր անդամները, մոլորակ, արբանեակ, արեգակէն բաժնուած են։ Արեգակը անհամեմատ մեծ է իրմէ ծնած երկնային գունտերէն, այնպէս՝ որ բոլոր մոլորակներուն եւ արբանեակներուն ամբողջութենէն արեգակը 700 անգամ աւելի մեծ է։

Աստղաբաշխ տարրաբանները արեւուն լոյսին վրայ զանազան փորձեր կատարելով ստուգած են թէ արեւը եւ երկիրը գրեթէ միեւնոյն տարրերէն բաղկացած են։ Արեգակնային դրութեան միւս մոլորակներն ալ, ինչպէս անոնց արբանեակները, նաեւ երկնաքարերը, միեւնոյն տարրերէն բաղկացած են։

Երկինքին միւս աստղերն ալ մեզ ծանօթ մարմին-

ներուն բաղադրութիւնը ունին, ինչ որ կը հաստատէ կարգ մը գիտուններու սա տեսութիւնը թէ տիեզերքի բոլոր մարմինները միեւնոյն միգամածէն, միեւնոյն խմորէն յառաջ եկած են։

Մ. Ն.

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Տիեզերագրութիւն** (cosmographie).—Տիեզերքի աստղաբաշխական շարժումներուն գիտութիւնն է։

(2) **Քաղդէացիք** (Chaldéens).— Հին Բաբելաստանի ժողովուրդը այսպէս կը կոչուէր։ Իրենց մայրաքաղաքն է Բաբելոն։

(3) **Լափլաս**.—Այս ֆրանսացի գիտունը որ հիմնադիրներէն մէկն է Ֆրանսայի Բազմարուեստեան վարժարանին եւ Ուսուցչանոցին, ուսողութեան ուսուցիչի մը զաւակն էր։ Զբաղած է գըլխաւորաբար աստղաբաշխական հաշիւներով ու սկզբունքներով եւ երկնային մարմիններու շարժումին օրէնքներով (1749—1827)։

(4) **Թաւալիլ**.—Կեցած տեղը փոխելով դառնալ։ **Թաւալումը** (révolution, mouvement) որ երկնային մարմիններու տեղափոխութեամբ շրջան ընելուն կ'ըսուի, պէտք չէ շփոթել **հոլովումի** (rotation) հետ որ կեցած տեղը գունտի մը ինք իր վրայ դառնալն է։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Ի՞նչ է տիեզերագրութիւնը՝ — Հնութեան մէջ ո՞ր ժողովուրդները զբաղած են այս գիտութեամբ։— Եւրոպացիներուն մէջ երբէ՞ն ի վեր այս գիտութիւնը կը յառաջդիմէ։— Ի՞նչ է արեգակնային դրութիւնը։— Սկիզբները ի՞նչ վիճակ ունէին արեւը, մոլորակները եւ իրենց արբանեակները։— Մոլորակները ո՞ւրկէ ծնած են։— Արբանեակնե՞րը։— Արեւը քանի՞ անգամ մեծ է մոլորակներուն եւ իրենց արբանեակներուն ամբողջութենէն։

5· ՕՐՀՆԵԱԼ ԱՐՀԵՍՏ

Եթէ կ'ուզէք չըլլալ թշուառ, ունենալ
Միշտ տուն, հագուստ, հաց պատրաստ,
Սիրեցէ՛ք դուք արհեստները, ամէ՛նքն ալ.
Անոնց ո՛չ մէկն է նուաստ։
Ամէն տեղ կան յիմար մարդիկ, բայց երբե՛ք
Չըկայ արհեստ մը յիմար.
Ամէն արհեստ բարիք մըն է, հաւտացէ՛ք,
Մեր կեանքին մէջ, մեզ համար։

Հացագործին, ածխագործին, ջուլհակին(1)
Պէտք ունի միշտ ամէն մարդ,
Ըլլայ աղքատ, ըլլայ հարուստ, այր կամ կին,
Ըլլայ ծեր կամ մանկամարդ։
Երկրագործը կը հասցընէ մեզ ցորեն
Բանջարեղէն և նըպար(2)։
Եւ ժըրաջան դերձակներն ալ կը կարեն
Յարմար հագուստ մեզ համար։

Երենագործ(3) ու կահագործ կը սարքեն(4)
Մեր տան համար կարասի։
Հանքագործը դուրս կը հանէ խոր հանքէն
Ածուխ երկաթ և ոսկի։
Երկաթագործ, ատաղձագործ, որմնադիր
Կ'ըլլան մարդոց օգտակար,
Փայտէ տընակ կամ մեծ տուներ քարուկիր
Պատրաստելով մեզ համար։

Օրհնեա՛լ արհեստ, նեցուկն ես դուն մեր կեանքին.
Առանց քեզի ամէն ոք

Զոհը կ'ըլլայ աղէտքներուն, տաժանքին,
Քաղցին, ցուրտին անողոք։
Ամէն տեղ կան յիմար մարդիկ, բայց երբե՛ք
Չըկայ արհեստ մը յիմար.
Ամէն արհեստ բարիք մըն է, հաւտացէ՛ք,
Մեր կեանքին մէջ, մեզ համար։

ԺԱՆ ԷՔԱՌԻ(5)
հետեւողութեամբ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ՀՈՎՈՒՈՒԹԵՆԷ ՆԿԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

Ճիոթթօ(6) երեւելի իտալացի պատկերահան մըն է որ ծնած է ԺԳ. դարուն եւ մեռած է ԺԴ.ին: Գեղջուկի զաւակ, մանկութեան ատեն հովուութիւն կ'ընէր, բայց բնական յարմարութեամբ արդէն իսկ քարերուն վրայ սրածայր երկաթով ուրուագիրներ կը գծէր: Օր մը, երբ իր ոչխարներուն մօտ նըստած իր սովորական ժամանցով կ'զբաղէր, իտալացի նկարիչ մը, Չիմաբուէ, կը հանդիպի իրեն լերան վրայ: Նկարիչը զարմանքով կը տեսնէ Ճիոթթոյի ուրուագրած ծիերը, որոնք բնական էին բնազդօրէն, եւ գուշակելով անոր տաղանդը, կ'առաջարկէ որ թողու հովուութիւնը եւ իր քով գայ նըկարչութեան աշխատելու։ Պատանին չի վարանիր. կ'ընդունի իրեն եղած առաջարկը, եւ մեծ եռանդով կ'սկսի գծագրութեան աշխատիլ։

Պզտիկ հովիւը օր մը Իտալիոյ ամէնէն փայլուն հանճարներէն մէկը կ'ըլլայ իբր նկարիչ: Արուեստին մէջ կը մտցնէ շարժում, բնականութիւն, կեանք: Բիւզանդական(7) նկարներուն բռնութեան եւ դաժանութեան տեղ, մինչեւ այն ատեն անծանօթ շնորհներ ու վայելչականութիւն կուտայ իր շինած պատկերներուն: Կանոնաւոր, միօրինակ ծալքերով հագուստներուն տեղ, ինք կը գծէ այնպիսի հագուստներ որոնք պատշաճին իր ներկայացուցած անձերուն սեռին, տարիքին, դիրքին եւ կեցուածքին: Մէկ խօսքով, առաջինը կ'ըլլայ բնութիւնը հաւատարմօրէն ընդօրինակող նկարիչներուն։

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԼՈՒՍԱՒՈՐՈՒՄ. — *Նախնական մարդիկ կենդանիներու ճարպը կը վառէին, եւ ռետնափայտ ծառերու ճիւղերը կը գործածէին իբրեւ ջահ։ Այս կոշտ լուսարաններուն արձակած տըմոյն(8) եւ աղօտ բոցով, գոնէ կրնային նուազ անձկութեամբ արեւուն ծագման սպասել։*

Իւղը կանուխէն գործածուեցաւ լուսաւորումի համար։ Հելլէնները, Յոյները, Հռոմայեցիք իւղի լամպարներ միայն ունէին, որոնց մէջ ծակոտկէն երկար պատրոյգ մը մխրճելով կամաց կամաց կը վառէին։ Միջին դարու բոլոր տեւողութեանը, պարզ իւղի լամպարը եւ ջահը կը լուսաւորէին գեղջուկին խրճիթը, ինչպէս իշխանական պալատը։

Հռոմայեցիք գանտէլա *կ'անուանէին լուսաւորման նիւթ մը որ կը բաղկանար ընդհանրապէս մեղրամոմով պատած առասանէ մը կամ իրարու փաթթուած պապիրոսի(9) նեարդերէ(10)։*

Ոչխարի կամ եզան ճարպէ ճրագները *հնարուած են Անգլիոյ մէջ ԺԲ. դարուն, եւ Ֆրանսա մտած են ԺԴ. դարուն։*

Մեղրամոմէ *ճրագներուն, այսինքն* մոմերու *գործածութիւնը աւելի հին է, եւ սկիզբները՝ կրօնական արարողութեանց վերապահուած էր բացարձակապէս։*

Եւրոպայի մէջ, լամպարներ վառելու համար հին ատենները գործածուած իւղը ստորին տեսակէ ձէթ էր կամ բոյսերէ հանուած իւղ, ինչպէս ընկոյզի, կտաւատի(11) իւղ, եւլն։ Այսօր ընդհանրապէս ընդունուած են հանքային իւղեր։ Այս կարգին կը պատկանի փէթրօլը *զոր «քարիւղ» կ'անուանենք, եւ որ սկսած է*

գործածուիլ 1860էն ետքը, քիչ ատենէն ընդհանրանալով։

ԺԸ. դարուն վերջերը, Ֆրանսացի քիմիագէտ մը, Ֆիլիփ Լըպօն, հնարեց լուսաւորման բոլորովին նոր եղանակ մը, կազային լուսաւորումը։ Լըպօն յաջողեցաւ հաստատել Փարիզի մէջ գործիք մը որ լոյս սփռեց իր բնակած տանը յարկերուն եւ պարտէզին մէջ. բայց այս փորձը, անգործութեան դատապարտուեցաւ կազին գարշահոտութեան պատճառաւ զոր հնարիչը չըկրցաւ անհետացնել այն ատեն։

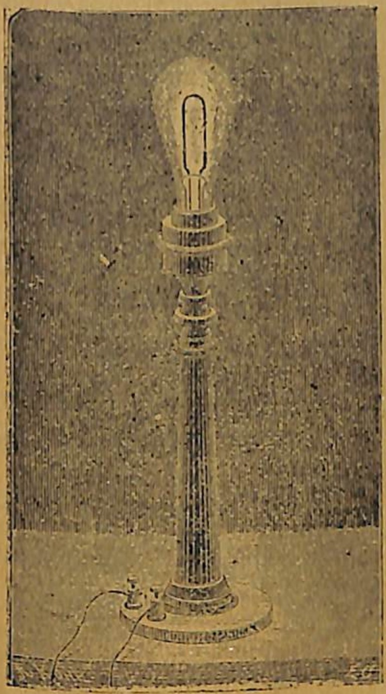

Էտիսընի հնարած ելեկտրական լամպարը

Լըպօնի կեանքը շատ յուզումնալից եղաւ. իր թշնամիները եւ մրցակիցները հազարումէկ նեղութիւններ տուին իրեն։ 1804ին սպաննուեցաւ Շանզ Էլիզէի մէջ, առանց ոճրագործին ով ըլլալը հասկցուելու։

Անգլիոյ մէջ է որ գործնական դրութեան մը վերածուեցաւ կազային լուսաւորումը, որ մտաւ Անգլիա 1804ին, եւ Ֆրանսա 1815ին, եւ յետոյ տարածուեցաւ Եւրոպա եւ Ամերիկա։

Այսօր Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ շատ տեղ կազային լուսաւորումին յաջորդած է ելեկտրական լուսաւորումը։

Ելեկտրական կամարաձեւ լամպարը, զոր 1813ին հնարած է Հըմֆրի Տէյվի*(12), ընդհանրապէս կը գործածուի հոն ուր զօրաւոր լոյսի պէտք կայ. իսկ հրաշէկ լոյսի ելեկտրական լամպարը կատարելագործելով առաջին անգամ գործնական դարձնողն է Թոմաս Էտիսըն(13) 1878ին։ Հիմայ ասիկա միայն կը գործած-*

ուի ընդհանրապէս մասնաւոր տուներու եւ գործատեղիներու լուսաւորման համար։

ԹՈՄԱՍ ԷՏԻՍԸՆ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Ջուլհակ.**— *Այսպէս կը կոչուի ոստայն գործող գործաւորը: Այս բառը ռամկօրէն է: Գրաբարի մէջ կ'ըսուի* **[illegible]**: *Նոյն իմաստով կը գործածուին* **կտաւագործ, ոստայնանկ**:

(2) **Նպար.** — *Ուտելիքի վերաբերեալ պաշար* (զախիրէ):

(3) **Երեճագործ.**— *Գործաւոր մը որ երեննաէ կամ ուրիշ փայտերէ կահեր կը պատրաստէ:*

(4) **Սարքել.**— *Շինել, կազմել, յարդարել:*

(5) **Ժան Էֆառ.** — *Ֆրանսացի գրագէտ* (1848-1921):

(6) **Ճիոթթօ.** — *Իտալացի երեւելի նկարիչ* (1266-1336):

(7) **Բիւզանդական.** — *Բիւզանդական արուեստի շրջանը տեւած է մինչեւ 1453, այսինքն մինչեւ այն թուականը ուր Թուրքերը գրաւեցին Կոստանդնուպոլիսը եւ վերջ տուին բիւզանդական կայսրութեան:*

(8) **Տմոյն.**— *Գունաթափ, տժգոյն:*

(9) **Պապիրոս** (papyrus).—*Եղեգնեայ բոյս մը որ Եգիպտոսի մէջ առատօրէն կը բուսնէր ճախճախուտ տեղեր: Իր բունը կեղեւին մաշկով պատած էր, զոր հանելով եւ տարածելով իբր թուղթ կը գործածէին հիները մագաղաթի գիւտէն առաջ:*

(10) **Նեարդ** (fibre).— *Բուսաբանութեան մէջ ունեցած իմաստով, այս բառը կ'ըսուի բոյսի նուրբ թելերուն, որոնք իրարու կցուելով կը կազմեն երակներ. այդ երակներուն մէջ շրջան կ'ընէ տունկերու հիւթը:*

(11) **Կտաւատի իւղ** (huile de lin). — **Կտաւատը** (ֆէթէն բօխումը), graine de lin, *կրճատուածն է* **կտաւահատի**, *այսինքն կտաւի հատիկ, կտաւի հունտ.* **Կտաւ** *եւ* **վուշ** *հոմանիշ են եւ կը նշանակեն «քթան»* (ֆէթէն):

(12) **Հըմֆրի Տէյվի.**— *Տէյվի* (1778-1829) *անգլիացի քիմիագէտ մըն է. նշանաւոր է հանքագործներու յատուկ իր հնարած ապահովութեան լամպարը որ կը պաշտպանէ զանոնք* **կրիզու**[illegible] *պայթումներուն դէմ:*

(13) **Թոմաս Էտիսըն.** — *Էտիսըն ամերիկացի հռչակաւոր բնագէտը ծնած է 1847ին. ինք է որ շինած է ձայնագրի առաջին գործիքը ինչպէս նաեւ ելեկտրական նորահնար գործիքներ։*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Ցիշեցէ՛ք այն արհեստները որոնց օգտակարութեան վրայ կը խօսի այս ոտանաւորը: — Ի՞նչ ըսել է «Չկայ արհեստ մը յիմար»:— Կուզէի՞ք արհեստաւոր ըլլալ:— Ո՞ր արհեստը կը նախընտրէք եւ ինչո՞ւ:—Ո՞վ է Ճիօթթօ: — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ կը թողու հովուութիւնը:—Ճիօթթոյի նկարները ինչո՞ւ գերազանց են բիւզանդական նկարներէն։ — Որո՞նք են լուսաւորման հնագոյն եղանակները:—Ճարպէ ճրագները Եւրոպայի մէջ ե՞րբ եւ ո՞ւր գործածուած են առաջին անգամ: — Ի՞նչ է բարիւղը, եւ երբէ՞ն ի վեր սկսած է գործածուիլ: — Ո՞վ հնարած է կազային լուսաւորումը։ — Ելեկտրական լուսաւորումին երկու գլխաւոր հնարիչները ո՞րո՞նք են։*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Եթէ արհեստաւոր ըլլայիք ո՞ր արհեստը պիտի նախընտրէիք, գրեցէ՛ք, պատճառները բացատրելով։

6. ՑՈՐԵՆԻՆ ՑԱՆՔԸ

Ժան այն առտուն, ցորենի հատիկներ պարունակող պարկ մը փորին վրայ կապած, ձախ ձեռքովը բաց կը բռնէր անոր բերանը, և աջ ձեռքովը, երեք քայլը մէյ մը, բուռ մը ցորեն կ'առնէր մէջէն և օդին մէջ կը նետէր։

Առանձին, դէպի առաջ կը քալէր, մեծավայելուչ(1) կերպարանքով մը, և իր ետևէն, հունտը թաղելու համար, ցաքան(2) մը կը թաւալէր յամրաբար, երկու ձիով լծուած, զոր սայլապան մը առաջ կը մղէր խարազանի կանոնաւոր հարուածներ շաչեցնելով անոնց ականջին։

Երբ արտին եզրը հասան, աչքերը վեր առաւ, վարկեան մը շունչ առնելով։ Մէջտեղը նեղ ճամբայ մը, կաւիճի պէս ճերմակ, շիփ շիտակ կ'երկննար մինչև չորս փարսախ(3)։ Հեռուն կ'երևային չորս փայտէ աղօրիքներ ատաղձէ ոտքերով, անշարժ թևերով, քարէ կղզիներ ձևացուցած գիւղեր՝ և զանգակատուն մը որ հողի յարկէ մը դուրս կ'ելլէր ցորենի արդէն կակուղ վէտվէտումներուն մէջէն։

Բայց Ժան ետ դարձաւ ու նորէն մեկնեցաւ միևնոյն երերումով, ձախ ձեռքով պարկը բռնած և աջովը մըտրակելով օդը իր անդադրում սլացքովը։

Եւ միշտ միևնոյն քայլով, միևնոյն շարժումով, կ'երթար կուգար, ցորենահատերուն կենդանի փոշիովը պարուրուած, մինչդեռ իր ետևէն ցաքանը, մտրակին շաչիւններուն ներքև, կը թաղէր բողբոջները, միևնոյն հեզիկ և կարծես մտախոհ ընթացքով։

Երկարատև անձրևներէն յապաղեր էին աշնան ցանքերը. դեռ օգոստոսին աղբեր էին, և հերկուած

հողերը խորունկ ակօսներով շատոնց պատրաստ էին, աղտոտ խոտերէն մաքրուած, ընդունակ նորէն ցորեն արտադրելու, փոխն ի փոխ ցանուած առուոյտի(4), վարսակի(5) մէյ մէկ տարուան ցանքերէն ետքը։ Ուստի յառաջիկայ սառոյցներուն վախը, որ կ'սպառնար այդ ջրհեղեղներուն հետևանքով, հողագործները կը փութացնէր։

Ամէն կողմէն կը ցանէին։ Ուրիշ սերմնացան մը կար ձախ կողմը, երեք հարիւր մէթր հեռուն, ուրիշ մը աւելի հեռուն, դէպի աջ, և դեռ ուրիշներ կը մխրճէին տափակ հողերուն խուսափուկ հեռանկարին մէջ։ Փոքրիկ սև սիլուէթներ էին, պարզ գիծեր հետզհետէ աւելի բարակցած որ կ'անհետանային փարսախներով հեռուն։

ԷՄԻԼ ԶՈԼԱյէ(6)
համառօտուած

—

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Ցաքան** (herse).— *Հողագործական գործիք մը որ ուն[ի] երկաթէ ժանիքներ, եւ որ կը փշրէ ու կը մանրէ հողակոյտեր[ը] հողին տակ կը ծածկէ սերմերը եւ կը հարթէ երկրին երեսը:*

(2) **Փարսախ** (lieue).— *Երկայնութեան հին չափ մը որ նոյ[ն] չէր ամէն երկրի մէջ: Այսօր սովորական ցամաքային փարսախ[ը] 4,444 մէթր է Ֆրանսայի մէջ: Կայ նաեւ 4000 մէթր փարսախ[ը] որ կը կոչուի* (lieue kilométrique): *Ծովային փարսախն է 5,55[5] մէթր:*

(3) **Առուոյտ** (trèfle). — *Երեք թերթերու բաժնուած բոյ[ս] մը, հասկաձեւ ծաղիկներով որոնք զանազան գոյն կրնան ունենա[լ] ինչպէս ճերմակ, դեղին, ծիրանի, եւլն:*

(4) **Վարսակ** (եուլաՖ, avoine).— *Արմտիքի տեսակէ բոյս մ[ը] որմէ պատրաստուած հացը անախորժ է եւ քիչ սննդարար: Ըն[տիր] ճարակ է ձիերու եւ թռչուններու համար։*

(5) **Սիլուէթ** (silhouette).— *Կիսադէմքին* (profil) *գծագրու[թ]իւնը՝ հետեւելով դէմքին թողած ստուերին: Այս բառին գործա[ծու]թեան պատճառ եղած է Սիլուէթ անունով Ֆրանսացի գանձա[պետ]յին պաշտօնեայ մը որուն պատկերը շինած էին այս եղանակո[վ] 1789 ին ատենները, զինքը ծաղրելի ընելու համար:*

(6) **Էմիլ Զօլա.**—*Ֆրանսացի նշանաւոր վիպասան* (1840-1902)

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—*Ցորենի ցանքը ընդհանրապէս տարուայն ո[ր] եղանակին տեղի կ'ունենայ:— Ցաքանը ինչի՞ կը ծառայէ:— Եր[ի]կանց առաւ ժան, ի՞նչ տեսարան պարզուեցաւ աչքին: — Ժա[ն]պէս ուրիշ սերմնացաններ ալ կայի՞ն:— Ինչո՞ւ Սիլուէթի անուն[ը] կը յիշուի շուքէ առնուած կիսատուերը: — Ցամաքային փա[ր]սախը քանի՞ քիլօմէթր է:— Ծովայի՞ն փարսախը:—Առուոյտը [ի՞]նչ տեսակ բոյս է:— Վարսա՞կը:— Ո՞վ է Էմիլ Զօլա։*

7· ՅԱՐԱՏԵՒ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԷՋ

Իտալացի մեծ արուեստագէտը Միքէլ Անճէլօ(1), *հակառակ իր հանճարին, կը հաւատար աշխատանքի անսահման ուժին։ Կը պնդէր թէ մարդ երբ ունէ ձև երեւակայէ քանդակագործութեան մէջ, մարմարին վրայ միշտ կարելի է իրագործել զայն, եթէ ձեռքը, կորովի ու ճարտար, գիտէ հնազանդիլ մտքին։ Ինք անխոնջ աշխատող մըն էր։ Աշխատած օրերուն մեծ մասը կ'անցընէր ցամաք հացով ու քիչ մը գինիով։ Շատ անգամ կէս գիշերին կ'ելլէր և կ'սկսէր աշխատիլ, և այս պարագային՝ սովորութիւնն էր գլուխը դրած թուղթէ գտակին վրայ հաստատել ճրագ մը, որուն լոյսով կը քանդակէր։ Երբեմն, առանց հանուելու կը պառկէր, որպէսզի պատրաստ ըլլար անմիջապէս գործի սկսելու, երբ քունը քիչ մը կազդուրէր զինքը։ Իր սիրական խորհրդանշանն էր պատկերը սայլի մէջ նստած ծերունիի մը որ գոգնոց մը ունէր իր առջև սա արձանագրութեամբ.* Ես կ'ուսանիմ տակաւին:

Պէնվէնուտօ Չէլլինի(2) *ոսկերիչ, նկարիչ, քանդակագործ, փորագրիչ, ճարտարապետ և գրագէտ էր միանգամայն։ Հայրը երաժիշտ էր, և երազն էր իր զաւակը ճարտար սրնգահար մը ընել, բայց նիւթական հոգեր ստիպեցին զինքը որ ոսկերչի քով դնէ զայն իբր աշկերտ։ Պէնվէնուտօ քիչ ատենէն ճարտար ոսկերիչ գործաւոր մը եղաւ։ Արտակարգ գործունէութիւն մը ունէր. օր մը Ֆիօրէնցա էր, օր մը Հռոմ, օր մը Մանթու, յետոյ նորէն Հռոմ, Նափոլի, նորէն Ֆիօրէնցա, ապա Վենետիկ և ապա Ֆրանսա կը տեսնէին զինքը։ Իր երկար ճամբորդութիւնները ձիով կ'ընէր և հետը բեռ չէր կրնար կրել,*

ՄԻՔԷԼ ԱՆՃԷԼՈՅԻ «ՄՈՎՍԷՍ»Ը
(Արձան Հռոմի Ս. Պետրոս եկեղեցւոյն մէջ)

ուստի գտած տեղերը նախ իրեն հարկ եղած գործիքները կը շինէր իր իսկ ձեռքով, և անոնց կաղապարներն ալ միշտ ինք կը գծէր։ Իր ձեռագործը եղող ամենապզտիկ ոսկերչական առարկան կը կրէր իր հանճարին զմայլելի դրոշմը, ըլլայ գաւթի օղակ մը, գլխարկի վրայ դրուելիք միտալ մը, պարզ մատնի մը՝ կամ կոճակ մը։

Բնական տեսարաններու ամէնէն նշանաւոր ֆրանսացի նկարիչը՝ Քլօտ Լօռէն(3) ալ իր յաջողութիւնը կը պարտի իր անխոնջ ջանքերուն։ Շատ աղքատ ծնողքի զաւակ էր։ Տասներկու տարու էր երբ ծնողքը մեռան, և ինք գնաց աշխատիլ եղբօրը քով որ փայտի վրայ քանդակագործութիւն կ՚ընէր։ Ետքէն հինգ տարի Հռոմ ապրեցաւ և արուեստը սորվեցաւ տաժանքի մէջ, իբր նկարչի աշկերտ աշխատելով։ Ասկէ շրջեցաւ Իտալիա, Ֆրանսա, Գերմանիա։ Չէր յոգներ բնաւ բնական տեսարանները ուսումնասիրելով։ Իր ժամանակին մեծ մասը կ՚անցընէր գծագրելով շէնքեր, դաշտեր, ծառեր, տերևներ իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով, և այս գծագրութիւնները իր մօտ կը պահէր երբեմն՝ անոնցմէ օգտուելու համար իր մեծ նկարներուն մէջ։ Երկինքն ալ կ՚ուսումնասիրէր խնամքով, և ամբողջ օրեր կ՚անցընէր անոր զանազան երևոյթները պատկերացնելով թուղթի վրայ։ Այսպէս ահա իր ճիւղին մէջ գերազանցութիւն ձեռք բերաւ։ Իր դաշտանկարներուն մէջ մեծ տաղանդ ցոյց տուած է։ Իր ծովային պատկերները հանդարտ և քաղցր պայծառութիւն մը ունին, և գիտէ ցոյց տալ ցորեկուան լոյսին բոլոր չքեղութիւնը կամ մարը մտնող արևուն վերջին ճաճանչներուն բոլոր բանաստեղծական հրապոյրը։

Թըրնըր(4), որ Անգլիոյ Քլօդ Լօռէնը յորջորջուած է, նոյնքան տաժանելի կեանք մը ունեցած է։ Նախ հօրը

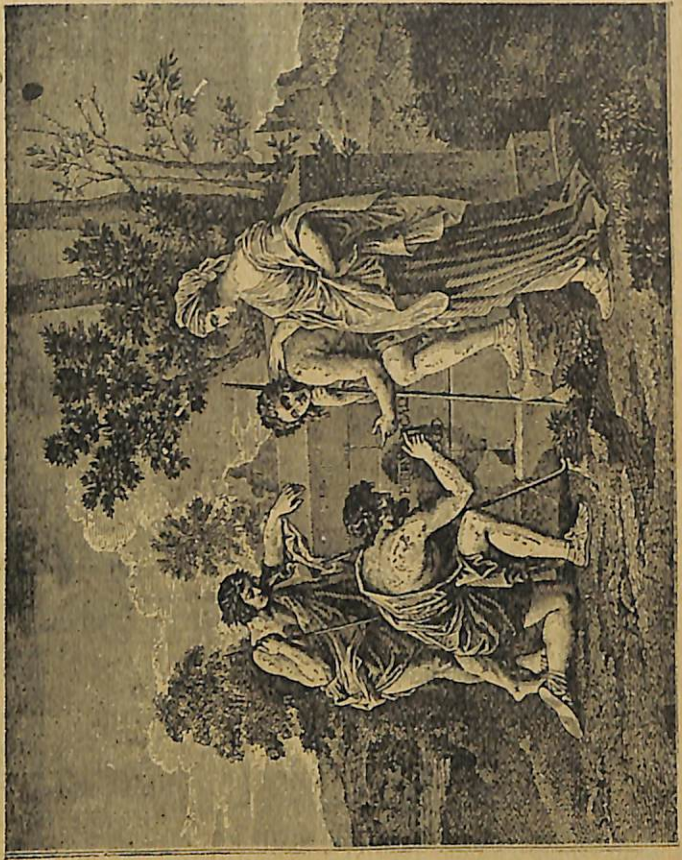

ԱՐԿԱԴԻՈՅ ՀՈՎԻՒՆՆԵՐԸ (Նկար Նիքօլա Փուսէնի)

խանութին մէջ սափրիչ եղած է. այդ միջոցին արծաթ ափսէի մը վրայ պզտիկ նկար մը ուրուագծած էր, և իրենց խանութին յաճախորդներէն մէկը տեսնելով այդ ուրուագիծը, շատ հաւներ ու հայրը համոզեր էր որ ազատ թողու իր զաւակը նկարչութեան աշխատելու։ Թըրնըր խելօք գործի սկսած էր և չէր արհամարհած ոևէ աշխատանք որքան ալ համեստ ըլլար վարձքը։ Գծագրութիւններ կը պատրաստէր պատկերազարդ հրատարակութեանց համար, և հակառակ ստացած աննշան փոխարինութեան, միշտ խնամքով ու խղճմտօրէն կ'աշխատէր։ Թըրնըր օր մը Անգլիոյ նշանաւոր նկարիչներէն մէկը պիտի ըլլար։

Նիքօլա Փուսէն(5) զաւակն է ֆրանսացի վարժապետի մը, որ պզտիկ դպրոց մը կը վարէր Ռուանի մօտերը։ Գաւառացի նկարիչ մը ստանձնեց նկարչութեան դաս տալ վարժապետին տղուն, որ հօրը դպրոցին մէջ կ'առնէր իր նախակրթութիւնը։ Տասնըեօթը տարեկան եղած ատեն Փուսէն Փարիզ գնաց ուր աշխատեցաւ ինքնօգնութեամբ։ Տասը տարիէ աւելի հոն անցուց տաժանքով, բայց յարատեւ գործունէութեամբ։ Յետոյ գնաց Հռոմ ուր բացուեցաւ իր առջեւ այն փառքի ասպարէզը որ վերապահուած էր իրեն։ Հին վարպետները ուսումնասիրեց խնամքով, և մանաւանդ հին արձանները որոնց կատարելութիւնը տպաւորութիւն գործեց վրան։ Հոն է որ ուսաւ կազմախօսութիւնը(6), գծագրութիւնը գիտականօրէն, և կարդաց կրցածին չափ արուեստի մէջ հեղինակութիւն կազմող գիրքերը։ Բոլոր այս միջոցին աղքատ ապրեցաւ։ Իր շինած պատկերները կը ծախէր ոչինչ գիներով։ Փղշտացիներուն ժանտախտը այդ միջոցին ծախած է 60 սկուտի(7). ետքէն այդ նկարը Ռիշլիէօ կարդինալը հազար սկուտի գնեց։ Ծըր-

ջեցաւ նաեւ Ֆիօրէնցա և Վենետիկ, ուր աւելի ընդարձակ այլազան ուսումնասիրութիւններ զարգացին ու զօրացուցին իր ճաշակը։ Աւելի ետքը գնաց Հռոմ, ուր անցուց կեանքին վերջին տարիները և մեռաւ 1665 ին։ Իր հրաշակերտներուն գլուխը կը յիշուի ընդհանրապէս Արկադիոյ հովիւները(8)։

Գալով երաժիշտներուն, յարատեւութեան ոգին անոնց մէջ ի յայտ եկած է յաճախ։ «Աշխատութիւնը, կ'ըսէր Մօցարթ(9), իմ ամէնէն մեծ հաճոյքս է։» Պէթօվէնի(10) նշանաբանն էր. «Ո՛վ մարդ, օգնէ՛ ինքզինքիդ։» Սէպաստիէն Պախ(11) կ'ըսէր իր վրայ խօսելով. «Ես աշխատասէր եղայ. ով որ ինծի պէս աշխատասէր է, պէտք է ապահով ըլլայ թէ կը յաջողի։» Մէյէրպէր օրը տասնըհինգ ժամ կ'աշխատէր իր արուեստին։ Բոլոր այս հեղինակները իրենց երաժշտական հանճարին միացած անխոնջ աշխատութեանը շնորհիւ է որ կրցան արտադրել այնքան անմահ հրաշակերտներ։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Միքէլ Անճելօ**.— *Իտալացի նկարիչ, փորագրիչ, ճարտարապետ եւ բանաստեղծ։ Աշխարհի մեծագոյն արուեստագէտներէն մէկը եղած է։ Իր հրաշակերտներուն գլուխը կը յիշատակուի միշտ* Մովսէսի արձանը *(1475-1564)։*

(2) **Պէնվէնուտօ Չէլլինի**.— *Իտալացի նշանաւոր փորագրիչ արձանագործ եւ ոսկերիչ (1500-1571)։*

(3) **Քլօտ Լօռէն**.— *Ֆրանսացի նկարիչ (1600-1682). Նկարած է բնութեան գեղեցիկ տեսարաններ որով զինքը կոչած են* բնանկարի Ռաֆայէլը (le Raphaël du paysage). *Ռաֆայէլ իտալացի նկարիչներուն ամէնէն մեծը նկատուած է։*

(4) **Թըրնըր**.— *Անգլիացի նկարիչ եւ փորագրիչ (1775-1851)։*

(5) **Նիքօլա Փուսէն**.— *Ֆրանսայի մեծ նկարիչներէն մին (1594-1665)։*

(6) **Կազմախօսութիւն** (anatomie).— *Այս գիտութիւնը կ'ուսումնասիրէ գործարանաւոր էակներու կազմութիւնը* անդամահատութեան (dissection) *միջոցաւ։ Մեռած մարդուն կամ անասուններու մարմնոյն ներքին մասերը ճեղքելով գիտականօրէն քննութեան ենթարկելը* անդամահատութիւն *կը կոչուի։*

(7) **Սկուտ** (écu).— *Ֆրանսական հին դրամ մը որ երեք ֆրանք կ'արժէր։*

(8) **Արկադիոյ հովիւները**.— *Նիքօլա Փուսէնի այս հրաշակերտը Փարիզ Լուվրի թանգարանը կը գտնուի։ Այս նկարին մէջ Փուսէն ուզած է երջանկութեան անհաստատութիւնը մատնանիշ ընել։ Հովիւի մը գերեզմանին առջեւ, չորս անձ կը ջանան կարդալ արձանագրութիւնը ուր ըսուած է. «Ես ալ ապրած եմ Արկադիոյ մէջ, բայց մահը վերջ տուաւ երջանկութեանս։» Արկադիա հին Յունաստանի լեռնոտ մէկ մասն էր ուր հովիւներ կը բնակէին։ Հին բանաստեղծները այս հողամասը կեդրոնավայր կը նկատէին անմեղութեան եւ երջանկութեան, շնորհիւ այնտեղ տիրող հովուական պարզ ու մաքուր բարքերուն։*

(9 էն 12) **Մօցարթ, Պէթօվէն, Պախ եւ Մէյէրպէր**.—*Նշանաւոր գերման երաժշտագէտներ են որոնք ԺԸ. կամ ԺԹ. դարերուն ապրած են։*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— *Միքէլ Անճէլոյի մասին ի՞նչ գիտէք։— Գիշերները ինչպէս կ'աշխատէր։ — Ի՞նչ էր իր սիրական խորհրդանշանը։ — Ի՞նչ նկարագրի ապացոյց է «Ես կ'ուսնիմ տակաւին» արձանագրութիւնը։ — Ո՞վ է Պէնվէնուտօ Չէլլինի, եւ գեղարուեստի ո՞ր ճիւղով կ'զբաղէր։— Ի՞նչ գիտէք Քլօտ Լօռէնի մանկութեան եւ սկսնակութեան տարիներուն վրայ։— Նկարչութեան ո՞ր ճիւղին մէջ գերազանց տաղանդ ցոյց տուած է Քլօտ Լօռէն։— Ի՞նչ գիտէք անգլիացի նկարիչ Թըրնըրի վրայ։— Ո՞վ է Նիքօլա Փուսէն։— Ո՞րն է իր ամէնէն նշանաւոր հրաշակերտը։— Բոլոր այս նկարիչներուն յաջողութեան գաղտնիքը գլխաւորապէս ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ։— Մօցարթ աշխատութիւնը ի՞նչ կը նկատէր։*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ. — Փուսէնի **Արկադիոյ հովիւներ** նկարին նիւթը պատմեցէ՛ք։— Նկարագրեցէ՛ք գերեզմանին քով գտնուող չորս անձերուն իրարանցումը։— Գրեցէք թէ ի՞նչ հասկցնել կ'ուզէ մեռած հովիւը իր գերեզմանին արձանագրութեամբ։— Ի՞նչ էր Արկադիոյ հովիւներուն երջանկութեան պատճառը։

8. ՆԻԿՈՂՈՍ ՋՕՐԱՅԵԱՆ

Ջօրայեան(1) կարեւոր դիրք ունէր ու մեծ յարգ կը վայելէր իր հնարագէտ խորհուրդներով, սուր եւ փայլուն իմացականութեամբ։

Ջօրայեանի խորհուրդները մեծ կշիռ ունէին։ Ժամանակին քանի մը լուսամիտ ամիրաներուն(2) մտերիմն էր։ Ան ոչ միայն լաւ կը խօսէր լուսաբանելով օրուան խնդիրներ եւ յառաջդիմութեան հարցեր(3), այլ եւ կը գրէր շարունակ, մանաւանդ հակառակորդներու դէմ։ Հայ լեզուին քաջահմուտ, քաջ գիտէր նաեւ անգլիերէն մանաւանդ գրական լեզուն։ Ջօրայեան տեղեակ էր նաեւ թուրքերէն եւ ֆրանսերէն լեզուներուն։

ՆԻԿՈՂՈՍ ՋՕՐԱՅԵԱՆ

Ջօրայեանի հետ տեսակցութիւնս 1853ին Պոլիս գալէս սկսած է։ Նախ մաքսատունը եւ ապա իր տունը ստէպ կ'երթայի։ Սիրալիր կ'ընդունէր զիս եւ կը քաջալերէր։ Մեր խօսակցութեան նիւթերն էին կրթական, տնտեսական էապէս։ Ունէր իր բնակարանը ճոխ մատենադարան՝ մեծ մասամբ անգլիական ընտիր գիրքերէ բաղկացած։

Ան ի վաղուց գիտած էր մեր կրթական հին դրութեան ամլութիւնը եւ կարեւոր բարենորոգմանց պէտքը։ Ունէր դասական լաւ գործեր, որոնց վրայ կ'աշխատէր անդուլ, եւ կրթութեան կարեւոր ծառայութիւն ընելու փափաքը անչափ էր։

Թէեւ ազնուապետական դասակարգին մէջ կը շարժէր, սակայն ժողովրդեան համար կը գործէր, որուն մէջ գիտական գործնական գաղափարներ տարածել կը փափաքէր։

Ան բացաւ մեր առջեւ լաւ աշխարհիկ ոճին եւ լուսաւորութեան ճամբան։ Մանաւանդ տնտեսագիտութեան(4) հմտութեամբ, քաջ վերահասու եղած էր ժողովրդեան մը առաջին պայմանին։ Թերեւս առաջին Հայն էր որ ուսումնասիրած ըլլայ Ադամ Սմիթի(5), Ժան Պաթիսթ Սէյի(6) եւ ուրիշ անուանի տնտեսագէտներու գործերը, գլխաւորապէս գործնական կողմը մշակելով։

Իբրեւ մարդ՝ Ջօրայեան, որքան որ նկատած եմ, ունէր բարի, արդարասէր եւ ազնիւ սիրտ, անկեղծ իր բարեկամական յարաբերութեանց մէջ, քաջալեր նորաբոյս տաղանդի, միշտ իրեն վերապահելով իրաւամբ՝ հեղինակութեան պատիւը, պարկեշտ իր գործերուն մէջ, փոքր ինչ անհամբեր եւ կծու՝ հակառակախօսութեան դէմ։

ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ(7)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Նիկողոս Զօրայեան** (1821-1859).— 1844էն մինչեւ 1848 Փարիզ ապրած եւ հետամուտ եղած է մանկավարժութեան եւ տնտեսագիտութեան: Ջանացած է Հայոց մէջ տարածել լուրջ, առողջ, գործնական գաղափարներ: Մանկավարժութեան վրայ բազմաթիւ ընտիր յօդուածներ ունի 1852ի «Մասիս»ներուն մէջ, իսկ տնտեսագիտութեան վրայ հրատարակած է մասնաւոր հատոր

մը, որուն տիտղոսն է «Տեղեկութիւնք տնտեսագիտութեան վրայ»։ Եւ առաջին հայ հեղինակը եղած է որ զբաղած ըլլայ այդ գիտութեան սկզբունքներով։ Գրած է Ընթերցասիրութիւն տիտղոսով գեղեցիկ հատոր մը ուր «Գիրք կարդալու միջոցաւ մտաւորական մշակութեան հասնելու» համար օգտակար խրատներ կու տայ։ Ունի նաեւ քանի մը թարգմանութիւններ, եւ Ընթերցարան մը մանկավարժական ուղղութեամբ պատրաստուած։

(2) **Ամիրայ.**— *ԺԸ. եւ ԺԹ. դարու Կ. Պոլսոյ հայ հարուստներուն տրուած տիտղոս մը։*

(3) **Հարց.**— *Այս բառը արդի աշխարհաբարի յատուկ է եւ կը գործածուի* **խնդիրի** *իմաստով։*

(4) **Տնտեսագիտութիւն.**— *Գիտութիւն մըն է որ կ'զբաղի հարստութեանց արտադրութեամբ, բաշխումով եւ սպառումով։*

(5) **Ադամ Սմիթ** (1723-1790). — *Սկովտիացի տնտեսագէտ որ աշխատանքը կը նկատէր աղբիւր հարստութեան։*

(6) **Ժան Պաթիսթ Սէյ.** — *Ֆրանսացի տնտեսագէտ (1761-1822)։*

(7) **Մաթէոս Մամուրեան.** — *Իզմիրցի հայ գրագէտ որ հրատարակած է տնտեսագիտական յօդուածներ* Արեւելեան Մամուլի *մէջ։ Իր վէպերէն եւ թարգմանութիւններէն զատ թողած է բազմաթիւ թարգմանութիւններ որոնք մեծ ծառայութիւն մատուցած են մեր նոր լեզուի զարգացման* (1830-1901)։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— *Նիկողոս Զօրայեան ի՞նչ բանով ուզած է օգտակար ըլլալ իր ազգակիցներուն։— Ի՞նչ է տնտեսագիտութիւնը։— Զօրայեան գլխաւորաբար ո՞ր տնտեսագէտներուն գործերը կը կարդար։— Ի՞նչ հրատարակած է իբր մանկավարժ։— Ի՞նչ եղած է իր դերը ամիրաներուն քով։— Ըստ Մամուրեանի ի՞նչ նկարագիր ունէր Զօրայեան։— Ի՞նչ գիտէք այս հատուածին հեղինակ Մ. Մամուրեանի վրայ։*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Գրեցէ՛ք թէ ձեր կարդացած **Ընթերցարանին** հատուածներէն ո՞ր ամէնէն աւելի ազդեցութիւն գործած է ձեր վրայ։ Ի՞նչ օգուտ քաղած էք անկէ։ Ըսէք թէ ի՞նչ տեսակ ընթերցուածներէ կ'ախորժիք, գիտակա՞ն, պատմակա՞ն, աշխարհագրակա՞ն, եւ ինչո՞ւ։ Հէքեաթները, պատմուածքները ի՞նչ տպաւորութիւն կը թողուն ձեր վրայ։

---

9. ՏԱՌԵՂԸ

Օր մը տառեղն (1) երկայնկըտուց, երկայնոտքուն,
Կոկորդավիզ(2) սէգ թռչուն,
Գետակի մը եզերքն ի վար կ'ընթանար
Դանդաղ քայլով, խոհեմաբար։
Տաք արեւուն՝ գայլաձուկը(3) եւ ծածան(4),
Վտառներով(5) դանդաղան,
Կը խաղային ջուրերուն մէջ թափանցիկ
Խօլ(6) խաղերով գեղեցիկ։
Կրնար տառեղն առանց ճիգի, անարգել
Բերնի համով ճաշ մ'ընել,
Բայց կ'սպասէր ախորժակին բացուելուն
Իր ճաշելու ճի՛շդ ժամուն.
Թարմ թարմ զանոնք ըմբոշխնելու հետամուտ
Կ'առաջանար ան անփոյթ։
Մեր տառեղը քիչ ետք ուզեց ձուկ որսալ.
Ա՛լ չըկային ամէ՛նքն ալ։
Իր շատ մօտ տեսաւ խումբ մը տինկաներ(7),
Որոնցմէ չէր ախորժեր.
«Անհամ անժուր տինկա՛ն ուտեմ, ե՛ս, տառե՛ղ,
Զիս դրեր էք որո՞ւ տեղ։»
Ու հեռացաւ անոնց քովէն կամացին,
Շարունակեց իր ուղին։
Քիչ մը անդին դիմացն ելան քարձուկներ(8),
Որոնց ոչ իսկ կը նայէր.
«Քարձո՞ւկ ուտեմ, իմ բերնիս է անարժան
Պզտիկ ձուկն այդ աննշան։
Աստուած չընէ ձուկին համար այդ ճղճիմ(9)
Որ ես բանամ կտուցս իմ»։
Բայց տառեղը միշտ յուսալից չըմնաց,
Իրար անցաւ անճրկած
Երբ հասաւ ժամն անխուսելի նօթութեան՝
Զաղկող ազդու խարազան.

Կը փնտրէր ծածան, տրնկոյ ու քարհուկ,
Բայց ալ չըկար ո՛չ մէկ ձուկ.
Ըստիպուեցաւ խրխունջով[10] *մը անալի*[11]
Ընել ճաշ մը խղճալի։
Խստապահանջ դառնալն է գործ յիմար
Երբ բան մ'ունիք ձեզ յարմար.
Ձեր պէտքերը հոգացէ՛ք միշտ նախապէս,
Եղէ՛ք խոհեմ, նախատես.
Եւ երբ կուշտ էք, մի՛ ըլլաք ըրնաւ անտարբեր.
Կու գա՛ն քաղցի տագնապներ։

ԼԱՖՈՆԹԷՆԻ[12]
հետեւողութեամբ

ԼԱՖՈՆԹԷՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ԳԻՐՔ ԵՒ ՑՆՑՈՒՂ

Ալֆոնս Քառ[13], որ տաղանդաւոր գրագէտ մըն էր եւ միանգամայն ծաղկի մշակութեամբ կ'զբաղէր, Նիսի մօտ գիւղագնացութեան գացած ըլլալով, հարուստ դրացի մը ճանչցաւ հոն, անգլիացի լորտ մը որ շատ գեղեցիկ մատենադարանի մը տէրն էր:

Օր մը, Ալֆոնս Քառ լուր ղրկեց իր դրացիին որ հաճի փոխ տալ իրեն գիրք մը որուն պէտք ունէր աշխատութեան համար:

—Անկարելի է, պատասխաներ էր լորտը, եւ անոր համար շատ կը ցաւիմ. իբր կանոն ընդունած եմ գրադարանէս գիրք դուրս չհանել. բայց եթէ Պր. Քառ կ'ուզէ կարդալ տանս մէջ, ամբողջ, օրը կ'արտօնեմ իրեն հաճոյքով:

Քիչ ատեն ետքը, նոյն դրացին, որ անշուշտ մոռցած էր մատենադարանին միջադէպը, ծառան կը ղրկէ գրագէտին խնդրելով որ հաճի ցնցուղ[14] մը փոխ տալ իրեն:

—Անկարելի է, կը պատասխանէ Ալֆոնս Քառ, եւ անոր համար շատ կը ցաւիմ։ Իբր կանոն ընդունած եմ պարտէզէս երբեք ցնցուղ դուրս չհանել, բայց եթէ Միլորտը կ'ուզէ ջրել իմ պարտէզիս մէջ, ամբողջ օրը, կ'արտօնեմ իրեն հաճոյքով։

Բայց եթէ Միլորտը կ'ուզէ ջրել իմ պարտէզիս մէջ, ամբողջ օրը, կ'արտօնեմ իրեն հաճոյքով

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԾԱՂԻԿԻ ՊԱՏՈՒԱՍՏԸ ԵՒ ՃԷՆՆԸՐ. — *Ճէննըր երեւելի անգլիացի բժիշկ մըն է որ առաջին անգամ լուրջ փորձերով ապացուցուց թէ ծաղիկի ժահրը(15) անասուններէն առնուելով կրնայ պատուաստուիլ մարդուն, եւ այս պատուաստումը զերծ կը պահէ մարդը ծաղկի հիւանդութեան ծանր հետեւանքներէն: Երբ Ճէննըր համոզուեցաւ պատուաստի օգտակարութեան, գաւառը կ'ապրէր: Լոնտոն գնաց եւ իր համոզումը հաղորդեց ուրիշ բժիշկներու որոնք համամիտ չեղան իրեն. Ճէննըր դիմեց երեւելի բնախօս Ճօն Հընթըրի, որ խորհուրդ տուաւ շարունակել իր փորձերը: Ճէննըր առանց վհատելու ընդհանուր անտարբերութեան առջեւ, հետեւեցաւ Ճօն Հընթըրի խորհուրդին: Ինք այնքան հաւատք ունէր պատուաստի օգտակարութեան վրայ որ նոյն իսկ իր հարազատ զաւակը երկու անգամ պատուաստեց: Վերջապէս տարիներու փորձերէ ետքը 1798ին եօթանասուն էջէ բաղկացած գրքոյկով մը հրատարակեց իր դիտողութեանց արդիւնքը, կ'ըսէր թէ բազմաթիւ անձերու վրայ պատուաստ ըրած է եւ անոնցմէ ոչ մէկը վարակուած է ծաղիկէ: Ճէննըր նորէն Լոնտոն գացեր էր, եւ հոն ոչ մէկ բժիշկ ուզած էր իր փորձերուն հակակշիռը(16) ընել նոր փորձերով: Այս անտարբերութեան քիչ ետքը յաջորդեց թշնամութիւնը: Զինք այպանող ծաղրանկարներ հրատարակուեցան, եւ նոյն իսկ կրօնական բեմերէ պատուաստը* սատանայական *հռչակուեցաւ: Եւ սակայն Ճէննըր իրաւունք ունէր: Հարուստ ազնուականներու կիները իրենց զաւակները պատուաստել տուին, եւ քիչ քիչ ամէն մարդ համոզուեցաւ թէ այս գործողութիւնը ազդեցիկ նախազգուշական միջոց մըն է ծաղիկի դէմ, որ այն ատեններ շատ մահերու պատճառ կ'ըլլար կամ շատ դէմքեր կը չեչոտէր(17): Բժշկական մարմինը կարծիք փոխեց, եւ եկաւ ժամանակ ուր հանրային պատիւներ ու մրցանակներ տրուեցան Ճէննըրի, որ միշտ խոնարհ մնաց, ինչպէս եղած էր դժուարին օրերու մէջ: Պատուաստը պաշտօնապէս ընդունուեցաւ հետզհետէ քաղաքակիրթ ժողովուրդներէ, եւ երբ 1823ին Ճէննըր մեռաւ եօթանասունը չորս տարու, ամէն կողմ ճանչցուած էր արդէն իբր մարդկութեան մեծ բարերարներէն մէկը:*

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

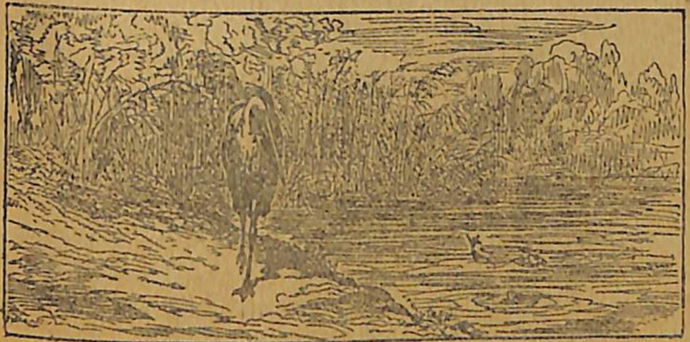

(1) **Տառեղ** (héron).— *Բարձր թռչուն մը երկայն կտուցով եւ երկայն վիզով, երկայն թաթերով: Տառեղին երկայնութիւնը մէկ մեթր է կտուցին ծայրէն մինչեւ պոչին ծայրը: Այս թռչունը կը կոչուի նաեւ* **ճայ**: *Պէտք չէ շփոթել* **տառեղ** *բառը* **տառեխ** *բառին հետ: Տառեխը ձուկ մըն է* (ռընկա, hareng):

(2) **Կոկոզավիզ**.— *Վիզը բարձր, ամբարտաւան: Կոկոզ, կոկոզութիւն հոմանիշ են գոռոզ, գոռոզութիւն բառերուն:*

(4) **Գայլաձուկ** (brochet).— *Անուշ ջուրի մեծ ձուկ որ ունի ճերմակ եւ դիւրահալ միս:*

(4) **Ծածան** (սազան պալըղը, carpe).— *Անուշ ջուրի ձուկ, համեղ փշալից միսով:*

(5) **Վտառ**.— *կենդանիներու, ձուկերու խումբ:*

(6) **Խօլ**.— *Անմիտ, յիմար, ցնորած:*

(7) **Տինկա** (tanche).— *Համեղ միսով, շատ փուշով անուշ ջուրի ձուկ:*

(8) **Բարձուկ** (goujon).— *Անուշ ջուրի պզտիկ ձուկ մը, համեղ միսով:*

(9) **Ճղճիմ**.— *Աղքատ, սեղմ, փոքրոգի:*

(10) **Խխունջ** (սալյանկէօզ, limaçon).— *Պարուրաձեւ խեցիով պատած թուլամորթ կենդանի մը: Ուզած ժամանակ խեցիէն դուրս կ'երկարի: Ունի երեք եղջիւրներ որոնցմով կը շօշափէ այդ եղջիւրներուն ծայրը կը գտնուի երկու սեւ կէտ որոնք իր աչքերն են:*

(11) **Անալի**.— *Անլի, անաղի, առանց աղի:*

(12) **Լաֆօնթէն.** — *Ֆրանսացի աննման առակախօս, որուն առակներուն հաւաքածոն ֆրանսական գրականութեան հրաշակերտներէն է։ Ծնած եւ մեռած է ԺԹ. դարուն մէջ։*

(13) **Ալֆօնս Թառ.** —*Ֆրանսացի վիպասան. ծնած է 1808ին, եւ 1890ին մեռած:*

(14) **Ցնցուղ** (arrosoir).— *Մետաղէ դոյլ որ ունի մէկ կողմը դէպի դուրս երկնցող խողովակ մը որուն ծայրը տանձաձեւ է եւ ծակոտկէն։ Երբ ջուրը այդ ծայրէն դուրս հոսի անձրեւանման կը սրսկուի ծաղիկներուն եւ բոյսերուն վրայ։*

(15) **Ժահր** (virus).— *Փոխանցիկ հիւանդութեանց սկզբնապատճառ եղող հիւթ։*

(16) **Հակակշիռ ընել.** — *Այս բացատրութիւնը հոս կը նշանակէ* **ստուգել** (contrôler)։ *Հակակշիռ բառը կը նշանակէ նաեւ իր հին իմաստով, ուրիշ բանի հետ նոյն կշիռը ունենալ, այսինքն* **զուգակշիռ** (contre-poids)։

(17) **Չեչոտիլ.**— *Ծաղկի հիւանդութեան դէմքին վրայ թողած նշանները կը կոչուին* **չեչ**։ *Չեչոտիլ բառը կազմուած է* **չեչ** *արմատէն։*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— *Ո՞ւր տեղի կ'ունենայ վերի առակին մէջ պատմուածը։— Ի՞նչ կ'ընէին ձուկերը։— Ի՞նչի կ'սպասէ տառեղը: — Ի՞նչու չ'ուտեր քարծուկը եւ ծածանը։— Ինչո՞ւ կ'արհամարհէ տինկան։— Քարծուկը ի՞նչ տեսակ ձուկ է։— Տառեղին բծախնդիր ըլլալուն պատիժը ի՞նչ կ'ըլլայ.— Ի՞նչ է այս առակէն քաղուելիք դասը։—Պատմեցէ՛ք թէ Ալֆօնս Թառ ի՞նչ կերպով վրէժ լուծեց իր դրացի հարուստէն։—Իր պատասխանը ինչո՞ւ շատ սրամիտ էր։ Ո՞վ է Ալֆօնս Թառ։ –Ինչո՞վ կ'զբաղէր։—Ե՞րբ տեղի ունեցաւ ծաղիկի պատուաստի գիւտը:—Ինչպէ՞ս վարուեցան անգլիացի ժամանակակից բժիշկները հանդէպ Ճէնների։ — Ճէննըր ինչպէ՞ս հասաւ իր նպատակին։*

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Այն անձը որ մարդու չի հաւնիր շատ աւելի դժբախտ է քան այն անձը որուն մարդ չի հաւնիր։

ԼԱՌՕՇՖՈՒՔՕ

Մի՛ զգուիր, մի՛ վհատիր. եթէ ձախողիս, նորէ՛ն սկսէ:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՒՐԵԼԻՈՍ

---

10. ԷՋՄԻԱԾՆԱՅ ՎԱՆՔԸ

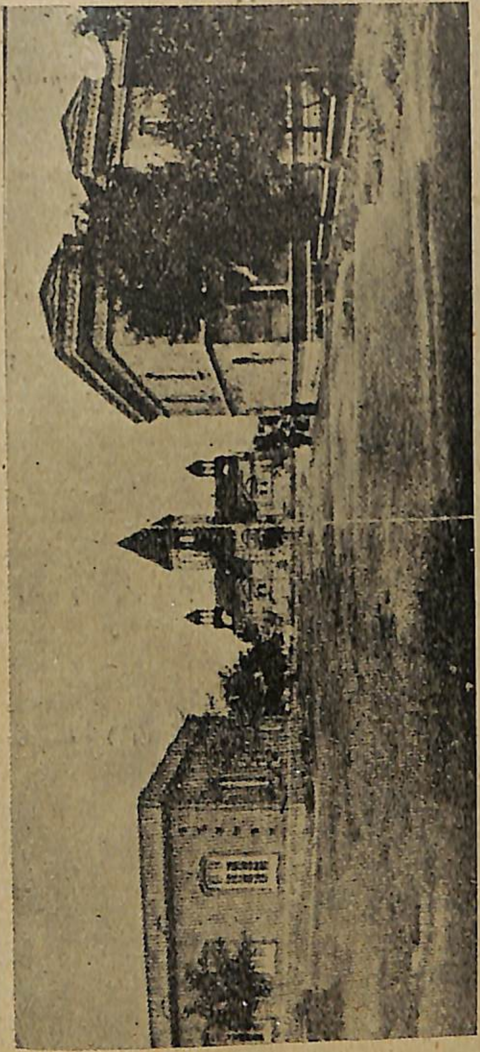

Մենաստանին կեդրոնական բակը ընդարձակ է, ուղղանկիւն, և երեք կողմէն եզերուած շատ ցած գետնայարկով մը: Երկյարկ շէնք մը կը փակէ չորրորդ կողմը: Ընդարձակ բակին մէջտեղը կը բարձրանայ կաթողիկէն(1) որ ահագին գոհարի մը պէս, անապատէն դուրս է ցայտած լուսաճեղձ(2) ու մեկուսի(3): Այս բակին չուրջն է որ կը կեդրոնանար երբեմն բոլոր մենաստանին կեանքը: Կաթողիկոսին և Սինոդի անդամ եպիսկոպոսներու բաժ ինները, բուն քով, անձուկ և մերկ խը-

ցիկներ չարք չարք կ'երկարին. ասոնք «ուխտաւորներու» յատկացուած անկան սենեակներ են։ Հինաւուրց մենաստանին մէկ քանի մասերը կերպարանափոխութիւններ կրած են, ինչպէս նախկին սեղանատունը, կամարակապ ցած երկար սրահ մը, գրեթէ ստորերկրեայ։ Մէջտեղը քարէ նեղ սեղան մը. մէկ ծայրը, գմբեթաւոր մեծ աթոռ մը միակտուր[4] ապառաժի մը կողին մէջ փորուած և կաթողիկոսին յատկացուած, որ ժամանակաւ հասարակաց սեղանին կը նախագահէր։ Ճիշդ այդ տեղն է որ Թավէրնիէ[5] Ֆրանսացին, 1655 ին, մասնակցեցաւ ճաշի մը որուն խիստ շահագրգիռ նկարագրութիւնը թողած է մեզի։ Այդ հին սեղանատունը հիմայ մառանի փոխուած է։ Մենաստանին նոր մասին վերի յարկը միևնոյն չափն ու ձևը ունի. անոր սեղանն ու նստարանները փայտէ են։ Կաթողիկոսը կու գայ մէկ քանի վայրկեան կը նըստի հոս ամէն հանդիսութեանց օրերուն։

Նոյնպէս, մատենադարանն ալ արդիական երևոյթ մը ստացած է։ Այս մատենադարանը բոլոր աշխարհիս վրայ նշանաւոր է. այնտեղ կան հայ գրականութեան գրեթէ բոլոր երկերը առաջին թարգմանիչներէն մինչև ժամանակակից գրողները։ Բազմաթիւ ձեռագիրներէն ոմանք շատ հին են և, մանրանկարներով[7] ու երփնագրութիւններով[8] զարդարուած, թանկագին են միջնադարեան հայ արուեստին ուսումնասիրութեան տեսակէտով։ Ամէնէն հինը, Ժ. դարու Աւետարան մը, պարփակուած է քանդակազարդ փղոսկրէ հրաշալի կողքի մը մէջ, որ Դ. կամ Ե. դարու գործ կը համարուի։

Էջմիածնայ կաթողիկէն, Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի ձեռքով Դ. դարուն հիմնուելէն ի վեր, բազմաթիւ քանդումներու և վերաշինութեանց ենթարկուեցաւ, և այ-

սօր զանազան դարերու շէնքերէն մասեր կը ներկայացնէ։ Վերջնականապէս վերանորոգուած է Մովսէս[9] և Փիլիպպոս[10] կաթողիկոսներուն ձեռքով ԺԷ. դարուն։ Այդ ժամանակէն ի վեր միևնոյն երևոյթով մնացած է։ Պատերը մերկ են, սակաւաթիւ կամարաւոր պատուհաններով և կարճ դուռներով։

Էջմիածնայ Մայր Տաճարը

Զանգակատունը բազմանկիւն, կոնաձև[11] տանիքով կրկնայարկ աշտարակ մըն է որ, միակտուր սիւներու վրայ հեծած, գլխաւոր դրան մուտքին առջև գաւիթ մը կը կազմէ։ Զարդաքանդակներուն մէջ չկան շնչաւոր էակներու պատկերներ։ Միայն զանգակատան տասներկու պզտիկ շրջանակներուն մէջ տասներկու առաքեալները կ'երևան։ Այս ճարտարապետութիւնը քիչ մը անտաշ վանական արուեստի մը տպաւորութիւնը կը թողու։

Տաճարին ներքնակողմը զարմանք կ'ազդէ իր շրջազարդերուն ճոխութեամբն ու վայելչութեամբը։ Ընդհանուր յատակագիծը խաչաձեւ է։ Չորս սիւներ կը բռնեն կեդրոնական գմբէթը։ Վառ գոյներով նկարները կը պարզեն պատերուն վրայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի կեանքին գլխաւոր դրուագները եւ երեւակայական տունկեր ու թռչուններ, որոնք Նաղաշ Յովնաթանի(12) գործ են։ Խորքը կը փայլի մայր խորանը։ Տեսակ մը պատուանդանի կամ բեմի վրայ զետեղուած, ոսկեհուռ արծաթահիւս կերպասով մը սքօղուած է։ Անոր վերեւը կը բարձրանայ փոքրիկ գմբէթ մը, լուսանցիկ մարմարէ չորս սիւնակներով բռնուած։ Արեւուն ճառագայթները ուղղակի չեն թափանցեր տաճարին մէջ։ Մեղմիկ լոյս մը անդորր ու ամփոփ երեւոյթ մը կու տայ իրերուն։

ԼԻՒՍԻԷՆ ՄԷՅԵԱՐԷ
համառօտուած

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Կաթողիկէ** (Cathédrale). — *Մայր եկեղեցի, մայր տաճար: Այս բառը կը նշանակէ նաեւ ընդհանրական, տիեզերական:*

(2) **Լուսահեղձ.**— *Լոյսով ողողուած, լոյսի մէջ ընկղմած, շատ լուսաւոր:*

(3) **Մեկուսի.**—*Զատուած, առանձնացած:*

(4) **Սինոդ.**— *Յունարէնէ առնուած բառ մըն է որ կը նշանակէ եկեղեցականներու ժողով: Էջմիածնայ կաթողիկոսին խորհրդական եղող միաբաններու ժողովին գրեթէ դարէ մը ի վեր այս անունը կը տրուի: Սինոդ բառը* **սինոդ** *կամ* **սինոդոս** *ձեւով գործածուած է գրաբարի մէջ այն ժողովներուն համար ուր բազմաթիւ եկեղեցականներ կը հաւաքուին որպէսզի եկեղեցւոյ կանոններուն վերաբերեալ խնդիրները լուծեն:*

(5) **Միակտուր.**— *Մէկ կտորի վրայ շինուած:*

(6) **Թավէրնիէ.** — *Ֆրանսացի ճամբորդ ԺԷ. դարուն մէջ, որ ճամբորդած է Թուրքիա, Պարսկաստան եւ Հնդկաստան:*

(7) **Մանրանկար** (miniature).— *Հին գրչագիրներուն մէջ գտնուած գոյնզգոյն պզտիկ պատկեր եւ զարդ: Այս բառը կը գործածուի նաեւ այն մանրագիծ նկարչութեան որ կը կատարուի փղոսկրէ, կիտուածէ, փայտէ շինուած փոքր առարկաներու վրայ, ջրաթուրմ եւ խէժոտ ներկերով, նաեւ իւղաներկով:*

(8) **Երփնագրութիւն** (enluminure). — *Վառ ու բազմազան գոյներով նկարուած զարդեր եւ տառեր հին գրչագիրներու մէջ: Այս բառը գրեթէ համազօր էր երբեմն մանրանկարի եւ մանրանկարիչները երփնագրիչ* (enlumineur) *կը կոչուէին:*

(9) **Մովսէս Գ. Կաթողիկոս.**— *Ընտրուեցաւ 1629ին, մեռաւ 1633ին:*

(10) **Փիլիպպոս Կաթողիկոս.**— *Ընտրուեցաւ 1633ին, մեռաւ 1655ին:*

(11) **Կոնաձեւ.**— *Բոլորակ, բրգաձեւ, սրածայր գունդի ձեւ ունեցող, ինչպէս հին հայ եկեղեցիներու ոմանց գմբէթին ձեւը: Կոնաձեւ է նաեւ հայ վարդապետներու վեղարը:*

(12) **Նաղաշ Յովնաթան Յովնաթանեան.**— *Հայ նկարիչ որ ապրած է ԺԷ. դարու մէջ: Նկարած է Էջմիածնայ մայր տաճարին կրօնական պատկերներէն մէկ մասը:*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— *Ո՞ւր կը կեդրոնանար երբեմն՝ Էջմիածնայ հին հայ մենաստանին կեանքը:— Նկարագրեցէ՛ք Էջմիածնայ հին սեղանատունը:— Ո՞վ է 1655ին հոն ճաշող Ֆրանսացի ուղեւորը: Նոր սեղանատունը ի՞նչպէս շինուած է:— Ի՞նչ գիտէք Էջմիածնայ մատենադարանին վրայ:— Ի՞նչ է մանրանկարը:— Մանրանկար պարունակող Էջմիածնայ ամէնէն հին ձեռագիրը ո՞ր դարուն գրուած է:— Ե՞րբ հիմնուեցաւ Մայր Տաճարը:— Ե՞րբ վերանորոգուեցաւ:— Նկարագրեցէ՛ք զանգակատունը:— Ո՞վ էր Նաղաշ Յովնաթան:— Ի՞նչ նկարած է :— Նկարագրեցէ՛ք մայր խորանը:*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Այս հատուածէն ներշնչուելով, բայց զայն առանց օրինակելու, նկարագրեցէ՛ք հոս դրուած երկու պատկերները: Խօսեցէ՛ք նախ երկրորդ պատկերին՝ Մայր տաճարին եւ զանգակատան վրայ: Ըսէք թէ ի՛նչ ձեւ ունին անոնց գմբէթները: Քանդակուած արձաններ կա՞ն անոնց վրայ: Առաջին պատկերին մէջ՝ բակը, երկու շէնքերը, ծառերը:

11. ՕՃԱՌԻ ՃԱՐՏԱՐԱՐՈՒԵՍՏԸ[1]

Նանսըն[2] Հիւսիսային բեւեռի մէկ երկրամասին մէջ ապրեցաւ ձիւներէ պաշարուած 1895 օգոստոսէն մինչեւ 1896 մայիս։ Այդ միջոցին շատ տառապեցաւ օճառի պաշարին սպառման հետեւանքով։ Տեսէ՛ք ինչ կ'ըսէ իր Դէպի բեւեռ գործին մէջ. «Հագուստ և ճերմակեղէն փոխելը մեր ամէն վայրկեանի փափաքն է։ Բացարձակապէս ողբալի կացութեան մը մէջ կը գտնուինք։ Ասկէ առաջ երբեք չեմ զգացած թէ օճառը այս աստիճան կարեւոր է մարդուս կեանքին մէջ։ Առանց օճառի՝ իւղի աղտը մաքրելու համար ըրած մեր բոլոր ջանքերը անօգուտ եղան։»

Արդարեւ աշխարհի ամէն կողմը, ընդհանուր կերպով ընդունուած է այսօր թէ մաքրութեան համար, ինչպէս ջուրը, նոյնպէս օճառը անհրաժեշտ են։ Ամէնէն աղքատը հացին պէս օճառին պէտքը կ'զգայ։

Օճառին գիւտը նոր չէ։ Հռոմայեցի Պլինիոս երէց[3] պատմագիրը (Ա. դար Ք. Ե.) կը յիշատակէ տեսակ մը օճառ զոր կը պատրաստէին իր տեէնները մոխիրով եւ ճարպով։ Հռոմայեցի վայելչասէր կիները իրենց մազերը խարտեաշ ներկելու համար Գերմանիոյ մէջ պատրաստուած օճառ մը կը գործածէին։ Պոմպէյիի աւերակներուն մէջ օճառի կատարեալ գործարան մը գտնուեցաւ, եւ երեւան հանուեցաւ տաշտերու մէջ հեղուկ օճառ, որ իւղի և կալէքարային[4] մարմնոյ մը բաղակցութեամբ ձեռք բերուած էր։ Բժիշկ մը որ Դ. դարուն վերջերը կ'ապրէր, սև օճառի մը խօսքը կ'ընէ իր մէկ գրուածքին մէջ, և արաբացի բժիշկներ կը յիշատակեն օճառի գործածութիւնը իրենց արուեստին մէջ, ինչպէս նաեւ լուացքի համար։

Սոտայով պատրաստուած կարծր օճառի առաջին գործարանները Սավոնէի մէջ հիմնուած են, և ԺԵ. դարու Իտալիոյ այս քաղաքը հռչակաւոր էր այս մասին, ինչպէս ետքէն համբաւ ստացան Ճէնովա և Մարսիլիա։

Հիմայ Անգլիոյ մէջ ալ օճառի ճարտարարուեստը զարգացած է։ Վերջերս հոն մեռաւ օճառի նշանաւոր գործարանատէր մը, որ վաթսուն տարի առաջ նպարավաճառի աշկերտ էր անգլիական պզտիկ քաղաքի մը մէջ ուր ծնած էր։ Աղքատ ծնողքի զաւակ, երկրորդական կանոնաւոր կրթութիւն մը անգամ չէր ստացած, բայց օժտուած էր բնական ուշիմութեամբ։ Այս պատանին քանի մը տարի իբր աշկերտ աշխատելով, քիչ մը դրամ խնայեց ու յաջողեցաւ իր հաշուոյն խանութ մը բանալ, եւ միջոց մը ետքն ալ իր եղբօրը հետ ընկերակցութեամբ օճառի գործարան մը հիմնել իր ծննդավայրին մէջ։

Յայտնի է որ օճառը կը պատրաստուի բաղակցելով իւղը կամ ճարպը սոտայի[5] և կամ կալիի[6] հետ։ Կարելի եղածին չափ աժան գնով ընտիր ապրանք պատրաստելու համար՝ ձեռներէց ոգիի տէր նախկին աշկերտը Աֆրիկէի մէջ յառաջ բերաւ ընտիր իւղ արտադրող տունկերու անտառներ, և լոկ բուսական իւղով պատրաստեց իր ապրանքը։ Ասկէ զատ, իրեն հարկ եղած սոտան ինք հայթայթեց իրեն սեփական գործարանի մը մէջ։ Նոյնպէս օճառի տուփերու պատրաստութեան համար հարկ եղած ատաղձը ձեռք բերաւ իր վարձած անտառներէն և բանեցուցած ատաղձարաններէն։ Իր արտածելիք ապրանքներուն փոխադրութեան ծախքը և մաքսի տուրքը խնայելու համար գործարաններ հիմնեց Ֆրանսա, Գերմանիա, Աւստրալիա և Ամերիկա։ Հաստատեց նաեւ տպարան մը իր բազմատեսակ ազդերը և ծանուցումները աժան կերպով տպագրելու համար։

Մեծ պատերազմէն առաջ, անգլիական կարեւոր թերթ մը քննադատած էր գործարանատէրը գրելով թէ անխտիր ամէն տեսակ ճարպ կը գործածէ իր օճառին պատրաստութեան համար։ Գործարանատէրը դատ բացաւ, և ըստ օրէնի հաստատելով որ մաքուր բուսական իւղ միայն գործածած է, յիսուն հազար անգլիական ոսկի հատուցում ստացաւ այդ թերթէն։

Երբ դատարանէն իրաւունք շահած կը վերադառնար իր փոքրիկ քաղաքը, դիմաւորուեցաւ իր բանուորներէն երեք հազար հոգիի կողմէ, որոնք երկաթուղիի կայարանէն մինչև իր գրասենեակը յաղթանակով տարին զինքը իրենց ուսերուն վրայ։

Անգլիոյ թագաւորը լորտութեան բարձրացուց այս ազնիւ «գործի մարդ»ը որ յաջողած էր մեծ ճարտարարուեստի(7) կարեւոր հաստատութիւն մը հիմնել, ուր հազարաւոր Անգլիացիներ գործ կը գտնէին։ Թագաւորը գնահատած էր ճարտար օճառագործը ու մանաւանդ անոր մարդասիրութիւնը հանդէպ աշխատաւորներուն, որոնց համար ոչ միայն պարտէզներով շրջապատուած առողջապահիկ բնակարաններ շինել տուած էր, այլ և հանգստեան սնտուկ, հիւանդանոց, դպրոց, արհեստանոց, մատենադարան, մարզարան և զբօսատեղի հիմնած էր իր ծախքով։

Նպարավաճառի նախկին աշկերտը, որ Լորտ Լէվըրհօմ տիտղոսը առած էր, մեռաւ 1925 մայիսին, և թողուց հարիւր երեսուն միլիոն անգլիական ոսկիի հարստութիւն մը, այսինքն մէկ միլիառ թրքական ոսկիէ աւելի, շնորհիւ իր օճառի գործարանին զոր գիտցած էր վարել ուշիմ գործունէութեամբ, գիտակցութեամբ և ձեռնհասութեամբ։»

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Ճարտարարուեստ**.— Այսպէս կը կոչուի ձեռակերտական ճարտարագործութիւնը։ Զանազան ճարտարագործութիւններ երեք գլխաւոր տեսակներու կը բաժնուին: 1. **Երկրագործական ճարտարագործութիւն** (industrie agricole) որուն քով կը դասուին նաեւ հանքագործութիւն, ձկնորսութիւն, որսորդութիւն, եւլն. 2. **Ձեռակերտական ճարտարագործութիւն** (industrie manifacturière) որուն պարզապէս **ճարտարարուեստ** կ'ըսուի սովորաբար եւ որ արտադրուած նախանիւթերը գործածելի առարկաներու կը վերածէ։ Այս ճիւղին մէջ կը մտնեն տարազագործութիւն, մետաղագործութիւն, ոսկերչութիւն. թղթաշինութիւն, ապակեգործութիւն, օճառագործութիւն, դերձակութիւն, հիւսնութիւն, որմաշինութիւն, հացագործութիւն, եւլն։ 3. **Առեւտրական ճարտարագործութիւն** (industrie commerciale), որուն մէջ կը դասուին նաեւ փոխադրութեանց միջոցները, ինչպէս շոգեկառք, շոգենաւ, եւլն։

(2) **Նանսըն**.— Նորվեկիացի նշանաւոր երկրախոյզ եւ բնագէտ որ Քրիստիանիա ծնած է 1861ին։ Խուզարկած է Կրօէնլանտան եւ հիւսիսային ծովերը եւ գրած է շահեկան յուշագիրներ, որոնք բեւեռային շրջանակներու բնական պատմութեան վրայ կը ճառեն։

(3) **Պլինիոս Երէց**.— Հռոմայեցի հռչակաւոր բնապատում, որուն թողած գործերուն գլխաւորն է **Բնական պատմութիւնը**, որ թանկագին Հանրագիտակ մըն է հին դարերու գիտական ծանօթութեանց մասին։

(4) **Ալքալային** (alcalin).— Կալէքարի տեսակէ։ Կալէքար (alcali) կը կոչուին այն նիւթերը որոնք սոտայի եւ քալիի բնայուծական յատկութիւնները ունին։

(5) **Քալի** (փօթաս, potasse).— Ճերմակ, փխրուն, թթուահամ եւ կիզիչ նիւթ մը։

(6) **Սօտա** (soude).— Սպիտակ, դառն, ջուրին մէջ դիւրալուծուող նիւթ մըն է որ կը գործածուի ապակիի եւ օճառի պատրաստութեան մէջ: Այս բառը ոմանց կողմէ **Նատրոն** թարգմանուած է։

(7) **Մեծ ճարտարարուեստ** (grande industrie). — Մեծ ճարտարարուեստը եւ փոքր ճարտարարուեստը տարբեր են։ Մեծ ճարտարարուեստը խոշոր դրամագլուխներով կը գործէ. ունի

գործարաններ, ամենաճոխ գործիքներ եւ մեծաքանակ կ՚արտադրէ կամ կը պատրաստէ։ Մեծ ճարտարարուեստ են ընդհանրապէս քարիւղի հանքերու ընկերութիւնները, տարազագործութեան եւ մետաքսեղէնի մեծ գործարանները, եւլն։ Փոքր ճարտարարուեստը ընդհանրապէս անհատներու գործ է։ ԺԹ. դարու վերջերէն սկըսեալ մեծ ճարտարուեստին ուժ տրուեցաւ Ամերիկայի մէջ։ Ինքնաշարժ կառքերու նշանաւոր «գործի մարդն» ու գործարանատէրը, Հէնրի Ֆորտ, այսօր աշխարհի մեծագոյն հարուստն է: Ուրիշ «գործի մարդիկ» կօշիկներու, պողպատի, պահածոներու, շաքարի, բամպակի, ելեկտրական գործիքներու, լուսանկարչութեան ճիւղերուն մէջ մեծ հարստութիւններ դիզեցին։ Քարիւղի ճիւղին մէջ Ճօն Ռօքֆէլլըր տիրացաւ հսկայական դրամագլուխի մը որմէ բաժին կը հանէ յաճախ բարեգործական ձեռնարկներու, մանաւանդ հիւանդանոցներու եւ մատենադարաններու։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Նանսըն Օճառի մասին ի՞նչ գրած է իր Դէպի բեւեռ գործին մէջ։— Օճառին վրայ ծանօթութիւն տուող ամէնէն հին հեղինակը ո՞վ է։— Պոմպէյի աւերակներուն մէջ օճառի պատմութեան մասին ի՞նչ նորութիւն երեւան եկաւ։— Օճառը ինչո՞վ կը պատրաստուի:— Ի՞նչ է սօտան։— Ի՞նչ է կալին։— Կալէբար ինչի՞ կ՚ըսուի։— Անգլիացի գործարանատէրը ի՞նչ միջոցի դիմեց բուսական իւղ գործածելու համար։— Ինչպէ՞ս հայթայթեց իրեն պէտք եղած սօտան։—Փա՞յտը։— Ինչու տպարան հաստատեց։ — Անգլիական թերթին դէմ ունեցած դատը ինչպէ՞ս վերջացաւ։ Իր երեք հազար գործաւորները ի՞նչ ըրին երբ դատը շահեցաւ։— Անգլիոյ թագաւորը ինչո՞ւ Լօրտ հռչակեց զինքը։— Ի՞նչ հարստութիւն ձգեց։— Այս նպարավաճառի նախկին աշկերտին յաջողութիւնը գլխաւորաբար ինչի՞ արդիւնք է։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

Խեւին խըրատն ի՞նչ ընէ,
Սեւին օճառն ի՞նչ ընէ:

—

Սակաւ խօսք՛,
Շատ ակօսք՛:

---

12. ՀՕՏԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Նախ ըսենք թէ Փրօվանսի մէջ սովորութիւն է որ, երբ օդը տաքնայ, ոչխարները Ալպեան լեռները կը ղըրկեն։ Թէ՛ անասունները և թէ՛ հովիւները հինգ վեց ամիս այնտեղ կ՚անցընեն բացօթեայ, մինչեւ փորերնին խոտին մէջ. յետոյ, աշնան առաջին սարսուռին՝ ագարակ կ՚իջնեն։ Ուստի, երէկ իրիկուն, ոչխարները տեղերնին դարձան։

Առտուընէ ի վեր, մեծ դուռը կռնակի վրայ բաց կ՚սպասէր։ Մսուրները լեցուն էին թարմ յարդով։ Յանկարծ, իրիկուան դէմ բարձր ձայն մը լսուեցաւ. «Կուգա՛ն կոր», և հոն վարը, հեռուն, կը տեսնենք հօտը որ կը յառաջանայ փոշիէ լուսապսակի մը մէջէն։

Ամէնէն առաջ ծեր խոյերը(1) կուգան, եղջիւրնին առնկած, վայրենի կերպարանքով. անոնց ետեւէն ոչխարներուն կարեւորագոյն մասը, մայրերը քիչ մը յոգնած, իրենց դինգիկ գառնուկները տոտիկներնուն միջեւ. կարմիր ծոպերով զարդարուած ջորիները կողովներու մէջ կրելով մէկ օրուան գառնուկները, զորս կ՚օրօրեն իրենց քալած ատեն. յետոյ քրտնաթոր շուները, լեզունին մինչեւ գետինը, և երկու հովիւներ չէկ բըրդեղէն վերարկուներու մէջ փաթթուած, որոնք մինչեւ կրունկնին կը հասնին։

Ասոնք ամէնքը կը տողանցեն(2) մեր առջեւէն և կը մխրճին(3) մեծ դրան ներքեւ, տեղատարափի ժխոր մը հանելով իրենց քայլափոխին(4) տակ։ Տեսնելու բան է տանը տակնուվրայութիւնը։ Հաւնոցը քունէն կ՚արթըննայ ընդոստ(5)։ Ամէնքը ոտք ելած են. աղաւնիները, բադերը(6), հնդկահաւերը, խայտահաւերը(7). հաւբակը

խենդ կտրած է. հաւերը գիշերը արթուն կենալու խօսքեր կ'ընեն․․․:

Այս աղմուկներուն մէջ է որ հօտը իր փարախը(8) կը հասնի: Ինչ սիրուն բան է դիտել անոնց տեղաւորումը: Ծերուկ խոյերուն սիրտը կը խանդաղատի տեսնելով իրենց մսուրները(9): Գառնուկները, ամենափոքրիկները, անոնք որ ճամբան ծնած՝ և ագարակը չեն տեսած բնաւ, չուրջերնին կը նային զարմանահար․․․:

ԱԼՖՈՆՍ ՏՕՏԷ(10)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Խոյ** (bélier)․ — *Արու ոչխար: էգ ոչխարը կը կոչուի* **մաքի** (brebis): **Ոչխար** (mouton) *հասարակօրէն կը գործածուի թէ՛ արուի եւ թէ՛ էգի համար:* **Գառնուկ** (agneau) *կ'ըսուի ձագին:*

(2) **Տողանցիլ**.—*Կարգով անցնիլ: Այս բառը նոր շինուած եւ գործածութեան դրուած է արդի աշխարհաբարին մէջ, իբր համազօր ֆրանսերէն* défiler *բառին: Գրաբարի մէջ կայ* **տողանիլ**, *որ կը նշանակէ կարգաւ շարուիլ, կենալ:*

(3) **Մխրճիլ** (saplmaq)․ — *Խորամուխ ըլլալ: Ընդհանրապէս «ջուրի մէջ սուզիլ, խորը թափանցել»ի իմաստը ունի:*

(4) **Քայլափոխ**.—*Քայլ փոխելը, քայլ մը առնելը:*

(5) **Ընդոստ**.—*Ուժգին վեր ցատքելով (իբր մակբայ գործածուած):*

(6) **Բադ** (էօրտէք, canard).—*Ջրասէր թռչուն մը որ ունի տափարակ կտուց, կարճ վիզ, կարճ սրունք: Դանդաղ դանդաղ կը քալէ, բայց երբ լողայ կը գերազանցէ կարապն ու սագը: Ջուրին մէջ կը մնայ յաճախ եւ բոյն կը դնէ եղտիւրներու եւ կնիւններու մէջ:*

(7) **Խայտահաւ** (pintade).—*Կարճ պոչով, գէր եւ կարճ մարմինով, մերկ գլուխով, գորշ կապուտակ փետուրով թռչուն մըն*

է, աշխոյժ, կռուարար եւ պոռչտան: Համեղ միս ունի:

(8) **Փարախ** (աղըլ, bergerie).—*Ոչխարներու հանգիստին յատկացած բակ կամ գաւիթ: Կ'ըսուի նաեւ* **գոմ**:

(9) **Մսուր**.—*Տաշտածեւ երկայնածիգ տախտակ ուր կը դնեն խարը կամ գարին, եւ որուն մէջ կ'ուտեն ախոռը կամ գոմը գըտնուող անասունները:*

(10) **Ալֆոնս Տօտէ**.—*Ֆրանսացի նշանաւոր վիպագիր (1840—1897):*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Ուրկէ՞ կուգայ ոչխարներու հօտը: — Ինչպէ՞ս կ'երեւայ հեռուէն: — Նկարագրեցէ՛ք թէ ի՞նչ շարքով կուգային խոյերը, ոչխարները, ջորիները, եւայլն.—Հաւքակը ի՞նչ ընդունելութիւն կ'ընէ հօտին.—Ի՞նչ կ'զգան ծերուկ խոյերը:— Ի՞նչ կ'զգան նորածին գառնուկները.—Ո՞վ է Ալֆոնս Տօտէ:*

ՏԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Նկարագրեցէ՛ք ձեր տեսած մէկ հաւնոցը եւ գրեցէ՛ք ինչ որ գիտէք հաւերուն, իրենց ձագերուն, բադերուն, սագերուն եւ հնդկահաւերուն վրայ: Նկարագրեցէ՛ք նաեւ ոչխարներու, կովերու եւ եզերու արածիլը լեռներու վրայ հովիւներու առաջնորդութեամբ:

ՀԱՆԵԼՈՒԿ Ա.—Ճերմակ տաշտիկ
Սեւ սեւ հաւտիկ
Ձեւ ձեւ կուտիկ,
Ձեռքով ցանե՛ն,
Լեզուով հանե՛ն:

ՆՇԱՆԱՒՈՐ ՄԱՐԴՈՑ ԿԵԱՆՔԷՆ.—Սկովտիացի բարոյագէտ ու պատմագիր Ճէյմս Ֆերկիւսըն, փիլիսոփայութեան տարրական սկըզբունքները սորվեցաւ նախ երբ իր հօրը ոչխարները կ'արածէր. յետոյ երկրագործի մը, եւ աւելի ետքը աղօրեպանի մը քով ծառայութեան մտաւ, մէկ կողմէն ապրուստը շահելով եւ միւս կողմէ գիտութեանց աշխատելով:

13. ՀԵՂԵՂԻՆ ԵՐԳԸ

Ջուրր կը ժայթքէ և ժայռը խոպան[1]
Կ՚ըսէ՝ լրսելով երգերն անտառին.
—Մարգերուն կուտամ կանանչ պատմուճան.
Անոնք միշտ համր են, ե՛ս եմ ձայներնին։

Իմ չուրջս ամէն կողմ կեանքով է զեղուն.
Գետակներուն հետ միշտ կը հոսի կեանք.
Ինձ կ՚ապաստանի ընտանիք մ՚անհուն.
Ժողովուրդ մ՚ամբողջ կ՚ապրի ջուրիս տակ։

Իմ եզերքներուս հողին սիրահար,
Անոնց մէջ կ՚աճին ծառեր բիւրաւոր.
Լաստէնիին[2] վրայ կ՚երգէ սարեակն յար,
Եւ հովը կ՚օրրէ կաղամախն աղուոր։

Զանգակ մը կախած երինջն[3] առաջնորդ
Կը բերէ ինծի հօտեր զուարթերես.
Եւ կը մօտենայ երգովն անդէորդ,
Կը չինէ սըրինգ իմ եղէգներէս։

ՓՈՍԸ

Ես կը դարձընեմ վիպող, սըրամիտ,
Ժիր ջաղացպանին անիւն անհագին,
Եւ իմ ձայնս է որ կ'ընկերանայ միշտ
Դարձող անիւին ցնծուն թիք թաքին:

Ձեր աշխատութեանց միշտ մասնակից եմ.
Կը ծեծեմ երկաթն ալ դարբիններուն.
Անխոնջ սըղոցը ես ալ կը շարժեմ
Ծեր փայտահատին յարկին տակ՝ հոսուն:

Ժայռին ու կաւին մէջէն պեղելով
Ջուրըս կը տանի, կ'անցնի յարաժամ.
Եւ հողին վըրայ անշարժ, անխըռով,
Ես եմ որ անդուլ շարժում կ'որոճամ:

Ջուրովս արմատէն թէ մերթ կը խըլեմ
Հասկը ակօսի մ'հերկուած անխոհեմ,
Հողն որ ես կ'առնեմ բըլուրին կողէն
Նորէն ձորակին կը վերադարձնեմ:

Երգս էակներուն հրաւէր մ'է ազդու
Որ շարժումի մէջ ապրին ամէն օր,
Կեանքի ու ջանքի կոչ մ'եմ յուսատու
Մարդուն, ծաղիկին, հոտերուն բոլոր:

ՎԻՔԹՕՐ ՏԸ ԼԱՓՐԱՏ (4)

ՊԷՐՆԱՌ ՓԱԼԻՍԻ

Պէրնառ Փալիսի (5), աղքատ ծնողքի զաւակ, ապակեգործութեան եւ ապակիի վրայ նկարչութեան արհեստին աշակերտած էր տղայ հասակէն: Օր մը, իտալական գեղեցիկ կիսուածաւոր խեցեղէն անօթի մը տեսքը նմանօրինակ ամաններ պատրաստելու գաղափարը ներշնչեց իրեն, թէեւ այդ արհեստին գաղտնիքները բոլորովին կ'անգիտանար:

ՊԷՐՆԱՌ ՓԱԼԻՍԻ

Իր առաջին փորձերուն հետեւանքը եղաւ մեծ քանակութեամբ հողէ ամաններու, վառելափայտի, քիմիական նիւթերու սպառումը, առանց հաշուելու ժամանակի կորուստը եւ ի զուր վատնուած տաժանելի աշխատանքը:

Հակառակ իր կնոջը զանգատներուն, Փալիսի տարիներով շարունակեց իր փորձերը, եւ այնքան ժամանակ ու դրամ վատնեց որ բոլոր իր ընտանիքով յետին թշուառութեան մատնուած զտաւ ինքզինքը:

Օր մը որոշեց վերջին եւ գերագոյն ճիգ մը ընել: Փալիսի կաւէ ամաններ պատրաստեց, իր բաղադրած կիսուածով պատեց ամանները եւ թրծումի համար փուռը դրաւ զանոնք: Փուռը հրահրեց առտուընէ մինչեւ իրիկուն եւ գիշերը մինչեւ լոյս. կրակը կը փայլէր բոցաշող, ժամերը կ'անցնէին, փայտը կ'սպառէր, եւ կիսուածը կը մնար անհալ: Հարկ էր նոր սնունդ տալ փուռին բոցերուն:

Փալիսի շուրջը կը նայի, ու կը տեսնէ իր պարտէզին ցցապատ-

Նէշը որ չոր փայտերէ շինուած էր։ Այդ փայտերը սքանչելի կերպով պիտի վառէին։ Փալիսի չի վարանիր. կը խլէ զանոնք եւ փուռը կը նետէ. բայց կիտուածը հալած չէ դեռ։

Փալիսի տուն կը մտնէ. իր տան կահերէն սեղան եւ աթոռներ կը կոտրտէ եւ կրակը կ'արծարծէ, առանց մտիկ ընելու իր կնոջը եւ զաւակներուն, որոնք կ'ուզէին արգիլել ըլլալ իրեն կարծելով թէ խելքին եկած է։ Բայց կարասիները չեն բաւեր, եւ Փալիսի տան տախտակամածը կ'սկսի քակել ու կոտրտել փուռը նետելու համար։ Այս անգամ զօրաւոր կրակին ազդեցութեան տակ, կիտուածը(6) կը հալի։

Գորշ կաւէ կոշտ ամանները փուռէն հանուելէն ետքը, չորնալով, գեղեցիկ ճերմակ խեցիէ(7) կիտուածաւոր անօթներու կը վերածուին։ Հանճարի մարդը, շնորհիւ իր ներշնչման տոկունութեան, շնորհիւ իր հաստատամտութեան, յաղթանակը տարած էր։

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՋՈՒՐԸ ԵՒ ՋՈՒՐԻ ՇՈԳԻՆ. — *Ջուրը թափանցիկ եւ հեղուկ մարմին մըն է, անգոյն, անհոտ եւ առանց մասնաւոր համի։ Օդին պէս անհրաժեշտ է մարդոց կեանքին համար։ Առանց ջուրի ոչ կենդանական գոյութիւն կայ եւ ոչ բուսական։*

Երկար ատեն ջուրը նկատուած է իբր պարզ մարմին, եւ օդին, հողին, կրակին հետ կազմած է հիներուն ծանօթ չորս տարրերը։ ԺԸ. դարուն միայն յայտնի եղաւ թէ ջուրը բաղադրեալ մարմին մըն է, եւ անոր մէկ երրորդը ջրածին(8) կազ է, իսկ երկու երրորդը թթուածին(9) կազ։ 1783ին, երկու Ֆրանսացի մեծ գիտուններ, Լավուազիէ(10) եւ Լափլաս, բաղակցելով այս երկու կազերը, ջուր յառաջ բերին։ Այս փորձը բոլոր տարակոյսները ցրուեց։

Ջուրը բնութեան մէջ ամէնէն առատ մարմինն է։ Կրնայ ըլլալ հեղուկ, հաստատուն, եւ կազային. հեղուկ՝ ծովերուն, գետերուն, լիճերուն եւ բոլոր աղբիւրներուն մէջ. հաստատուն՝ ինչպէս սառի եւ կարկուտի մէջ. կազային, ինչպէս մթնոլորտին գոլորշիին մէջ ուր խտանալով կը գոյացնէ անձրեւ, ցօղ, մէգ, եւայլն։

Ջուրը երբեք մաքուր չէ բնականէն, նոյն իսկ երբ զտոցէ

անցած է. կը պարունակէ կազեր, մետաղային նիւթեր, եւ միքրոպներ, որոնք ժանտատենդի, քոլէռայի եւ ուրիշ շատ մը հիւանդութեանց նախապատճառ կ'ըլլան։ Ամէնէն մաքուր ջուրը զտոցէ անցած անձրեւի ջուրն է. անկէ ետքը կուգան աղբիւրներու, գետերու, լիճերու ջուրերը։ Ջրանցքներու ջուրերը եւ լճացած ջուրերը միշտ վնասակար են։

Ջուրը զտոցէ անցնելով քիչ շատ կը մաքրուի։ Նոյնպէս երբ ջուրը հարիւր աստիճանի տաքութեան կը հասնի եւ կ'եռայ, տասը վայրկեան այդ եռացման վիճակին մէջ պահելով կարելի է ամլացնել զայն, եւ այսպէս ջնջել անոր պարունակած ախտաբեր սերմերը։

Հասկնալու համար թէ ջուր մը կրնա՞յ խմուիլ թէ ոչ, պէտք է անով լեցնել շիշ մը, շաքարի կտոր մը հալեցնել անոր մէջ, փակել շիշը եւ դնել զայն տաք տեղ մը երկու կամ երեք օր։ Եթէ ջուրը տղմոտի, կամ նոյն իսկ պղտորի միայն, վնասակար ջուր է։

Երբ ջուրը տաքնայ, կազային վիճակի կը վերածուի։ Ասիկա կը կոչուի շոգիացում (vaporisation)։ *Բայց ծովերուն եւ գետերուն ջուրը տաքցնելու պէտք չկայ, անիկա շոգիի կը վերածուի դանդաղ եւ յարատեւ կերպով եւ կը կազմէ մթնոլորտին մէջ գտնուած* ջուրի շոգին։ *Ասիկա կը կոչուի* ցնդում (évaporation)։

Մէկ խորանարդ սանթիմէթր ջուրը կը վերածուի 1,700 *խորանարդ սանթիմէթր շոգիի։ Այս ծաւալումի ուժովն է որ շոգին այնքան օգտակար կ'ըլլայ իբր շարժիչ զօրութիւն շոգեկառքերու, շոգենաւերու եւ ճարտարարուեստի հարկ եղած մեքենաներու ամենամեծ մասին։*

Մէգը կամ մառախուղը, զոր երբեմն կը տեսնենք ծովին եւ ցամաքին մակերեսին վրայ, ջուրի շոգին է պարզապէս, որ գոյացած է ծովերէն եւ գետերէն ցնդումով ։ *Երբ այդ մառախուղները բարձրանան մթնոլորտին մէջ, կը կազմեն* ամպերը։

Ջուրի շոգին աղբիւր է, մէգէն եւ ամպէն զատ, ուրիշ շատ մը ջրային երեւոյթներու.

1. **Անձրեւ** (pluie).—*Անձրեւը արդիւնքն է գոլորշիներու խըտացման։ Երբ օդին ջերմութիւնը պակսի, ամպերուն մէջ գըտնուած մանր գոլորշին խտանալով կաթիլի կը վերածուի եւ դէպի վար կը տեղայ։ Երբեմն կը պատահի որ ամպէն վար օդը չոր ըլլայ, այն ատեն գոյացած կաթիլները նորէն կը գոլորշիանան. իսկ կրնայ պատահիլ որ խոնաւ ըլլայ, այն ատեն կաթիլները աւելի կը խտանան։*

2. Ձիւն (neige).—Երբ ամպերը անցնին մթնոլորտին ցուրտ խաւերէն, այդ ամպերը կազմող ջուրի կաթիլները կը պնդանան եւ ձիւն կը դառնան:

Եթէ օդը փոթորկոտ է, ձիւնը անկանոն ձեւ ունեցող ձիւնահատերով կուգայ, բայց երբ օդը հանդարտ է, ձիւնահատերը սովորաբար վեցաճաճանչ աստղի մը ձեւ ունին եւ գեղարուեստական հրաշալի բազմազան ձեւեր կ'առնեն որոնցմէ մէկ քանիին պատկերը կը դնենք հոս։

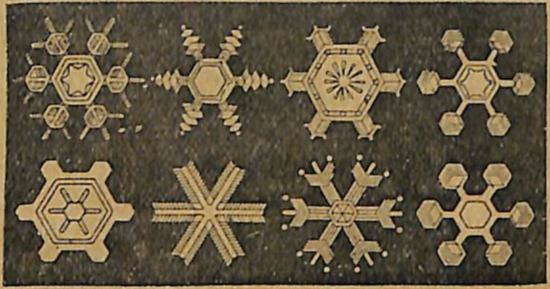

ՁԻՒՆԻ ՁԵՒԵՐ

Ձիւնը օգտակար է երկրագործութեան համար։ Երբ հողը ձիւնով ծածկուի ձմեռը, ձիւնը կը պաշտպանէ բոյսերը զօրաւոր սառոյցներուն դէմ, եւ կ'օժանդակէ ջնջելու հաւկիթները այն վնասակար միջատներուն որոնք թաղուած կը մնան հողին մէջ. վերջապէս ձիւնհալի ատեն իր ջուրերը կը մտնեն դանդաղօրէն հողին մէջ եւ զայն կը ջրեն առատապէս։

3. Սառնամանիք (verglas). — Սառնամանիքը թափանցիկ սառի խաւ մըն է որ կը կազմուի հողին վրայ, երբ անձրեւ գայ եւ հողին բարեխառնութիւնը զրոյէն վար ըլլայ։

4. Կարկուտ (grêle).—Կարկուտը, որ այնքան վնասներ կուտայ երկրագործութեան, կարգ մը մրրկաբեր ամպերու մէջ միայն կը կազմուի։ Կարկտահատերը իրարու վրայ դիզուած սառի խաւերէ կազմուած են, եւ մեծութեան կարգաւ կը տեղան. ամէնէն մեծերը ամէնէն առաջ կուգան։

5. Ցօղ (rosée).—Ջուրի շոգիին կաթիլները յաճախ առտուն կամ իրիկունը կ'իյնան։ Այս է Ցօղ կոչուածը։ Ցօղը կը նմանի

այն գոլորշիին զոր կը տեսնենք տաքցուած սենեակի մը ապակիին վրայ, երբ դուրսը ցուրտ է։

6. Եղեամ (gelée blanche կամ givre).—Երբ ջուրի շոգին կը խտանայ մարմիններու վրայ որոնք զրոյէն վար բարեխառնութիւն ունին, պզտիկ սառի բիւրեղներ կը կազմուին։ Ահա այս բիւրեղներն են որ եղեամ կը կոչուին:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Խոպան.**—Ամայի, անապատացած:

(2) **Լաստենի** (զրզըլ աղաճ, aune).—Թեթեւ փայտով, սեւորակ կեղեւով, ատուերոտ տերեւներով ծառ մը որ գետեզրի վրայ ջրարբի տեղեր կը բուսնի: Թանձրախիտ ու գետնատարած արմատներ ունի:

(3) **Երինջ** (génisse).—Դեռահաս կով որ տակաւին զաւակ չէ ծնած։

(4) **Վիքթոր տը Լափրատ.**—Ֆրանսացի բանաստեղծ (1812–1883):

(5) **Պէրնար Փալիսի.**—Ֆրանսացի նշանաւոր կաւագործ մը, որ գրագէտ ու գիտուն էր միանգամայն. 1510ին ծնած է եւ 1590ին մեռած:

(6) **Կիտուած** (մինէ, émail).—Ապակիէ ծեփ զոր հալեցնելով յախճապակիէ, խեցիէ կամ ոսկիէ, արծաթէ կամ ուրիշ մետաղէ ամաններու վրայ կ'անցընեն եւ այսպէս զարդանկարներով կը պճնեն զանոնք։

(7) **Խեցի** (չինի, faïence).—Թրծուած եւ ապիկուած կաւ, յախճապակիի նման, բայց անկէ աւելի հասարակ տեսակէ:

(8) **Ջրածին** (hydrogène).—Կազային մարմին մը որ ջուրին կազմութեան մէջ կը մտնէ։ 1781 անգլիացի բնագէտ մը՝ Գէվընտի գտաւ այս կազը: Դիւրավառ է եւ տժգոյն բոցով մը կը վառի օդին մէջ. օդէն տասնըչորս անգամ աւելի թեթեւ է. ատոր համար օդապարիկները ուռեցնելու կը ծառայէ:

(9) **Թթուածին** (oxygène).—Պարզ մարմին մը որ օդին շնչելի մասն է: Այս կազը մթնոլորտին մէկ հինգերորդ մասը կը կազմէ ինչպէս ապացուցած է Լավուազիէ առաջին անգամ: Թթուածինը անհամ, անգոյն կազ մըն է. կը բաղկցի պարզ մար-

մինները մեծագոյն մասին հետ, մանաւորապէս ջրածինին հետ: Ջուրին ութը իններորդ մասը թթուածին է:

(10) **Լավուազիէ.** — Նշանաւոր ֆրանսացի քիմիագէտ, 1743ին ծնած: Արդի քնալուծութեան հիմնադիրներէն մէկն է: Ֆրանսայի Մեծ Յեղափոխութեան ժամանակ մահուան դատապարտուած եւ գլխատուած է 1794ին:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—Այս ոտանաւորին առաջին տունին մէջ «ժայռը խոպան» ինչ կը պատասխանէ «անտառի երգերուն»:—Երկրորդ տունին մէջ ի՛նչ կըսէ:—Ծառերը ինչո՞ւ կ'ախորժին իր եզերքներէն.—Ի՞նչ ըսուած է լաստենիի մասին: — Կաղամախի՛ն մասին.—Ինչո՞ւ երինջը հօտեր կը բերէ գետին:—Հեղեղը ի՛նչպէս կը մասնակցի մարդոց աշխատանքներուն: — Ի՛նչպէս բլուրէն հողի մաս մը կ'անջատէ:—Ի՞նչ ձեւի տակ կը վերադարձնէ զայն ծովակին:—Ապրող էակներուն ի՛նչ բանի մէջ բարի օրինակ կ'ըլլայ հեղեղը.—Ի՞նչ գիտէք Պէրնառ Փալիսիի վրայ: — Ի՛նչպէս ըրաւ իր գիւտը:—Վերջին օրը փուռը վառելու համար ի՛նչ զոհողութիւններու դիմեց: — Իր գիւտէն կրցա՞ւ օգտուիլ: — Ի՛նչ է ջուրի շոգին.—Ի՞նչ տարբերութիւն կայ ջուրի ցնդումին (évaporation) եւ շոգիացումին (vaporisatlon) միջեւ. — Ջուրի շոգին դեռ ի՛նչ երեւոյթներու աղբիւր կ'ըլլայ.—Ի՞նչ է անձրեւը, ձիւնը, սառնամանիքը, կարկուտը, ցօղը եւ եղեամը:

ՏԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Նկարագրեցէ՛ք ձեր տեսած մէկ գետ:—Աղբիւրը:—Հեղեղներ որ իր մէջ կը թափին:—Ո՞ւր կը վազէ:—Իր եզերքները:—Ո՞ւրկէ կ'անցնի. դաշտեր, հովիտներ, մշակուած հողեր, պարտէզներ:—Այն ծառայութիւնները զորս կը մատուցանէ մարդոց:—Ո՞ւր կ'երթայ կը թափի:

ՀԱՆԵԼՈՒԿ Բ.—Կակուղ կաշի·
Ոչ կը հալի
Ոչ կը մաշի:

---

14. ԱՐԾԻՒԻ ԲՈՅՆԸ

Անթրըկուրտ Նորվեկիայի փոքրիկ մէկ գիւղն է, որուն վրայ կը տիրապետեն զանազան կողմերէ լեփ առ լեփ(1) ժայռերու բարձր պատեր։

Այնքան սեղմուած և այնքան խորունկ է հովիտը որ արեւը չի տեսնուիր ձմեռուան ամիսներուն մէջ։ Ամառուան ամէնէն երկար օրերուն, իրիկուան ժամը չորսին կ'անհետանայ լեռներուն ետին։

Գիւղին բոլորտիքը հազիւ մէկ քանի պզտիկ պարտէզներ կը տեսնուէին լաւ պատսպարուած, և մէկ քանի անձուկ մարգագետիններ երիզներ հեղեղին քով երկարած, և յետոյ, եղեւիններ(2) կամ ապառաժներ։ Ժայռերու բարձրաբերձ քիւի(3) մը վրայ որ գիւղին կը տիրապետէր, արծիւներ բոյն դրած էին, և ամէն տարի, երբ էգը թխսէր, արուն գառնուկ մը, ուլիկ մը կը գողնար կը բերէր։ Անգամ մը, նոյնիսկ, իր մագիլներովը մանկիկ մը բռնեց ու առաւ տարաւ։ Հայրը հետեւեալ օրը փորձելով արծիւին բոյնը հասնիլ իր զաւակը գտնելու համար, սպաննուեցաւ, և հէք մայրը ցաւէն մեռաւ քանի մը շաբաթ ետքը։ Այսպէս բնակիչները չարունակ այս վտանգաւոր դրացիներուն սպառնալիքին տակ էին, բայց ոչ ոք ինքզինքը կարող կը կարծէր բոյնին մօտենալու՝ զայն քանդելու համար։

Կը պատմէին թէ, ժամանակաւ, երիտասարդ մը կրցեր էր մինչեւ բոյնը մագլցիլ և քանդեր էր զայն, բայց անկէ ի վեր ոչ ոք համարձակեր էր այդ գործին ձեռնարկել, և ամէն տարի արծիւները մեծցուցեր էին իրենց թուխսը(4) անվրդով։

Բոյնը քանդելու գաղափարը բոլոր երիտասարդներուն սեւեռամտածումը(5) եղած էր։ Գեղեցիկ եղանա-

կին, շատ անգամ տղաքը կը փորձէին ժայռերուն քովերն ի վեր մագլցիլ, և երբ կը հարցնէին թէ ինչո՞ւ այդ մարզանքը կ'ընէին. «Որպէսզի, կ'ըսէին, արծիւին բոյնին քով մագլցինք երբոր մեծնանք։»

Սակայն գիւղին մէջ մանչ մը կար գանգուր մազերով, փոքրիկ արթուն աչքերով, որ ամէնուն կ'ըսէր թէ ինք պիտի քանդէր արծիւին բոյնը։

Այս մանկան անունը Լէյֆ էր։

Երբ տասներկու տարեկան եղաւ, Լէյֆ ձեռնարկեց արծիւներու խարակի վերելքին, կիրակի առտու մը, ամառուան սկիզբը։ Արծուիկները նոր ծնած ըլլալու էին։ Այս յանդուգն փորձին լուրը առնելով, մեծ բազմութիւն հաւաքուեր էր ժայռին ստորոտը փոքրիկ հրապարակի մը վրայ։

Մէկ քանի ոստումով, Լէյֆ հասաւ ժայռերուն ծերպերուն(6) մէջ բուսած մացառներուն քով, և սկսաւ մագլցիլ յամրաբար։ Բարեր և ժայռի կտորուանք կ'անջատուէին իր ոտքերուն ներքև ու կը գլորէին մինչև հեռաքրքիր ամբոխը։ Խօսակցութիւնները դադրեր էին, և տպաւորիչ լռութիւն մը կը տիրէր։

Լէյֆ կը մագլցէր երկար ատենէ ի վեր, երբ հասաւ ժայռի մը քով որուն երեսը գրեթէ ուղղահայեաց էր. մերթ մէկ ձեռքովը կառչած կը մնար, ոտքովը յեցակէտ(7) մը փնտռելով զոր չէր կրնար տեսնել։ Կիները սարսափահար աչքերնին կը դարձնէին պարսաւելով այդ յիմար երիտասարդը ինքզինքը այդպիսի վտանգի մը ենթարկելուն։

Բայց Լէյֆ միշտ կը գտնէր բռնելու կամ ոտքը դնելու յեցակէտ մը։

Յանկարծ Լէյֆ վար սահեցաւ։ Խեղդուկ ճիչեր լըսուեցան ամբոխին մէջէն. բայց յանդուգն երիտասարդը ընդհուպ հաւասարակշռութիւնը գտաւ, և, թէպէտ յոգնած կ'երևար, վերսկսաւ իր վտանգաւոր վերելքը։

Այն ատեն ձայն մը աղաղակեց յանկարծ.

—Լէ՛յֆ, Լէ՛յֆ... ինչո՞ւ կ'ընես այդ բանը։

Տակմարն էր, բարձրահասակ աղջիկ մը որ մինչև այն ատեն ամբոխէն հեռու կեցած էր աչքերը Լէյֆին վրայ յառած։

—Վա՛ր իջիր, կ'աղաղակէր աղերսագին, թևերը կարկառած դէպի անխոհեմ երիտասարդը, վա՛ր իջիր, դժբախտութիւն կը փնտռես կոր։

Այս աղաղակները լսելով, Լէյֆ րոպէ մը վարանեցաւ, յետոյ վճռաբար վերսկսաւ մագլցիլ։ Սակայն յոգնաբեկ կ'երևար. հիմայ աւելի ստէպ կանգ կ'առնէր, և աւելի դժուարութեամբ կը գտնէր ձեռքերուն ու ոտքերուն յեցակէտներ։

Յանկարծ, խոշոր քար մը փրթաւ իր ոտքերուն տակ, և դէպի հովիտը գլտորեցաւ մեծադղորդ։

Լէյֆ, այդ պահուն, աջ ձեռքովը ապառաժը կը չօչափէր նորէն վեր ելլելու համար։

Այն ատեն,—Տակմար որոշապէս տեսաւ—, ձեռքը սահեցաւ ապառաժին վրայէն. միւս ձեռքովը ուժգին բռնեց ինքզինքը մինչև որ ան ալ թուլցաւ ինկաւ։

—Լէ՛յֆ, պոռաց Տակմար յուսահատ ձայնով։

—Կ'իյնայ կոր, կ'իյնա՜յ կոր, աղաղակեց ամբոխը, և ամէնուն բազուկները անոր կարկառուեցան իբր թէ զայն բռնելու համար։

Արդարև քարի և ապառաժի բեկորներու մէջտեղը կ'իյնար որոնք իրեն հետ թաւալագլոր կ'իյնային. և կ'իյնար, կ'իյնար հետզհետէ աւելի արագ։

Ամէնքը անդին դարձան չտեսնելու համար ահռելի

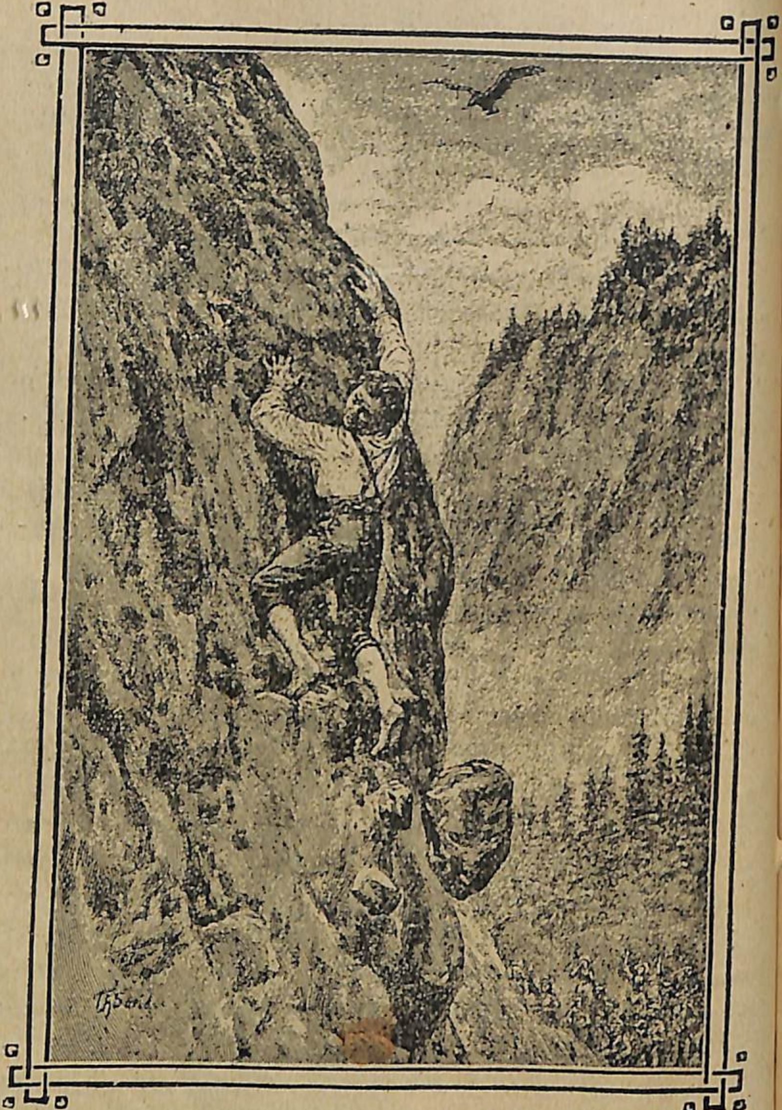

—Կ'իյնայ կոր, կ'իյնա՛յ կոր, աղաղակեց ամբոխը, եւ ամէնուն բազուկները անոր կարկառեցան իբր թէ զայն բռնելու համար:

դէպքը որ տեղի պիտի ունենար։ Կճրտում(8) մը լսելի եղաւ, յետոյ խուլ ձայն մը, ինչպէս պիտի հանէր եթէ պարկ մը խոնաւ հող իյնար:

Երբ համարձակեցան նայիլ, Լէյֆ խորտակուեր էր հողին վրայ ջարդուփշուր, անճանաչ։

Տակմար նուաղած ինկաւ և իր հայրը անմիջապէս դրկեց տուն տարաւ զայն։

«Անմիտ բան էր ըրածը, ըսաւ ծերունի մը, երբ տարաբախտ Լէյֆի կտոր կտոր եղած մարմինը կը տանէին, անմիտ բան էր, բայց նորէն լաւ է որ գտնուին բաներ այնքան բարձր որոնց ոչ ոք կարենայ հասնիլ։»

ՆՈՐՎԵԿԵԱՆ ՀԷՔԵԱԹ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Լեփ առ լեփ** (à pic). — Դարուվար, դարահոս, գրեթէ ուղղահայեաց:

(2) **Եղեւին** (չամ աղանը, sapin). — Մեծ եւ գեղեցիկ ծառ, ռետնային եւ մշտադալար:

(3) **Քիւ** (corniche).—Գահավէժի մը բարձունքը պզտիկ հարթավայր մը:

(4) **Թուխս** (couvée).—Հաւկիթներ որոնց վրայ հաւերը կամ թռչունները կը նստին եւ կը տաքցնեն զանոնք: Անոնցմէ ձագեր դուրս կ'ելլեն: Հաւին այսպէս հաւկիթներուն վրայ նստելուն կ'ըսուի **թխսել**:

(5) **Սեւեռամտածում** (idée fixe). — Մտածում մը որուն կ'անդրադառնայ միտքը շարունակ, եւ որ կը դառնացնէ կարգ մը ջղային մարդոց կեանքը: Յաճախ այս մտածումը հիւանդութեան կը յանգի, այսինքն մենամոլութեան որ տեսակ մը յիմարութիւն է:

(6) **Ծերպ**.—ճեղք։

(7) **Յեցակէտ** (point d'appui).—Այս բառը նոր կազմուած է **յեց** եւ **կէտ** արմատներով եւ կը նշանակէ կռթնելու կէտ: **Յեց** կը նշանակէ կռթնած, եւ գրաբարը ունի **յեցուկ** նեցուկի իմաս-

տով եւ **յեցամիս**, համապատասխանութիւն ունեցողի իմաստով։ **Ցե-ցակէտը յենակէտ** ալ գրողներ կան, ինչպէս **յենարան**, որ **յե-ցարանէ**աւելի սովորական դարձած է։

(8) **Կճրտում** (craquement).—Չոր ձայն մը զոր կը հանեն մար-մինները երբ խորտակուին։ Հոմանիշ է **ճարճատում**։ Կճրտել կ'ըսուի նաեւ ակռաներու հանած ձայնին։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Ո՞ւր գրուած էր արծիւի բոյնը եւ ինչո՞ւ այս բոյնը անհանգիստ կ'ընէր Անթըլկարտի բնակիչները։ — Ի՞նչ եղած էր երիտասարդներուն սեւեռամտածումը։ — Ինչպէ՞ս տղայ էր Լէյֆ։ — Պատմեցէ՛ք թէ իր փորձը ի՞նչ տպաւորութիւն գործած էր։— Ի՞նչ կը մտածէին իր ըրածին մասին։ — Ինչո՞ւ Լէյֆ վար իջնել չէ ուզած։— Ի՞նչ եղաւ այս փորձին արդիւնքը։

ՏԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ. — Պատմեցէ՛ք ձեզի ծանօթ դէպք մը եւ կամ երեւակայեցէ՛ք պարագայ մը ուր մէկը իր անձը վտանգի դը-րած ըլլայ ուրիշի մը կեանքը փրկելու կամ զայն վտանգէ մը ազա-տելու համար։ Նկարագրեցէ՛ք այն ուրախութիւնը զոր մարդ կ'զգայ երբ յաջողի։ Ըսէք թէ ի՛նչ կը մտածէք ուրիշին օգտակար ըլլալու համար կատարուած զոհողութեանց մասին։

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ

Ձանձրոյթը աշխարհ մտած է ծուլութեան միջոցաւ։

ԼԱ ՊՐԻՒՅԷՌ

Անգործութիւնը այնքան յոգնեցուցիչ է որքան քաղցր է հանգիստը։

ԼԷՎԻ

Երբ ձանձրոյթ գայ վրադ, աշխատութեան դիմէ՛. այս դարմանը անվրէպ է։

ԵՈՒՆԿ

Ճշմարիտ բարիքը խղճի հանդարտութեան մէջ է։

ՍԵՆԵԿԱ

---

15. ԱՐԴԻ ՎԱՅՐԵՆԻՆԵՐՈՒՆ ԹՇՈՒԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Այս խեղճ մարդոց բնական միջավայրէն յայտնի է իրենց թշուառութիւնը։ Ոմանք կը բնակին սառուցիկ մենաւոր տեղեր, ոմանք անել անտառներ, ճախճախուտ-ներ ուր ճամբայ չկայ, և շաւիղները, արահետներն ալ ծածկուած են շարունակ տատասկներով։

Իրենց շուրջ թշնամի ցեղեր, և կատաղի գազան-ներ, վագրեր, թունաւոր սողուններ։

Մնունդնին միօրինակ և կոշտ բաներ են, խոհանոցի ամաններնին շատ ողորմելի։

Ոստերով ու բրուտի կաւով շինուած է հիւղակներնին ուրկէ ներս կը թափանցեն ցուրտը, կծու քամին ու անձրևը։ Որովհետև չունենալով ոչ սղոց, ոչ տապար, ոչ լաւ սրուած գործիքներ չեն կրնար տաշել ոչ փայտը, ոչ քարը։ Շաղախը(1) անծանօթ է իրենց։

Հագուստներնին ալ անբաւական են։ Վայրենիներէն շատեր բնաւ չունին։ Հարաւային Ամերիկայի Հրոյ Երկրին(2) մէնիկ վայրենիները ձիւներուն տակ առանց ոև է հագուստի կը պտըտին։ Նաքութները(3) բացօթեայ կը պառկին գրեթէ մերկ, երբեմն մարմիննին եղեամի թանձր խաւով մը ծածկուած։

Իրենց հիւղակները ծխոտ, մութ են, և ձմեռուան երկար գիշերները լոյս վառելու միջոց չունին։

Ոչ օճառ ունին, ոչ կօնք(4), ոչ ջուրի թակոյկ(5), ոչ ճերմակեղէն, ոչ անկողին(6)։ Շատ աղտոտ են։ Ցած ճակատով, տհագին ծնօտով, ուռուցիկ փորով, բարակ սրունքներով, անասնական բոլոր նշանները ունին։

Իրենց իմացականութիւնը քիչ զարգացած է. շատերը հազիւ կրնան մինչև հինգ համրել։

Պօշիմաններուն(7) լեզուն այնքան աղքատ է որ մութին մէջ իրարու խօսք չեն հասկնար. շարժուձևերով կը լրացնեն բառերու անբաւականութիւնը.

Վերացական գաղափար չունին բնաւ, հետևաբար իրենց միտքը անմիջական պէտքերու մէջ կը սահմանափակուի։ Անկարող երևակայելու ներկայէն աւելի երկար ժամանակ մը, մարդկային կեանքին տևողութեան անգիտակից կը մնան, և իրենց միտքը մինչև մէկ քանի եղանակէ անդին չ՚անցնիր(8)։ Միջոց չունին իրենց ծանօթութիւնները գրաւոր կերպով փոխանցելու, հետև-

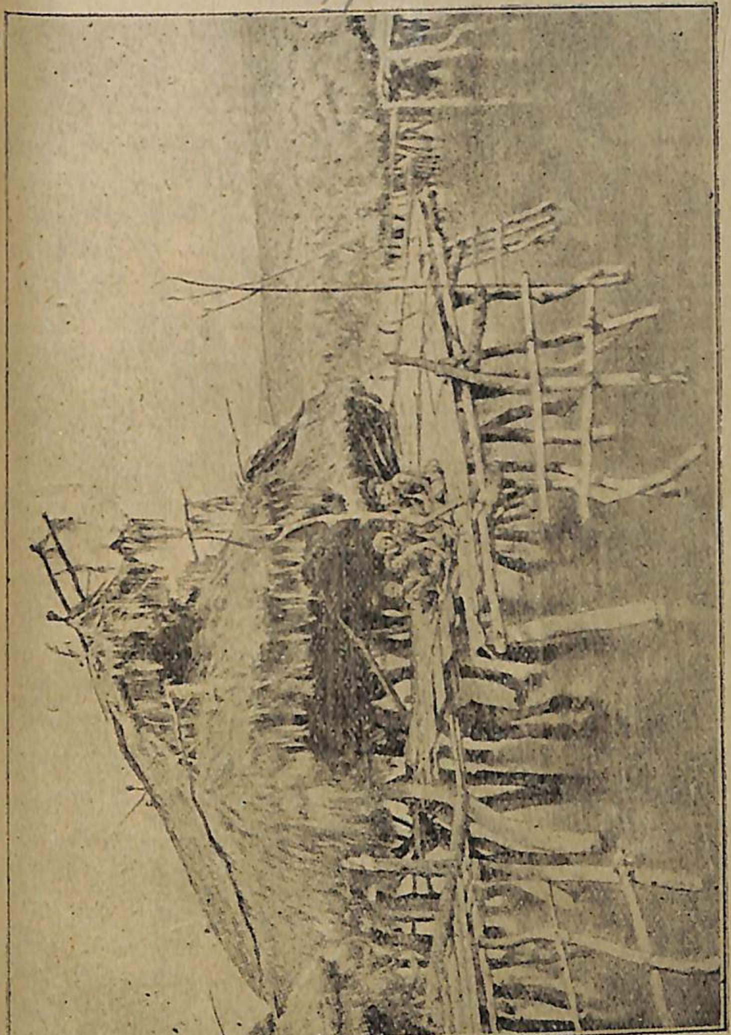

Վայրենիներու պետի մը՝ բնակարանը Ովկիանիոյ Նոր Կուինէա կղզին մէջ

ւաբար ոչ իսկ ամենատարրական գիտութիւն մը չէ կրցած գոյութիւն ունենալ իրենց մէջ։

Իրերուն գոյները, ձայները, ձեւերը կը փոխուին շարունակ. ինչպէս կրնան անոնք մտքերնէն անցընել թէ մեր շուրջը գտնուած իրերու և էակներու այս երեւութական անվերջանալի փոփոխութեանց ներքեւ, հաստատուն օրէնքներ կան, ինչպէս գտած են մեր բնագէտները, մեր տարրաբանները։ Չափելու և կշռելու համար ոեւէ գործիք չունենալով, ամենադոյզն ծանօթութիւն չունին ճշդութեան, ստուգութեան և ճշմարտութեան մասին. հետեւաբար իրենց հաւատալիքներն ալ մոլար են և իրականութեան ու այլանդակ երեւակայութեան խառնուրդով մը կազմուած։

Երբ ոեւէ հաւատալիք մը ընդունին, որովհետեւ մտքի ազատութիւն չունին, և ոչ ոք սորվեցուցած է իրենց կասկածիլ, իրենց հաւատալիքը գաճի(9) պէս կը կարծրանայ։

Աններող կը գտնուին անոր հանդէպ որ ամէնուն ըրածը չ'ըներ։ Երկրախոյզ մը կը պատմէ թէ Ֆիճի(10) կղզեխումբին բնիկներուն պետը օր մը լերան մը մէջէն կը քալէր արահետէ մը. Բազմաթիւ մարդիկ կը հետեւէին իրեն։ Ցանկարծ սայթաքեցաւ եւ վար ինկաւ։ Բոլոր միւսներն ալ անոր օրինակին հետեւեցան անմիջապէս, բացի մէկէն որուն վրայ նետուեցան հարցնելով թէ կը կարծէր որ իրենց պետէն աւելի՞ կ'արժէր։

Իրենց կեանքը խռովող իրական վախէն զատ, երեւակայական սարսափներ ալ ունին: Բնութեան երեւոյթները բացատրելու անկարող, ամէն տեղ կախարդանք կը տեսնեն։ Իրենց համար ամպ մը էակ մըն է որ մերթ կը պահուըտի, մերթ երեւան կու գայ, և արձագանգը չարամիտ և աներեւոյթ էակի մը ձայնն է։

Երազներու ալ կը հաւատան։ Քնացած ատեննին, կը կարծեն թէ հոգին, զոր նիւթական բան մը կ'ըմբռնեն, կրնայ ճամբորդել։ Մահը, որ անհասկնալի է իրենց համար, երկար քուն մըն է։ Կը կարծեն թէ հոգին պիտի վերադառնայ նորէն, ուստի անոր համար ուտելիքներ կը դնեն մարմնին քով։ Ըստ իրենց, ոգիներով, սատանաներով, ուրուականներով լեցուն են քարայրները, լեռները, ջրակոյտերը, անտառները և թաւուտները. նոյն իսկ մարդաբնակ վայրերը անոնցմով ապականած են։ Տարտամ արհաւիրք մը, նման անոր զոր կը կրեն աւելորդապաշտ մարդիկ, գիշեր ատեն, գերեզմանատան մը քովէն անցած ատեննին, հոգիին սովորական վիճակն է այդ դժբախտ տգէտներուն։

ԺԻՒԼ ՓԱՅԵՕ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Երկրագունտի բոլոր ժողովուրդներն ալ նախապատմական
ժամանակներու մէջ վայրենութեան շրջանէ մը անցած են: Մարդ
նախ մեկուսի ապրած, ապա իր նմաններուն հետ միանալով
մարդկային ընկերութիւնը կազմած է, որով սկսած է բարեշրջու-
թեան շրջան մը իրեն համար. Այս բարեշրջութիւնը ընդհանուր
եղած է: Այսօր չկայ ժողովուրդ մը որ կատարելապէս վայրենի
ըլլայ, եւ գէթ չունենայ ամենանախնական քաղաքակրթութեան
մը առաջին տարրերը: Բայց ամէն տեղ միօրինակ եղած չէ այդ
բարեշրջութիւնը: Նախապատմական ժամանակներուն պատկա-
նած եւ աշխարհի հինգ մասերուն մէջ հողին տակէն երեւան բեր-
ուած զանազան առարկաներ թոյլ կուտան չորս մեծ շրջանի
բաժնել մարդկութեան պատմութիւնը.

1. **Հին քարէդարեան շրջան** (Période paléolithique).
2. **Նոր քարէդարեան շրջան** (Période néolithique).
3. **Նորագոյն քարէդարեան շրջան** (Période énéolithique).
4. **Պատմական շրջան** (Période historique).

1. Հին քարէդարեան շրջանին մէջ, մարդիկ կը գործա-
ծեն փայտէ, կենդանիի ոսկորէ կամ անտաշ քարէ գործիքներ,

տապարի ձեւով կամ սրածայր: Իրենց բնակատեղիներն են քարայրները, Իրենց հագուստները անասունի մորթ են եւ իրենց սնունդին աղբիւրն է որսորդութիւնը, ձկնորսութիւնը եւ վայրի պտուղները:

2. Նոր քարէդարեան շրջանին մէջ, մարդիկ կը մտածեն քարը տաշել եւ աւելի նուրբ գործիքներ պատրաստել (ոմանք այս շրջանը կոչած են **Տաշուած Քարի Դար**): Մարդիկ քարայրներէն հեռացան եւ լիճերու մէջ մխուած ցիցերու վրայ հիմնեցին իրենց խրճիթը: Այդ միջոցին ընտանի էին իրենց՝ շունը, եզը, ոչխարը, այծը: Սկսած են մշակել հնտեղէն եւ բանջարեղէն (ցորեն, սոխ, ոսպ): Գիտեն արդէն շինել կաւէ ամաններ, նաւակներ, խնամքով կարուած հագուստներ անասունի մորթէ եւ նոյնիսկ կանեփէ, բուրդէ, բամպակէ գործուած պաստառներէ:

3. Նորագոյն քարէդարեան շրջանի յատկանիշն է մետաղին գործածութիւնը. պղինձը՝ նախ, ապա պղինձը՝ անագով խառն, այսինքն անագապղինձը (bronze) եւ վերջապէս երկաթը: Կ'ենթադրուի որ Քաղդէաստանի կամ Եգիպտոսի մէջ մետաղը սկսած է գործածուիլ Քրիստոսէ 6000 տարի առաջ:

4. Պատմական շրջանը կ'սկսի այն օրէն ուր մարդոց վրայ գրուած վաւերագիրներ կան: Այսպէս կարելի է ըսել թէ Քաղդէացիներուն եւ Եգիպտացիներուն պատմութիւնը մինչեւ 5000 տարի առաջ կ'սկսի: Գրի գիւտը մարդկային բարեշրջութեան մէջ գլխաւոր դէպքն է, որ կարելի ըրած է սերունդի մը ձեռք բերած արդիւնքները հաղորդել ապագայ սերունդներու: Մարդկութեան յառաջդիմութիւնը որ մինչեւ այն ատեն շատ դանդաղ, շատ մասնակի էր, տեւական դարձաւ, հետզհետէ աւելի արագընթաց:

Բայց այս զանազան շրջաններուն ամէն ժողովուրդ միասին չէ հասած: Ոմանք ճամբուն սկիզբն իսկ կանգ առած են, եւ կամ առաջին հանգրուաններէն միայն անցած են: Արդարեւ կան այսօր բոլորովին անմշակ վայրենիներու ցեղեր, որ անտաշ քարի հին քարէդարեան շրջանին մէջ են տակաւին, ինչպէս Պօշիմանները, Աւստրալիացիները, Հրոյ Երկրին բնիկները, եւայլն: Ուրիշներ տակաւին չեն անցած տաշուած քարի նոր քարէդարեան շրջանը, ինչպէս Եսքիմոները, Սամոյացիները եւ շատ մը խափշիկ, հնդկական եւ ովկիանեան ցեղեր:

(1) **Շաղախ** (mortier, չամուր).— Շաղուած կիրի, աւազի եւ ջուրի խառնուրդ, որ շինուածներու քարերուն եւ աղիւսներուն միջեւ կը դրուի, եւ ժամանակի հոլովմամբ կը պնդանայ հաստատուն վիճակի մէջ դնելով զանոնք:

(2) **Հրոյ Երկիր** (Terre de Feu).—Հարաւային Ամերիկայի հարաւային ծայրը կղզեխումբ մըն է, զոր Մակէլանի նեղուցը կը բաժնէ ցամաքէն: Մառախուղ, հեղեղանման անձրեւներ, սոսկալի քամիներ կլիման անտանելի դարձուցած են: Այս կղզիները բնիկ վայրենիներ միայն կը բնակին: Ճերմակ ցեղի մարդիկը սակաւաթիւ են հոն:

(3) **Եսքիմոները**.— Եսքիմոները կը բնակին Սիպերիոյ հիւսիսային կողմը: Գոյներնին դեղնորակ է, մազերնին սեւ ու խիտ, կմախքնին կարճ, դէմքերնին լայն ու տափակ, այտերնին ցցուած: Որսորդութեամբ կ'ապրին:

(4) **Լոճ** (լէէն, cuvette). — Գոգաւոր աման, լական որ ընդհանրապէս կը ծառայէ լուացուելու:

(5) **Թաոլոյկ** (քէսէ, խանաքա).— Մէջը ջուր լեցնելիք աման: Գրեթէ այս իմաստը ունին **սափոր, խաւեակ, կահոյր**:

(6) **Անկողին**.— Այս բառը երկու իմաստ ունի. 1. բուրդով, բամպակով կամ ուրիշ նմանօրինակ նիւթերով լեցուած պարկի ձեւով պաստառ մը որուն բերանը կարուած է եւ որուն վրայ կը պառկուի (stocl.f, matelas): 2. Պարզապէս պառկելու տեղ (եաթաղ, lit):

(7) **Պօշիման**.— Արեւելեան Ափրիկէի կողմը բնակող վայրենիներու ցեղ մըն է:

(8) **Մէկ քանի եղանակէ անդին չ'անցնիր**.— Այս տեղ «եղանակ» բառը երեք ամսուան շրջան կը նշանակէ, այսինքն գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ: Հեղինակը «մէկ քանի եղանակ» ըսելով «հազիւ տարի մը եւ կամ աւելի պակաս ժամանակ» ըսել կ'ուզէ:

(9) **Գաճ** (ալչը, plâtre). **Գաճաքար** (pierre calcaire) կամ քուռը (gypse) հնոցի մէջ եփելով եւ ճերմակ փոշիի վերածելով կը կազմուի **գաճը**: Գաճը սօսինձի (colle) խառնուելով կը կազմէ **կճածեփը** (stuc):

(10) **Ֆիճի**.— Ֆիճի կամ Վիթի կղզեխումբը Ովկիանիոյ մէջ է եւ կը վերաբերի Անգլիոյ: Գրեթէ 200 կղզիէ բաղկացած է: Նշա-

Նաւոր են այս կղզիներուն ցայտաղբիւրները եւ մարած խառնարանները։ Ծաղկեալ բուսաբերութիւն ունի։ Այս կղզեխումբին բնիկները գռուզ մազեր ունին, թէեւ բոլորովին խափշիկի չեն նմանիր։ Երբեմն մարդակերութիւնը իրենց համար կրօնական պարտականութիւն մը նկատած էին: Զոհերը, զոր կ'սպաննէր յաղթականներու գերագոյն պետը, կ'ուտուէին պատերազմիկներէն եւ իրենց պետերէն միայն. մարդկային միսի ճաշակումը բոլորովին արգիլուած էր ստորին դասակարգի մարդոց եւ բոլոր կանանց։ Այդ վայրագ բարքերը հիմայ արմատախիլ եղած են ամբողջապէս:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Արդի վայրենիները ի՞նչ տեսակ տեղեր կը բնակին։ – Ի՞նչ աննպաստ պայմաններ կան իրենց շուրջը։— Ի՞նչ սնունդ կ'առնեն:— Ի՞նչպէս շինուած են իրենց հիւղակները:— Ի՞նչ է շաղախը։—Գիշերները լոյս կը վառե՞ն։—Իրենց իմացականութիւնը քիչ զարգացած ըլլալուն իբր օրինակ ո՞ր պարագաները կը յիշէ՞ք։— Պօշիմանները ինչո՞ւ մութին մէջ իրարու խօսք չեն հասկնար։— Վերացական գաղափարները չհասկնալնուն իբր ապացոյց օրինակ մը կրնա՞ք տալ։ — Ի՞նչ կը պատմէ երկրախոյզ մը Ֆիճի կղզիին բնիկներուն վրայ։— Ի՞նչ են իրենց երեւակայական սարսափները:— Ինչո՞ւ ամէն տեղ կախարդանք կը տեսնեն։— Իրենց համար ի՞նչ է ծովը եւ ի՞նչ է արձագանգը։— Ի՞նչ կը մտածեն մահուան վրայ։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Վայրենի մարդոց վիճակը բաղդատեցէք ձեր վայելած քաղաքակրթութեան հետ: Մտածեցէ՛ք թէ դուք ունիք գիշերները լոյս, ձմեռը տաք բնակարան, երբ անօթենաք եփած հաց եւ տաք կերակուր, ճերմակեղէն, հագուստ, առանց հաշուելու ձեր դպրոցները, ձեր գիրքերը, եւայլն: Վայրենիները ասոնց ամէնքն ալ չունին: Շատ անգամ գազաններու զոհ կ'երթան: Իրենց տգիտութեան պատճառաւ միշտ վնաս կը կրեն: Վայրենին ոչ միայն կարդալ չի գիտեր, այլ շատ անգամ խօսիլ չի գիտեր ու խօսք չի հասկնար։ Այս բաղդատութեան իբր եզրակացութիւն ըսէ՛ք թէ ինչո՞ւ դուք գոհ ըլլալու էք ձեր վիճակէն եւ ձեր միջավայրին ընկերական պայմաններէն որ թոյլ կուտան ձեզ վայելել քաղաքակրթութեան բարիքները։

16. ԹՂԹԱՏԱՐ ԱՂԱՒՆԻՆԵՐԸ

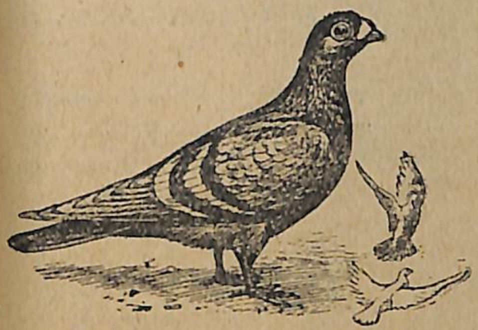

Պելճիքայի մէջ թղթատար աղաւնի

ԺԲ. դարու սկիզբներն է որ աղաւնիները օդային թղթատարութեան սկսան գործածուիլ Պելճիքայի մէջ։

Թղթատար աղաւնիները կ'ըսկսին իրենց կատարելիք դերին ընտելանալ երբ երեք կամ չորս ամսու են։ Աստիճանաբար կը վարժուին։ Առաջին անգամ մէկ քիլոմէթր հեռու կը փոխադրեն զայն աղաւնոցէն, և ազատ կ'արձակեն: Թռչունը վարանումներով կը թռչտի նախ, բայց կը գտնէ իր բոյնը։ Այդ վարժութիւնը կը կրկնուի մինչև որ աղաւնին սորվի գտնել իր բոյնը առանց վարանելու։ Հետզհետէ կը վարժեցնեն զայն երկու, չորս, ութը քիլոմէթր հեռուէն վերադառնալ։ Երեք տարի կը տեւեն վարժութիւնները, և այդ ժամանակամիջոցէն ետքն է որ թղթատար աղաւնին կրնայ հարիւրաւոր քիլոմէթր հեռուներէն անվրէպ գտնել իր տնակը։ Մեծ է իր արագութիւնը։ Ժամը 90 քիլոմէթր տեղ կրնայ սուրալ, մինչ արշաւող ձին ժամը 34 քիլոմէթր միայն կ'ընթանայ։ Ոչ ծովը,

Երկայնակտուց աղաւնիի գլուխ

ոչ լեռները, ոչ անտառները չեն շփոթեցներ Թղթատար աղաւնին։ Ինքզինքը կ'ուղղէ պէտք եղածին պէս, նոյն իսկ եզերքներէն հեռու ծովերու վրայ, հոն ուր մարդիկ կողմնացոյցի պէտք ունին իրենց ճամբան որոշելու համար։

Ընտիր աղաւնի մը, որ կրնայ մեծ հեռաւորութենէ վերադառնալ իր տեղը, խոշոր և կլոր գլուխ կ'ունենայ, և կարճ կտուց։ Աչքը կը շողայ վառ փայլով, երփներանգ գոյներով։ Ամէնէն յարգին է «աքաղաղի աչք» կոչուածը, որուն բիբը հրագոյն շրջանակով շրջապատուած է՝ Կուրծքը դուրս ցցուած է, թեւերը պոչին վրայ իրարու կը միանան, իսկ պոչը նեղ է ու տափուն, և անոր է որ կը կապուի հեռագրի թղթիկները պարունակող պզտիկ խողովակը։ Թաթերը կարճ են, սովորաբար վարդագոյն կամ գորշ։

Կարճ կտուցով աղաւնիի գլուխ

Երեք տեսակ են Թըղթատար աղաւնիները։

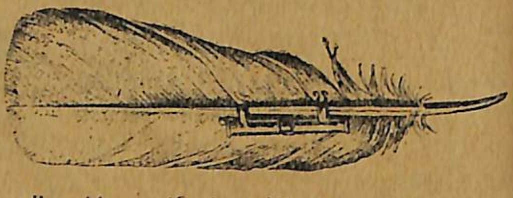

(Այս փետուրին վրայ կ'երեւայ հեռագրի թղթիկներ պարունակող խողովակը)

Ոմանք իրենց բոյնէն հեռու քաղաք մը կը տարուին և հոն կը պահուին նախ ութը օր, և ազատ կ'արձակուին։ Անոնք իսկոյն կը դառնան իրենց աղաւնոցը՝ Այս ութը օրուան միջոցը աստիճանաբար մինչև հինգ ամիսի կրնայ բարձրանալ, ու այդ ժամանակամիջոցէն

ետքն իսկ աղաւնին չէ մոռցած իր բոյնը և հոն կը դառնայ երբ ազատ թողուի։

Ոմանք Երթալ գալու ճամբորդութեան կը վարժուին. ատոր համար իրենց բոյնէն, այսինքն բնակութեան յատկացած աղաւնոցէն զատ ունին նաև ճաշարան-աղաւնոց մը ուր իրենց փորը կշտացնեն։ Այս արդիւնքին հասնելու համար, իր բոյնին մէջ անօթի կը պահեն թղթատար թռչունը և յետոյ կը տանին ճաշարան-աղաւնոցը որ հեռաւոր քաղաքի մը մէջ կը գտնուի. հոն՝ առատ սեղան մը կը գտնեն, բայց ճաշելէ ետքը իսկոյն բոյներնին կը դառնան, որքան ալ հեռու ըլլան անկէ։ Այս վարժութիւնը կը կրկնուի ամէն օր և այսպէս աղաւնին երթ ու դարձի ճամբորդութեան կը վարժուի։

Կան վերջապէս Երկարատեւ ճամբորդութեանց յատուկ աղաւնիներ ալ որոնք մասնաւոր վարժութեանց կ'ենթարկուին։

Երբեմն ծովու վրայ թռչող աղաւնիներ ալ կային որոնք շոգենաւերէն լուրեր կը բերէին։ 1895ին, Թըղթակից մը ծովուն վրայէն յօդուած մը ղրկեց Փարիզի Փըթի Ժուռնալ թերթին՝ ծովեզերքէն 503 քիլոմէթր հեռու գտնուող շոգենաւէ մը։ Յօդուածը ղրկուած էր Յուլիս 5ի առտուն և 24 ժամ ետքը հրատարակուեցաւ Փարիզի մէջ։

1870ի ֆրանք և գերման պատերազմին ատեն, երբ Փարիզ պաշարուեցաւ, Թղթատար աղաւնիները մեծ ծառայութիւններ մատուցին։ 300,000 հեռագիր բերին Փարիզի ժողովուրդին Ֆրանսայի զանազան կողմերէն։ Այդ միջոցին Ֆրանսացիք յաղթանակ մը տարած էին Կուլմիէի մէջ։ Թուր քաղաքէն մեկնող վեց աղաւնիներ կը տանէին կապուած փոքրիկ թուղթեր այս յաղթանակը Փարիզցիներուն իմացնելու համար։ Անոնցմէ հինգը

կը վարանէին միգամած(1) գիշերուան մէջ։ Աղուոր աղաւնի մը, չէկ ուլով(2), կ'ուղղուէր վստահ ոլոցքով մը դէպի Փարիզ, լայնարաց թեւերով։ Փօլ և Վիքթօռ Մարկրիթ իրենց մէկ երկին մէջ կը պատմեն թէ երբ այդ աղաւնին գերման ճականներէն կ'անցնէր, յանկարծ հրազէններ պայթեցան ու թռչունը գնդակէ մը զարնուած վիրաւորուեցաւ և յիսուն մեթրի չափ բարձրէն վար իջաւ։ Ձախ թաթիկը կոտրեր էր, բայց անպարտելի բնազդը կար իր մէջ, ուստի իր ճամբան շարունակեց։

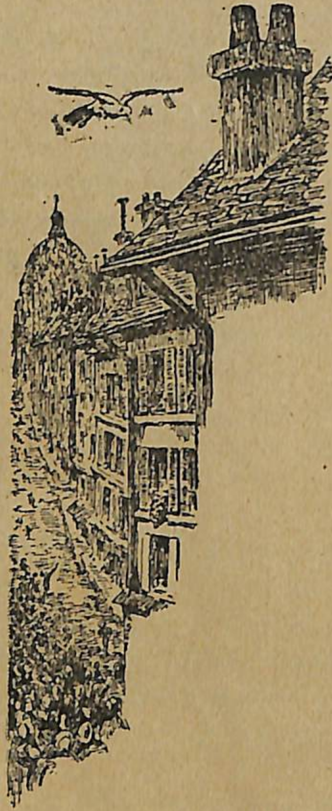

Հիմայ հասեր էր արտերուն ուր հունձքերը կը քամէին(3)․ մայրաքաղաքին աւերած ու ամայի սահմանագլուխին վրայ անթափանց մառախուղ(4) մը ամէն ինչ կը ծածկէր․ խելայեղ(5), արիւնաթաթաւ, աղաւնին կը թռէր ուղղակի դէպի Նպատակը, դէպի Փարիզի իր աղաւնոցը։ Տակաւին երեք հազար, թերեւս երկու հազար մեթր ունէր, և իր աղաւնոցը երեւան պիտի ելլէր։ Բայց յանկարծ երբ Փարիզի մօտերը, շէնքերու վրայէն կ'անցնէր, ուժասպառ և պահ մը ընկճուած հնաց տանիքի մը ան-

կիւնը։ Ուզեց նորէն ճամբայ ելլել, սակայն ստիպուեցաւ վերստին թառիլ պատշգամի(6) մը յենակին վրայ։

Վարէն խումբ մը մարդիկ զայն նշմարեր էին, և ձեռքերնին կը բարձրացնէին անոր օգնելու համար, քաջալերութեան և աղաչանքի խօսքեր կ'ուղղէին անոր։ Նամակաբեր էր․ ի՞նչ կը բերէր։ Բացականերէն լուրեր, պարտութեան մը լուրը, ո՞վ գիտէ, յաղթանակի մը աւետիսը թերեւս։

Եւ ամբոխէն զօրաւոր մրմունջ մը կը բարձրանար․ յառաջ, յանկարծ, կեցցէներ և աղաղակներ։

Ամէնքը, սրտատրոփ, կը դիտէին գերագոյն ճիգով մը բարձրանալը կապտորակ չէկ ուլով աղաւնիին։ Մէգին մէջէն, վիրաւոր հեզ թռչնիկը այս անգամ իրապէս իր աղաւնոցին ճամբան կը բռնէր։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Միգամած**.—Մէգը խտացած, թանձր մէգ. մէգով պատած: Կազմուած է **մէգ** եւ **մած** արմատներէն։ «Մածնուլ» բառը երեք նշանակութիւն ունի. 1. Իրարու կպչիլ, 2. Թանձրանալ, 3. Տարածուիլ։ «Մած» արմատով կազմուած ուրիշ բառեր ալ ունինք ինչպէս «տախտակամած», «ձիւնամած», «խաւարամած», «ստուերամած»։

(2) **Ուլ**.—Հոս կը նշանակէ **վիզ, ճիտ**: Այս բառը ուրիշ նշանակութիւններ ալ ունի. 1. Այծի ձագ. 2 Եղնիկի ձագ. 3. Կեղծ մարգրիտ (պսպղուն). 4. Վէգ (աշըգ)։

(3) **Հունձքերը կը քամէին**.—«Քամել» կը նշանակէ ըն-
մազերու համար կ'ըսուի՝ Փոխա-
կուիլ, ցցուիլ, եւ ընդհանրապէս
բերաբար հունձքերու համար գործածուած է այստեղ, հունձքերը
մտովին բաղդատելով մազերու։

(4) **Մառախուղ**. Հոմանիշներն են **մէգ, մշուշ, բալ**։

(5) **Խելայեղ** (fou).—Խելքը գլուխէն գացած, խելքը կորսնցու-
ցած, խենդեցած։ Հոմանիշներն են **խեւ, յիմար**, եւ **խենդ** fou),
կան նաեւ **խելագար** (dément), **մտամոլոր** եւ **խելառ** (écer-

velé), **ցամբուս** (maniaque), **փախուկ** *եւ* **տղուաշ** (timbré), **ախմար** *եւ* **ռակայ** (sot), **անխելք** (insensé), **մտաբախ** (aliéné), **մոլեգին** (furieux), *եւ այլն*։

(6) **Պատշգամ** (balcon). — *Շէնքի մը ճակտին վրայ դէպի դուրս ցցուած մաս մը որուն վրան կրնայ բաց ըլլալ* (թախթա բօշ) *եւ կամ գոց* (շահնիշիր)։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—*Աղաւնիները ե՞րբ իբր թղթատար գործածուիլ սկսան։ - Երբ սկսին վարժութիւններ ընել քանի՞ ամսուան։—Ժամը քանի՞ քիլօմէթր տեղ կը թռչին։ — Ո՞րչափ կը տեւեն վարժութիւնները։—Ընտիր թղթատար աղաւնի մը կրնա՞ք նկարագրել։—Ի՞նչ տարբերութիւն կայ երկայն կտուցով եւ կարճ կտուցով աղաւնիին միջեւ: - Հեռագրի թղթիկը ինչի՞ մէջ կը դնեն եւ ո՞ւր կը տեղաւորեն։ —Քանի՞ տեսակ են թղթատար աղաւնիները:—Ո՞րն է առաջին տեսակը։—Ո՞րն է երթալ գալու ճամբորդութեան վարժ աղաւնին։—Երրորդ տեսակը ո՞րն է։ — Ծովու վրայէն լուր բերող աղաւնիներու մասին ի՞նչ գիտէք։—1870ի ֆրանք եւ գերման պատերազմին ատեն Բուլֆիէի յաղթանակը ո՞վ իմացուց Փարիզցիներուն։—Վեց աղաւնիներէն հինգը ինչո՞ւ կը փարանէին։—Վեցերորդը ի՞նչ ըրաւ։—Երբ հրազէններ արձակուեցան ի՞նչ պատահեցաւ։— Ո՞ւր կը դիմէր աղաւնին։—Երբ ուժասպառ եղաւ ո՞ւր թառեցաւ։— Ի՞նչ ըրին զինքը տեսնողները։—Թռչնիկը ինչպէ՞ս յաջողեցաւ։*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Կեանքի մէջ դժուար գործի մը ձեռնարկող գիւղացի մը, արուեստագէտի մը, առեւտուրի մարդու մը վիճակը բաղդատեցէ՛ք այս թռչնիկին հետ, եւ բացատրեցէ՛ք թէ ինչո՞ւ մարդն ալ պէտք չէ դժուարութենէն առջեւ կասի, պէտք չէ տեղի տայ, պզտիկ վերքերը պէտք չէ քանի տեղ դնէ, պէտք է շարունակէ առաջ երթալ միշտ դէպի իր նպատակը մինչեւ որ յաջողի։

---

17. ՍԻՐԱՄԱՐԳԸ ԵՒ ՍՈԽԱԿԸ

(Առակ)

Սիրամարգը[1] թաւշափետուր ու հըպարտ՝
«Գեղն է, կ'ըսէր, միայն պատուոյ արժանի։»
Տաղանդ, ձիրքեր թռչուններու խելանի
Կ'արհամարհէր, և պչրանքով[2] մը հանդարտ

Կը ցուցադրէր իր պերճ ագին փետրազարդ։
Իսկ սոխակն ալ իր ապրանքը կը քըշէր,
Սուր ծիծաղ մը թըռցընելով կոկորդէն,
Ուրկէ դիւթիչ մեղեդիներ[3] կը յորդէն։

Երբ վերջապէս վըրայ հասաւ մութ գիշեր
Եւ քօղի մէջ փաթթելով վարդն ու փուշեր։
Փայլուն լոյսերն ստուերին մէջ մարեցան,
Սիրամարգը անհետացաւ մութին տակ,

Մինչ սոխակին գեղգեղն[4] անուշ ու յստակ,
Եթերին[5] մէջ ծաւալելով ցիր ու ցան,
Դիւթեց երկինքն իր վանկերով քաղցրաձայն։
Գեղեցկութեան կը յաղթէ խելքն ու տաղանդ.

Աչքին լոյսը՝ տարիքին հետ կը մարի.
Մտքին լոյսը, քանի կեանքը երկարի,
Կը բողբոջէ և կ'ուռճանայ[6] մանաւանդ
Ինչպէս տունկ մը հողի վըրայ արգաւանդ[7]։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ՊԱՏՈՒՈՅ ՊԱՐՏՔԵՐԸ

Փօլ Ժօնս(8), որ պարտական մնացեր էր կարգ մը անձերու, կարեւոր գումար մը գանձած ըլլալով, ուզեց վճարել նախ իր պատուոյ պարտքերը, այսինքն անոնք որ ըստ օրինի չեն կրնար պահանջուիլ եւ պարզապէս պարտականին պատուախնդրութեան ու խղճմտութեան շնորհիւ կը վճարուին: Իր պահանջատէրերէն մէկն արհեստաւոր մը, լսելով որ Փօլ Ժօնս իր պարտքերը կը վճարէ, կը դիմէ անոր եւ կը ներկայացնէ իր մուրհակը:

—Դրամ չունիմ, կ'ըսէ պարտականը:

—Պարոն, գիտեմ որ այս առտու իսկ հազար ֆրանք վճարած էք, եւ ձեր մօտ դրամ մնացած է դեռ:

—Բայց այն պարտքս պատուոյ պարտք մըն էր:

—Հիմայ իմս ալ այդ տեսակ պարտքերու դասին պիտի պատկանի:

Եւ արհեստաւորը իր մուրհակը վառարանը կը նետէ: Փօլ Ժօնս կը դիտէ մուրհակին այրիլը:

—Իրաւունք ունիս, բարեկամ, կ'ըսէ. հիմայ քու պահանջքդ ալ ինծի համար պատուոյ պարտք մը եղաւ:

Եւ իսկոյն կը վճարէ իր պարտքը այդ մարդուն որ կը վստահէր իր խօսքին եւ պատիւին, եւ չէր վարաներ մուրհակը ջնջելու ապահով ըլլալով թէ երբեք իր պարտքը չպիտի ուրանայ:

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԵՌԱԳԻՐ.— Հին ազգերը, գլխաւորաբար Յոյները եւ Հռոմայեցիները, հեռուէն կը հաղորդակցէին իրարու հետ գիշերները, բարձր լեռներու վրայ վառուած կրակներով: Այս կրակներուն թիւը եւ դիրքերը կը փոխուէին երբ պէտք տեսնուէր:

Ֆրանսայի մէջ, 1794 էն սկսեալ, կը գործածուէր Գլօտ Շափի հեռագրական դրութիւնը, որուն համար երկու թեւեր ունեցող ցիցեր հաստատուած էին բարձր դիրքերու վրայ, եւ այդ թեւերուն շարժումները, ըստ անոնց տրուած զանազան ձեւերուն, կը հաղորդէին հեռուէն այբուբենի բոլոր տառերը: Շափի հեռագիրը գործածուած էր 1794էն մինչեւ 1844:

Առաջին ելեկտրական հեռագրի գործիքը շինուած է Ժընէվ 1774ին, բայց անհետեւանք մնացած է Փափէնի շոգենաւին պէս: Անկէ կէս դար ետքն է որ Մօրս Ամերիկացին ելեկտրական հեռագրի գործիքը կատարելագործեց: Աներկբայ Սամուէլ Մօրս(9) ելեկտրական հեռագրի հնարիչն է: 1832ին երբ Ֆրանսայէն Ամերիկա կը դառնար, շոգենաւին մէջ երեւակայեց իր գործիքը, որուն արտօնագիրը ստացաւ 1837ին, եւ որ մինչեւ հիմայ կը կիրարկուի Եւրոպայի եւ Ամերիկայի գրեթէ բոլոր երկիրներուն մէջ, բացի Անգլիայէն: Անգլիա ընդունած է Ուէթսթըն(10) Անգլիացիին գործիքը, որ ժամացոյցի տախտակի ձեւով է եւ որուն վրայի սլաքը թելի ելեկտրական հոսանքին ազդեցութեան տակ շարժելով գիրերը ցոյց կուտայ: Անգլիոյ մէջ պետական ծախքով առաջին ելեկտրական գիծը շինուեցաւ 1839 ին, իսկ Ֆրանսայի մէջ 1844ին, ու թելի միջոցաւ հաղորդակցութիւնը տարածուեցաւ հետզհետէ Եւրոպայի ուրիշ կողմերը, եւ ապա ամբողջ աշխարհի մէջ:

Թուրքիոյ մէջ առաջին հեռագրատունը հաստատուած է Խրիմի պատերազմին ատեն՝ 1855ին:

Ցամաքի վրայ հաստատուած թելերէն ետքը, Անգլիոյ եւ Ֆրանսայի մէջ ձեռնարկուեցաւ ծովին տակ ձգուած պարաններու միջոցաւ հաղորդակցիլ: Առաջին ընդծովեայ պարանը Քալէի եւ Տովըրի մէջ ձգուած է 1851 ին: 1865ին հեռագրական հաղորդակցութիւնը վերջնական կերպով հաստատուեցաւ Հին եւ Նոր աշխարհներուն միջեւ: Հետզհետէ շատ մը ընդծովեայ պարաններ

ալ միացուցին ովկէաններով իրարմէ բաժնուած աշխարհի հինգ մասերը։

Ուէթսթընի եւ Մորսի գործիքներէն զատ, ուրիշ ելեկտրական հեռագրի զանազան գործիքներ ալ հնարուած են, բայց անոնց ամէնէն տարածուածն է Մորսի գործիքը։ Հեռագիր ընդունող գործիքին մէջ գլան մը կայ, որ կը դառնայ ելեկտրական հոսանքին ազդեցութեան տակ, եւ նեղ ժապաւէնի ձեւով թուղթ մը որ հետզհետէ կը քակուի ճախարակի վրայ փաթթուած դերձանին պէս։ Այս թուղթին վրայ կ'արձանագրուին կէտեր եւ գիծեր, որոնք, իրարու կը յաջորդեն եւ այբուբենի զանազան գիրերը կը նշանակեն։ Երբ ելեկտրական հոսանքը կարճ տեւէ պզտիկ կէտ մը կը նշանակուի, երբ քիչ մը աւելի տեւէ՝ գիծ մը, իսկ երբ դադրի՝ թուղթը ճերմակ կը մնայ, ինչ որ բառերու միջեւ եղած անջրպետը կը կազմէ։

Մորսի պայմանագրական նշանները շատ պարզ են եւ դիւրաւ կարելի է հասկնալ զանոնք։ Ահաւասիկ իր այբուբենը.

a ·—	j ·———	s ···	1·————
b —···	k —·—	t —	2··———
c —·—·	l ·—··	u ··—	3···——
d —··	m ——	v ···—	4····—
e ·	n —·	w ·——	5·····
f ··—·	o ———	x —··—	6—····
g ——·	p ·——·	y —·——	7——···
h ····	q ——·—	z ——··	8———··
i ··	r ·—·	ch————	9————·

Վերջին երեսնամեակին մէջ, աւելի մեծ քայլ մը առնուեցաւ։ Անթել հեռագիրը հնարուեցաւ Իտալացիի մը կողմէ որ կը կոչուի Մարքոնի[11]։ Մարքոնի օգտուեցաւ իրմէ առաջ կատարուած կարգ մը փորձերէ եւ շինեց գործիք մը որով երկու հեռաւոր կէտի միջեւ կարելի է հաղորդակցիլ, առանց թելի, Հերձեան[12] կոչուած ելեկտրական ալիքներուն միջոցաւ։ 1897ին անթել հեռագրի առաջին փորձերը տեղի ունեցան յաջողութեամբ։ Հիմայ Հերձեան ալիքներն են որ Մորսի պայմանա-

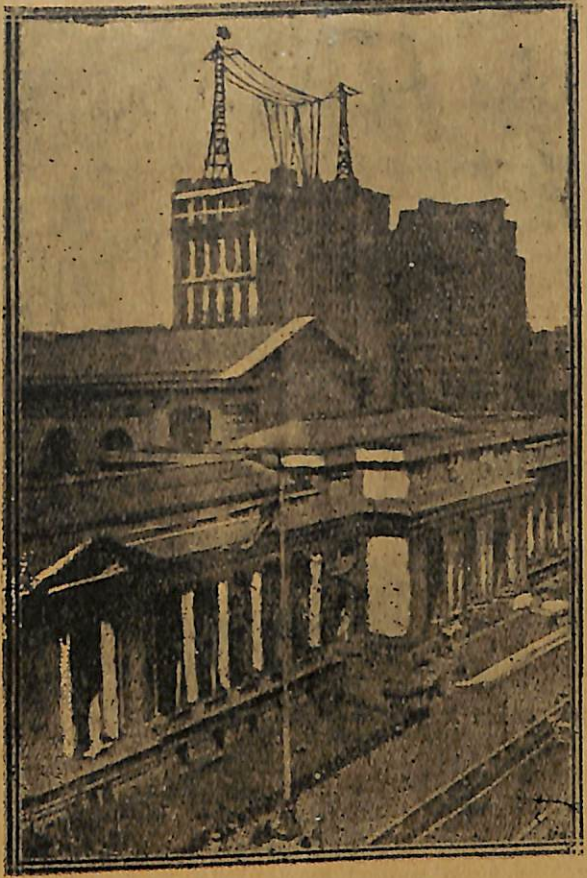

Նիւ Եորքի անթելի կայանը

գրական նշաններով հաղորդակցիլ թոյլ կուտան աշխարհի ամէն կողմը։ Ամենուրեք հետզհետէ կը հաստատուին անթել հեռագրի կայաններ եւ գործիքներ, որոնք նոյն իսկ շոգենաւերը եւ օդանաւերը հաղորդակցութեան մէջ կը պահեն ցամաքին հետ։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Սիրամարգ** (թաւուս գուշու, paon).— *Կոնաձեւ եւ կոր կտուցով, վսեմ գնացքով, բարեձեւ մարմնով թռչուն մըն է: Տանը ութը փետուրներէ կազմուած երկայն պոչ մը ունի որուն իւրաքանչիւրին ծայրը աչաձեւ երփնագեղ բիծ մը կայ: Ուզած ժամանակ կրնայ կենալ եւ տուտը պարզել անուաձեւ: Գըլխուն վրայ ալ ունի երփնազարդ ցցունք մը։ Իրր գեղեցկութիւն առաջին տեղը կը գրաւէ թռչուններուն մէջ։ Վայրի սիրամարգին արուն աւելի գեղեցիկ է քան էգը։ Միսը համեղ, բայց ձայնը անախորժ է:* **Սիրամարգ** *բառը փոխաբերաբար կը գործածուի եւ այն ատեն կը նշանակէ գոռոզ մարդ: «Սիրամարգի փետուրներով զարդարուիլ» ուրիշին արժանիքները իւրացնել ըսել է:*

(2) **Պչրանք** (coquetterie) — *Ուրիշին հաճելի ըլլալու համար ջանքեր ընելը այսպէս կը կոչուի։ Կը նշանակէ նաեւ զարդասիրութիւն: Հոմանիշներէն իրարմէ երանգներով կը տարբերին* **սեթեւեթ, կոտրտուք, մեղմեխանք, տռուետալում, սամարում, փեռեւեռում:**

(3) **Մեղեդի** (mélodie).— *Յաջորդութիւն մը ձայներու որ հաճելի տպաւորութիւն կը թողու ականջին վրայ։*

(4) **Գեղգեղ** (gazouillement).— *Թռչուններու ներդաշնակ կերպով երգելուն կ'ըսուի: Հոմանիշ է* **դայլայլիկ**: *Պզտիկ թըռչուններու երգերուն* **ճռուողում** *կ'ըսուի:*

(5) **Եթեր** (éther).— *Հին Յոյները կը կարծէին թէ մթնոլորտէն վեր եթերով լեցուած է անջրպետը: Այս բառը յունարէնէ առնելով մեր լեզուին մէջ, գործածուած է նոյն իմաստով: Ըստ արդի գիտութեան, եթերը անկշռելի հոսանուտ* (fluide) *մըն է, որ ոչ միայն առանց օդի անջրպետը կը լեցնէ, այլ եւ օդին եւ բոլոր հաստատուն մարմիններուն մէջ կը թափանցէ: Բնագէտները եթերը կը նկատեն միջնորդ մը լոյսին, ջերմութեան, եւ ելեկտրականութեան փոխադրութեան համար:*

(6) **Ուռճանալ**.—*Յուռթի ըլլալ, ոստերով եւ ճիւղերով աճիլ եւ ճոխանալ:*

(7) **Արգաւանդ**.— *Կը նշանակէ առատ արդիւնք տուող: Հոմանիշներն են* **պտղաբեր, բեղմնաւոր, պարարտ, արգասաւոր, բերրի, յուռթի, ուռճացած:**

(8) **Փոլ Ճոնս**. —*Սկովտիացի ծովակալ* (1747-1792)։ *Ամերիկացիները իրեն յանձնեցին հրամատարութիւնը այն տորմիղին զոր Անգլիոյ դէմ ղրկեցին* 1779*ին, անկախութեան պատերազմին ժամանակ: Գրած է իր* Յիշատակները:

(9) **Սամուէլ Մորս**.— *Ամերիկացի բնագէտ* (1791-1872), *որ անուանի դարձած է շնորհիւ իր հնարած ելեկտրական գործիքին:*

(10) **Չարլս Ուէթսթըն** (Wheatston). —*Անգլիացի բնագէտ* (1802-1875). 1838*ին է որ շինած է իր ելեկտրական գործիքը, որ առաջիններէն մէկն է:*

(11) **Մարքոնի**. — *Իտալացի ելեկտրագէտ, ծնած* 1875*ին:* 1909*ին Նոպէլի մրցանակին արժանացաւ նկատելով որ ինք եղաւ գործնական կերպով մարդկութեան օգտին ծառայեցնողը հերձեան ալիքներու գիւտին, որ առաջնորդեց զինքը ուրիշ քանի մը գիւտերու հետ անթել հեռագրի առաջին գործիքը շինելու եւ յաջողապէս կիրարկելու։*

(12) **Հերձեան ալիքներ**.— *Ելեկտրական ալիքները այսպէս կը կոչուին, որովհետեւ ելեկտրական ալիքներ յառաջ բերող առաջին գործիքին հնարիչն է Հերծ գերմանացի բնագէտը* (1857-1894)։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—*Ի՞նչ է այս առակին բարոյականը։ — Առաջին տունը ի՞նչպէս կը ներկայացնէ սիրամարգը։—Երկրորդ տունին մէջ ի՞նչ ըսուած է սոխակին համար:—Երբ մութը տիրեց, ի՞նչ եղան սիրամարգ եւ սոխակ։ — Բացատրեցէ՛ք չորրորդ տունին իմաստը։— «Ուռճանալ» բային հոմանիշները ըսէ՛ք։— Ո՞վ է Փոլ Ճոնս։— Ի՞նչ է պատուոյ պարտքը։ — Պատմեցէ՛ք Փոլ Ճոնսի վերաբերող մանրավէպը ամբողջութեամբ:— Հինները ի՞նչպէս կը հաղորդակցէին հեռուէն։— Ի՞նչ է Գլոտ Շափի հեռագրական դրութիւնը։— Առաջին ելեկտրական հեռագրի գործիքը ե՞րբ շինուած է։— Ո՞վ է Սամուէլ Մորս:— Ո՞վ է Ուէթսթըն։— Ի՞նչ է ընդծովեայ պարանը։— Ե՞րբ հնարուեցաւ անթել հեռագիրը։— Ո՞վ է հնարիչը։— Ի՞նչ են* **հերձեան ալիքները:**

18. ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ ՎԱՆՔԸ

Վենետիկի Ս. Ղազարու միաբաններէն ոմանք, ԺԸ. դարու վերջերը բաժնուելով իրենց ընկերներէն, 1773ին Թրիեսթէ կը հաւաքուին և հոն կ'որոշեն նոր միաբանութիւն մը հիմնել, Մխիթարեան անունը պահելով միշտ։ Վանատունը կը հաստատուի նախ Թրիեսթէ և ապա Վիեննա, և 1803ին Վիեննայի Մխիթարեանք կ'ընտրեն իրենց առաջին Աբբահայրը։

Միաբանութեան Վիեննայի խարխուլ վանատան շէնքը հիմնովին նորոգուած ատեն, Աւստրիոյ կայսրը 1838ին անձամբ կը կատարէ հիմնաքարի զետեղումը։ Նոյն օրն իսկ Վիեննայի Մխիթարեանց տպարանին քըսանըհինգ մամուլները կայսեր և կայսրուհիին ներկայութեանը կը տպագրեն Որ օրհնես զայնոսիկ *աղօթքը՝ քսանըհինգ տարբեր լեզուներով։*

Մայր վանքէն զատ, Մխիթարեանք՝ ունին Վիեննայի մէջ՝ եկեղեցի մը և քաղաքին արուարձաններուն մէջ փոքրիկ ամարանոց մը, իսկ Վիեննայէ դուրս՝ իրենց գլխաւոր վանատունը կը գտնուի Կ. Պոլիս, Բանկալթի, ընդարձակ պարտէզով, եկեղեցիով և վարժարանով մը՝ որ բացուած է 1865ին։

Վիեննայի Մայր Վանքին շէնքը բարձրացած է ընդարձակ հողի մը վրայ։ Այդ շէնքին մէջ, վանատան և վարժարանին յատկացած մասերէն զատ, կայ Տպարան մը, Մատենադարան մը և Թանգարան մը։

Տպարանը, հայ գիրքերու հետ, կը տպէ նաև օտար լեզուէ գիրքեր։ 1887էն սկսեալ այս տպարանէն լոյս տեսած է կարեւոր բանասիրական հանդէս մը, Հանդէս ամսօրեայ, *զոր հիմնած է Հ. Արսէն Վ. Այտընեան*(1),

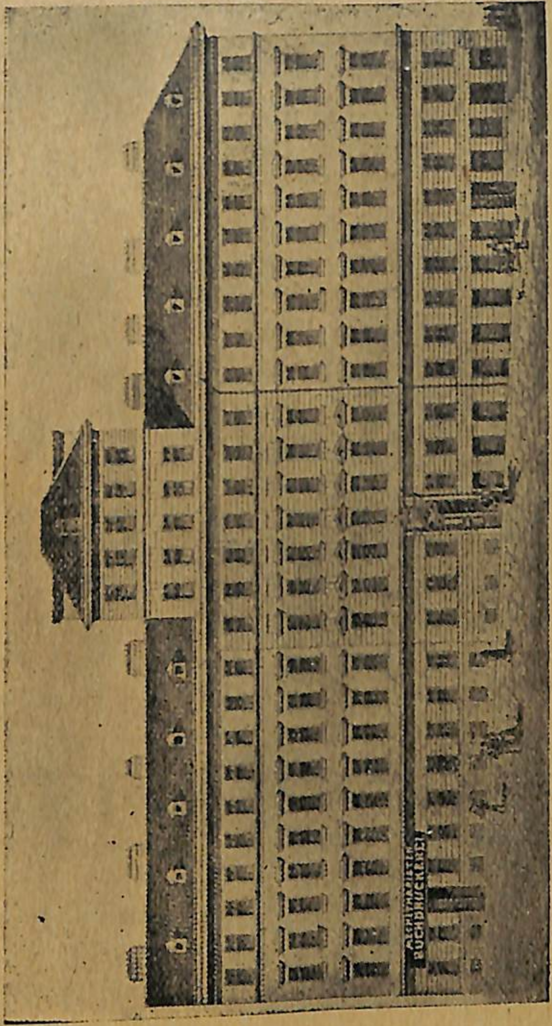

Վիեննայի Մխիթարեանց Մայր Վանքը

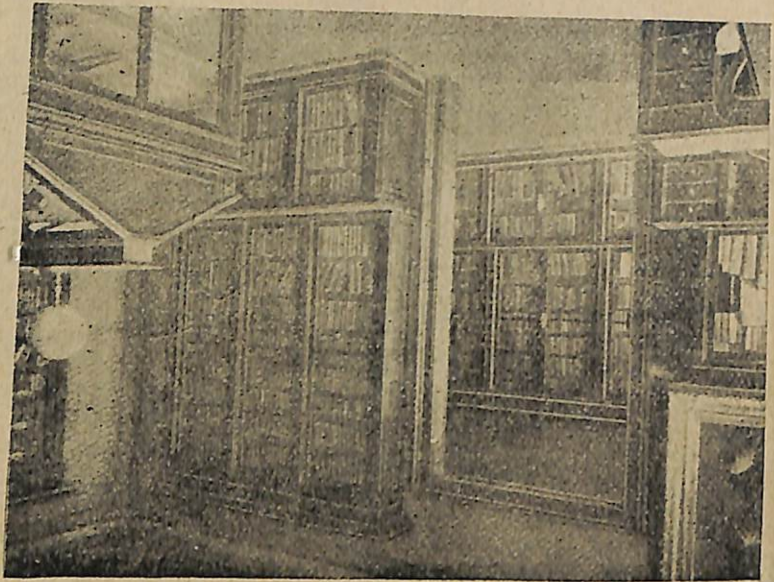

Վիեննայի Մխիթարեանց Մատենադարանին
հայ ձեռագիրներու եւ տպագիրներու սրահները

այդ միջոցին Վանքին Աբբահայր: Մատենադարանը կը պարունակէ ամենակարեւոր հաւաքածոյ մը հայ օրաթերթերու և պարբերաթերթերու և 10,000է աւելի տպագիր հայ մատեաններ, ինչպէս նաև 1000ի չափ հայ գրչագիրներ, որոնց ստուարագոյն մասին ցուցակը կարեւոր նօթերով և բացատրութիւններով հրատարակած է միաբաններէն Հ. Յակոբոս Վ. Տաշեան([2]) իր Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց կարեւոր երկասիրութեամբ: Այս Մատենադարանը ունի նաև 50.000է աւելի օտար գիրքեր:

Թանգարանը կը պարունակէ զանազան հաւաքածոներ, որոնց ճոխագոյնն է Հանքաբանական ժողովածոն:

Վիեննայի Մխիթարեանց միաբանութիւնը հայ լեզուի

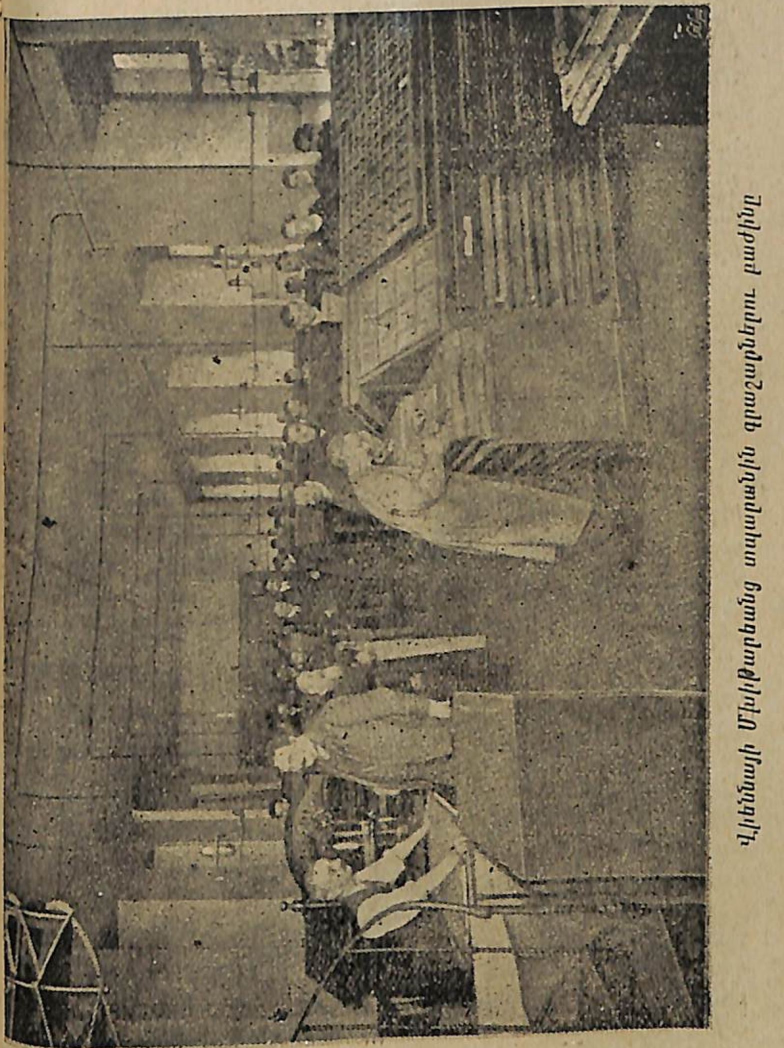

Վիեննայի Մխիթարեան տպարանին գրաշարական բաժանմունքը

մշակման մեծ ջանք տարած է, թէ՛ աշխարհաբարի և թէ գրաբարի մասին կարեւոր դեր կատարելով։ Հ. Յովսէփ Գաթըրճեան(3) և Մատաթիա Գարագաշեան Ոսկեդարի գրաբարին յատուկ լեզուական մասնաւորութիւնները երեւան բերած ու ճշդած են քննադատօրէն։ Հ. Արսէն Վ. Այտընեան հրատարակած է աշխարհաբարի Քննական Քերականութիւն բազմաշխատ երկասիրութիւնը, և Հ. Ղեւոնդ Վ. Յովնանեան(4) գրած է Նախնեաց ռամկօրէնի վրայ կարեւոր ու խղճամիտ ուսումնասիրութիւն մը։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Հ. Արսէն Վ. Այտընեան.**— Ծնած է Կ. Պոլիս 1824ին: Իբր բանասէր, լեզուագէտ եւ գեղարուեստագէտ, նշանաւոր հանդիսացած է: Նոր հայ լեզուի պատմութեան իբր մեծ յիշատակարան պիտի յիշուի միշտ իր Քննական Քերականութիւնը որ արդիւնք է երկար ու լուրջ հետազօտութեանց, եւ ուր կ'երեւայ իր քննադատի անվիճելի տաղանդը: Իբր գեղարուեստագէտ, յիշատակելի են Վիեննայի տպարանին համար իր գծագրած բազմատեսակ տառերը: Իբր ձայնագրագէտ, պատրաստած է եւրոպական նուագանիշերով Հայ եկեղեցւոյ պատարագը, Փրոֆ. Պէօմի աջակցութեամբ: 1886ին ընտրուած է ընդհանուր Աբբայ Վիեննայի վանքին եւ պաշտօնավարած է մինչեւ իր մահուան տարին (1902): Ընտրուելուն պէս, հիմնեց Հանդէս Ամսօրեան (1887): Տպարանը, որ ուրիշին ձեռք անցած էր պահ մը, վերագնուեցաւ եւ մայր վանքին սեփականութիւն դարձաւ նորէն:

(2) **Հ. Յակոբոս Վ. Տաշեան.** — Մեծահմուտ բանասէր լեզուագէտ եւ պատմագէտ։ Հանդէս Ամսօրեայի մէջ հրատարակած է կարեւոր ուսումնասիրութիւններ հայ եւ օտար բանասիրութեան վրայ: Իր մատենագրական գործերուն մէջ ցոյց տուած է խորազնին միտք եւ քննադատական ոգի։ Ծնած է 1866ին։

(3) **Հ. Ղեւոնդ Վ. Յովնանեան.**— Վիեննայի Մխիթարեան վանքին տաղանդաւոր միաբաններէն էր, քաջ հմուտ թուրքերէնի, ֆրանսերէնի, անգլիերէնի, իտալերէնի, գերմաներէնի, յունարէնի, եւ լատիներէնի։ Ուշագրաւ գործունէութիւն ունեցած է աշխարհաբար մատենագրութեան տեսակէտով, մանաւանդ Նախնեաց ռամկօրէնի մասին իր գրած շահեկան ուսումնասիրութեամբ: Մեռած է 1857ին, 80 տարեկան:

(4) **Հ. Յովսէփ Վ. Գաթըրճեան.** — Իր աշխարհաբար գրուածներէն» ծանօթ է իր ուսումնասիրութիւնը «Անգիր հայ դպրութեան» մասին, զոր նախ հրատարակեց Եւրոպա հանդէսին մէջ, եւ ապա մասնաւոր գրքոյկով: Այս գործը գեղեցիկ տեսութիւն մըն է գողթան երգերուն վրայ։ Գրած է նաեւ «Հանգանակ հաւատոյ» եւ «Պատարագամատոյց», որոնք ապացոյցներն են իր խորունկ հմտութեան եւ բննասէր մտքին։ Ծնած է 1820ին եւ մեռած 1882ին:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—Վիեննայի Մխիթարեանց միաբանութիւնը ո՞ւր եւ ե՞րբ հիմնուած է։—Վիեննայի մայր վանքին հիմնաքարը ո՞վ կը զետեղէ։—Հիմնադրութեան օրը ի՞նչ աղօթք կը տպուի վանքին տպարանին մէջ:—Մայր վանքէն զատ, Մխիթարեանները ի՞նչ շէնքեր ունին Վիեննայի մէջ.— Ի՞նչ գիտէք Վիեննայի Մխիթարեաններու Տպարանին մասին։ — Մատենադարանի՞ն մասին: — Թանգարանի՞ն մասին:— Վիեննայի Մխիթարեանք ի՞նչ ծառայութիւններ մատուցած են աշխարհաբարի զարգացման:— Ո՞վ է աշխարհաբարի Քննական Քերականութեան հեղինակը.—«Նախնեաց ռամկօրէն»ի վրայ գրուած կարեւոր ուսումնասիրութեան հեղինակը ո՞վ է.—Ի՞նչ գիտէք Հայր Յովսէփ Գաթըրճեանի մասին.

ՕՏԱՐ ԱՌԱԾՆԵՐ

Առաքինութիւնը աւելի կ'արժէ քան փառքը:

—

Գոհար մը գին ունի. բարի խրատ մը անգին է:

—

Ամէն ինչ որ կը փայլի ոսկի չէ:

—

Աղքատը շատ բանէ կը զրկուի, ագահը՝ ամէն բանէ:

---

19. “ՊՐԻՕՇ„ՆԵՐԸ

Հոկտեմբերի վերջերը, Պրէնքար մայրիկը(*) հիւանդացաւ, տենդ եկաւ վրան, ա՛լ չկրցաւ շուկայ երթալ, և քիչ ետքը անկողին ինկաւ: Բրիքէթ զինքը կը նայէր, և խեղճ աղջկան գործերն ալ շատ գէշ կ'երթային: Բրիքէթին շահը շատ խեղճ բան մըն էր. մէկ սուի գնած գարեչաքարները երկու սուի ծախելով օրական տասնէն քսան սու կրնար շահիլ, երբե՛ք աւելի:

Զքաւորութեան յետին աստիճանին հասած էին: Եւ շաբաթ օր մը, ժամը հինգին ատենները, երբ մութը կը կոխէր, երկու տղաքը Փարիզի փողոցէն վար կ'իջնէին, նախորդ օրերէն աւելի ձախող օր մը անցընելէ ետքը:

— Ի՞նչ շահեցար այսօր, ըսաւ Փասքալ Բրիքէթին:

— Ինը սու:

— Ինը սո՞ւ միայն:

— Այո՛, տասնըութը հատ շաքար ունէի այս առտու... ինը հատ մնացած է քովս... ամէն մէկ հատին մէկ սու շահ...:

— Այո՛, ինը սու կ'ընէ միայն:

(*) Փասքալ որբ տղեկ մըն է որ փողոցները նատիկ(1) կը ծախէ ծաղարարի(2) մը հաշուոյն: Բրիքէթ մայր ունի միայն, Պրէնքար մայրիկը, որ խնձորի եւ ծաղիկի առեւտուրով խեղճ ու կրակ կ'ապրի. աղջիկն ալ ծաղիկ ու գարեշաքար(3) կը ծախէ: Երկու տղաքը ծանօթացած են իրարու, օր մը, երբ Բրիքէթ դըպրոցէն եկելուն՝ ծեծ կ'ուտէր մեծ աղջիկէ մը. Փասքալ պաշտպաներ էր զայն: Հիմայ բարեկամացած են իրարու հետ, միատեղ կը ծախեն իրենց վաճառքը, կարծես նախազգալով իրենց գըլխուն գալիք թշուառութեան դէմ միանալու պէտքը:

Ու ճամբանին շարունակեցին լուռ մնջիկ: Յետոյ Փասքալ, պահ մը խորհրդածելէ ետքը, ըսաւ.

— Ինծի նայէ՛, Բրիքէ՛թ, այսօր շաբաթ է. վճարումի օր: Վարպետս թոշակս աւելցուց: Հիմայ հարիւր սու շաբաթական կ'առնեմ: Մեզի երթա՛նք: Հոն պիտի սպասես քիչ մը որ հարիւր սուս քեզի տամ:

— Ո՛հ, ո՛չ, չեմ ուզեր... ան քու դրամդ է, Փասքա՛լ:

— Մտիկ ըրէ՛, Բրիքէ՛թ. եթէ ես մայրիկ մը ունենայի և աղքատ ու հիւանդ ըլլար, և եթէ ես դրամ չունենայի, և դուն հարիւր սու ունենայիր, ինծի չէ՞ պիտի տայիր միթէ:

— Ո՛հ, այո՛, կու տայի:

— Է՛հ, այն ատեն, կը հասկնաս թէ...: Ահա՛ հասանք: Սպասէ՛: Երթամ հարիւր սուն բերեմ, և ամէն շաբաթ օր թոշակս քեզի պիտի տամ, մինչև որ մայրիկդ աղէկնայ: Պիտի առնես, չէ՞, խօսք տո՛ւր:

— Այո՛, խօսք կու տամ:

— Շնորհակալ եմ, Բրիքէ՛թ:

Աղջնակը առաւ հարիւր սուն: Պրէնքար մայրիկը այնքան յուզուեցաւ որ արցունք եկաւ աչքէն, երբ Բրիքէթ տուաւ անոր Փասքալին տուած խոշոր հարիւր սունոց արծաթ դրամը: Այն իրիկունն իսկ այս պատահածը կը պատմէր ածխավաճառուհիին: Ածխավաճառուհին հետեւեալ առտուն, մսավաճառուհիին կը պատմէր, որ Փարիզի փողոցին 22 թիւ տանը սպասուհիին կը պատմէր, և ան ալ՝ իր տէրոջը: Անոր տէրը Պէլվիլ թատրոնին տնօրէնն էր, ինչպէս նաև շատ ազնուասիրտ մարդ մը, որ միջոցը գտաւ Բրիքէթին օգնութեան հասնելու քսակէն փարա մը չհանած:

Յաջորդ երիկուան իսկ, առաջին միջնարարին(4), Բրիքէթ երեւան ելաւ առաջին ճեմավայրին նրբանցքներէն մէկուն մուտքին առջեւ, եւ բարձրաձայն սկսաւ գոչել սրահին մէջ. «Տաքուկ պրիօշներ(5) ունիմ. ո՞վ կ'ուզէ տաքուկ պրիօշներ, հատը երկու սու, տաքո՛ւկ տաքուկ...։»

Միեւնոյն վայրկեանին, Փաքալ երեւան ելաւ ճեմավայրին միւս մուտքին առջեւ, եւ կրկնեց Բրիքէթին խօսքերը։

Խանդավառ յաջողութիւն մը առաջ եկաւ. ամէնքն ալ ուզեցին Բրիքէթին պրիօշներէն ուտել։ Եւ ասիկա նորոյթ մը, մոլեգնութիւն մը, կատաղութիւն մը դարձաւ(6)։ Իսկոյն վաճառումը օրական հարիւր յիսունէն երկու հարիւր պրիօշի հասաւ շաբթու մէջ, իսկ կիրակի օրերը՝ երեք հարիւրէն չորս հարիւրի։

Սերտ համակրութեամբ միացած, երկու տղաքը քսակնին միացուցին, այսինքն պրիօշներէ եկած բոլոր շահը բուսաջուրի(7) և արգանակներու(8) ծախսեցին Պրէնքար մայրիկին համար։

ԼԻՒՏՕՎԻՔ ՀԱԼԷՎԻ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Նատիկ** (փասթա, gâteau). — Պզտիկ խմորեղէն: Մեր արդի գրողներէ ոմանք սկսած են գործածել այս բառը իբր համանիշ **հաստեայի** որ նմանապէս կը գործածուի gâteauի իմաստով:

(2) **Ծաղարար** (փասթաճի, pâtissier).— Հաստեաներ պատրաստող արհեստաւոր. **ծաղ** կամ **ծալ** հին լեզուին մէջ գործածուած է **հասեայի** իմաստով:

(3) **Գարեշաքար** (փէյնիր շէքէրի, sucre d'orge).—Պզտիկ ցպիկներու ձեւով պատրաստուած շաքարեղէն.

(4) **Միջնարար** (entr'acte). — Թատրոնի մէջ երկու արարուածի միջեւ անցած միջոցը:

(5) **Պրիօշ** (brioche).— Տեսակ մը խմորեղէն նատիկի մեծութեամբ:

(6) **Մոլեգնութիւն մը, կատաղութիւն մը դարձաւ.**— Կը նշանակէ հոս «ամէնքը շատ կը գնէին, մոլեգնօրէն, տեսակ մը կատաղութեամբ.»

(7) **Բուսաջուր** (tisane).— Այսպէս կ'ըսուի երբ բոյսը խաշելով բժշկական նիւթերու հետ, ջուրը կուտան հիւանդներու.

(8) **Արգանակ** (bouillon).— Խաշած միսի ջուր.

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Ի՞նչ է այս հատուածին գլխաւոր նպատակը. — Հեղինակը ի՞նչ միջոցներու կը դիմէ այդ նպատակը դուրս ցայտեցնելու համար. — Երբ կ'իմանայ Բրիքէթի մօր հիւանդութիւնը եւ նիւթական անձուկ վիճակը, Փաքալ ի՞նչ կ'առաջարկէ Բրիքէթի. — Ի՞նչու Բրիքէթ կը մերժէ անոր առաջարկը: — Ի՞նչպէս Փաքալ ընդունել կուտայ. — Պէլվիլ թատրոնին տնօրէնը ի՞նչպէս կ'իմանայ Բրիքէթի եւ իր մօրը նիւթական անձկութիւնը. — Ի՞նչ կ'ընէ անոնց օգնելու համար: — Ի՞նչ բանի կը յատկացնեն պրիօշներէն գոյացած շահը:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Փողոցներու ուտելիք ծախող տղաք կամ աղջիկներ երբ տեսած էք, պատմեցէք թէ անոնք ի՞նչ միջոցներու կը դիմեն իրենց ապրանքը ծախելու համար: Անոնց դէմքը, հագուստները նկարագրեցէ՛ք: Այդ տեսակ մանուկ վաճառորդներու մէջ իրենց ծնողքին հանդէպ Բրիքէթի պէս վարուողներ կա՞ն ձեզի ծանօթ:

ԱՌԱԾՆԵՐ

Դուն քեզ օգնէ որ Աստուած ալ քեզ օգնէ:

—

Հաւերը քո՛ւնը,
Անկէ մարդ տունը:

—

Աղէկ կին
Ջուրի գին:

20. ԱՆԱԿՆԿԱԼ ՅԱՋՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Տոռօ[1] դեռատի հասակէն գրականութեան մասին հակում մը զգացեր էր շատ վաղահաս[2] բնազդէ մը մղուած։ Երեք տարեկան էր, երբ գնաց զարկաւ դըպրոցին դուռը... և որովհետև չբացին՝ շատ դեռահասակ ըլլալուն համար, շարունակ կու լար։

Վերջապէս ընդունեցաւ։ Իր ծնողքը, տեսնելով անոր ինքնակամ[3] փութաջանութիւնը, արտօնեցին իրեն, հուսկ ուրեմն, աւելի բարձր դասախօսութեանց հետամուտ ըլլալ, առանց սակայն իրենց տանը պարտականութիւններէն և յոգնութիւններէն զերծ պահելու զինքը։

Դպրոցէն տուն դառնալուն՝ պէտք էր որ հաց տանէր յաճախորդներուն, և բոլոր ընտանիքին հետ միևնոյն սրահին մէջ կենալ, ուր թէ՛ ականջները թէ՛ միտքը կ'ենթարկուէին իր զբաղումէն տարբեր իրադարձութեանց։

Իրիկունները լոյսը կանուխէն կը մարէին, խնայութեան համար։ Խեղճ դպրոցականը մտածող չկար՝ Ու երջանիկ կը համարէր ինքզինքը երբ լուսինը աւելի սաստիկ լոյսով մը իր տքնութիւնը երկարելու նպաստէր՝ Եռանդագին օգուտ կը քաղէր այդ հազուադէպ առիթներէն։ Առտուան ժամը երկուքին, մերթ աւելի կանուխ, ոտքի վրայ էր արդէն. այդ պահուն էր որ տընական աշխատութիւնը կ'սկսէր միակ խեղճուկ լամպարի մը լոյսով։ Ինք ալ իր դասերը ձեռք կ'առնէր՝ Բայց լամպարը, լուսնալէն առաջ մարելով, նորէն զինքը մութը կը ձգէր. այն ատեն բոցավառ փուռին կը մօ-

տենար, և այդ բիրտ արևուն տակ, կը շարունակէր Տիտոս Լիվիոս[4] կամ Կեսար[5] կարդալ...։

1798ի ամառուան մէջ էր։ Բազմաթիւ ծաղկահասակ երիտասարդներ կը փութային Շալօն-սիւր-Մառն, Հրետաւորներու վարժարանին սրահներէն մէկը, ուր Լափլաս՝ յանուն կառավարութեան, գեր-տեղակալի աշակերտութեան ատիճանի թեկնածուներու քննութիւնը կը կատարէր։

Դուռը կը բացուի, գեղջուկի պէս տղայ մը ներս կը մտնէ, կարճահասակ, միամիտ կերպարանքով, կոշտ կօշիկներով, և ձեռքը գաւազան մը բռնած։ Ընդհանուր ծիծաղով մը կ'ընդունին զինքը։ Քննիչը դիտել կու տայ իրեն թէ սխալած ըլլալու է, և պատասխան ստանալով թէ քննութիւն անցընելու եկած է, կ'արտօնէ որ նստի։

Անհամբեր կ'սպասէին որ պզտիկ շինականը քննիչէն հարցաքննուի։ Վերջապէս կարգը անոր կու գայ։ Առաջին հարցումներէն՝ Լափլաս կը հասկնայ անոր մըտքին կորովը որ զարմանք կ'ազդէ իրեն։

Քննութիւնը բնական սահմաններէն անդին կը տանի. միշտ պատասխանները յստակ և որոշ են, ու գիտակից, զգայուն իմացականութեան մը դրոշմը կը

կրեն։ Լաֆիլաս յուզուած է. կը համբուրէ երիտասարդը և կ'իմացնէ թէ քննութեան ներկայացողներուն առաջինն է։

Բոլոր դպրոցը ոտք կ'ելլէ, և յաղթապանծ կը պըտըտցնէ քաղաքին մէջ Նանսիի հացագործին տղան։

Քսան տարի ետքը, Լաֆիլաս կ'ըսէր Նափոլէոնի. «Կեանքիս մէջ տեսած ամէնէն գեղեցիկ քննութիւններէս մէկը ձեր Թիկնապահին, Տրուօ զօրավարին անցուցած քննութիւնն է։»

ԼԱՔՕՐՏԷՌ(7)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Տրուօ.** — Ֆրանսացի զօրապետ. Նափոլէոն, որուն հետ գտնուած էր առջի օրերէն, բանակին իմաստունը կ'անուանէր զայն (1774-1847):

(2) **Վաղահաս.** — ժամանակէն առաջ հասած. Հոմանիշ կանխահաս։

(3) **Ինքնակամ.** — Իր յօժար կամքով, ուրիշէ չդրդուած։

(4) **Տիտոս Լիվիոս.** — Քրիստոսի ժամանակակից լատին պատմագէտ որ գրած է «Հռոմի պատմութիւն»ը։

(5) **Կեսար.** — Երևելի հռոմայեցի զօրավար, մեծ պատերազմիկ եւ քաղաքակրթիչ աշխարհակալ։ Թողած է պատմական գործեր։

(6) **Լաքորտէր.** — Ֆրանսացի պերճախօս եկեղեցական. ԺԹ. դարու ամէնէն նշանաւոր քարոզիչներէն մէկը եղած է։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Տրուոյի աշխատասիրութիւնը ապացուցանող մանրամասնութիւնները որո՞նք են. — Տրուօ ի՞նչ պարտքեր ստանձնած էր իր հօր տանը մէջ. — Այս հատուածին առաջին մասին մէջ հեղինակը ի՞նչ ուզած է հասկցնել մեզ. — Հատուածին երկրորդ մասին մէջ ի՞նչ է հեղինակին նպատակը. — Ինչո՞ւ ներկաները կը ծիծաղէին երբ Տրուօ սրահէն ներս կը մտնէր. — Ինչո՞ւ հետաքրքրութեամբ կ'սպասէին իր քննութեանը. — Ինչո՞ւ իր յաջողութիւնը ամէնքը խանդավառեց.

---

21. ԻՄ ՄԱՀԸ

Եթէ տժգոյն մահու(1) հրեշտակ
Անհուն ժպտով մ'իջնէ իմ դէմ(2),
Շոգիանան ցաւքս(3) ու հոգիս,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ սընարըս՝(4) իմ տխուր
Մօմ մը վըտիտ ու մահագէմ,
Ո՛հ, նըշուլէ ցուրտ ճառագայթ,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ ճակտով արտօսրազօծ
Ձիս պատանքի մէջ ցուրտ զերթ վէմ
Փաթթեն, դընեն սև դագաղը,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ հընչէ տըխուր կոչնակ՝
Թըրթռուն ծիծաղ մահու դժխեմ,
Դագաղս առնէ իր յամըր քայլ,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթէ մարդիկն այն մահերգակ՝
Որք սև ունին և խոժոռ դէմ(5)
Համասըփռեն խունկ ու աղօթք,
Գիտցէ՛ք որ դեռ կենդանի եմ։

Եթ՛ յարդարեն(6) իմ հողակոյտ,
Եւ հեծեծմամբ ու սըգալէն
Իմ սիրելիքը բաժնըւին,
Գիտցէ՛ք որ միշտ կենդանի եմ։

Իսկ աննըշան եթէ մընայ
Երկրի մէկ խորշն հողակոյտն իմ,
Եւ յիշատակս ալ թառամի,
Ա՜հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ...:

ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ(7)

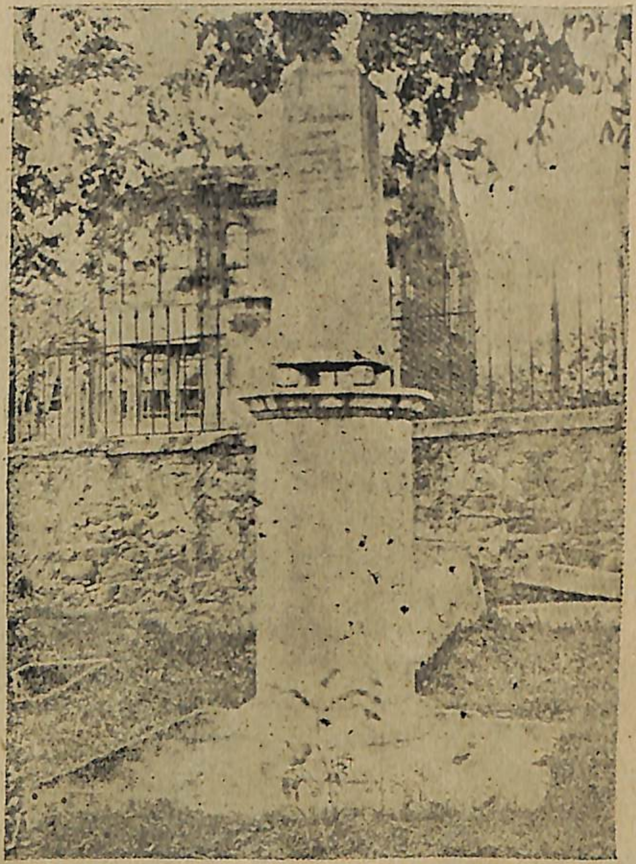

Պետրոս Դուրեանի շիրիմը Սկիւտարի գերեզմանատան մէջ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ԼԵՌՆԱԿԱՆԻՆ ՏՆԱԿԸ

1800ի մայիսին Պոնափարթ վաթսուն հազար զինուորներով Կրան Սէն Պէրնառի(8) կիրճէն Իտալիա անցաւ սառնարաններով լեցուն լեռներու մէջէն: Ջորիի մը վրայ հեծած կատարեց վերելքը: Իրեն կ'ընկերանար երիտասարդ մը՝ խիստ արթուն դիմագիծերով։ Ընտանեբար խօսակցելով անոր հետ, տեղեկացաւ թէ լեռնականին ապագայի ծրագիրները անգործադրելի կը մնային այդ պահուն՝ դրամական նեղութեան պատճառաւ։ Մէկ խօսք մը շարունակ կը կրկնէր երիտասարդը, յանկերգի պէս շեշտելով իր խօսակցութեան մէջ. «Ա՜հ, կ'ըսէր, անմիջապէս կ'ամուսնանայի եթէ կարենայի ձեռք անցընել աս պզտիկ տունը, որ կ'երեւայ հովտին մէջ եւ անոր քովի դաշտը: Բայց, աւա՜ղ...:»

Պոնափարթ կը ժպտէր այս միամիտ բացատրութիւնները լսելով: Երբ երիտասարդէն բաժնուելու ժամանակը եկաւ, Նափոլէոն կանչեց իր թիկնապահներէն մէկը եւ ցած ձայնով հրաման մը տուաւ անոր: Սպան իսկոյն սկսաւ արագօրէն լեռն ի վար իջնել վերստին: Այսպէս երիտասարդին գիւղը հասաւ անկէ շատ առաջ:

Դատեցէ՛ք լեռնականին ապշանքը երբ տուն դարձաւ: Բարեկամներ, ազգականներ կ'սպասէին իրեն, իմացնելու համար, ամէնքը միաբերան, թէ իր ցանկացած տնակն ու դաշտը գնուելով իրեն նուիրւած էին Պոնափարթի կողմէ:

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԵՐԿԱԹԸ ԵՒ ՊՈՂՊԱՏԸ.—*Երկաթը որ հանքէն ելած ատեն գորշագոյն է եւ շատ դիմացկուն, կրակին մէջ կը կակուղնայ եւ հալելէ առաջ՝ կրակի գոյն կ'առնէ, եւ երբ կարմրած վիճակի մէջ է, մուրճը կրնայ տալ անոր ինչ ձեւ որ ուզենք: Երկաթը կը հալի 1500 աստիճան ջերմութեամբ:*

Շուէտ, Նորվեկիա, Ռուսիա, Պելճիքա լաւագոյն երկաթը կ'արտադրեն: Անգլիա հարուստ հանքեր ունի երկաթի, ինչպէս Գերմանիա եւ Ֆրանսա:

Նափոլէոնի Սէն Պէրնառէ անցքը (Նկար ՓՕԼ ՏԷԼԱՌՕՇի)
(Զօրիին քովէն քալող երիտասարդը 113 էջի մանրավէպին մէջ յիշուած լեռնականն է)

Երկաթը մեքենաներու եւ փոխադրութեան միջոցներու գըլխաւոր մետաղն է։ Շոգենաւերու շինութեան մէջ, փայտը գրեթէ տեղի տուած է երկաթին։ Երկաթուղիները երկաթին շնորհիւ է որ գոյութիւն ունին։ Ճարտարապետութիւնը շէնքերու կառուցման մէջ հետզհետէ աւելի երկաթին կը դիմէ քան քարին ու փայտին։ Այս պատճառով երկաթի հսկայ գործարաններ շինուած են հիմայ, որոնց ամէնէն նշանաւորներն են Էսսէնի մէջ Քրուփի գերմանական գործարանը, Ֆրանսայի մէջ Քռէօզէի գործարանը, Պելճիքայի մէջ Քօքըրիլի գործարանը: Իսկ Անգլիա երկաթի արտադրութեան մէջ առաջին տեղը կը գրաւէ Կալլէսի, Սթրաթֆորթի եւ Սկովտիոյ հանքերով։

Պողպատը երկաթին ամէնէն ընտիր տեսակն է, աւելի կարծր, աւելի կռելի եւ աւելի կորզելի քան պարզ երկաթը։

Եթէ պողպատը տաքցնենք 800 աստիճան եւ իսկոյն պաղեցնենք զայն, կ՚ունենանք մխուած պողպատ (fer trempé) որ աւելի դիմացկուն է քան պարզ պողպատը։

Պողպատը հիմայ շատ կարեւորութիւն ստացած է։ Վաթսուն տարի առաջ պողպատը նուազ կը գործածուէր, որովհետեւ շատ սուղ էր։ Նշանաւոր անգլիացի ճարտարագէտ(9) մը, Սըր Հէնրի Պէսմէր(10), 1861ին խնայողական միջոց մը գտաւ, որով վաթսուն տարի առաջ 100 անգլիական ոսկի ծախքով ձեռք բերուած պողպատը 10 անգլիական ոսկիով կարելի է ձեռք բերել այսօր։

ՍԸՐ ՀԷՆՐԻ ՊԷՍՄԷՐ

Հէնրի Պէսմէր, որ ութսունըհինգ տարու մեռաւ 1898ին, կրեց յետոյ մեծ հնարիչներուն բոլոր դառնութիւնները, անձկութիւնները, կեղեքումները, ունեցաւ յաջողութեան եւ փառքի օրեր ալ, եւ մեծ հարստութեան տէր դարձաւ։

Իր գիւտին շնորհիւ, այսօր պողպատով կը շինուին մեծ ու փոքր առարկաներ, գրահաւորներէն սկսեալ մինչեւ կանանց կարգերը։ Այսպէս, տուներ, Թնդանօթներ, կամուրջներ, ընդ-

ծովեայ հեռադրապարաններ, թորփիլներ(11), երկաթուղիի առանցքներ(12), հեծանիւներ(13), հսկայական մեքենաներ, ինչպէս նաեւ ժամացոյցներ, դաշնակի թելեր, թռչունի վանդակներ, ասեղներ, գնդասեղներ, մկրատներ, զմելիներ, խոհանոցի գործիքներ, բժշկական գործիքներ, աւելի՛ գիտցկուն քան երկաթէ շինուածները։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Մահու.** —Փոխանակ «Մահուան»։ «Մահու» սեռականը այսօր այլ եւս չի գործածուիր, բայց այս ոտանաւորը գրուած ատեն քերթուածները այս կարգի գրաբար ձեւեր շատ ունէին։ Դուրեան ժամանակին քերթողներուն մէջ ժողովրդական լեզուի ամէնէն աւելի մօտեցողներէն է, եւ կրցածին չափ զգուշացած է գրաբարի ձեւերէն։

(2) **Իմ դէմ.** — Փոխանակ ըսելու «իմ դիմացս»։

(3) **Ցաւս.** —Փոխանակ ըսելու «ցաւերս»։

(4) **Սնարս.** — Հոս կը նշանակէ «սնարիս քով»։

(5) **Դէմ.** — Հեղինակը «դէմքի» տեղ գործածած է այս բառը քն ջնջելով յանգի համար։

(6) **Եր՛ յարդարեն.** — Երէին էն ջնջուած եւ տեղը ապաթարց դրուած է մէկ վանկ պակսեցնելու համար տողէն, ինչ որ շատ սովորական էր այս ոտանաւորը գրուած ատեն։

(7) **Պետրոս Դուրեան.** — Պետրոս Դուրեան ԺԹ. դարու ամէնէն ժողովրդական թրքահայ բանաստեղծն է Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի հետ։ Հազիւ քսանամեայ մեռած է թոքախտէ 1871ին։

(8) **Սէն Պէրնար.** — Զուիցերիոյ եւ Իտալիոյ միջեւ գտնուած Ալպեան լեռներէն կիրճ մը որ 2,472 մէթր բարձրութիւն ունի։ Նշանաւոր է Սէն Պէրնարի այն մենաստանը որուն շուները ձիւնէն մոլորած ճամբորդներուն օգնութեան կը հասնին եւ ճամբայ ցոյց կու տան անոնց։

(9) **Ճարտարագէտ.** — Կամուրջներու, ճամբաներու, մեքենաներու շինութիւնը վարող չափագէտ։

(10) **Հանրի Պէսմէր** (Bessemer). — Անգլիացի ճարտարագէտ (1813–1898)։

(11) **Թորփիլ.** —Պատերազմական գործիք որուն միջոցաւ ընդծովեայ պայթում յառաջ կը բերուի։

(21) **Առանցք** (միլ, տինկիլ essieu). — Երկաթէ ձող մը որ անիւներու մէջտեղի կէտէն կ'անցնի եւ բոլոր կառքին ծանրութիւնը իր վրայ կը կրէ։

(13) **Հեծանիւ** (vélocipède). — Անուաւոր փոխադրութեան կազմած մը որուն անիւները ոտքերու ճնշումով կը դառնան։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Ի՞նչ է այս ոտանաւորին նպատակը։— Ինչո՞ւ առաջին տունին մէջ իսկ մահուան հրեշտակի վրայ խօսուած է։—Երկրորդ տունը ինչի՞ կ'ակնարկէ։—Երրորդը ի՞նչ կ'ըսէ։ — Չորրորդ տունին «թրթռուն ծիծաղ մահու դժխեմ»ը բացատրեցէ՛ք։— Հինգերորդ տունը ինչի՞ կ'ակնարկէ։— Վեցերո՞րդը։— Եօթերորդ տունն է որ կը բացատրէ ամբողջ ոտանաւորը ուր կը թրթռայ Դուրեանի բանաստեղծ հոգին։—Պատմեցէ՛ք Նափոլէոնի եւ լեռնական երիտասարդին հանդիպումը, խօսակցութիւնը եւ այդ խօսակցութեան հետեւանքը։— Հանքէն ելած ատեն ի՞նչ է երկաթին գոյնը եւ վիճակը։ -Ի՞նչ կ'ըլլայ կրակին մէջ։—Ո՞ր երկիրներուն մէջ կ'արտադրուի երկաթը։—Շոգենաւերու, երկաթուղիներու եւ շէնքերու կառուցման մէջ ի՞նչ է երկաթին դերը։— Ո՞ւր կը գտնուին երկաթի գործարաններուն ամէնէն նշանաւորները։— Պողպատը ինչո՞վ կը տարբերի երկաթէն։— Ինչպէ՞ս ձեռք կը բերուի մխուած պողպատը։—Վաթսուն տարի առաջ ինչո՞ւ պողպատը հիմակուան չափ չէր գործածուեր։— Ի՞նչ գիտէք Սըր Հէնրի Պէսմէրի կեանքին մասին։— Իր գիւտին շնորհիւ ի՞նչ է այսօր պողպատին դերը։— Ի՞նչ տեղ կը գրաւեն երկաթը եւ պողպատը մետաղներուն մէջ։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ. — Արձակի վերածեցէ՛ք Պետրոս Դուրեանի քերթուածը, արդի աշխարհաբարով։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾ

Երբ ուզես իյնել
Դուն յատակն հորին,
Մի՛ գործածեր բնաւ
Ջրհանն օտարին։

22. ՀԻՆ ՄԱՏԵԱՆՆԵՐ

Գիրք շինելու համար այլ և այլ նիւթեր կը գործածէին հին ատենը։ Սկիզբները կապարէ կամ պղնձէ տախտակներու, ծառի կեղեւներու, աղիւսի(1), քարի և փայտի վրայ կը քանդակուէր ինչ որ մարդիկ կը բաղձային ապագային հաղորդել։ Տասնաբանեայ օրէնքը քարեղէն տախտակներու վրայ գրուեցաւ։ Գիր կը դրոշմուէր նաև աղիւսի և կղմինտրի(2) վրայ, որոնք յետոյ կրակի մէջ թրծուելով(3) կը կարծրանային։ Այսպիսի աղիւսներ շատ գտնուեցան Բաբելոնի աւերակներուն մէջ։

Փայտէ, տօսախէ(4) և փղոսկրէ տախտակներ սովորական էին նախնեաց ժամանակ։ Երբ փայտէ միայն էին, շատ անգամ կ'օծուէին մոմով, որ կ'ընդունէր տախտակին վրայ գրուած գիրը գրչի ծայրով կամ սըղովատիկ գրչով(5) և գրուածքը կրնար ջնջուիլ գրչին լայն ծայրովը։

Յետոյ, փոխանակ փայտեղէն տախտակներու, գործածուեցան արմաւենիի տերեւներ և նուրբ ու բարակ կեղեւներ այլ և այլ ծառերու, ինչպէս կնձնիի(6), հացիի(7) և նմաններու։ Կեղեւի, ինչպէս նաև թուղթի(8) և մագաղաթի վրայ գրուածներ, դիւրաւ տարուելու համար, կը բոլորուէին գլանաձև։ Նախնիք կը գրէին նաև լաթի վրայ, բայց հնագոյն նիւթը որուն վրայ կը գրուէր, պապիրոս կոչուած տեսակ մը եղէգ էր որ Եգիպտոս և ուրիշ այլ և այլ տեղեր հասարակ էր, և տակաւին կը գտնուի Սիկիլիա և Քաղդէացւոց երկրին կողմերը։ Ամէնէն վերջը հնարուեցաւ մագաղաթը(9) անասուններու մորթէ, Փոքր Ասիոյ Պերգամոն կոչուած

նահանգը, և սկսաւ գործածուիլ փոխանակ պապիրոսի։

Այս կակուղ նիւթերուն վրայ գրելու համար կը գործածուէր փոքր վրձին կամ ծայրը ճեղքուած եղէգ։ Թանաքը կը շինուէր ճրագի մուրէ, խառնած փղոսկրէ, այլ և այլ խէժերէ և ուրիշ նիւթերէ, և գիրերը անջնջելի ընելու համար երբեմն գրուածը կը ցուցուէր կրակի։ Դպիրները իրենց կաղամարը կը կրէին իրենց մէջքը։

Հին գիրքերը բոլորուած թանձր հատորներ էին, և անոնց մէկ երեսը կը գրուէր սիւն սիւն։ Ընթերցողը հետզհետէ կը բանար բոլորուածը երկու փոքր գլաններու միջոցաւ, որոնց մէկը հատորին սկիզբն էր և միւսը վերջը։ Բոլորուած տոմսը առասանով կը կապուէր կամ կը պատատուէր, և ապա կը կնքուէր առասանին հանգոյցին կամ կապին տեղը կնքամոմ կաթեցնելով և վրան կնիք կոխելով։

ՄԱՏԱԹԻԱ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ(10)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Աղիւս** (քերփիճ, brique crue). — Կաւով շինուած արուեստական քար, օդին չորցուած. առանց փուռի մէջ թրծելու. այս է **բուն աղիւսը**, զոր հին դարերուն ալ գործածեցին Բաբելոնի, Նինուէի, Եգիպտոսի, Յունաստանի եւ Հռոմի մէջ: Իսկ երբ կաւը թրծուն է (brique cuite)։ այսինքն հնոցի մէջ ձգուած է, այն ատեն կը կազմէ **թրծուն աղիւս** որուն թուրքերէն թուղլա կ'ըսուի։

(2) **Կղմինտր** (քիրէմիտ, tuile)։ — Թրծուն աղիւսի պէս հնոցի մէջ եփած կաւեղէն նիւթ որով տուներու տանիքները կը ծածկեն։ Կղմինտրը կ'ըլլայ նաեւ քարէ կամ մետաղէ։

(3) **Թրծել** — Կը նշանակէ փուռի մէջ եփել աղիւսը, խեցեղէնը կամ յախճապակին։

(4) **Տօսախ** (շիմշիր, buis). — Մշտադալար բոյս, մանր տերեւներով։ Տօսախին փայտը խիտ է, եւ շատ կարծր, ու կը յարմարի փորագրութեան։

(5) **Պողովատիկ գրիչ**.— Պողպատէ գրիչ։ **Պողովատ** եւ **պողպատ** հոմանիշ են **պողպատի**։

(6) **Կնձնի** (զարա աղաճ, orme).— Մեծ ծառ մըն է զոր կը տնկեն պողոտաներուն եզերքը։ Դարեր կ'ապրի այս ծառը որ ունի մանր ծաղիկներ եւ համաղիր սղոցաձեւ տերեւներ։

(7) **Հացի** (տիշ պուտաք, frêne).— Արագ աճող եւ մինչեւ 35 մեթր բարձրութեան հասնող ծառ մըն է, ողկուզաձեւ ծաղիկներով ու ձուաձեւ պտուղներով։ Փայտը ճերմակ, կարծր, եւ դիմացկուն է։

(8) **Թուղթ**.—Թուղթը ճկուն, բարակ թերթերու վերածուած իր մըն է, որ կը շինուի բուսական զանազան նիւթերէ, փշրուելով, խմորուելով, յետոյ չորցուելով։ Եւրոպայի մէջ Ժ. դարէն ետքը երեւան գալ սկսաւ բուն թուղթը, զոր երկար ատենէ ի վեր Չինացիք եւ Ճարոնցիք կը շինէին մետաքսով, յարդով, բրինձով, բամպակով, կանեփով եւ թթենիի կեղեւով։ Անոնց շինելու եղանակը 650ի ատենները հասկցան Պարսիկները, յետոյ, Ը. դարուն սկիզբները, Արաբները։ Այնուհետեւ Յոյները սորվեցան, որոնցմէ Սիկիլիոյ եւ Սպանիոյ մէջ տարածուեցաւ։ ԺԵ. դարէն մինչեւ ԺԸ. դար Ֆրանսա կը հայթայթէր բոլոր Եւրոպայի թուղթը։

Հիմայ, լաւագոյն թուղթերը կը շինուին կանեփի եւ վուշի հին քուրջերով, իսկ երկրորդականները՝ բամպակի քուրջերով. բայց, ըստ որում այս նիւթին սպառումը հետզհետէ կ'աւելնայ, եւ այս տարրերը չեն բաւեր պէտքին, սկսած են աւելի վար տեսակէ թուղթեր պատրաստել ծառի կեղեւներով եւ ուրիշ զանազան թելուտ նիւթերով։ Երկար ատեն թուղթը ծառայեց միայն գիր գրելու. յետոյ գործածեցին գիրքերու, դրամաթուղթի, ծրարներու, եւ ասոնք են ցարդ իր ամէնէն սովորական գործածութիւնները։ Բայց, շնորհիւ ճարտարարուեստին անհաւատալի յառաջդիմութեան, յաջողած են, թուղթին խմորը մեծ ճնշումներու ենթարկելով, օգտագործել զայն այնպիսի առարկաներու շինութեան, որ մարդուս խելքէն մտքէն չէր անցներ։ Այսպէս, շինած են օճիքներ, թեւնոցներ, շապիկի կուրծքեր, յետոյ, վերջերս, թուղթէ գաւազաններ, թուղթէ տուներ, մակոյկներ, մասնակառքի անիւներ . . . միշտ թուղթով։

(9) **Մագաղաթ** (parchemin).— Ոչխարի եւ այծի մորթ զոր յատկապէս կը պատրաստեն վրան գրելու համար։ Ընտիր մագաղաթները Ֆրանսերէն կը կոչուին vèlin եւ կը կազմուին որթի գառնուկի եւ ուլի մորթէ։

(10) **Մատաթիա Գարագաշեան**.— Վիեննայի վանքին մէջ բարձրագոյն ու դասական կրթութիւն առած, կը հետեւի Վիեննայի Իմաստասիրութեան Համալսարանի դասերուն։ 1840ին ատենները, Հ. Գաթըրճեանի աշխատակցելով, ոսկեդարեան գրաբարի գիւտը կ'ընէ։ կը հաստատէ թէ, գրաբարը Ե. դարու մէջ միայն պահած է իր կատարելութիւնը, եւ թէ քիչ ետքը հելլէններէնէ փոխառութիւններով, աղճատած են զայն։ Իր գրաբար գործերէն զատ, ունի աշխարհաբար դասագիրքեր ինչպէս **Նոր լեզուի քերականութիւն**, **Տրամաբանութիւն** եւ իմաստասիրութեան վրայ երկու գրքոյկ որոնք, հակառակ իրենց տուած հակիրճ ծանօթութեանց, ամփոփ ու յստակ կերպով կը պատկերացնեն զանազան իմաստասիրական դպրոցները մինչեւ ԺԹ. դար։

ՄԱՏԱԹԻԱ ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Սկիզբները ի՞նչ բանի վրայ գիր կը գրէին։ — Տասնաբանեայ պատուիրանքը ո՞ւր քանդակուեցաւ։— Աղիւսի եւ կղմինտրի վրայ դիւրաւ գիր գրելու համար ի՞նչ միջոցի կը դիմէին։— Գրելէ ետքը ինչո՞ւ կը թրծէին կաւը։— Փայտէ, տօսախէ, եւ փղոսկրէ տախտակներէն ինչպէ՞ս կ'օգտուէին։—Փայտեղէն տախտակներէ ետքը ի՞նչ գործածուեցաւ։— Ի՞նչ է պապիրոսը։ — Դեռ մինչեւ հիմայ պապիրոս կա՞յ եւ ո՞ւր կը գտնուի։ — Թանաքը կամ մելանը ինչէ՞ն կը շինուէր։— Նկարագրեցէ՛ք հին գիրք մը գլանաձեւ բոլորուած։—Եւրոպայի մէջ թուղթը ե՞րբ սկսած է գործածուիլ։—Հիմայ թուղթը ինչո՞վ կը շինուի։ —

23. ՎԵՐՋԻՆԸ

Եկաւ հասաւ այն օրը ուր ամէնուն տեղերը պիտի որոշուէին։ Յիսուն աշակերտ կար իրենց բաժնին մէջ։

Ժաքին(*) անունը կը յապաղէր, չէր կարդացուեր։ Արդեօք ուսուցիչը կորսնցուցե՞ր էր իր ձեռագիրը։ Ժաք այսպէս յուսաց պահ մը։ Ափսո՜ս, կը սխալէր, Ժաքին անունը կարդացուեցաւ, բայց ուսուցչին բերնէն ելած վերջին անունը եղաւ։

Եւ այդ անունը ծաղրական մրմունջով մը ընդունուեցաւ։ Մէկ րոպէի մէջ ամէնուն աչքեր Ժաքին վրայ սեւեռեցան[1]։ Ժաք պիտի ուզէր հարիւր ոտք գետնին տակը անցնիլ։ Պիտի ուզէր մեռած ըլլալ։

«Մայրի՛կ, մայրի՛կ» աղաղակեց, և սկսաւ հեծկլտալ[2]։ Իր ընկերներէն մեծ մասը կը խնդային։ Իր քովի տղան(**), որ վերջընթերն[3] էր, յաղթապանծ[4] կերպարանք մը ունէր։

Ըսի թէ Ժաքին ընկերներէն մեծ մասը սկսեր էին խնդալ, որովհետև ամէնքն ալ չխնդացին արդարև. անոնցմէ մէկը մանաւանդ խեղճ տղեկին յուսահատութենէն յուզուեր էր։ Եւ անիկա ճիշդ առաջին եկողն էր։ Անոնք զորս երջանկութիւնը աւելի զգայուն կ'ընէ, անոնք զորս աւելի կ'ազնուացնէ, ճշմարտապէս բարիներն են։ Ալպէռ ասոնցմէ մէկն էր։

(*) Ժաք Փարիզի մէջ նոր վարժարան մտած է։ Տխուր է որովհետեւ առաջին անգամ ըլլալով բաժնուած է իր ծնողքէն։ Ընկերներէն ոմանք կը ծաղրեն զինքը։

(**) Ժաքի այս դասընկերը անոր հետը իյնալով արգելք եղած էր իր աշխատութեան այն օրը ուր շարադրութիւնը խմբագրած էր, եւ այսպէս՝ պատճառ եղեր էր իր անյաջողութեան։

Դիպուածով Ժաքին գրեթէ դիմացը նստեր էր։ Արդէն նշմարեր էր իր փոքրիկ դրացին տեսնելով անոր հեզութիւնը, դէմքին վրայ տպաւորուած խորունկ տրտմութիւնը որ օրէ օր կ'աւելնար. շահագրգռուեր էր Ժաքին նկատմամբ, առանց անոր բան մը յայտնի ընելու։

Ժաքին յեղակարծ յուսահատութիւնը, անոր «մայրի՛կ, մայրի՛կ» աղաղակելը, որ այնքան խնդացուցեր էր ուրիշները, իր սրտին դպեր էր։ Բարի ներշնչումի մը տեղի տալով, թուղթի մը կտորի վրայ, հապճեպով սա բառերը գրեց. «Մի՛ լար. երկու տարի առաջ, երբ դպրոց մտայ, ես ալ քեզի պէս եղայ, և առաջին շարադրութեանս օրը՝ քեզի պատահածը ինծի ալ պատահեցաւ. վերջինը եղայ։ Բայց չվհատեցայ։ Եզի մը նման աշխատեցայ, և վեց ամիս ետքը առաջինը եղայ, այս օրուան պէս։ Դուն ալ առաջին պիտի ըլլաս եթէ ուզես անսալ խօսքիս։ Ես բարեկամդ պիտի ըլլամ։ Մեր տունը պիտի գաս։ Մայրիկը պիտի սիրէ զքեզ, ինչպէս ես ալ։»

Ժաք այնքան յուզուեցաւ այս տոմսակը կարդալով որ, իր խարտեաշ գլուխը հակեցաւ երկու ծալլուած թեւերուն վրայ, և անշարժ մնաց քնացածի պէս, հինգ րոպէի չափ։ Տղաքը կարծեցին թէ ամչնալուն այդպէս ծածկեր էր իր դէմքը. բայց ո՛չ. ան մոռցեր էր իր ձախողուածքը, և իր ուրախութիւնը կը ծածկէր։ Արցունքներովը կ'ողողէր Ալպէռին երկտողիկը, շրթունքներուն վրայ կը սեղմէր զայն, և այդ քանի մը բառերը վառեր էին իր հոգւոյն մէջ մաքուր բարեկամութեան այն գեղեցիկ բոցերէն մէկը որոնք կը լուսաւորեն տղոց կեանքին սկզբնաւորութիւնը, ինչպէս արշալոյսը գեղեցիկ օր մը կը լուսաւորէ։ Ժաք այլեւս մինակ չէր. Ժաք եղբայր մը ունէր, բարի եղբայր մը որ օգնեց իրեն, որ նեցուկ եղաւ իրեն, որ սրտապնդեց զին-

քը, ինչպէս պիտի ընէր անդրանիկ եղբայր մը իր կրտսերին, որ պաշտպանեց չարերուն դէմ, ու սիրելի ըրաւ զինքը բարիներուն, որ վերջապէս ուժ և քաջութիւն ներշնչեց իրեն։

Ալպէռին գուշակութիւնը կատարուեցաւ։ Դեռ տարին չանցած, Ժաքն ալ առաջին եղաւ։ Այն օրը Ալպէռ երկրորդ եղաւ, բայց այնքան ուրախ էր որ կարծեցին թէ ինք էր յաղթականը։ Ժաք, շուարուն, գրեթէ կը ցաւէր իր յաղթանակին համար։

Ալպէռ և Ժաք միասին աւարտեցին իրենց ուսումը, և ուսումնարանէն ետքը, միաբան մնացին, իրարու անձնուէր, վստահ իրարու վրայ. իւրաքանչիւրը իր ճամբան գնաց, մէկը միւսին օգնելով միշտ և հասնելով երբ իր բարեկամը պէտք ունենար իրեն։

ՍԹԱԼ(5)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Սեւեռել.**— Անշարժ դէպի կէտ մը ուղղել։ «Սեւեռել» կը նշանակէ նաեւ «գամել» եւ այս իմաստով հոմանիշ է **բեւեռել**։

(2) **Հեծկլտալ.**— Ձայնի կամ շնչառութեան ընդհատումներով լալ:

(3) **Վերջընթեր.**— Վերջինէն անմիջապէս առաջ եկողը: Այս բառը կազմուած է **վերջ** եւ **ընթեր** բառերէն։ **Ընթեր** կը նշանակէ «անմիջապէս ետքը»:

(4) **Յաղթապանծ.**— Յաղթանակով պանծացող, այսինքն փառաւորուող։

(5) **Սթալ.**— Ֆրանսացի գրագէտ, որ մասնաւորապէս մանուկներու ընթերցման յատկացած երկասիրութիւններ հրատարակած է (1814-1886)։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Սթալ ի՞նչ ուզած է ցոյց տալ այս պատմուածքին մէջ:— Ինչո՞ւ Ժաքին վիճակէն ազդուեցաւ Ալպէռ։— Ի՞նչ խորհուրդ տուաւ անոր:— Ի՞նչ եղաւ իր նամակին ազդեցութիւնը Ժաքին վրայ։— Արդիւնքը ի՞նչ եղաւ։— Ինչո՞ւ տեւական եղաւ իրենց բարեկամութիւնը:— Այս պատմուածքը ի՞նչ խորհրդածութիւններ կը ներշնչէ մեզ:

24. ՇԱՆԹԱՐԳԵԼԻՆ ՀՆԱՐԻՔԸ

1752 սեպտեմբերի մէջ, ամերիկացի բնագէտ մը, Ֆրանքլին, Ֆիլատելֆիոյ շրջակաները թռուցիկի փորձով մը կ'ուզէր հաստատել թէ հանգիտութիւն(1) կայ կայծակին և ելեկտրականութեան միջև։ Անանկ օր մը ուր օդը փոթորիկ կ'սպառնար, քաղաքին մօտերը դաշտ մը կ'երթար իր զաւկին հետ։ Թռուցիկին ծայրը սրածայր մետաղ մը դրած էր, և առասանը զաւկին ձեռքն էր։ Երբ ամպերը կ'որոտային՝ Ֆրանքլին անձրևէ թրջուած առասանին կը դպցնէր իր ձեռքը, և հետևանքը կ'ըլլար մատին տակ ելեկտրական կայծի մը ցայտումը։ Ինք կը ցնցուէր ոտքէն մինչև գլուխը, բայց ուրախութեամբ կը լեցուէր հոգին։ Ամպերու կայծակին ելեկտրականութիւն ըլլալը անհերքելի կերպով հաստատած էր։

Անկէ ութը տարի ետքն է որ, 1760ին, Ֆրանքլին շինել տուաւ առաջին շանթարգելը(2), որ Ֆիլատելֆիոյ վաճառականներէն մէկուն տան մէջ հաստատուեցաւ։ Շանթարգել դրուելէ քիչ ետքը կայծակը զարկաւ, բայց ոևէ վնաս չհասցուց շնորհիւ գործիքին զոր կը պարտէին Ֆրանքլինի հանճարին։

Քառորդ դար մը ետքը միայն, Ֆրանսայի և Անգլիոյ մէջ, սկսան շանթարգել հաստատել, և քիչ ատենէն եւրոպական բոլոր երկիրներուն մէջ շանթարգելներով պաշտպանուեցան բարձր շէնքերը։

Ֆրանքլին, իր կեանքի վերջին տարիներուն դեռ աչքերը չփակած, իր գիւտին յաղթանակը և տարածումը տեսնելու հաճոյքն ու փառքը ունեցաւ։ Բենիամին Ֆրանքլին զաւակն էր Պոսթոնի(4) ճրագ շինող արհեստաւորներէն մէկուն որ Անգլիա ծնած, բայց Ամերիկա գաղթելով հոն հաստատուած էր։ Իր բազմաթիւ զաւակներուն հազիւ կը բաւէր ընտանիքի պետին շահածը,

Ֆրանքլինի թռուցիկի փորձը

այնպէս որ Բենիամին տասը տարեկան եղած ատեն կ՚ըստիպուի դպրոցէն ելել։ Գրաշար կ՚ըլլայ իր եղբայրներէն մէկուն քով որ տպագրիչ էր։

1721ին, եղբայրը թերթ մը կը հիմնէ և համեստ գրաշարը խկոյն գաղափարը կ՚ունենայ անոր աշխատակցելու։ Բայց ինչպէ՞ս ընէր։ Եթէ իր ծրագիրը բացէ ի բաց յայտնէր, ապահովաբար պիտի ծաղրէին զինքը, ուստի երբ իր առաջին յօդուածը կը գրէ, գիրը կեղծելով կ՚ընդօրինակէ և, ծածկանունով մը ստորագրուած, իրիկունը տպարան կը ձգէ զայն։ Հետեւեալ առտուն Նամակը կը յանձնեն խմբագրական մարմնին որ պարունակութիւնը կը գնահատէ, և կ՚որոշէ հրատարակել այս առաջին յօդուածը, որուն ուրիշներ կը յաջորդեն միշտ ծածկանունով։ Վերջապէս Ֆրանքլին կը յայտնէ թէ ինք է անոնց հեղինակը, բայց փոխանակ գովեստի, յանդիմանութեանց կ՚արժանանայ, և իր հայրը կը յայտարարէ որ եթէ անօթութենէ մեռնիլ կ՚ուզէ կրնայ գրագէտ դառնալ, իսկ եղբայրը այնքան խստապահանջ կ՚ըլլայ իրեն հանդէպ որ Բենիամին կ՚ստիպուի հեռանալ տունէն։

Նախ Նիւ Եորք կ՚երթայ, ապա Ֆիլատէլֆիա, հուսկ ուրեմն Անգլիա և հոն գործաւորի կեանքով կ՚ապրի։ Անգլիոյ մէջ չկրնալով հարստանալ, կը դառնայ իր ծընընդավայրը, ուր շահած պզտիկ դրամագլուխով ինք ալ տպարան մը կը հաստատէ, Լօնտօնէն գիրեր և ժամուլներ բերել կուտայ, ինք իսկ կը յօրինէ իրեն պէտք եղած թուղթը և վերջապէս կը հիմնէ լրագիր մը որուն նպատակն էր գիտական ճշմարտութիւններ և բարոյականի սկզբունքներ տարածել։

Օր մը իր բաժանորդներէն մէկը կ՚սպառնայ դադրեցնել թերթը եթէ խմբագիրը չփոխէ իր քաղաքական

համոզումները: Ֆրանքլին առաքումը կը դադրեցնէ, բայց քիչ ետքը այդ բաժանորդը ճաշի կը հրաւիրէ: Հրաւիրեալը պզտիկ սեղանատուն մը կ'առաջնորդուի որուն բոլոր պերճանքն էր ծայրայեղ մաքրութիւնը: Սեղանին ճեփ ճերմակ ծածկոցին վրայ դրուած էին վարունգներ, կարագ, պանիր, աղցան, խաշած պրաս[4], ջուրի շիշ մը, և աման մը գարեջուր: Ասկէ զատ ուրիշ ուտելիք չկար: Սեղանին չուրջը եկան բազմիլ իր գիտութեամբ հռչակաւոր բժիշկ մը, ամերիկեան Սահմանադրութիւնը խմբագրող քաղաքագէտներէն մէկը, և վերջապէս համբաւաւոր Վաշինկթընը[5], երեքն ալ բարեկամներ Ֆրանքլինի: Քիչ կերան, բայց շատ խօսեցան և կոչնականները կէս գիշերին բաժնուեցան: Մեկնելէ առաջ նախկին բաժանորդը մօտեցաւ Ֆրանքլինի և ըսաւ անոր. «Շնորհակալ եմ այս գեղեցիկ երեկոյթին համար և մանաւանդ այն դասին համար զոր տուիք ինծի: Մարդ մը որ իր երկրին ամէնէն երեւելի անձնաւորութիւնները կը հրաւիրէ, վարունգ եւ պրաս կերցնել տալով անոնց՝ պարկեշտ ու անկեղծ քաղաքականութիւն մը միայն կրնայ ունենալ:»

Ֆրանքլին, իբր գիտուն, շատ կարեւոր հետազօտութիւններ ըրած է և գրած է գիրքեր որոնք գրեթէ ամէն եւրոպական լեզուներու թարգմանուած են:

Շանթարգելին հնարիչը հուսկ ուրեմն[6] քաղաքական կեանքի մէջ կը մտնէ և կարեւոր դեր մը կը կատարէ իբր ճարտար բանակցող և ուղղամիտ քաղաքագէտ: Ինքն է որ 1783ին կը յաջողի ստորագրել տալ Ֆրանսայի, Սպանիոյ և Անգլիոյ՝ դաշնագիր մը որուն մէջ ճանչցուած է Միացեալ Նահանգներուն անկախութիւնը:

Ֆրանքլին, յետոյ, իր երկրին կողմէ դեսպան կարգուեցաւ Ֆրանսայի, ուր ինը տարի բնակեցաւ: Պարզօրէն ու համեստօրէն կ'ապրէր Փարիզի մէջ, և, հակառակ իր եօթանասուն տարեկան ըլլալուն, գործօն կեանք մը կ'անցընէր: Քաղցրաբարոյ և բարեացակամ, խօսակցութիւնն երբ կ'ոգեւորէր մտքի նրբութեամբ: Փարիզ ապրած միջոցին է որ գրած է ֆրանսերէն լեզուով բարոյագիտութեան դասեր, որոնք նշանաւոր են:

ԲԵՆԻԱՄԻՆ ՖՐԱՆՔԼԻՆ

Ֆրանքլին իր երկիրը կը դառնայ 1785ին և իր յաղթական մուտքը Ֆիլատելֆիա[7] կ'ողջունուի թնդանօթի հարուածներով ու զանգակներով: Յուզուած ժողովուրդը խանդավառութեամբ կ'ընդունի զինքը: Քիչ ետքը Փենսիլվանիոյ Նահանգին նախագահ կ'ընտրուի, և 1790ին կը մեռնի 84 տարեկան, հայրենակիցներուն անկեղծ յարգանքն ու սէրը վայելելով մինչև իր մահը:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Համեմատութիւն** (analogie). — *Երկու առարկայի միջեւ նմանութիւն.*

(2) **Շանթարգել** (paratonuerre).—*Գործիք մը որ շանթին դէմ*

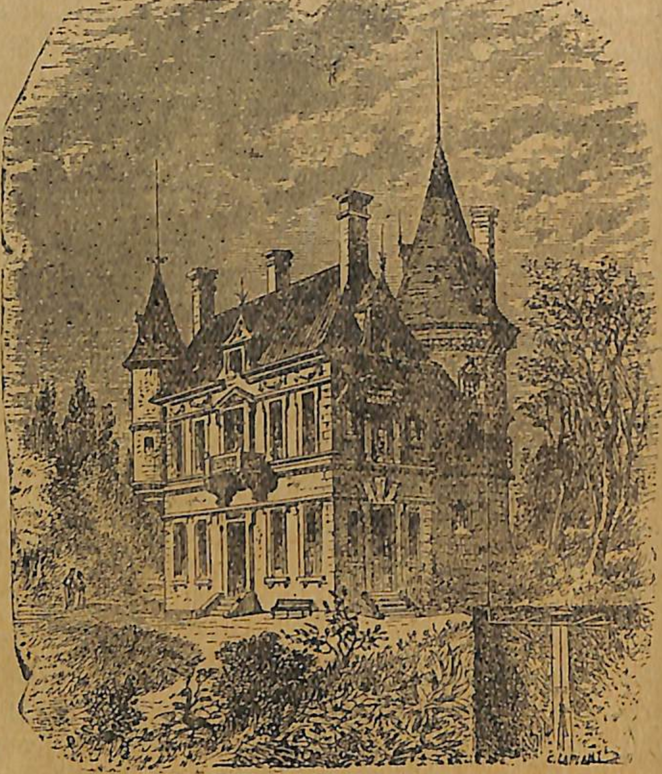

Շանթարգել

կը պաշտպանէ շէնքերը. Շանթարգելը երեք մասերէ կը բաղկանայ: 1. **Երկաթէ ձողակ** *մը որ շէնքին ամէնէն բարձր մասին վրայ կը հաստատուի, եւ որուն սուր ծայրը հինգ սանթիմէթր երկայնութեամբ լնոսկիէ* (platine), *ասեղ մը կայ. 2.* **Երկաթէ**

կամ պղինձէ պարան *մը որուն ծայրը կցուած է երկաթէ ձողակին: 3.* **Ընդունարան** *մը, որ շէնքին տակի հողին մէջ կը գտնուի, ուր կ'իջնէ պարանին միւս ծայրը. այս ընդունարանը յաճախ խողովակ մըն է՝ ջուրով լեցուն հորի մը մէջ. Երբ ելեկտրականացած ամպ մը շէնքի մը վրայէն կ'անցնի, շնորհիւ շանթարգելին, կայծակը չի գոյանար եւ ելեկտրական հոսանքը առանց վնաս պատճառելու, հորին մէջ կ'անհետանայ:*

(3) **Պօսթըն.**—*Միացեալ Նահանգաց կարեւոր քաղաքներէն մէկն է. Ատլանտեանի վրայ կարեւոր նաւահանգիստ:*

(4) **Պրաս** (*փրասա,* poirean) — *Երկարաձեւ սոխով, լըթագոյն, ողորկ տերեւներով սխտորի ցեղէ բոյս մըն է.*

(5) **Վաշինկթըն** (*ծօրճ*).—*Միացեալ Նահանգաց հանրապետութեան հիմնադիրներէն մէկն է. Ինք եղած է առաջին նախագահ 1789էն 1797. ծնած է 1732ին եւ մեռած 1799ին. Անկախութեան պատերազմին սկիզբը ինք կազմեց ամերիկեան նորակազմ թեան պատերազմին* [sic] *... Անգլիացիքանակը եւ Թրէնթընի ու Եօրք Թաունի մէջ յաղթեց Անգլիացիներուն: Իր երկիրը ազատագրելէ ետքը, կազմակերպեց զայն, բուէարկել տուաւ Սահմանադրութիւնը որ ցարդ կը կիրարկուի, եւ ապա քաշուեցաւ Մաունթ Վէռնօն վերսկսելով իր երկրագործական աշխատանքները: Բարձր գործնական միտք մը, յարատեւ գործունէութիւն մը, հանդարտ եւ հզօր կամք մը, արդարաբարոյութիւն, ուղղամտութիւն, եւ դիտաւորութեանց մաքրութիւն յատկանիշներն էին Միացեալ Նահանգաց ազատարարին:*

(6) **Հուսկ ուրեմն.**— *Վերջ ի վերջոյ, ամէնէն ետքը:*

(7) **Ֆիլատելֆիա.**— *Միացեալ Նահանգաց կարեւոր քաղաքներէն մէկը, որ մէկուկէս միլիոն բնակիչ ունի եւ ծաղկած ճարտարագործութիւն.*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— *Ֆրանքլին ի՞նչ կ'ուզէր հաստատել 1752ին կատարած թռուցիկի փորձով.— Այդ փորձը յաջողեցա՞ւ.— Ի՞նչ է շանթարգելը եւ Առաջին շանթարգելը ե՞րբ շինուեցաւ:— Ի՞նչ գիտէք Ֆրանքլինի առաքանի՞ մասերէ կը բաղկանայ.— Ի՞նչ գիտէք Ֆրանքլինի հիմնեց, ինք ի՞նչ ջին տարիներուն վրայ.— Երբ եղբայրը թերթ հիմնեց, ինք ի՞նչ միջոց գտաւ աշխատակցելու համար այդ թերթին:— Ինչո՞ւ թողուց եղբօրը բով ունեցած պաշտօնը:— Անգլիոյ մէջ ի՞նչ գործով զբաղեցաւ:— Ի՞նչ էր իր հիմնած թերթին գլխաւոր նպատակը.— Ընդունեցա՞ւ պահանջը:— Իր բաժանորդը ի՞նչ կը պահանջէր.— Ի՞նչ միջոցի դիմեց պատասխանելու համար բաժանորդին:— Վաշինկթընի համար տուած ընթրիքին արդիւնքը ի՞նչ եղաւ.*

25. ԵՐԱԶ ՄԸ

(Մանկական յիշատակ)

Տարւոյն ամիսն էր Նոյեմբեր,
Ինք անկողնի մէջ հիւանդ էր,
Ու ես, իբրեւ անմիտ տղայ
Որ կերակրին հետ կը խաղայ,
Զուննենալով կասկած մը թէ
Մահը մօտէն մեզ կը խայթէ,
Գացի երազըս պատմելու,
Ինք ալ ականջ դըրաւ հըլու։
«Եղբա՛յր, ըսի, այս գիշեր ես
Մեր պարտէզին մէջը, գիտե՛ս,
Սալորին վըրայ տեսայ
Չորս պըտուղներ հասուն, հասուն,
Սակայն անոնք չէին սալոր
Կանանչ, կարմիր ու կէս կըլոր,
Այլ երկնկեկ էին տանձեր,
Կամ թէ այնպէս մը ձեւացեր,
Թէ կայծերով բիւրեղային[1]
Արծաթափայլ կը շողային։
Անոնցմէ մէ՛կը ինքնիրեն
Փրթաւ յանկարծ ինկաւ վերէն...։»
Հիւանդ Պետիկը տրտմանոյշ
Մեկնեց երազըս չարագոյժ.
«Չորս պտուղ չորս եղբայրներէս
Հողին վըրայ ինկողն եմ ես»։

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ[2]

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ՓԷԼԻՍՕՆԻ ՍԱՐԴԸ

Փէլիսօն[3], ԺԷ. դարուն մէջ, Պասթիյլի բանտը զետնուած ատեն, կարդալու գիրք չունէր իր մօտը, եւ ոչ ալ գիր գրելու համար հարկ եղած նիւթերը: Ստիպուեցաւ զուարճանալ տխմար ու տխրադէմ բանտակիցով մը որ տկնոր[4] միայն նուագել գիտէր: Վերջապէս իր ձանձրութեան դարման մը գտաւ սակայն, ընտելացնելով սարդ մը որ անկիւն մը իր ոստայնը կը հիւսէր: Երբ բանտակիցը իր տկնորը կը հնչեցնէր, երաժշտութեան ձայնէն հրապուրուած, սարդը դուրս կ'ելլէր իր ծակէն, եւ կուգար որսալու այն ճանճերը զորս Փէլիսօն անոր կը հրամցնէր. Քանի մը ամիս ետքը սարդը այնքան ընտելացաւ որ կուգար Փէլիսօնի ծունկերուն վրայ ճանճերը որսալու եւ աւելի մօտէն ունկնդրելու երաժշտութիւնը: Պասթիյլի կառավարիչը օր մը այցելեց Փէլիսօնի իմանալու համար թէ ինչպէ՞ս կ'անցընէ իր ժամանակը բանտին մէջ: Գրագէտը իսկոյն խնդրեց իր բանտակիցէն որ տկնորը նուագէ, եւ սարդը եկաւ աներկիւղ մինչեւ իր ծունկին վրայ: Կառավարիչը, միջատը տեսնելուն պէս, բանտարկեալին ձեռքին դպաւ, սարդը գետին ձգեց, եւ ոտքովը ջախջախեց զայն:

—Ա՜հ, պարոն, գոչեց Փէլիսօն, կը նախընտրէի որ թեւս կոտրէիք:

Արարքը անգութ էր արդարեւ, եւ երբ Լուի ԺԴ. լսեց պատահածը, նեղացաւ կառավարչին անսիրտ վարմունքին դէմ, եւ պաշտօնանկ ըրաւ զայն:

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՐԱԲՈՒԽՆԵՐԸ.—Գիտութիւնը իբր վարկած կ'ընդունի այսօր, թէ երկիրը շատ դարեր առաջ հրաշէկ հոսանուտ գունտ մըն էր։ Միլիոնաւոր տարիներ ետքը, երկրին մակերեսը պաղած է, ամուր կեղեւ մը գոյացած է քանի մը քիլօմէթր թանձր, շատ տեղ ճեղքերով, տեղ տեղ պատռուածքներով։

Երկրագունտին ներքին մասը տակաւին բոցավառ վիճակի մէջ է։ Ամուր կեղեւին ներքեւ, կայ տակաւին, եթէ ոչ հալած ժայռերու անհուն ովկիանոս մը, գոնէ եռացող լիճեր, տարաշէկ(5) լաւաներու ամբարանոցներ, որոնք կրնան ժայթքել ծերպերէն դուրս։

Բայց ժայթքումին համար կրակը չի բաւեր. ջուր պէտք է։ Ծովերուն, լիճերուն ջուրերը մէկ քանի ծերպերէ կը թափանցեն մինչեւ այրուցիկ նիւթերու ստորերկրեայ վառարանները. այնտեղ ճնշուած շոգիներու կը փոխուին, որոնք երբեմն կը պայթին սաստիկ տաքցած շոգիի մեքենայի մը պէս, հողը կը յեղաշրջեն, զօրաւոր ցայտքերով կը պոռթկան, փշրելով ժայռերը եւ բանի վեր մղելով լաւան՝ ծերպերէն մինչեւ հողին մակերեսը։

Երբեմն ստորերկրեայ որոտումներ կը ծանուցանեն հրաբուխին ժայթքումը։ Ահռելի պայթիւն մը օդին մէջ կ'արձակէ ապառաժի ահագին կոյտ մը, եւ սաստիկ կը դղրդէ շրջակայքը քայքայիչ երկրաշարժներով, մունչիւններով, ահեղ որոտումներով։ Ճեղքուածքէն դուրս կը պոռթկան անհուն ճնշուած շոգիներ որոնք կ'ելլեն մթնոլորտին մէջ մինչեւ ահաբեկիչ բարձունքներ, եւ, պաղելով, խտանալով, առաւել կամ նուազ տարածուն ամպ մը կը ձեւացնեն մրրկալից եւ փեռեկտուած(6) երեւոյթով։

Շոգիներու այս հեղեղը իրեն հետ կը տանի բոցավառ քարակոյտեր, փշրուած ժայռի աւազներ այնքան նրբօրէն փշրուած որ հովը կրնայ շատ հեռուները քշել զանոնք, մինչդեռ աւելի խոշոր բեկորները, քարակոյտերը հրաբուխի բերնին շուրջը կ'իյնան։

Շոգիներու եւ աճիւններու ամպը մերթ այնքան լայն կ'ըլլայ որ բոլոր երկինքը կը ծածկէ հրաբուխին մերձաւոր վայրերուն վրայ. եւ այնքան թանձր՝ որ լոյսը կը մթագնէ հոծ ծու-

խի մը նման, եւ նոյն իսկ յառաջ կը բերէ աղջամուղջ մը սեւ եւ ընդդիմահար(7)՝ գիշերէն աւելի անթափանց։

Հրաբխային ամպ

Գիշերը հրաբուխին բերնէն բխող կարմիր ու ծխոտ յորձանքները կ'անցնին բոցավառ քարակոյտերուն ընդ մէջէն նման հրախաղութենէ մը արձակուած կայծերու:

Հրաբխային ամպը գրեթէ միշտ սաստիկ ելեկտրական է. ահազդեցիկ եւ անդադրում փայլակներ, անընդհատ գոռումներ, կ'ընկերանան հրդեհին եւ ժայթքումի գոչիւններուն։

Յաճախ խտացած շոգիները տեղատարափ կ'անձրեւեն եւ զարհուրելի ողողումներ կը պատճառեն։ Երբ անձրեւը մոխիրով խառնուած ըլլայ, տղմաթաթաւ ջրվէժ մըն է որ հողին վրայ կ'իջնէ, երկիրը կը ծածկէ, արտերը, գիւղերը, քաղաքները կ'ընկլուզէ։

Վերջապէս, լերանը գագաթէն կամ անոր կողերուն վրայ բացուած ծերպէ մը հալած քարերու հոսանուտ(8) շեղջ(9) մը հրաշէկ, լուսափայլ կը յորդէ, կը գլորի, կ'անձրեւէ զառի-

թափներուն վրայ, իբրեւ սահանք(10), իբրեւ կրակէ գետ. այս է լաւան(11)։

Լաւաները նախ հոսանուտ են, յետոյ կը պաղին, հետզհետէ կը թանձրանան։ Յամրօրէն կ'ընթանան, անդիմադրելի կերպով կը ծածկեն դաշտերը, կը հրդեհեն անտառները, կը քանդեն բնակավայրերն ու քաղաքները...։

Վեսուվի մօտերը գտնուող Պօսքօ քաղաքին գլխաւոր փողոցը լաւայով ծածկուած 1906ին

Վերջապէս սարսափելի հրաղբիւրը կը ցամքի. լաւաները կը դադրին, հոծ քարի կտորներու պէս կը կարծրանան. հուսկ ուրեմն մակերեսնին կը պաղի, բայց իրենց խորերը բոցավառ կը մնան ընդերկար։

Ժայթքումէն ետքը քարերը կը պաղին յամրօրէն Տարինե-

րով, կամ նոյն իսկ դարերով, գոլորշիներ կը ցայտեն խառնարանին(12) խորէն, նեղ ծերպերէ, եւ հեղձուցիչ կազի արտաշնչութիւններ տեղի կ'ունենան։

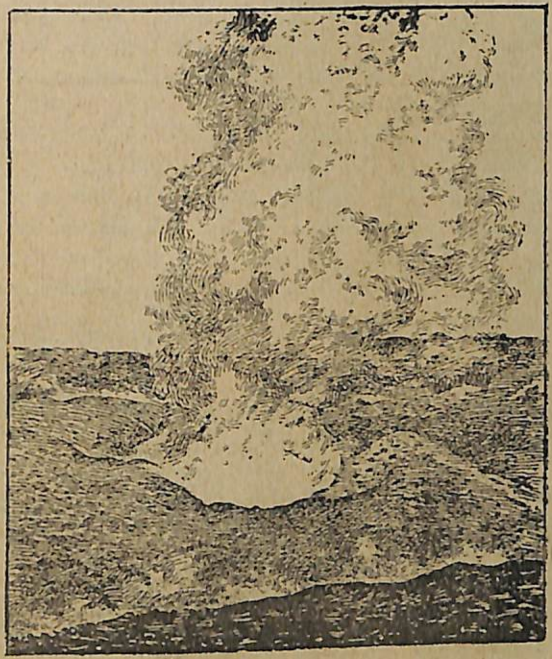

Վեսուվի խառնարանը եւ մոխիրներու կոնը

Այն պարագային ուր հրաբուխը հանդարտ մնայ ընդերկար, կոնին զառիթափը եւ նոյն իսկ խառնարանը վերջ ի վերջոյ կը ծածկուին բոյսերով, մամուռով, մարմանդով, անտառներով, եւ կարելի է անոր հողը մշակել, եթէ մարդ համարձակի անոր վրայ աշխատիլ։ Կատարները ձիւնով կը ծածկուին, եթէ լեռը բաւական բարձր է, կամ երկիրը բաւական ցուրտ։

Շատ անգամ ալ խառնարանը ջուրով կը լեցուի եւ հրաբխային լիճ մը կը ձեւացնէ։

Հրաբխային ժայթքումը իր մեծութեան համեմատութեամբ կրնայ հարիւր մէթր բարձր բլուր մը կամ երկու, երեք, չորս հարիւր եւ նոյն իսկ աւելի մէթր բարձր ահագին լեռ մը յառաջ բերել։

Եթէ նիւթերը գրեթէ հաւասարապէս իյնան հրաբուխի բերնին շուրջը, կոյտը կոնի մը ձեւը կ'առնէ, առաւել կամ նուազ կանոնաւոր։ Մէջտեղը բաց կը մնայ շուքերնէրու եւ լաւաներու ճամբան որուն վերի մասը կը լայննայ ձագարի(13) *մը պէս, եւ կը ձեւացնէ խառնարանը։*

Երկրագունտին վրայ 350 *կամ* 400 *հրաբուխ կայ, մինչդեռ մարած հրաբուխները հազարներով կը համրուին։*

Վառ հրաբուխները Միջերկրականի, Ատլանտեան ովկիանոսի, Խաղաղական ովկիանոսի եւ Հնդկական ովկիանոսի եզերքներուն մօտ կը գտնուին ընդհանրապէս։ Միջերկրականի հրաբուխներուն մէջ նշանաւորագոյն են Վեզուվ եւ Ետնա։

Վեզուվ, որ հին խառնարանով մը շրջապատուած էր, Քրիստոսի Ա. Դարուն յանկարծ արթնցաւ ընկղմելով Պոմպէի, Հերկուլանոն եւ Ստաբիա քաղաքները։

Ետնա, որ 3300 *մէթր բարձր է, յաճախադէպ բորբոքումներ կ'ունենայ։ Անիկա Վեզուվի նման պարզ հրաբուխ մը չէ. հրաբխային զանգուած մըն է, որուն մէջ գլխաւոր խառնարանը երկրորդական բազմաթիւ խառնարաններու ընկերացած է որոնք յաջորդաբար բորբոքած են իր կողին վրայ։*

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Բիւրեղային.**— *Բիւրեղ (պիլլօր)ի պէս պայծառ ու թափանցիկ:*

(2) **Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Դուրեան, Պատրիարք Երուսաղէմի.**— *Բազմահմուտ եկեղեցական, բանաստեղծ: Ծնած է 1860ին:*

(3) **Փէլիսոն.**— *Ֆրանսացի գրագէտ (1624-1693)։*

(4) **Տկճոր** (կայտա, cornemuse).— *Գեղջուկի եւ հովիւի երաժշտական գործիք մը, որ կը բաղկանայ ոչխարի մորթէ տիկէ մը, եւ եղէգէ երկու խողովակ ունի, մէկը՝ տիկը փչելով ուռեցնելու յատկացած, միւսը՝ ծակերուն վրայ փոխն ի փոխ դրուած մատներու ծայրերով նուագելու սահմանուած:*

(5) **Ատրաշէկ.**— *Կրակի գոյն ունեցող, կրակի պէս շէկ, կարմիր:*

(6) **Փեռեկտուած.**— *Պատռտած, կտոր կտոր եղած:*

(7) **Ընդդիմահար** (opaque).— *Թափանցիկ չեղող:*

(8) **Հոսանուտ** (fluide).— *Այսպէս կը կոչուին այն մարմինները որոնք հաստատուն չեն: Հոսանուտները երկու տեսակ են. 1. հեղուկ մարմինները. 2. կազային մարմինները:*

(9) **Շեղջ.**— *Կոյտ, շեղջակոյտ:*

(10) **Սահանք** (cataracte).— *Մեծ ջրվէժ: Պէտք չէ շփոթել սահանքը ջրվէժին* (cascade) *հետ, որ նուազ մեծ է, ինչպէս նաեւ հեղեղին* (torrent) *հետ որ առժամեայ վտակ մըն է:*

(11) **Լավա** (lave).— *Այս բառին հայերէն* հրահոսանք *ըսուած է, բայց գործածական չէ. առ հասարակ այսօր «լավա» կը կոչուի հրաբուխէն ժայթքած հոսանուտ նիւթը, որ կը ծորի իր հրեղէն վտակ։*

(12) **Խառնարան** (cratère).— *Հրաբուխի լեռներու բերան որ-մէ կը ժայթքեն հուր, մոխիր եւ ուրիշ խանձող նիւթեր:*

(13) **Ձագար** (խուլի, entonnoir).— *Մետաղէ կամ ապակիէ գործիք, լայնբերան եւ կոնաձեւ, որուն միջոցաւ ամանի մը պարունակած հեղուկը ուրիշ ամանի մը մէջ կը պարպուի։*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— *«Երազ մը» ոտանաւորին երկրորդ տողին «ինք»ը ո՞վ է։— Ի՞նչ է տեսնուած երազը:— Չորս սալորները որո՞ւ կ'ակնարկեն։— Ինկած սալորին համար ի՞նչ կ'ըսէ Պետրոս Դուրեան, երբ եղբայրը երազը կը պատմէ իրեն:— Ո՞վ է Փէլիսոն: — Պաստիլի բանտին մէջ գտնուած ատեն ի՞նչպէս ժամանակ կ'անցընէր:— Ի՞նչ է տկճորը։— Ո՞վ կը նուագէր զայն:— Իրենց սենեակը ոստայն շինող սարդը ի՞նչ կ'ընէր այդ միջոցին:— Մինչեւ ո՞ւր կու գար ճանճ որսալու:— Ո՞ւրկէ հասկցած էր թէ տկճորին նուագը կ'ազդէ սարդին վրայ։— Օր մը ի՞նչ ըրաւ բանտին տնօրէնը:— Լուի ԺԴ., երբ լսեց տնօրէնին անգութ արարքը, ի՞նչ ըրաւ:— Ի՞նչ է հրաբուխը։— Ինչէ՞ն յառաջ կու գայ:— Ի՞նչ է խառնարանը:— Հրաբխային ամպը ինչո՞ւ տարբեր է սովորական ամպերէն։— Ի՞նչ …ներ ունի լաւան։— Եւրոպայի երկու նշանաւորագոյն հրաբուխները որո՞նք են:— Ի՞նչ է մարած հրաբուխը։— Երկրագունտին վրայ այսօր քանի՞ հրաբուխ կայ:*

26. ԿՈՐԻՒՆԸ[1]

Ցանուար մէկին Բուսաբանական պարտէզը[2] գացի տիկնոջ մը և անոր աղջկան ընկերակցութեամբ, որոնք փափաքեր էին ներկայ գտնուիլ Իւպէռի(*) հետ մեր առաջին տեսակցութեան։

Վայրի գազաններու յատուկ նրբանցքը մտնելով, սկսայ դէպի իմ առիւծիս գառագեղը[3] յառաջանալ յամրօրէն. ան ընկողմանած, և կէս մը քունի մէջ, անտարբերութեամբ կը դիտէր ինձմէ առաջ իրեն մօտեցող անձերը։

Ցանկարծ գլուխը վերցուց. աչքերը խոշորցան. Ջըղային շարժումով մը դէմքին դնդերները պրկուեցան. պոչին ծայրը սկսաւ երերալ։ Տեսեր էր սփահիի[4] համազգեստս, բայց չէր ճանչցեր տակաւին իր նախկին տէրը։

Սակայն իր նայուածքը, մտայոյզ, ոտքէս մինչև գըլուխս կը յածի, իբր թէ յիշատակ մը ամփոփելու համար։

Կը մօտենամ, և չկարենալով այլևս դիմադրել վրաս տիրող յուզման, ձեռքս իրեն կը կարկառեմ իր օթեակին ձողերուն ընդմէջէն։

Ո՛հ, այն ինչ սրտայոյզ վայրկեան էր թէ՛ ինծի և թէ՛ ներկաներուն համար։ Իր աչքերովը զիս լափելով

(*) Ափրիկէի մէջ առիւծի որսորդութեան գացած շրջանին, Ժիւլ Ժէռառ կորիւն մը գտեր էր, զոր Իւպէռ անուաներ էր։ Այս առիւծը խնամքով մեծցուց, յետոյ Փարիզի Բուսաբանական պարտէզին նուիրեց։ Անասունը կապուած էր իրեն, եւ հետեւեալ սրտառուչ տեսարանին մէջ հեղինակը կը պատմէ իր այցելութիւնը Իւպէռին՝ իրենց բաժանումէն երեք ամիս ետքը։

հանդերձ, Իւպէռ ցռուկը ձեռքիս փակցուց և սկսաւ երկար երկար շնչել։

Ամէն մէկ շունչին իր նայուածքը աւելի կը պայծառանար, աւելի սիրալիր կը դառնար...։

Համազգեստին ներքև, զոր ճանչցեր էր նախապէս, կ'սկսէր ճանչնալ բարեկամը։

Հասկցայ թէ բառ մը բաւական էր իր կասկածը բոլորովին փարատելու համար։

—Իւպէ՛ռ, ըսի զինքը փայփայելով, իմ ծեռուկ զինուորս։

Եւ, արդարև, այսչափը բաւական եղաւ։

Մոլեգին ոստումով մը իր բանտին երկաթէ ձողերուն վրայ յարձակեցաւ, որ դղրդելով[5] հեծեց այդ զօրեղ ցնցումին ներքև։

Բարեկամներս, պահ մը ահաբեկ, շուար հեռացեր էին, առաջարկելով որ ես ալ իրենց պէս ընեմ։

Իւպէռ կանգներ էր, բարաւքին[6] կոթնած, ջանալով խորտակել զմեզ իրարմէ բաժնող պատուարը, և այսպէս մեծաչուք կ'երեւար հրճուանքէն ու զայրոյթէն մռնչելով։

Իր դերփկոտ[7] լեզուն երջանկութեամբ կը լզէր ձեռքս զոր իրեն թողեր էի, մինչ իր ահագին թաթուլներով[8] կը ջանար մեղմօրէն զիս իրեն քաշել։

Մէկը եթէ մօտենալու ձև մը ընէր, ահռելի զայրոյթի նոպաներու[9], կը մատնուէր։ Եթէ հեռանային զմեզ մինակ ձգելու համար, նորէն կը հանդարտէր ու կ'սկսէր գգուել զիս։

Չեմ կրնար նկարագրել թէ այդ օրը որքա՛ն դժընդակ եղաւ մեր բաժանումը։

Քսան անգամ գացի եւ դարձայ ջանալով հասկցնել իրեն թէ նորէն պիտի գայի, և ամէն հեռա-

նալուս, Նրբանցքը կը սարսէր ահագնադղորդ(10) ոստումներով(11) ու մռնչիւններով(12):

Միջոց մը, ստէպ գացի այցելել բանտարկեալը, և յաճախ երկար ժամեր կ'անցընէինք գլուխ գլխի:

Բայց, քիչ ատեն, նշմարեցի որ կը տխրէր և կը հատնէր:

Պաշտօնեաները, երբ իրենց կարծիքը կը հարցընէի, անոր մաշումի վիճակը իմ ներկայութեանս կը վերագրէին. ուստի որոշեցի այնքան ստէպ չայցելել:

Օր մը, մայիսի մէջ, ըստ սովորականին գացի:

—Պարո՛ն, ըսաւ պահապանը տրտմօրէն բարեւելով զիս. ա՛լ մի՛ գաք. Ուպերը մեռա՛ւ:

ԺԻՒԼ ԺԷՐԱՌ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Կորիւն.**— Առիւծի ձագ: Մատակ առիւծը ընդհանրապէս չորս կորիւն կ'ունենայ զորս վեց ամիս կը դիեցնէ խնամքով ու գորովով: Երբ երեք տարու ըլլայ կորիւնը առիւծ դարձած է արդէն, ահաւոր կենդանի մը կորովի կերպարանքով: Ուսերն ու կուրծքը կը զարդարուին թաւ բաշով եւ կ'սկսի վեր բռնել իր շքեղ գլուխը: Կորիւնը դիւրաւ կ'ընտելանայ:

(2) **Բուսաբանական պարտէզ.**—Այս պարտէզը կը գտնուի Փարիզի մէջ եւ հիմնուած է ԺԷ. դարուն: Այսօր պարտէզը կը պարունակէ դասախօսութեանց սրահներ, քիմիական աշխատանոցներ, կենդանաբանական, երկրաբանական, հանքաբանական, կազմախօսական, հնէաբանական (paléontologique), մարդաբանական (anthropologique) հաւաքածոներ եւ պարտէզ մը ուր խումբ խումբ մշակուած են գլխաւոր բոյսերը: Անասնաբանը կը պարունակէ վայրի գազաններու նրբանցքը, շէնք մը փիղերու համար, կապիկներու բաժին մը, թռչուններ, օձեր, եւայլն: Քանի դասախօսներ գիտական զանազան ճիւղեր կ'աւանդեն հոն օգտուելով նոյն հաւաքածոներուն հայթայթած դիւրութիւններէն:

(3) **Գառազեղ.**— Երկաթէ վանդակով արգելարան գազաններու:

(4) **Սփահի.**— Ալժէրիոյ մէջ ֆրանսական բանակին մաս կազմող ձիաւոր զօրականներու խումբ՝ տեղացիներէ բաղկացած գըլխաւորաբար:

(5) **Դղրդիլ.**— Խախտիլ, սարսիլ, սասանիլ:

(6) **Բարամբ** (փարմաքլըգ).— Վանդակորմ:

(7) **Դիրփկոս.**— Դերփուկ, խորտուբորթ:

(8) **Նոպայ** (նէօպէթ).— Երբեմն յանկարծ կամ պարբերաբար երեւան եկող ջղագրգռութիւն, տարութիւն:

(9) **Թարու.**— Կենդանիներուն թաթը, ոտքը, կամ թաթին եւ ոտքին այն մասը որ հետք կը թողու երբ կոխէ հողին վրայ:

(9) **Ահագնադղորդ.**— Ահարկու ձայներով, դղրդիւններով:

(10) **Ոստում.**— Յանկարծ ցատկելու գործողութիւն:

(11) **Մռնչիւն.**— Գազանի ձայն կամ գոչիւն:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—Այս հատուածը գրողը Բուսաբանական պարտէզին մէջ ինչ անասնակենդանիի մը հանդիպեր էր:— Ինչ ըսուած է 140երորդ էջի ծանօթութեան մէջ:— Ինչ ըրեր էր կորիւնը իր նախկին տէրը ճանչնալէ առաջ:— Ճանչնալէն ետքը ինչպէս վարուեր էր:— Իր անուան արտասանութիւնը լսելով ինչ ըրեր էր:— Իր տէրը ճանչցած ատեն ինչ ընթացք բռներ էր:— Իր այցելութիւնները ինչ տպաւորութիւն կ'ընէին կորիւնին վրայ:— Ինչո՞ւ իր այցելութիւնները բիչցուցեր էր:— Կորիւնին մահը ինչ տպաւորութիւն թողուց նախկին տէրոջը վրայ:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Գրեցէք թէ ի՞նչ կը մտածէք անոնց վրայ որոնք քաղցրութեամբ կը վարուին անասուններուն հետ:— Յիշեցէ՛ք դէպքեր ուր անասուններու մասին ծայրայեղ բարութիւնը տեղի տուած է քննադատութեան, ինչպէս կատուներու գերեզմաննոցի մը պահպանութեան համար հարուստ եւրոպացի կնոջ մը կտակած հարստութիւնը:— Ըսէք թէ դուք ի՞նչ կը մտածէք այս ծայրայեղութեանց մասին:— Միւս կողմէ ո՞րչափ պարսաւելի կը գտնէք այն անձերը որոնք անասուններուն հետ գէշ կը վարուին ու կը չարչարեն զանոնք:

27. ԴՐՈՒԱԳ(1) ՄԸ

Քսան տարի անցած է անկէ ի վեր, բայց տեսարանը աչքիս առջև է միշտ շա՛տ կենդանի գոյներով:

Ամբողջ դպրոցը սրտաբեկ երևոյթ մը առած էր, յորմէհետէ չէր տեսներ անուշ ու պատկառելի դէմքը անոր որ հոգին էր դպրոցին:

Լուռ էր դպրոցը, ամէնէն աւելի լուռ ու տրտում՝ դպրոցին ամէնէն զուարթ ու յորդաձայն օրը: Դրսւոր քննութիւնները աւարտած էին ու պարգևաբաշխութեան վկայականները պիտի բաշխուէին: Զանգակը հնչեց, չոր զօղանջ մը, համակրութիւն տխուր, գրեթէ յուսահատ չնչուներու: Դանդաղ քայլերով աշակերտները դուրս ելան դասարաններէն ու շարուեցան սրահին մէջ չուրջանակի: Դաստիարակները, տետրակներու և թուղթերու դէզի մը մէջտեղ, կռթնած էին ամպիոնին: Այդ թուղթերը, ուր ամէն աշակերտ կը փնտռէ իր փառասիրութիւնը, չէին գրաւեր հիմայ մեր ուշադրութիւնը՝ Ամէնուս աչքերը սևեռած էին ոչ թէ վկայականներուն, այլ ամպիոնին այն կէտին վրայ՝ ուր սովոր էինք տեսնել, նմանօրինակ հանդիսական օրերու, մեր պաշտեցեալ Տնօրէնը:

Պիտի կրնա՞ր դուրս ելլել իր սենեակէն՝ ուր ծանր հիւանդութիւն մը զինքը կը տանջէր: Պիտի կրնա՞ր սանդուխներէն վար իջնել: Պիտի կրնայի՞նք տեսնել իր քաղցր դէմքը և լսել իր սրտագրաւ խօսքերը:

Ու կ'սպասէինք մտածկոտ, վրդովուն, չհամարձակելով բառ մը արտասանել: Կ'սպասէինք գիտնալով հանդերձ թէ բժիշկները հրամայած էին իրեն կատարեալ հանգիստ իր սենեակին մէջ:

Թոյլ ոտնաձայն մը հասաւ յանկարծ մեր ականջներուն. սիրտերը բաբախել սկսան, զգայարանքի անգութ պատրանքի մը երկիւղով: Ուրուանկարը մարմին կ'առնէր տակաւ: Դպրոցին հոգին կը նշմարուէր հիմայ ամպիոնէն՝ ամբողջ սրահին վրայ:

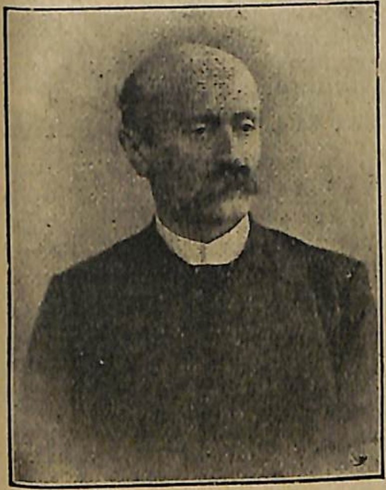

ՌԵԹԷՈՍ ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ

Գունատած էր իր դէմքը ո՜րքան գեղամոյն, նուաղած էր պայծառ նայուածքը Հրաչեային (4), ուժաթափ եղած էր այդ մարմինը որ յոգնիլ չէր գիտեր: Աթոռի մը վրայ նստած, անհուն նայուածքով մը կը դիտէր ու կը դիտէր իր աշակերտները զորս այնքան կարօտցած էր, և որոնք կարօտցած էին զինքը ա՛յնքան: Բառ մը չէր արտասաներ մեզի. բժիշկները հրամայած էին շատ խիստ կերպով այդ զոհողութիւնը: Բայց իր քաղցր դէմքին ազդեցութեան տակ կը կարդայինք իր աշակերտներուն հանդէպ ունեցած սէրը, ծծելով այդ անձնուէր հոգւոյն կենսատու նեկտարը:

Եթէ վարժապետը սադրած(5) էր աշակերտները, աշակերտներն ալ սադրած էին վարժապետը: Տարօրինակ ուժով մը յանկարծ ոգևորուած, ոտքի ելաւ մեր Տնօրէնը, ու իր մեղրակաթ, հոգեշահ բառերով, որոնց ուղեծուծը ոչ ոք ըմբռնած է այնքան որքան իր աշակերտները, անգամ մըն ալ յուզեց մեր սիրտերը,

բարձրացուց հոգիները դէպի բարին, գեղեցիկը և ճըշմարիտը։

Հազի մը գալարումներուն մէջ մարեցաւ իր ձայնը։ Աչքերնիս լեցուած հետեւեցան՝ սանդուխին աստիճաններէն վեր՝ իր դողդոջ քայլերուն, որոնք պէտք կ'ունենային դպրոցին դաստիարակներուն նեցուկին։

Հազիւ սենեակը մտած, մեր պաշտեցեալ անձնուէր Տնօրէնը ուժասպառ ինկեր էր նուաղած...

Յ. Թ. ՀԻՆԴԼԵԱՆ(6)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Դրուագ** (épisode).— Երկրորդական դէպք մը որ յարակից է վէպի մը կամ քերթուածի մը գլխաւոր դէպքին։ Եթէ կեանքն ալ վէպի մը բաղդատենք, իւրաքանչիւր կարեւոր դէպք կրնայ մեր կեանքին մէկ դրուագը նկատուիլ։ Ինչ որ այս հատուածին մէջ կը պատմէ Հինդլեան, մէկ դրուագն է Պէրպէրեանի կեանքին։

(2) **Ուրուագիծ** (esquisse).— Կը նշանակէ ստուերագիծ, պատկերի մը նախագիծը կամ ուրուագիծը։

(3) **Հրաչեայ**.— Ռէթէոս Պէրպէրեան այս ծածկանունը գործածած է գրելու համար կարգ մը քրոնիկներ Երկրագունդի մէջ։

(4) **Սաղրել**.— Ներշնչել։

(5) **Յովհաննէս Հինդլեան**.— Մանկավարժ եւ հրապարակագիր։ Վերջերս հրատարակեց չորս խնամեալ հատորներ որոնք կը պարունակեն իր գրուածքները։ Գրած է նաեւ Մանկավարժութեան պատմութիւնը։

(6) **Ռէթէոս Պէրպէրեան**. — Ուսուցիչ եւ մատենագիր։ Ծնած է 1848ին եւ մեռած 1907ին։ Հասցուցած է հարիւրաւոր աշակերտներ որոնց վրայ մեծ եղած է իր բարոյական ազդեցութիւնը։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Ինչո՞ւ դպրոցը տխուր երեւոյթ մը ստացած էր։— Ո՞վ էր դպրոցին հոգին։— Ինչո՞ւ հանդիսաւոր օր մըն էր այն օրը։— Ինչո՞ւ ամպիոնին վրայ սեւեռած էին աչքերը։— Յանկարծ ի՞նչ ոտնաձայն լսուեցաւ։ — Նկարագրեցէ՛ք Տնօրէնին դէմքը։— Ի՞նչ է հեղինակին յիշատակած Հրաչեայ անունը։— Տնօրէնը նախ ի՞նչ կ'ընէ։— Յետոյ ի՞նչ կը խօսի։— Ինչո՞ւ կը մարի իր ձայնը։— Երբ իր սենեակը կը վերադառնայ ի՞նչ կը պատահի։

28. ՍԱՌԻՆ ԹԱՓԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Երբ օդին ջերմութեան աստիճանը զրոյէն վար է, ջուրը անձրեւի ձեւով չի տեղար, ձիւն կ'ըլլայ։ Մինչդեռ անձրեւը դաշտերն ու բլուրները կը ջրէ, ձիւնը բարձր լեռներու վրայ կը տեղայ, վասն զի քանի բարձրանաս օդին մէջ, ջերմութիւնը կ'իջնէ։ Բարձր լեռներու վրայ, ջերմութիւնը, նոյն իսկ ամառուան մէջ, միշտ զրոյէն վար է, այնպէս որ այնտեղի ձիւները չեն հալիր երբեք և տեւական կամ յաւիտենական ձիւներ կը կոչուին։

Տեւական ձիւները կրնան բարձրաբերձ սարերու վրայ շատ մեծ զանգուածներով կուտակուիլ։ Ցից դարաւանդներու(1) երկայնքը զետեղուած ձիւները կրնան դէպի հովիտը գահավիժել ձիւնակոյտի(2) ձեւով, իրենց հետ առնել տանելով իրենց ճամբուն վրայ ինչ որ հանդիպի, և այսպէս զարհուրելի արկածներ պատճառելով։ Իսկ աւելի յաճախ ձիւնը կը վերածուի սառի և սառնարաններ(3) կը կազմէ։

Երկար ատենէ ի վեր լեռնաբնակները դիտեր էին թէ սառնարանները, հակառակ իրենց անշարժ երեւոյթին, լեռներուն զառիթափէն(4) վար կը սահէին, վասն զի այնտեղ ձգուած առարկաներ, շատ տարիներ ետքը, աւելի վարէն կը գտնուէին։

Այսպէս, 1861ին, Պոսոնի սառնարանին ստորոտէն գտան 1850ին պատահած աղէտքի մը զոհերուն զգեստները։

1788ին, Սոսիւռ բնագէտը, Մօն Պլանէն վեր ելած ատեն, ելնարան մը ձգեց լերան մը ստորոտը, և 1835ին, այդ ելնարանը գտնուեցաւ 4500 մէթր աւելի

վարէն։ Ուրեմն սառնարանը տարին 100 մէթրի չափ վար սահեր էր։

Եւրոպայի այն մասը, ուր ամէնէն աւելի սառնարան կը գտնուի, Ալպեաններն են։ Ընդարձակ սառնարաններուն մէջ նշանաւորագոյններն են Մէր տը Կլասը, Պոսօնը, և Թռէ լա Թէթը։ Այս սառնարանները Մօն Պլանէն կ'իջնեն։

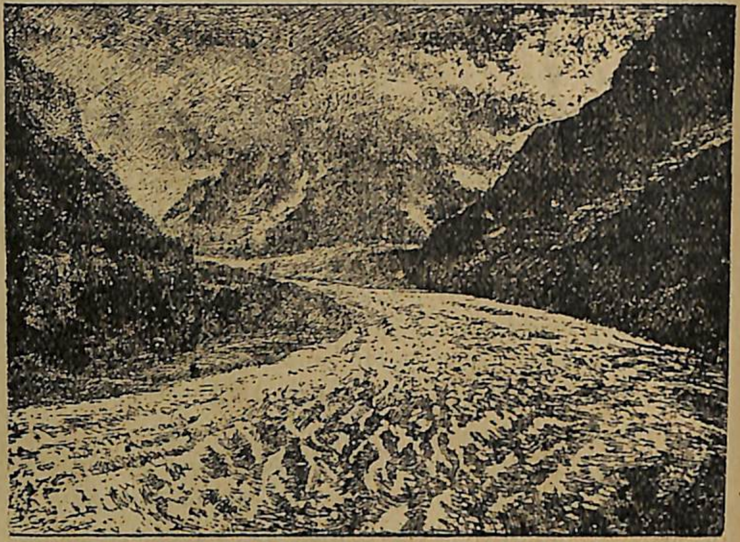

Մէռ տը Կլասը (Շամօնիքսէ դիտուած)

Մէռ տը Կլասը, որուն մակերևոյթը ծովուն պէս ալեկոծ կ'երևայ, 12 քիլօմէթր երկայնութիւն և 800էն 2000 մէթր լայնութիւն ունի և կը գտնուի Շամօնիքս քաղաքին մօտերը, Մօն Պլանի ստորոտը, Զուիցերիոյ մէջ։

Զուիցերիոյ մէջ հազարի չափ սառնարան կայ։

Սքանտինաւեան լեռներուն և Կովկասի մէջ ալ կան սառնարաններ, բայց Հիմալայայիններն են ամէնէն մեծերը և անոնց մէջ 60 քիլօմէթր երկայնութիւն ունեցող սառնարաններ կան։

Բևեռային երկիրներու շուրջը սառէ շրջագիծ մը կը կազմուի որ ծովուն ջուրին ուղղակի սառելէն առաջ կու գայ և զոր սառնակոյտ[6] կ'անուանեն։

Այս սառնային երկիրներու եզերքներուն վրայ, սառը քիչ քիչ դէպի ծով յառաջանալով, հոսանքներուն, կոհակներուն հետ կը բարձրանայ ու կը խոնարհի, այնպէս որ ահագին կոյտեր կ'անջատուին և կու գան կը ծփան ալիքներուն վրայ. այս կոյտերը այսպերկ[6] կը

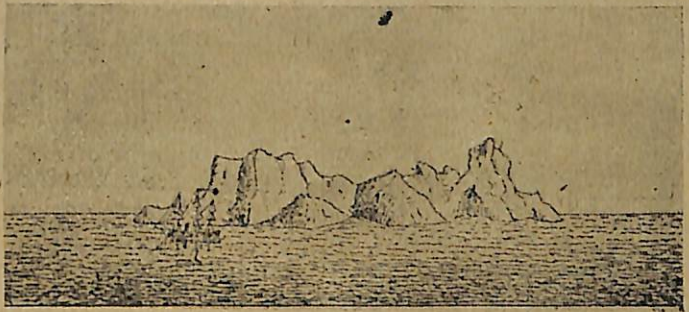

Սառնալեռներ

կոչուին և կրնան ծովուն մակերևոյթէն վեր մինչև 100 մէթր բարձրութիւն ունենալ։ Այդ սառնալեռները շատ վտանգաւոր են նաւերուն համար։ Այսպերկին բարձրութեան մէկ եօթերորդ մասը միայն ծովէն դուրս կը մնայ։ Այսպէրկի մը մերձեցումը կ'զգացուի ծովուն և օդին ցրտանալէն։

Վերջերս հնարուած մեքենայ մը թոյլ կուտայ նաւորդներուն շատ հեռուէն զգալ սառնալեռի ներկայու-

թիւնը և զգուշանալ անոր գտնուած ուղղութեամբ ընթանալէ։

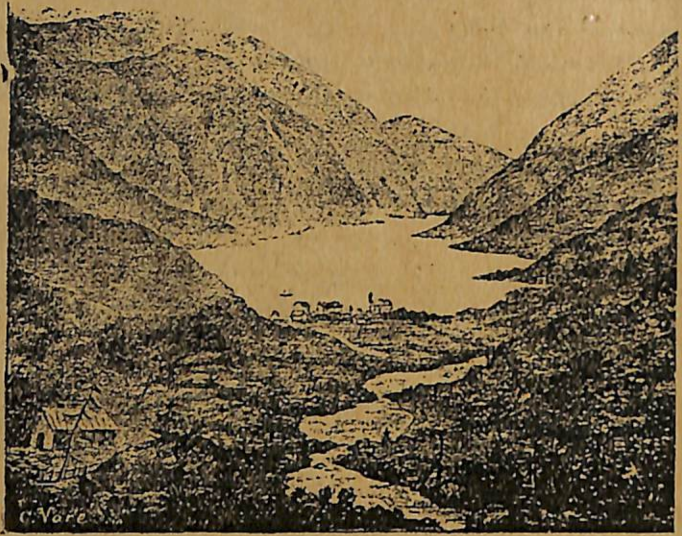

Նորվեկեան Ֆիոռ մը՝ Հարտանկէրֆիոռ

Շատ անգամ, Նորվեկիոյ մէջ սառոյցները և ձիւները դէպի ծով կ'իջնեն խորունկ փապարներէ անցնելով որոնք Ֆիոռ(7) *կը կոչուին։ Այդ ֆիոռները, որոնք նկարագեղ ձեւերով կը կտրատեն Նորվեկեան ափունքները, երկրիս կեղեւին ծալլուելէն առաջ եկած հովիտներ են ուր լիճերուն ջուրերը կը թափին ստէպ շքեղաշուք ջրվէժներու ձեւով։ Այդ ֆիոռներուն խորութիւնը տեղ տեղ* 600 *էն* 700 *մէթրի կը հասնի և իրենց ջուրերը կը կուտակուին բարձր դարեւանդ լեռներու միջեւ։ Ֆիոռը տեսակ մը լիճ է հանդարտ ջուրերով, որ կ'երթայ կը թրջէ սառնարանները, կիրճերուն մէջ կը մոլորի, և կը սահի մինչև Նորվեկիոյ ափերը, վաթսուն փարսախ ծովէն հեռու, ինչպէս՝ Հարտանկէրֆիոռ և Սօկնէֆիոռ*(8) *զոր այնքան երգած են Նորվեկիոյ բանաստեղծները, անոնց մեծավայելուչ տեսքին և տպաւորիչ տրամութեան համար, որոնց նըմանը ոչ մէկ երկրի մէջ տեսնուած է։*

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Դարեւանդ** (précipice).— *Սեպ, դուրս ցցուած լեռ։*

(2) **Ձիւնակոյտ** (avalanche). — *Հոմանիշ են* **ուսին, հիւս**: *Այսպէս կը կոչուին այն ձիւնի կոյտերը որոնք կը թաւալին լեռներու գագաթներէ հետզհետէ մեծնալով, եւ կոխելով անցնելով բոլոր ինչ որ ուզէ ընդդիմանալ իրենց։*

(3) **Սառնարան** (glacier).— *Մշտակայ սառնակոյտեր լեռներու բարձունքին վրայ. ընդհանրապէս միապաղաղ, տեղ տեղ հերձեալ, ամառը հեղեղներ կը յարուցանէ:*

(4) **Զառիթափ** (pente. talus).— *Զառիվար, դարուվար:*

(5) **Սառնակոյտ** (banquise).— *Կ'ըսուի սառի այն ահագին ծովափնեայ կոյտերուն որոնք կը կազմուին ուղղակի ծովի սառած ջուրերէն։*

(6) **Այսպէրկ** (iceberg).— *Կը նշանակէ ծփուն զանգուած սառոյցի որ անջատուած է սառնակոյտէ մը կամ բեւեռային սառնարանէ մը: Այս բառին թարգմանութիւնն է* սառնալեռ (ice *սառ*, berg *լեռ*)։

(7) **Ֆիոռ** (fjord *կամ* fiord). — *Նորվեկիոյ նեղ ու խորունկ ծովածոցերը այսպէս կը կոչուին։*

(8) **Հարտանկէրֆիոռ** *եւ* **Սօկնէֆիոռ**.— *Այս ծովածոցերը ամէնէն նշանաւորներն են հարաւային Նորվեկիոյ:*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Ի՞նչ է տեւական կամ յաւիտենական ձիւնը:— Ձիւնակոյտը ինչէ՞ն առաջ կու գայ:— Ի՞նչ է սառնարանը։— Մէռ տը Կլասը ո՞ւր կը գտնուի եւ ինչէ՞ն այս անունը տըրուած է անոր։— Ինչպէս հասկցուեցաւ որ սառնարանները յարատեւ դէպի վար կ'իջնեն։— Ի՞նչ է* սառնակոյտը *եւ ո՞ւր կը կազմուի։— Սառնակոյտէն անջատուող սառի խոշոր կոյտերը ի՞նչ կը կոչուին։— Անոնց ընդհարելու վտանգէն ազատելու համար վերջերս ի՞նչ միջոց գտնուած է։— Ի՞նչ է ֆիոռը։— Որո՞նք են Նորվեկիոյ երկու նշանաւոր ֆիոռները զորս երգած են Նորվեկիացի բանաստեղծները։*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Երեւակայեցէ՛ք ձմեռուան ցուրտ օր մը. Քաղաքէ մը ի վեր ձիւնը պատած է ամէն կողմ եւ սառերը կը ծածկեն տուներուն տանիքները: — Նկարագրեցէ՛ք ծառերուն երեւոյթը սառին ներքեւ։— Հեռուն՝ ձիւնապատ լեռները:— Ցանկարծ արեւը դուրս կ'ելլէ ամպերուն մէջէն:— Անոր ճառագայթները ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ունենան:— Դուք ի՞նչ կ'զգաք այս տեսարանին առջեւ:

29. ԼՈՒՍՆԻ ՆՇՈՅԼԻՆ ԵՐԳԸ

Գիտե՞ս ով եմ ես. Նշոյլը լուսնին։
Եւ ուրկէ՞ կուգամ. Նայէ՛ դէպի վեր.
Իմ մայրս է փայլուն, գիշերը մըթին։
Ծառին տակ՝ սողուն, ջուրին վրայ՝ երեր[1],
Խոտին վրայ փըռուած ինչպէս աւազին,
Բախտի հետամուտ զերդ գող անվեհեր,
Մագլցի կ'ելլեմ պատն ու ցարասին[2].
Ցուրտն ու տաքը գիս երբեք չեն նեղեր.
...Կուգամ եթերէն
Կ'այցեմ ափերուն
Ուր լոյս կը ցանեմ,
Կը քընացընեմ
Հիւթը ծառերուն։
Մերթ շողս հեզասէր
Ճամբուն վրայ սորող
Կը թըւի սուսեր[3]
Անցորդին երկչոտ։
Երազ կուտամ յար
Միտքերուն ցնծուն,
Եւ պահ մը դադար՝
Սրտի ցաւերուն.
Գիտե՞ս ով եմ ես։ Նշոյլը լուսնին։
Եւ գիտե՞ս ինչու կուգամ ես վերէն։
Սև ծառերուն տակ գիշերն էր մըթին.
Մահուան վրտանգ կար վազող ջուրերէն.
Վընաս կուտար քեզ Թաւուտ ցարասին,
Եւ կը նեղուէիր աւազ կոյտերէն.
Ես կ'ուզեմ ցոյց տալ քեզ յարմար ուղին.
Եւ ահա ինչո՛ւ կուգամ ես վերէն։

ԿԻ ՏԸ ՄՕՓԱՍԱՆի[4]
հետեւողութեամբ

ԲՈՒՍԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍՍ

Առտու մը բուսաբանութեան առաջին դասս առի իմ ծերունի մեծ մօրաքրոջմէս, որ ամէն բանի մասին ծանօթութիւն ունէր, եւ սիրով կը պատասխանէր իր հարցասէր փոքրիկ եղբօրորդւոյն անվերջանալի հարցումներուն:

Այն առտուն կը փափաքէի հասկնալ թէ ո՛ւրկէ կուգար մեղրը զոր կերեր էի հացի վրայ քսուած:

— Ի՞նչպէս կը շինուի մեղրը, մեծ հօրաքո՛յր:
— Մեղուները կը շինեն։
— Ինչո՞վ:
— Ծաղիկներուն վրայէն շաքար քաղելով։
— Վա՜յ, ծաղիկներուն մէջ շաքա՞ր կայ։ (Այս գաղափարը իմ շաքարամոլի բնազդս կը գոհացնէր:)

— Այո՛, պատասխանեց հօրաքոյրս։

Գետինը ծռեցաւ զարնածաղիկ(5) մը քաղեց, փափկութեամբ անոր պսակը հանեց, եւ ծաղիկը շրթունքներուս վրայ դնելով ըսաւ. «Համր նայէ՛»

Արդարեւ շաքարի պէս համ մը ունէր. այն ատեն բարի կինը զարնածաղիկ մը առաւ եւ բացատրեց ինծի թէ ի՛նչ մասերէ կը բաղկանայ ծաղիկը եւ թէ ի՛նչ դիւթահրաշ այլափոխութեամբ մը ծաղիկը պտուղի կը փոխուի։

Այդ առաւօտէն ի վեր, ուշադրութիւնս գրաւեցին բոյսերը եւ կը խոստովանիմ թէ երբեք չեմ ցաւած տուներուն հետ անցուցած վայրկեաններէս ոչ մէկուն վրայ։

Ուստի կ՚օրհնեմ սիրելի մեծ հօրաքրոջս յիշատակը որ առաջին անգամ մտցուց զիս ծաղիկներու այդ հրաշալի աշխարհին մէջ։

ԱՆՏՐԷ ԹԷՕՐԻԷ
համառօտուած

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԼՈՒՍԻՆԸ.—*Լուսինը Երկրագունտին արբանեակն է, որուն մաս կը կազմէր երբեմն, ինչպէս Երկիրն ալ մաս կը կազմէր Արեւուն։ Այն մոլորակները որոնք Արեւէն աւելի հեռու են քան Երկիրը, ունին մէկ կամ աւելի լուսիններ. Հրատ(6) ունի երկու լուսին, Լուսնթագ(7) ինը լուսին, Երեւակ(8) տասը լուսին, Ուրանոս(9) չորս լուսին, եւ Նեպտոն(10) մէկ լուսին։ Փայլածու(11) եւ Արուսեակ(12), որոնք աւելի մօտ են Արեւին քան Երկիրը, լուսին չունին, ինչպէս չունին հազարի մօտ միւս փոքրիկ մոլորակները(13) առհասարակ։*

Եթէ հեռադիտակով դիտենք Լուսինը, զայն ծածկուած կը տեսնենք անհաւասար մեծութեամբ խոռոչներով։ Ատոնք Լուսնին լեռներն *են։ Այս լեռներէն ոմանք 8000 մէթր բարձրութեան կը հասնին։ Անոնց մէջ բոլորաձեւ խառնարաններ կան, կեդրոնական սարերով։ Ակօսներ ալ կան նեղ եւ խորունկ, եւ միօրինակ ու գորշորակ բիծեր։ Շատ տարիներ առաջ շինուած է արդէն Լուսնին քարտէսը. հոն կը գտնենք հին եւ նոր հանճարներու անունները, ինչպէս Պղատոն, Կոպեռնիկ, Լայպնից, Նիւթըն, որոնք բարձրաբերձ լեռներու անուններ են Լուսնի աշխարհին մէջ։*

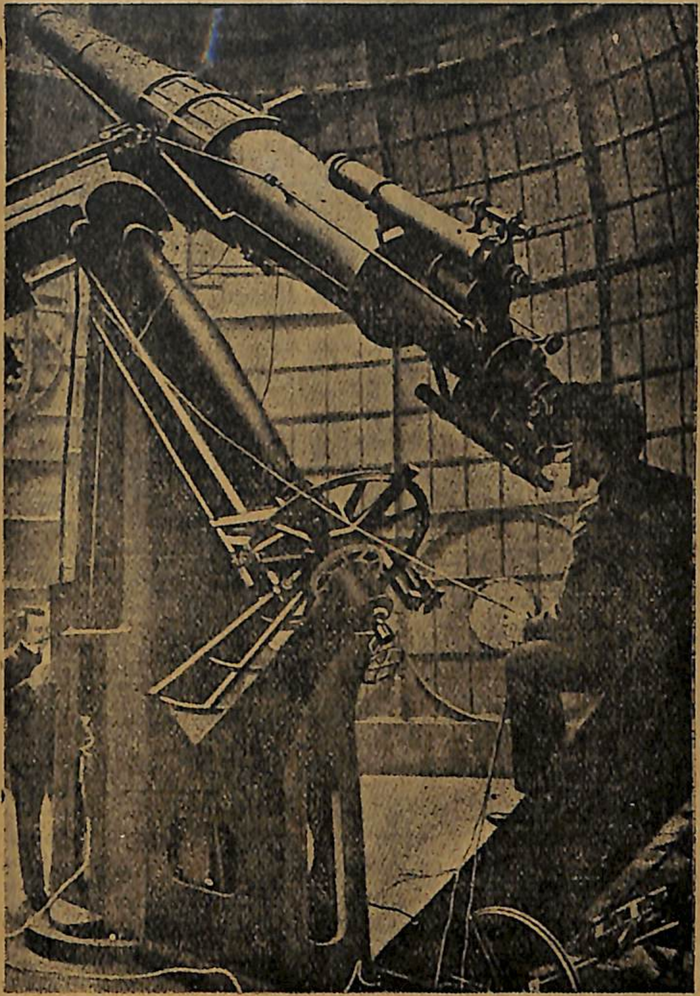

Աստղաբաշխներու հեռադիտակ

Գիտութիւնը այսօր յաջողած է չափել Լուսնին լեռներուն բարձրութիւնը շատ որոշ տուեալներով։ Արդարեւ հեռադիտակը եւ անոր շնորհիւ առնուած լուսանկարները թոյլ կուտան մեզ տեսնել յայտնի ստուերներ, որոնք Լուսնի յատակին անհաւասարութիւնները, բարձրութիւնները եւ ցածութիւնները պայ-

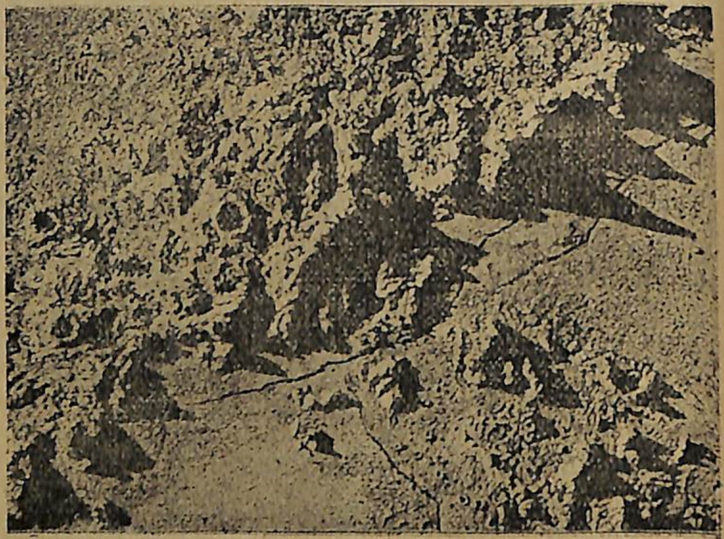

Հեռադիտակով տեսնուած լուսնի լեռներուն ստուերները
(Այս պատկերը լուսանկարէ մը արտագրուած է)

ծառօրէն երեւան կը հանեն։ Մեր հրատարակած լուսանկարը շատ յստակ ցոյց կուտայ ստուերները Լուսնին լեռներուն, եւ կարելի է չափել զանոնք աչքով տեսածի պէս։

Լուսինը կը ներկայանայ մեզ առանց ոեւէ կենդանի երեւոյթի։ Իրեն սեփական լոյս չունի, եւ Արեւուն իրեն ղրկած լոյսն է որ կը ցոլացնէ։ Իր մակերեսին վրայ ոչ ջուրի, ոչ բոյսի հետք կայ։ Այս կարծիքը բոլորովին ընդունուած չէ կարգ մը աստղաբաշխներէ որոնք կ'ըսեն թէ ներքին գործունէութեան նշաններ երեւան կու գան երբեմն մնացորդներու բորբոքումին պատճառաւ։ Եթէ կեանք ըլլար Լուսնին մէջ, մեր հեռադիտակ-

ները ցոյց պիտի տային մեզ, որովհետեւ լուսնին վրայ գտնուած հարիւր մէթր երկայնութիւն կամ լայնութիւն ունեցող առարկաներ տեսանելի են մեզ հեռադիտակով։ Պիտի տեսնէինք գոնէ անտառները, կամ ապրող եւ շարժող էակներու խումբեր, եւ այլն։ Բայց այդ տեսակ ոչինչ նշմարուած է երբեք։ Մթնոլորտային մանրադիտական հետք մը, սաստիկ անդրայտացած(14), կը շրջապատէ զայն տակաւին։ Այսչափ միայն։ Ուրեմն Լուսինը «մեռած աստղ մըն է»։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Երեր.**—Կը նշանակէ «երերուն»։ Լուսինը կ'ըսէ թէ իր շողերը ջուրին վրայ երերուն են, եւ ո՛չ անշարժ։

(2) **Մագլցի կ'ելլեմ պատն ու ցարասին.**— Արդի աշխարհաբարը կը գործածէ պատը ելլել, ծառը ելլել, պատին վրայ, ծառին վրայ ելլելի իմաստով։ Ցարասին (սիւփիւրկէ օթու, bruyère) թուփ մըն է որ անմշակ եւ աւազուտ տեղեր կը բուսնի եւ երկար ատեն ղալարագեղ կը մնայ։

(3) **Սուսեր.**— Սուր, թուր։ Լուսնի նշոյլը կը թափանցէ ծառի տերեւներէն եւ անոնց մէջէն անցնելով շեշտակի կ'երկարածգուի եւ երկայն սուրի մը ձեւով կ'երեւայ երկչոտին աչքին։

(4) **Կի տը Մօփասան.**— Ֆրանսացի նշանաւոր գրագէտ եւ նորավիպագիր (*1850-1893*)։

(5) **Գարնածաղիկ** (իլք պահար չիչէյի, primevère). —Անուշահոտ ծաղիկներ ունեցող բոյս մը, որ գարնան մօտ կը ծաղկի։

(6) **Հրատ** (Mars).— Արեգակնային դրութեան ութը մեծ մոլորակներէն չորրորդն է Արեւէն հեռաւորութեան տեսակէտով։ Ունի լեռներ եւ ծովեր ու մթնոլորտ մը։

(7) **Լուսնթագ** (Jupiter).— Արեգակնային դրութեան ամէնէն մեծ մոլորակն է։ Թանձր ամպերու երիզներ, որոնք յարափոփոխ են, եւ մոլորակը կը ծածկեն անթափանցելի քողով մը։ Հոն կան կազեր որոնք ծանօթ չեն Երկրին մէջ։ Կ'ենթադրուի թէ Լուսնթագ կազմուելու վրայ եղող աշխարհ մըն է թանձր ու խիտ մթնոլորտով մը։

(8) **Երեւակ** (Saturne).— Լուսնթագին պէս կազմուելու վրայ եղող գունտ մըն է շատ խիտ մթնոլորտով։ Ինչ որ ինքնատիպ հանգամանք մը տուած է այս մոլորակին, իր օղակն է որ մէկ հատիկ է իր տեսակին մէջ։

(9) **Ուրանոս** (Uranus).— Ուրանոս կրնայ տեսնուիլ մեզմէ

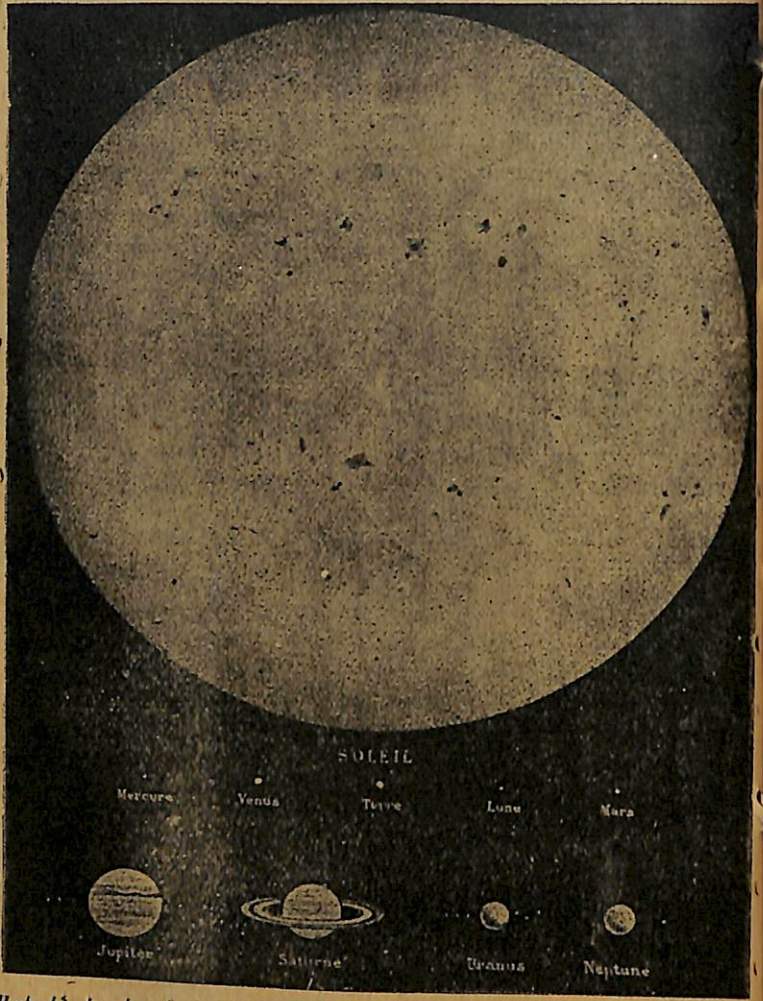

Արեւին եւ իր մոլորակներուն ու անոնց արբանեակներուն ընդհանուր պատկերը ուր Արեւին, Երկրիս եւ միւս գլխաւոր մոլորակներուն յարաբերական ծաւալը կ'երեւայ։

(Soleil, *Արեւ:* — Mercure, *Փայլածու:* — Vénus, *Արուսեակ.* — Terre, *Երկիր:* — Lune, *Լուսին:* — Jupiter, *Լուսնթագ.* — Saturne, *Երեւակ.* — Uranus, *Ուրանոս.* — Neptune, *Նեպտոն*)։

առանց դիտակի. շատ խիտ մթնոլորտ մը ունի եւ ութը մոլորակներուն եօթներորդն է հեռաւորութեան տեսակէտով:

([10]) **Նեպտոն** (Neptune).—*Մինչեւ ԺԹ. դարու առաջին կէսը մեծ մոլորակներէն եօթը միայն ծանօթ էին. Նեպտոնը տեսնող եղած չէր, բայց հոն ուր տեսողութիւնը չէր օգնած՝ հաշիւը օգնութեան հասաւ. Լը Վէռիէ հաշիւներով գտաւ 1846ին Նեպտոնի գոյութիւնը։ Ուրանոսի ընթացքին մէջ շփոթութիւններ դիտեց եւ հետեւցուց, հաշիւներ ընելով, թէ պէտք է մոլորակ մը գտնուի Ուրանոսէն անդին. Նոյն իսկ ճշդեց անոր զանգուածը եւ Արեւին շուրջը ըրած շրջանին տեւողութիւնը։ Նեպտոն գտնուած էր: Քիչ ետքը գերման աստղաբաշխ մը, Կալ, ուղղելով իր հեռադիտակը այն կէտին զոր Լը Վէռիէ մատնանիշ ըրած էր, տեսաւ մոլորակը եւ հաստատեց Լը Վէռիէի հաշիւներուն ճշդութիւնը. Ուրանոս 165 տարին անգամ մը կը դառնայ Արեւին շուրջը եւ Արեւէն ստացած իր տաքութիւնը 900 անգամ պակաս է Երկրին ստացածէն:*

([11]) **Փայլածու** (Mercure).— *Այս մոլորակը ութը մեծ մոլորակներէն Արեւին ամէնէն աւելի մօտը գտնուողն է.*

([12]) **Արուսեակ** (Vénus).—*Այս մոլորակը երկրորդն է Արեւէն հեռաւորութեան տեսակէտով. Երկիրը երրորդ կուգայ. իսկ Հրատը՝ չորրորդ. Արուսեակ պարզ աչքով կը տեսնուի յաճախ առտու իրիկուն. Ֆրանսացիք* étoile du berger *կը կոչեն զայն: Մթնոլորտ ունի եւ ամպերը կը քօղարկեն բոլորովին այս մոլորակին հողը եւ արգելք կ'ըլլան զայն տեսնելու:*

([13]) **Փոքրիկ մոլորակներ.**— *Այս մոլորակները շատ փոքր են. Անոնց ամէնէն մեծն է Վէսթա որ ԺԹ. դարուն սկիզբները գտնուեցաւ. 400 մէթր տրամագիծ միայն ունի. Ասոնք յարեգակնային դրութեան «փոշիի հատիկները» կոչուած են.*

([14]) **Անգայտացած.**— *Նօսր, ցանցառ, իրարմէ հեռու.*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Կի տը Մօփասանի ոտանաւորին առաջին ութը տողերուն մէջ բանաստեղծը ի՞նչ ըսել կուտայ Լուսինին. Ոտանաւորի վերջին ութը տողերուն մէջ Լուսինը ի՞նչպէս կը մեկնէ իր գիշերային պահապանի կոչումը:— Ըսէ՛ք թէ Անտռէ Թէօռիէ ինչո՞ւ կ'օրհնէ իր մօրաքրոջ յիշատակը. — Քանի՞ մեծ մոլորակ կայ, քանի՞ պզտիկ. — Լուսնի լեռներուն բարձրութիւնը ի՞նչպէս կը չափեն.*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Նկարագրեցէ՛ք լիալուսնի գիշեր մը.

30. ԲՈՅՆԵՐԸ

Մեր մտածումը յուշիկ կը յուզուի և շուարած կը մնայ բոյնի մը հանդէպ։ Ի՞նչպէս իր կառուցով, իր տատրկներով, իր լանջքով, թռչունը կը յաջողի կերտել այդ դիւրաբեկ և սխրալի առարկան, մերթ առկախ օրրանի մը պէս ջուրերուն վերև, մերթ խոտին տակ ծածուկ, իր փոքրիկ հաւկիթներովը, նման գոհարատուփի մը՝ խոշոր մարգրիտներով լեցուն, մերթ եղէգի մը կառչած կամ տան մը երդիքին ներքև կառուցուած։

Անձնիւր բոյն իրեն յատուկ ճարտարապետութիւն[1] մը, դիմագծութիւն մը, անձնականութիւն մը ունի։

Աւելի երջանիկ քան մարդիկը, թռչունները կրնան շինել իրենց բոյնը ուր որ ուզեն, և այնքան իրենց սիրտը՝ որքան իրենց բնազդն ու նախատեսութիւնը կը ներշնչէ զիրենք։ Բոյնը դրոշմը կը կրէ տարօրինակ հզօր կամքի մը, եզականօրէն յորատև հրայրքի մը։

Գործիքը թռչունին մարմինն է, իր կուրծքը, որով կը ճնշէ ու կը սեղմէ նիւթերը մինչև որ զանոնք բացարձակապէս հնազանդեցնէ իրեն, իրարու խառնէ զանոնք, հպատակեցնէ ընդհանուր գործին։ Հազար անգամ, առանց կենալու, ամէն անգամ որ շիւղ մը բերէ, շընչատ ու բաբախուն, կուրծքովը կը ճնշէ նորէն ուժգին մինչև որ իր ուզած կորութիւնը տայ անոր։

Ընդհանրապէս, ամէնէն փոքրիկ թռչուններն են որ ամէնէն աւելի գաղտուկ կը պահեն իրենց բոյնը և շատ աւելի խնամք կը տանին անոր շինութեան։

Մինչդեռ խայտիտը[2] մամուռով[3] և քարաքոսներով[4] կը կառուցանէ խնամքի և ճարտարութեան իր հրաշակերտը, և տորդիկը[5] իր վայելչագեղ սկիհը նման

Տորդիկին բոյնը

Ծիծեռնակին բոյնը

կոկաչի մը բաժակին, ծիծեռնակը, ծեփիչի փոխակերպուած իր կտուցովը, մեր պատուհաններուն անկիւնը և մեր տանիքներուն տակ կ'որմնադրէ իր կաւէ տնակը յարդով զանգուած։ Փայտփորը[6], այդ փետրաւոր ատաղձագործը, ցամքած ծառի մը կոճին կամ գլխաւոր ճիւղին վրայ կը յորձակի և խոռոչ մը կը փորէ այնտեղ ուր իր ձագուկները հանգիստ պիտի պատսպարուին։

Արագիլը ծառերու կամ տուներու բարձունքին վրայ կը հաստատէ իր բոյնը որ վայրենիներու հիւղակներուն կը նմանի։

Վայրի կարապին[7] և ուրիշ քանի մը թռչուններու բոյնը ջուրի վրայ ծփացող լաստ մըն է որ կը կրէ բոլոր ընտանիքը։

Ովկիանիոյ մէջ կայ թռչուն մը որ սալանգան[8] կը կոչուի. անիկա ծովային խարակներու կողին վրայ կը շինէ իր բոյնը, որ պզտիկ կոնք[9] մըն է լօռերէ[10] և ուրիշ բուսական ու կենդանական ազնուագոյն նիւթերէ բաղկացած և իր շողախի պէս զօրաւոր թուքով ծեփուած։ Այս բոյները Չինաստանի մէջ շատ յարգի են և կը ծառայեն մեծածախս սեղաններու ատեն համադամ խորտիկներ պատրաստելու։

Մացառներու մէջ է որ կը բնակին ճնճղուկները և իրենց բոյները արուեստագէտի ճաշակով շինուած են։ Ճնճղուկի բոյներուն ամէնէն հետաքրքրականն է երկայնագէս պարիկի[11] բոյնը որ խոշոր տանձի մը ձեւ ունի,

Շիկահաւին բոյնը

երկու կլոր բացուածքներով, որոնց մէկը ելքի կը ծառայէ միւսը՝ մուտքի։ Նոյնպէս նրբարուեստ է խայտիտին բոյնը ոստերու վրայ հիւսուած, և կարուհի շիկահաւին (12) բոյնը որ տերևի մը խորը շինուած պզտիկ բոյն մըն է, ճշմարիտ գեղարուեստական հրաշակերտ մը. այս տերևին երկու կողմի եզերքները իրարու կցուած են հաստատուն կարով մը։

Գարիկին բոյնը

Խայտիտին բոյնը

Տեսակ մը բադ կայ որ էյտեռ(13) կը կոչուի և որ իր աղուափետուրներով(14) կը գործէ բոյնին ներքին մասը. էգը այդ աղուափետուրները իր կուրծքէն կը խլէ ձագուկներուն հանգիստին համար։

Ամպլիօրնիս կոչուած թռչունը կը շինէ իբր բոյն պզտիկ հիւղակ մը, և այդ բոյնին առջև կը յարդարէ ծաղկոց մը, որուն չորցած ծաղիկներուն տեղ ամէն օր թարմ ծաղիկներ կը բերէ։

Անկարելի է առանց զմայլանքի տեսնել թռչուններուն այս ընդհանուր հոգածութիւնը իրենց բոյնին համար, ինչ որ գեղեցիկ օրինակ մըն է մարդոց, որպէս զի միշտ աւելի գուրգուրան իրենց բնատնեկան երդին վրայ և միշտ աւելի խնամք տանին իրենց զաւակներուն։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Անձնիւր բոյն իրեն յատուկ ճարտարապետութիւն մը, դիմագծութիւն մը, անձնականութիւն մը ունի.** — Բոյներու շինութեան մէջ գործածուած նիւթերը այլազան կ'ըլլան։ Յարդի շիւղ, մամուռ, քարաքոս, բոյսի ծղօտներ, ծառերու պըզտիկ ոստեր, փուշեր, բուրդ, քար, սարդի ոստայններ, ցեխ, նոյնիսկ ոսկորի կտորներ կը գործածուին թռչուններու տեսակներուն համեմատ. Բոյներու ձեւերն ալ կը տարբերին. կարգ մը թըռչուններ կոշտ կերպով կը շինեն իրենց բոյնը, ուրիշներ փափկակաճաշակ ձեւ կուտան անոր, եւ ոմանք ալ կը միացնեն ձեւի գեղեցկութեան հաճելի հանգստութեան մը առաւելութիւնը։ Շինութեանց այս տարբերութիւնը գլխաւորաբար հետեւանքն է ձագերուն կանխահաս ըլլալուն կամ կանխահաս չըլլալուն, որովհետեւ թռչուններ կան որ հաւկիթէն դուրս ելլելնուն պէս կրնան թռչիլ, մինչ ուրիշներ երկար շաբաթներ կ'անցընեն թռչիլ սորվելէ առաջ։ Ընդհանրապէս էգն է որ կը կառուցանէ բոյնը, իսկ արուն նիւթերը կը բերէ, յաճախ զանոնք գտնելու համար հեռաւոր տեղեր երթալով գալով.

Ամէնէն կանխահաս թռչունները, այսինքն անոնք որոնց ձա-

գերը հաւկիթը բացուելուն պէս կրնան բոյնէն դուրս ելլել, իրենց բնակարանը կը շինեն հողին իսկ վրայ. այսպէս են ջայլամները, արտոյտները: Թռչուններ ալ կան որոնք լեսուրներու(15) դէզի մը տակ կը թաքուցանեն իրենց հաւկիթները։ Այս լեսուրներուն տարբաղադրութիւնը, արեւին տաքութեան միացած, թուխսին յառաջ բերած 45էն 48 աստիճանի բարեխառնութիւնը ինքնին կը գոյացնէ եւ հարկ չի թողուր որ մայրը թխսէ․ իսկ երբ ձագերը դուրս ելլեն հաւկիթներէն արուներն են որ հոգ կը տանին անոնց՝ առաջին օրերուն: Այս բոյները բուրգի ձեւ կ'ունենան որ հաւկիթ ածող բազմաթիւ էգերու կը ծառայեն հաւասարապէս։

(2) **Խայտիտ** (իսփինօզ, pinson).— Ճնճղուկի ցեղէ երգող թռչուն մը: Ունի կոնաձեւ կտուց, երկայն թեւեր, երկճիւղ պոչ: Խայտիտ բառը նոր շինուած է «խայտալ» բայէն:

(3) **Մամուռ** (եօսունի, mousse). — Պզտիկ տերեւներով բոյս մը որ խոնարհ եւ ստուերոտ տեղեր կը բուսնի։

(4) **Քարաքոս** (lichen). — Բոյս մը որ չունի ոչ արմատ, ոչ բուն, ոչ ծաղիկ, ոչ տերեւ, եւ կը կառչի ծառերու կեղեւներուն եւ քարերուն, պզտիկ նեարդերով:

(5) **Տորդիկ** (grive). — Պզտիկ թռչուն մը որ ճերմակ ու գորշ փետուրներ ունի, եւ որսորդներէն գնահատուած է իր համեղ միսին համար:

(6) **Փայտփոր** (pic).—Մագլցող թռչուն: Կտուցը անկիւնաւոր է եւ ուղիղ, եւ ծառերու կեղեւները ճեղքելու յարմար: Գիշերները կը թաքչի ծառերու խոռոչներուն մէջ։

(7) **Կարապ** (cygne). — Ջրային թռչուն: Փետուրներուն ձիւնափայլ սպիտակութիւնը առածի կարգ անցած է: Կտուցը կարմիր է, սրունքը, թաթերը, եղունգները՝ գորշ: Երկայնակեաց է եւ անհամ միս ունի:

(8) **Սալանկան** (salangane).— Ծովու ծիծեռնակ: Փիլիպեան կղզիներու ծովեզերքները կը բնակի։

(9) **Կոնք** (conque).— Մեծ խեցի: Կ'ըսուի, արտաքին խեցիէն զատ, մէջի կենդանիին ալ։

(10) **Լոռ** (algue). — Երիզաձեւ բոյս, որ ծովի ջուրերուն մէջ կը բուսնի, եւ ծովեզերք կու գայ կ'իյնայ: Կ'ըլլայ գոյնզգոյն, այսինքն կանանչ, դեղին, վարդագոյն եւ թուխ։

(11) **Պարիկ** (չալը գուշու, քիլօրիա, mésange).—Երփնազարդ փոքրիկ թռչուն՝ զօրաւոր ու կարճ կտուցով, յարաշարժ, եռան-

դուն եւ յանդուգն: Բոյսի ընձիւղներ եւ ճճիներ կ'ուտէ․ էգը մինչեւ քսան ձագ կ'ունենայ եւ զանոնք մեծ քաջութեամբ կը պաշտպանէ ի հարկին։

(12) **Ճիկաիա** (fauvette).— Բաղցրաձայն փոքրիկ թռչուն. յաճախ սեւ է կամ շէկ (roux) այսինքն շատ մօտ խարտեաշի (fauve որմէ fauvette): Նուրբ, սրածայր, եւ ուղիղ կտուց ունի եւ բոլորշի կամ քառակուսի պոչ:

(13) **Էյտէռ** (eider).— Բաղի տեսակէ երկարակտուց թռչուն մը: Արուն ճերմակ է, էգը գորշ եւ թխորակ: Իր փորին վրայի փափուկ փետուրներով բարձեր կը շինուին զոր Ֆրանսացիք édredon կը կոչեն eider բառը յիշեցնելով․ Կը բնակի սառուցեալ ովկիանոսներու մէջ․

(14) **Աղուափետուր** (duvet).— Նուրբ եւ զողտր փետուր որ կը ծածկէ կարգ մը թռչուններու մարմինը: Համբաւաւոր են, էյտէռէն ետքը, կարապներուն եւ սագերուն աղուամազերը․

(15) **Լեսուր** (détritus). — Ոչ եւ է գոյացութեան կամ գործարանաւոր մարմնի մնացորդ: Ապառաժներու եւ բոյսերու խանգարումէն յառաջ կու գան հողածուխ (tourbe), խիճ (caillou) որոնք լեսուրներ են․

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Թռչունները ո՞ւր կը շինեն իրենց բոյնը:— Բոյներու շինութեան մէջ ի՞նչ նիւթեր կը գործածուին:—Բոյնը շինողը արո՞ւ թռչունն է թէ էգը․— Քանի՞ աստիճանի տաքութիւն պէտք է որպէսզի թուխսը արդիւնաւոր ըլլայ: Այդ տաքութիւնը ինքնին յառաջ եկած տեղերը ծգուած հաւկիթները թուխսի պէտք ունի՞ն․— Այդ պարագային ի՞նչ կ'ընէ էգ թռչունը եւ ի՞նչ կ'ընէ արու թռչունը․— Տորդիկի բոյնը ինչի՞ կը նմանի:— Ծիծեռնակը ո՞ւր կը շինէ իր բոյնը: — Փայտփո՞րը ուր կը շինէ ։— Վայրի կարապին բոյնը ինչի՞ կը նմանի:— Սալանկան թռչունը ո՞ւր կը գտնուի։— Իր բոյնը ինչի՞ կը ծառայէ յաճախ:— Ճնճղուկներուն մէջ ամէնէն նրբարուեստ բոյնը որո՞ւնն է:— Երկայնագէս պարիկին բոյնը քանի՞ դուռ ունի։— Կարուհի շիկահաւին բոյնը ի՞նչպէս շինուած է։— Ի՞նչպէս կը կարէ թռչունը:—Ի՞նչ գիտէք էյտէռ թռչունին աղուափետուրներուն մասին:—Ի՞նչ գիտէք ամպլիօրնիս թռչունին մասին:— Թռչուններու կողմէ բոյներու համար ցոյց տրուած գուրգուրանքը եւ խնամքը ի՞նչ կը սորվեցնեն զաւկի տէր ընտանիքի պետերուն:

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Գրեցէ՛ք թէ ի՞նչ գիտէք թռչուններուն վրայ:— Ցուցէ՛ք անուններ ձեզի ծանօթ թռչուններուն։— Նկարագրեցէ՛ք քանի մը թռչուն զորս տեսած էք ձեր կամ ձեր ծանօթներուն տան մէջ, ինչպէս թութակ կամ քանարիկ:— Որո՞նք են արծիւին, ծիծեռնակին եւ սոխակին այն գլխաւոր յատկութիւնները որոնք ընդհանուր կերպով ծանօթ են:— Եթէ բոյն տեսած էք, նկարագրեցէ՛ք: — Եթէ չէք տեսած, գրեցէք ինչ գաղափար որ կազմած էք բոյներու մասին ձեր կարդացածներէն հետեւցնելով:

35. ԺԻԼ ՊԼԱՍԻ[*] ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԿԱԾԸ

Պանդոկ հասածիս պէս ճաշել ուզեցի։ Պահքի օր մըն էր. հաւկիթով կերակուր մը պատրաստեցին ինծի։ Երբ ձուազեղը սեղան բերուելու վրայ էր, միս մինակ սեղան նստայ։

Դեռ առաջին պատառս չէի կերած, երբ պանդոկապետը ներս մտաւ, ետեւէն ալ ասպետ մը՝ որ երկար սուր մը կը կրէր և երեսուն տարու մը կ'երեւար։

Փութկոտ ձեւով ինծի մօտեցաւ.

— Պարո՛ն ուսանող, ըսաւ, ըսին ինծի թէ Պարոն Ժիլ Պլաս տը Սանթիլյանն էք, Օվիէտոյի[2] զարդը և փիլիսոփայութեան ջահը։ Միթէ կարելի՞ է որ դուք ըլլաք այն մեծ գիտունը, այն հանճարը որուն համբաւը տարածուած է այս երկրին մէջ։ Չէք գիտեր, շարունակեց պանդոկապետին և պանդոկապետուհիին դառնալով, չէք գիտեր թէ ո՛վ է ձեր հիւրը, գանձ մը ունիք ձեր տանը մէջ։ Այս ազնուական պարոնը աշխարհիս ութերորդ հրաշալիքն[3] է։

Յետոյ, իմ կողմս դառնալով և փարելով ինծի,

— Ներեցէ՛ք, ինքզինքէս ելած եմ, յարեց, չեմ կրնար զսպել ձեր ներկայութեան ինծի ազդած ուրախութիւնը։

Չկրցայ անմիջապէս պատասխանել իրեն. այնքան սեղմած էր կոկորդս որ չէի կրնար ազատ շունչ առնել,

---

[*] Ժիլ Պլաս տասնըեօթը տարեկանին իր ընտանիքէն կը բաժնուի Սալամանքայի համալսարանը մտնելու համար։ Իր ուղեւորութեան առաջին արկածը կը սորվեցնէ իրեն թէ պէտք է զգուշանալ շողոքորթներէ։ Այս արկածն է ահա զոր կը պատմէ Ժիլ Պլաս[1] վէպին հեղինակը, խօսեցնելով իր վէպին դիւցազնը։

և գլուխս իր փարումէն ազատելէս ետքը միայն ըսի իրեն.

— Պարո՛ն ասպետ, չէի կարծեր որ անունս ծանօթ ըլլայ Փէնիաֆլորի[4] մէջ։

— Ծանօ՞թ մի, կրկնեց միեւնոյն շեշտով. մենք այստեղ կ'արձանագրենք քսան մղոն հեռու գտնուող մեծ անձնաւորութեանց անունները։ Դուք հրաշալիք մը նկատուած էք այստեղ, և տարակոյս չունիմ թէ Սպանիա օր մը պիտի պարծի այնքան ձեզի ծնունդ տըւած ըլլալուն, որքան Ելլադա՝ եօթը իմաստուններուն հայրենիքը ըլլալուն։

Այս խօսքերուն հետեւեցաւ նոր գրկախառնութիւն մըն ալ, որուն հարկ եղաւ համակերպիլ...։ Եթէ քիչ մը փորձառութիւն ունեցած ըլլայի, չէի խաբուեր այս կեղծ ցոյցերէն ...։ Պիտի հասկնայի, այս ծայրայեղ շողոքորթութիւններէն, թէ մէկն էր այն մակաբոյծներէն[6] որոնք ամէն քաղաքի մէջ կը գտնուին, և օտարական մը գալուն պէս, քովը կը սպրդին անոր ծախքովը փորերնին կշտացնելու համար. բայց երիտասարդութիւնս և ունայնամտութիւնս տարբեր կերպով դատել տուին ինծի։ Վրաս հիացող այդ մարդը շատ պարկեշտ մէկը երեւցաւ ինծի, և հրաւիրեցի զինքը որ հետս ճաշէ։

— Ա՛հ, սիրայօժար, գոչեց, այնչափ երջանիկ եմ մեծահռչակ Ժիլ Պլաս տը Սանթիլյանի հանդիպելուս որ կ'ուզեմ կարելի եղածին չափ երկար վայելել այս բախտաւորութիւնս։ Շատ ախորժակ չունիմ, շարունակեց, ձեզի ընկերանալու համար միայն սեղան պիտի նստիմ, և քանի մը պատառ պիտի ուտեմ՝ ձեզի հաճոյք պատճառելու համար։

Այսպէս խօսելով, շողոքորթս դիմացս նստաւ, և սպաս մը բերին իրեն։

Նախ ձուազեղին վրայ ինկաւ այնքան ագահօրէն որ կարծես երեք օրէ ի վեր անօթի մնացեր էր։ Երկրորդ մը ապսպրեցի, զոր այնքան շուտ պատրաստեցին որ սեղան բերուեցաւ երբ առաջինը կ'աւարտէինք — կամ, աւելի ճիշդը, սեղանակիցս կ'աւարտէր։

Եւ սակայն հիւրս միշտ միեւնոյն արագութեամբ գործ կը տեսնէր, և միջոց կը գտնէր, առանց վայրկ մը ուտելէ դադրելու, գոլեստ գոլեստի վրայ նայելու ինծի, ինչ որ շատ գոհ կը թողուր զիս իմ փոքրիկ անձէս։ Նոյն չափով ալ գինի կը խմէր սակայն, մերթ իմ կենացս, մերթ հօրս, մօրս կենացը, որոնց երջանկութիւնը պանծացնելու բառ չէր գտներ ինծի պէս զաւակ մը ունենալնուն համար։ Միեւնոյն ժամանակ իմ գաւաթս ալ կը լեցնէր և կը գրգռէր զիս որ իրեն պէս ընեմ։

Ես ալ բաւական կը պատասխանէի կենացս խմած բաժակներուն, ինչ որ, իր շողոքորթութեանց հետ, զգալապէս զուարթացուց զիս։ Երբ տեսայ որ երկրորդ ձուազեղնիս կէս եղեր էր, հարցուցի պանդոկապետին թէ կրնա՞ր ձուկ բերել մեզի։ Բօքրուէլօ, պանդոկապետս, որ ըստ երեւոյթին, մակարոյծին հետ խօսք մէկ ըրած էր, պատասխանեց.

—Պատուական կարմրախայտ մը ունիմ բայց քիչ մը սուղ է. ձեզի համար չափազանց համեղ պատառ է։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես չափազանց համեղ ըսելով, գոչեց այն ատեն շողոքորթս ձայնին շեշտը բարձրացնելով, ըսածդ չես գիտեր կոր, բարեկա՛մս, գիտցած ըլլաս թէ չունիս բան մը որ չափազանց համեղ պատառ ըլլայ Պարոն Ժիլ Պլաս տը Սանթիլյեանի համար, որ իշխանական ընդունելութեան մը արժանի է։

Շատ գոհ մնացի պանդոկապետին վերջին խօսքե-

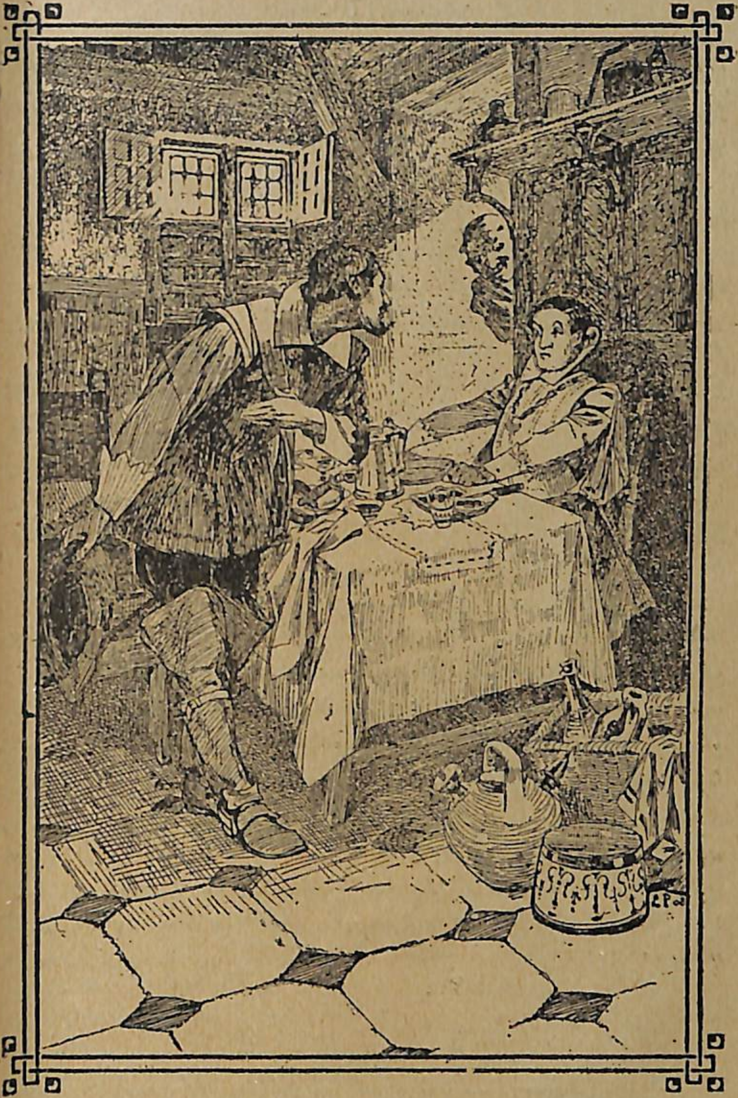

—Զըլլայ որ խաբուիք անոնցմէ, եւ անոնց խօսքին հաւատալով ինքզինքնիդ աշխարհի ութերորդ հրաշալիքը կարծէք (Տե՛ս էջ 170)

րուն դիտողութիւն ընելէն, ապա թէ ոչ ես պիտի ընէի։ Ինքզինքս թշնամանուած զգացի, և գոռոզութեամբ ըսի Բոռքուէլոյին.

— Բերէ՛ք ձեր կարմրախայտը, և ուրիշ բանի մի՛ խառնուիք։

Պանդոկապետին ուզածն ալ այս էր. սկսաւ զայն պատրաստել, և քիչ ետքը բերաւ։

Այս նոր կերակուրը տեսնելուն՝ կոչնականիս աչքերուն մէջ մեծ ուրախութեան մը շողիւնը երևցաւ։ Զուկին վրայ ինկաւ, ինչպէս ինկեր էր հաւկիթներուն վրայ։ Սակայն ստիպուեցաւ կանգ առնել, վախնալով որ առողջութիւնը չխանգարուի, որովհետև պէտք եղածէն աւելի ստամոքսը լեցուցեր էր։ Վերջապէս, ճաթելու չափ ուտել խմելէ ետքը, ուզեց վերջ տալ խեղկատակութեան։

— Պարոն Ժիլ Պլա՛ս, ըսաւ ինծի սեղանէն ելլելով, այնչափ գոհ եմ ձեր ինծի հրամցուցած կերակուրէն որ չեմ կրնար ձեզմէ բաժնուիլ առանց կարևոր խրատ մը տալու ձեզի, որուն կ'երևայ թէ պէտք ունիք։ Զգուշացէ՛ք ձեզի բոլորովին անծանօթ մարդոցմէ։ Կրնաք հանդիպիլ ուրիշներու ալ, որոնք ինծի պէս ուզեն զուարճանալ ձեր դիւրախաբութեամբ(7), չըլլայ որ խաբուիք անոնցմէ, և անոնց խօսքին հաւատալով ինքզինքնիդ աշխարհի ութերորդ հրաշալիքը կարծէք։

Այս խօսքերը աւարտելով, քթիս խնդաց ու ելաւ գնաց։

ԼԸ ՍԱԺ(8)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Ժիլ Պլաս.** — Բարքերու նշանաւոր վէպ, որուն հեղինակն է ֆրանսացի գրագէտ մը՝ Լը Սաժ. 1715ին հրատարակուած այս գիրքին դիւցազնը, Ժիլ Պլաս, ժողովրդական դարձած է իբր

ուսեալ եւ սրամիտ երիտասարդ, որ օրը օրին կ'ապրի անապահով միջոցներով եւ միշտ արկածներու ենթակայ կ'ըլլայ։

(2) **Օվիէտօ.** — Սպանիոյ հիւսիս-արեւմտեան կողմը գտնուող քաղաք մը ուր ծնած է Ժիլ Պլաս, ըստ Լը Սաժի վէպին։

(3) **Աշխարհի ութերորդ հրաշալիքն է.** — Հին դարերու մէջ գլխաւորապէս եօթը յիշակերտ-շէնքեր հիացում գրաւած էին եւ աշխարհի եօթը հրաշալիքները կը նկատուէին. 1. Քէոփսի բուրգը, 2. Բաբելոնի առկախ պարտէզները, 3. Ապողոնի հըսկայական արձանը Հռոդոսի մէջ, 4. Անահիտի տաճարը Եփեսոսի մէջ, 5. Աղեքսանդրիոյ փարոսը, 6. Փիթիասի ոսկիմպեան Արամազդը, 7. Մաւսոլէոնի (Mausole)ի գերեզմանը, զոր իր կինը Արտեմիս Բ. բարձրացուցած էր անոր յիշատակին։

4) **Փէնիաֆլոր.** — Սպանիոյ մէջ քաղաք մը ուր հոս պատմուած իրողութիւնը տեղի ունեցած է։

(5) **Եօթը իմաստուններ.** — Այսպէս կոչուած են հին դարերու մէջ ապրած եօթը Յոյներ՝ նշանաւոր իրենց հմտութեամբ եւ իմաստութեամբ։

(6) **Մակաբայծ.** — Ան որ ի վնաս ուրիշին կ'ապրի։

(7) **Դիւրախաբութիւն** (crédulité). — Դիւրահաւատութիւն, շուտով խաբուիլը։

(8) **Լը Սաժ.** — 1668ին ծնած եւ 1747ին մեռած ֆրանսացի նշանաւոր գրագէտ որ իր ստեղծած Ժիլ Պլասի տիպարով անմահացած է, ինչպէս Սպանիացի գրագէտ Սէրվանդէս իր ստեղծած Տօն Քիշօթի տիպարով։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Ո՞վ է Լը Սաժ։ — Իր նշանաւոր վէպը, Ժիլ Պլաս, ե՞րբ գրուած է։ — Ի՞նչ է Ժիլ Պլաս վէպին նիւթը։ — Ժիլ Պլաս ուրո՞ւ կը հանդիպի պանդոկին մէջ։ — Ասպետը ի՞նչ կ'ըսէ իրեն։ — Ժիլ Պլաս ասպետին խօսքերուն հաւատալով ի՞նչ բան ապացուցած կ'ըլլայ։ — Ի՞նչ հետեւանք կ'ունենայ իր դիւրախաբութիւնը եւ ունայնամտութիւնը։ — Ինչո՞ւ եւ ինչպէ՞ս Ժիլ Պլաս անօթի կը մնայ գրեթէ։ — Ի՞նչ կ'ըլլայ ասպետին վերջին խօսքը։ — Այս խրատը օգտակա՞ր դաս մըն է։ — Հիներուն ծանօթ եօթը հրաշալիքները ո՞րոնք էին։ — Ի՞նչ է այս պատմութեան բարոյականը։

32· ՄՐՋԻՒՆՆԵՐԸ

Աշխարհի վրայ չկայ աւելի խելացի և աւելի ճարտար կենդանի մը որքան մրջիւնը որ շարունակ կ'երթայ, կուգայ, կ'աշխատի։ Տուներ կը շինէ, քաղաքներ կ'ստեղծէ, ճամբաներ կը բանայ, գետնափորներ կը պեղէ, դաշտեր կը մշակէ, բանակներ կը կազմակերպէ, պատերազմի կ'երթայ։

Երկրագործ մրջիւններ

Մրջիւնները մարդոց առաքինութիւնները և մոլութիւնները ունին։ Անոնց պէս, բարի, չար, ագահ, առատաձեռն, անգութ, գթած, շատ գործունեայ կամ շատ ծոյլ են։ Լուբճներու[1] հօտեր ունին զորս կ'արածեն, յետոյ զանոնք կթելու համար։ Նոյն իսկ լեզու մը կամ նշաններ ունին որով իրարու միտք կը հասկնան։

Ամբողջ աշխարհի վրայ ցրուած 1200 տեսակ մրջիւն հաշուած և ցուցակագրած են բնագէտները։ Անոնց մէջ կան զանազան գոյներով ու երանգներով մրջիւններ, սև, ճերմակ, կարմիր, արիւնագոյն, չէկ, թուխ և մոխրագոյն։ Ամէն օր նոր տեսակներ երևան կ'ելլեն։

Աքանչելի կարգապահութիւն մը, ընկերային ճըշմարիտ կազմակերպութիւն մը կը վարէ մրջնարանի մը գործունէութիւնը։ Այս ընկերակցութեան մէջ կան թեւաւոր արուներ եւ էգեր, եւ բազմաթիւ թեւազուրկ գործաւորներ։

Իրենց քաղաքը կը բաղկանայ 30 կամ 40 յարկէ, իրարու վրայ շինուած, որոնք կը պարունակեն շտեմարաններ, սրահներ, նրբանցքներ, անկիւններ և սիւներ։ Անիկա հաստատուած է մերթ հողին տակ, մերթ հինաւուրց ծառի մը մէջ, քարի մը ներքև։ Երբեմն հողէ մեծ շէնքեր կը կառուցանեն, որոնց բարձրութիւնը մինչև մէկ մէթրի կրնայ հասնիլ, և որոնց կատարը խոզանով[2] կը ծածկեն, փոքրիկ ծակեր ձգելով, զորս գործաւորները ամէն իրիկուն կը փակեն, ինչպէս նաև անձրև եկած ատեն, որպէս զի տանը մէջ միշտ չոր մնայ։

Գարունը սկսելուն պէս, մրրկաբեր անձրևէ մը ետքը, ընդհանրապէս էգերը կը թռին օդին մէջ և ընդհուպ կը վերադառնան։ Էգերուն վերադարձէն ետքը, արուները մրջնարանէն ներս չեն մտներ, կ'անհետանան։ Անոնց կեանքը վերջացած է։ Այն ատեն էգերուն դերը կ'սկսի. գործաւորները զանոնք կ'ընդունին, անոնց թևերը կը հանեն և բոյնէն ներս կը մտցնեն ստիպողաբար, ուր զանոնք կը պահեն և կը ծառայեն անոնց ինչպէս թագուհիի մը։ Էգ մրջիւնը այս մենաշնորհը կը գնէ իր թևերը զոհ տալով։

Էգ մրջիւն մը՝ օրը հազարաւոր հաւկիթներ կ'ածէ,

զորս դէզ դէզ զով կամ մութ տեղ մը կը դնեն, եղանակին համեմատ. տասնըհինգ օրէն թրթուրները[3] կը ծնին ձեւազուրկ, տխեղծ, առանց ոտքի, և անմիջապէս սնունդ կը տրուի անոնց ու մեծ խնամքով կը պահպանուին։ Քանի մը օրէն հարսնեակ[4] կ'ըլլան և մորթերնին կը փոխեն։ Եթէ թեւ ունին արու կամ էգ են։ Եթէ թեւ չունին՝ չէզոք կամ գործաւոր են։

Գործաւորը տեսակ մը ընչազուրկ է, որ ծանր աշխատանքի տակ կ'ապրի ու կը մեռնի, բնութեան մէկ պաշտօնը կատարող էակի մը անգիտակից համակերպութեամբ։ Գործաւորը կը մեծցնէ նորածինները։ Խնամք կը տանի չաշխատող թեւաւոր մրջիւններու, կը հայթայթէ նաև բոլոր գաղութին ուտեստը և կը հոգայ բնակարանին պէտքերը։ Առանց անոր մրջնարանը անօթի կը մեռնի և կը կործանի։ Անիկա օրինագիր է, մատակարար, մշակ, արտահունձ[5], լուիճները կ'արածէ և զինուորութիւն կ'ընէ։ Աշխատաւոր և անձնուէր կենդանի մըն է, երջանիկ իր վիճակէն, և հպարտ իր պաշտպանութեան պաշտօնէն զոր կը կատարէ ընդհանուրին օգտին համար։

Մրջիւններուն սնունդը կը բաղկանայ կենդանիներէ և շաքարեղէնէ։ Իրենց մօտերը ինկած թռչուններու կամ փոքրիկ ճճիներու դիակներ քանի մը օրէն կմախք կը դառնան։ Բայց մրջիւնները կը նախընտրեն մանաւանդ շաքարը կամ շաքարոտ նիւթերը, ինչպէս պտուղներուն միջուկը, անուշեղէնները, մեղրը, զորս գտնելու համար մինչև մեր կերակուրի պահարաններուն մէջ կը մտնեն։

Այդ անուշեղէնները կը պահեն լուիճներու մէջ, զորս իբր աման կը գործածեն։ Դիտած չէ՞ք վարդենիներուն, թանթրուենիներուն[6] վրայ փոքրիկ լուիճներու սև կամ կանանչ դէզեր, զորս այնքան դժուարաւ կը հաւաքենք մեր պարտէզի տունկերուն վրայէն։

Մրջիւնները ծառի ճիւղերուն վրայ կ'ելլեն կ'իջնեն արագ արագ և լուիճներուն մօտենալով կարծես կը խօսին անոնց հետ և կը լիզեն զանոնք մինչև որ յաջողին փոքրիկ կաթիլ մը նեկտար կորզել անոնցմէ։ Յետոյ կը ձգեն կ'երթան ուրիշ ճիւղի մը վրայ շարունակել այդ գործողութիւնը, վերջապէս ծանրաբեռնուած կ'իջնեն, փորերնին ուռած, կը դառնան իրենց քաղաքը, ուր իրենց սանիկներուն և մեծ ծոյլ մրջիւններուն կը ջամբեն անուշահամ հեղուկը։

Մեղուներուն նման, որոնց հետ այնքան նմանութեան կէտեր ունին, մրջիւնները կը թուի թէ մասնաւոր լեզու մը կը խօսին որ գաղտնիք մըն է դեռ գիտութեան համար։ Եթէ մօտերը գտնուի ճանճի, թռչունի դիակ մը կամ կիսահալ շաքարի կտոր մը, հողին վրայ ճմլուած պտուղ մը, մեղրի կամ անուշի ամաններու պահարան մը, մրջիւն մը վրայ կը հասնի, կ'իմանայ, շուրջը կը պտըտի, եթէ պէտք ըլլայ կտոր մը կը ճաշակէ, յետոյ կը վազէ կ'երթայ տեղեկացնել դիմացը

ելլող բոլոր բարեկամներուն, ճամբան ցոյց կու տայ, մինչև որ հասնի իր բնակատեղին։ Եւ իսկոյն ամբողջ թափոր մը կը կազմուի որ կ'երթեւեկէ մրջնարանին և գտնուած գանձին միջև։

Մանաւորապէս ամազոն մրջիւններուն([7]) բարքերը հետաքրքրական են։ Ամազոնները մերձակայ մրջնարաններուն վրայ կը յարձակին, կը պատերազմին։

Աովէտ Պաուին([8]), կը նկարագրէ այդ պատերազմներէն մէկը, իր մէկ գրուածքին մէջ որմէ մաս մը հոս կ'արտագրենք.

«Իրիկուան ժամը չորսէն հինգի միջոցներն էր, Ժընէվի շրջականները։ Ամազոններու լեգէոն մը ճամբուն ընդմէջէն քալելով, թանձր ցանկէ մը անդին անցաւ և արօտի մը մէջ մտաւ։ Շատ արագ կը քալէր զինուորական կատարեալ կարգաւորութեամբ։ Ցանկապատէն քսան ոտք անդին սև մրջիւններու մրջիւնոցի մը գըմբէթը կը կանգնէր։ Ամազոնները դէպի հոն ուղղուեցան։ Մէկ քանի սեւեր ելքերուն քով պահպանութիւն կ'ընէին։ Թշնամին տեսնելով, ոմանք արիաբար յառաջապահին վրայ յարձակեցան, միւսները վազեցին գացին իրենց ընկերները օգնութեան կանչելու, և բոլոր տուներէն օգնութիւն հասաւ։ Պաշարողներուն մեծ մասը այդ պահուն մրջիւնոցէն երկու ոտք անդին կը գտնուէր։

«Տեսնելով որ կռիւը կ'սկսէր, քայլերնին ալ աւելի արագեցին և ուժգին՝ խմբովին յարձակեցան խեղճ սեւերուն վրայ որոնք ժամանակ չունեցան կարգի մտնելու։

«Ճակատամարտը սաստիկ էր, բայց երկար չտեւեց։ Սեւերը հարկադրուեցան ետ քաշուիլ և իրենց գետնափորներուն մէջ քշուեցան։ Ամազոնները այն ատեն մագլցեցան մրջիւնոցին վրայ զոր գրաւեցին զինուորականօրէն և գիտականօրէն։»

Ամազոն մրջիւններուն հետ պէտք չէ մոռնալ մշակող մրջիւնները և արտհունծ մրջիւնները։ Մշակող մըրջիւնը գունչովը([9]) կը փշրէ օտար հատիկները և իր մշակած տեղերը այն ցորենի հունտը միայն կը ձգէ զոր պիտի հնձէ։

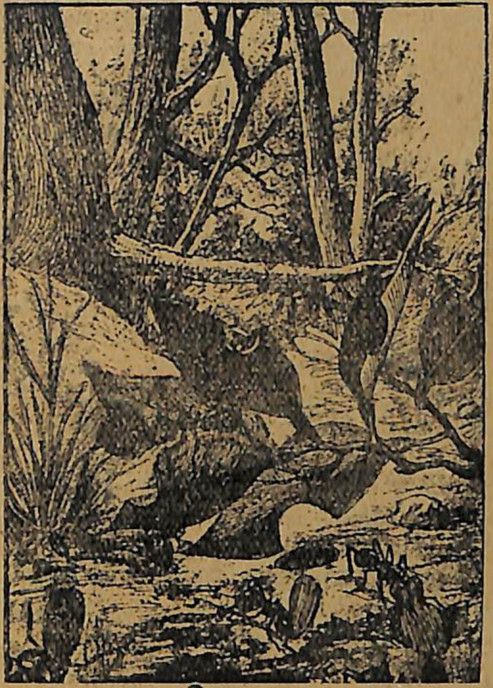

Տերեւները կտրտող մրջիւններ

Նիքարակուայի մէջ, ուրիշ տեսակ մը մրջիւններ աքասիաներու վրայ կ'ելլեն, անոնց տերեւները կը կտրեն, և կտորները մրջիւնոցին մէկ անկիւնը կը տանին կը դիզեն. քիչ ատենէն տերեւները կը փտին և կը պարուրուին թելիկներովը սունկի մը որ իրենց սնունդ կ'ըլլայ ձմեռը։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Լուին** (puceron).— *Մանր, կիսաթեւ միջատ որ բոյսերու վրայ կ'ապրի, մանաւանդ խնձորներու, դեղձերու, վարդենիներու վրայ, եւ կը սնի անոնց հիւթը ծծելով: Մրջիւնները կ'ախորժին լուիճներու ծծած մեղրէն: Իրենց մրջիւննոցը կը տանին, տեսակ մը գոմի մէջ կը փակեն, կը խնամեն զանոնք եւ կթան կովի պէս կը կթեն: Ժամանակ մը ետքը, ստորերկրեայ ճամբաներ կը փորեն որպէսզի լուիճները երթան շարունակեն իրենց ցեղը որմէ այնքան օգուտ քաղած են:*

(2) **Խոզան** (chaume). — *Խոտի եւ արմտիքի եղէգ, սնամէջ, բարակ, ուղղաբերձ, միապաղաղ կամ մասնիկներով իրարու զօդուած: Շատ տեղ գեղջուկները իրենց տնակներուն տանիքները խոզանով կը յարդարեն:*

(3) **Թրթուր** (larve *կամ* chenille).—*Միջատը երբ հաւկիթէն կ'ելլէ, որդի այսինքն թրթուրի կը վերածուի եւ կ'սկսի աճիլ, բայց նոր փոփոխութիւններ կը կրէ:*

(4) **Հարսնեակ** (nymphe *կամ* chrysalide).—*Թրթուրը կատարեալ միջատ չեղած* հարսնեակ *կ'ըլլայ: Միջատին կրած կերպարանափոխութիւնները* (métamorphoses) *հետեւեալներն են.* որդ *կամ* թրթուր, հարսնեակ, *եւ ապա* միջատ:

(5) **Արտհունձ** (moissonneur).— *Հնձող, արտը հնձող:*

(6) **Թանթրուենի** (մուրվէր աղաճը, sureau). — *Թուփ կամ ծառ. որոնցմէ տերեւներով, քաղցրաբոյր ծաղիկներով կամ մանրահատ սեւ պտուղներով որոնք նախ կարմիր կ'ըլլան:*

(7) **Ամազոն մրջիւններ.**— *Յունական դիցաբանութեան մէջ* ամազոն *կը կոչէին պատերազմիկ կիները: Ասոնք իրենց աջ ստինքը կը կտրէին, որպէսզի կարենան աւելի դիւրութեամբ նետ արձակել աղեղով: Ամերիկայի* Ամազոն *գետին անունը այս բառէն առնուած է որ կը նշանակէ յունարէնի մէջ* անստին: *Ամազոն մրջիւններ կոչուած են այն մրջիւնները որոնք պատերազմիկ ցեղ մը կը կազմեն մրջիւններու բազմազան տեսակներուն մէջ:*

(8) **Արվէտ Պառին**.—*Ծածկանունն է ֆրանսացի գրագիտուհիի մը որ ծնած է 1840ին եւ մեռած 1908ին: Ունի գնահատուած պատմական գործեր:*

(9) **Դունչ** (menton).—*Այս բառին հոմանիշ են* **կլափ**, **կզակ**: *Կ'ըսուի ներքին ծնօտներուն ծայրին, ճիշդ միջտեղը՝ բերնին*

տակ: **Ծնօտը** (machoire) *կը նշանակէ* վերին *եւ* ներքին *ծամելիքը, բայց սովորաբար ներքին ծամելիքին կ'ըսուի:* **Դունչին** *հետ պէտք չէ շփոթել* բուշը:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—*Բնագէտները քանի՞ տեսակ մրջիւն ցուցակագրած են մինչեւ հիմայ:— Մրջնարանին բնակութիւնը ընդհանրապէս որոնցմէ՞ բաղկացած է:— Մրջնարան մը նկարագրեցէ՛ք:—Ի՞նչ է խոզանը:— Գարունը սկսելուն պէս էգ մրջիւնները ի՞նչ կ'ընեն:—Երբ վերադառնան ի՞նչ ընդունելութիւն կ'ըլլայ իրենց մրջնարանին մէջ:— Արուները ի՞նչ կ'ըլլան:— էգ մրջիւն մը օրը ո՞րչափ հաւկիթ կ'ածէ.— Ի՞նչ են թրթուրը եւ հարսնեակը:— Գործաւոր մրջիւնին դերը ի՞նչ է:—Մրջիւններու սնունդը ինչէ՞ կը բաղկանայ:—Ի՞նչ գիտէք այն լուիճներուն մասին որոնք մրջիւններուն հօտերը կը կազմեն:—Մրջիւնները իրար կը հասկնա՞ն:— Ի՞նչպէս գիտէք:— Ո՞վ էր Արվէտ Պառին:— Ի՞նչպէս կը նկարագրէ ամազոն մրջիւններուն պատերազմը: — Ի՞նչ կ'ընեն* մշակող մրջիւնները եւ արտհունձ մրջիւնները:— *Տերեւ կտրտող մրջիւններուն հաւաքած տերեւները ինչի՞ կը ծառայեն:*

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Երբ դաշտ կամ պարտէզ ելլէք, փընտռեցէ՛ք մրջիւնի բոյն մը եւ ջանացէ՛ք հասկնալ ինչ որ կը պատահի անոր մէջ:— Մրջիւններ կ'ելլեն կը մտնեն, հիւղեր, շիւղեր կը կրեն, երբեմն տերեւիկ մը, երբեմն հնտիկ մը: — Ուշադիր քննեցէ՛ք մրջիւննոցը եւ ապա ձեր կրած տպաւորութիւնները գրի առէ՛ք:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

Այսօր նուշ է
Վաղը փուշ է:

—

Ուշ եկո՛ւր
Անո՛ւշ եկուր:

—

Մարդ իր տան
Թէ՛ աղան
Թէ՛ ծառան:

---

33. ԾԱՌԻՆ ԵՐԳԸ

Դուն կը լսե՞ս երգը ծառին(1)
Խորն անտառին անուշաբոյր.
Ամառն ոստերն իր կատարին
Ճաճանչներով են ոսկեթոյր։
Անասուններ եւ բոյս ու մարդ
Երջանկութեան սերտ կը փարին,
Եւ կը լսեն երգեր զըւարթ.
Դուն կը լսե՞ս երգը ծառին։

Դուն կը լսե՞ս երգը ծառին
Մինչ կը տիրէ աշուն տըխուր.
Ան կ'ըստանայ վէրքեր խորին
Հարուածներէն տապարին սուր.
Կ'անցնի անգութ շըշունչ յածուն
Ընդերքներէն չէկ անտառին(2),
Եւ կ'արձակուին կոծեր հնչուն.
Դուն կը լսե՞ս ճիչը ծառին։

Դուն կը լսե՞ս ողբը ծառին.
Վառարանն է կրակով լեցուն,
Դուրսը՝ ջուր, հող. բոյս կը սառին
Ձըմեռուան պաղ շունչովն օծուն.
Պէտք է վառին կոճերն հասուն(3),
Եւ փայտերը մինչ կ'ըսպառին
Կարծես ունին արցունք հոսուն.
Դուն կը լսե՞ս ողբը ծառին։

ԺԻԼ ԿՈՆՏՈՒԱՆԻ(4)
հետեւողութեամբ

ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ԿԻՅԵՕՄ ԹԷԼ

Կէսլէր(5) գլխանոց մը դնել տուաւ ցիցի մը վերի ծայրը, հանրային հրապարակին մէջտեղը, հրաման ընելով որ բոլոր գիւղացիք ողջունեն զայն. Կիյեօմ Թէլ(6) կ'անցնի այդ գլխանոցին առջեւէն առանց համակերպելու աւստրիացի կառավարիչին կամքին:

Թէլի անհնազանդութիւնը Կէսլէրի ականջը կը հասցնեն, եւ Թէլ ինքզինքը կը չքմեղէ հաւաստելով թէ դիտմամբ չէ ըրած, այլ տգիտութեամբ.

Կէսլէր, միշտ զայրագին, կ'ըսէ անոր. «Թէ՛լ, կը հաւաստեն թէ նետակալ(7) գործածելու մէջ վարպետ ես, եւ թէ քու սլաքդ երբեք չի վրիպիր իր նշանակէտէն.» Թէլի զաւակը, որ տասներկու տարեկան էր, իր հօրը ճարտարութեան մասին յոխորտալով կ'աղաղակէ. «Ճիշդ է, տէ՛ր, ծառի մը վրայի խնձորը հարիւր քայլ հեռուէն կը ծակէ:»

— Ասիկա քու զաւա՞կդ է, կը հարցնէ Կէսլէր։

— Այո՛, տէ՛ր, կը պատասխանէ Թէլ:

— Է՛հ, քանի որ ծառին վրայի խնձորը կը ծակես հարիւր քայլ հեռուէն, տաղանդդ իմ առջեւս ալ գործադրէ՛: Ա՛ռ նետակալդ, եւ պատրաստուէ՛ ծակելու խնձոր մը զաւկիդ գլխուն վրայ. բայց նայէ՛ որ աղէկ նշան առնես, որովհետեւ եթէ խնձորը կամ զաւակդ չզարնես, պիտի սպաննուիս:

Բոլոր ներկայ դիտողները կը մեղքնան Թէլը, եւ կը ջանան բռնակալին սիրտը ամոքել:

—Անդի՛ն գացէք, կը գոչէ Թէլ, անդին գացէ՛ք.

Բոլոր բազմութիւնը կը սարսռայ: Թէլ կ'ուզէ աղեղը լարել, ուժը կը պակսի. թալուկ(8) մը աչքերը մը մթագնէ: Կը պաղատի Կէսլէրի որ զինքը սպաննէ: Կէսլէր անողոք կը մնայ. Թէլ կը վարանի ընդ երկար ահռելի անձկութեան մատնուած: Մերթ Կէսլէրի կը նայի, մերթ դէպի երկինք. յետոյ, յանկարծ իր կապարճէն(9) երկրորդ սլաք մը կը հանէ ու գօտիին մէջ կը դնէ: Դէպի առաջ կը հակի, իբր թէ իր արձակած նետին հետեւելու համար. սլաքը կը մեկնի, ժողովուրդը կը գոչէ.

— Ապրի՛ մանուկը:

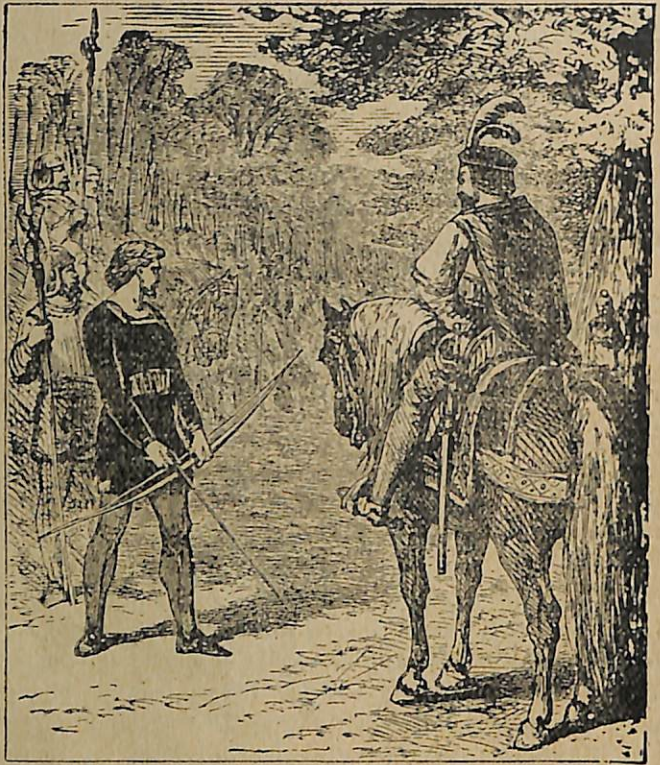

Տղան իր հօրը գիրկը կը նետուի եւ կ'ըսէ անոր.

— Հայրի՛կ, նայէ՛ ծակած խնձորդ. գիտէի թէ զիս չպիտի վիրաւորէիր։

Հայրը ինքզինքէն ելած գետինը կ'իյնայ զաւակը գրկած։ Թէլի ընկերները զայն կը վերցնեն ու կը շնորհաւորեն զինքը։

Կեսլէր կը մօտենայ անոր ու կը հարցնէ թէ ի՛նչ նպատակով պատրաստեր էր իր երկրորդ նետը։ Թէլ չ'ուզեր ըսել։ Կեսլէր կը պընդէ։ Այն ատեն Թէլ վրէժխնդիր աչքերով կը նայի անոր ու կ'ըսէ.

— Այս նետը քեզի պիտի արձակէի, եթէ առաջինը զաւակս սպաննէր, եւ հաւատա՛ որ ասիկա չպիտի վրիպէր։»

ՏԻԿԻՆ ՏԸ ՍԹԱԼ(10)

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄԻՔՐՈԲՆԵՐԸ.—*Միքրոպները ճանչցուած են իբր ազդակները շատ մը հիւանդութեանց, որոնցմով մարդիկ կը տառապին աշխարհի մէջ։ Այս փոքրագոյն էակները բոյսեր են եւ մարդ կը հանդիպի անոնց ամէն տեղ, հողին մէջ, օդին մէջ, ջուրին մէջ, անասուններու մարմնին մէջ։ Ինքզինքնին բազմապատկելով կերպարանափոխ կ'ընեն այն տարրերը ուր կ'ապրին՝ հոն թողլով իրենց կենդանական գործունէութեան դիրտերը*(11)։ *Այսպէս ահա տեղի կ'ունենայ նեխումը*(12) *եւ երեւան կուգան կարգ մը խմորումներ որոնք ծնունդ կուտան հիւանդութեանց։*

Միքրոպները պարզ աչքով տեսանելի չեն. պէտք է որ մանրադիտակ գործիքը հազար *անգամ մեծցնէ զանոնք, որպէսզի մէկ միլիմէթր տրամագիծով տեսանելի ըլլան մեզ։ Բայց միքրոպներէն շատերը անգոյն ըլլալով, հազար անգամ մեծնալով ալ չեն երեւար, ուստի գիտունները մտածեցին գունաւորել զանոնք եւ այս եղանակով կրցան տեսնել եւ ուսումնասիրել։ Այս գունաւորման շնորհիւ է որ գերման հռչակաւոր գիտունը՝ Քօխ, կրցաւ գտնել թոքախտի միքրոպը։*

Թոքախտի միքրոպները

Քոլերայի միքրոպները

Միքրոպները զանազան ձեւեր ունին։ Կան որ գնդաձեւ կամ ձուաձեւ բջիջներ են, կան համրիչի հատիկներու նման շարուածներ, կան խաղողի ողկոյզին նման խմբուածներ։ Միքրոպները երբ երկար ըլլան, ցպիկ (bacille) *անունը կ'առնեն։ Այս* ցպիկները *ուղիղ կամ կոր կ'ըլլան, եւ կամ ստորակէտի մը ձեւ կ'առնեն ինչպէս քոլերայի միքրոպը զոր դարձեալ Քօխ գտաւ եւ* ստորակէտ-ցպիկ (bacille virgule) *անուանեց։*

Ամէն կենդանի էակներուն պէս միքրոպներն ալ կը շնչեն, սնունդ կ'առնեն, կ'աճին, կը բազմանան, եւ կը մեռնին։

Միքրոպներ կան որոնք գոյն կ'արտադրեն։ Կայ կարմիր գոյն ունեցող միքրոպ մը զոր կարելի է մշակել մէջտեղէն երկուքի կտրուած բաթաթէսի մը վրայ. քիչ ետքը բաթաթէսին վրայ կարմիր բիծ մը կը գոյանայ որ երթալով կը մեծնայ, եւ բաթաթէսին երեսը կաս կարմիր կ'ըլլայ։ Կան անձեր որոնց քրտինքը կարմիր է ինչ որ երեւան կուգայ ճերմակեղէնին միջոցաւ. այս կարմիր քրտինքին պատճառը միքրոպ մըն է։ Երբեմն գոմերու մէջ կաթը կապոյտ գոյն մը կ'առանայ. պատճառը կապոյտ կաթի ցպիկն է, որ կաթին մէջ կ'աճի։

Միքրոպներ կան որոնք լոյս կ'արտադրեն։ Մութին մէջ լոյս արձակելու յատկութիւնը միայն կենդանիներուն յատուկ չէ. բոյսեր ալ կան, որ լուսածնութեան(13) հետաքրքրական երեւոյթը կը ներկայացնեն։ Փողոշ(14) ձուկը, որուն լեարդէն կը պատրաստուի ձկան իւղը, լոյսեր կ'արձակէ գիշերը. այս լոյսերը արդիւնք են միքրոպներու։ Հնդկական ծովի ձուկերուն վրայ ալ այս երեւոյթը կը տեսնուի։ Քննութիւնները ցոյց տուին որ ցըպիկներու ձեւ ունեցող միքրոպներ են այս լոյսերուն պատճառը։ Այս լուսածնութիւնը տարածական ըլլալով, գիշեր մը մսավաճառի մը բոլոր միսերը լուսափայլ դարձան։ Աղի ջուրերը, կաթը, մեղրը, քրտինքը, լուսատու միքրոպներուն ներգործութեամբ կրնան լոյսեր արձակել։

Բայց մարդիկը շահագրգռողները ախտածին միքրոպներն են, որ մասնաւոր պայմաններու մէջ կենդանի էակներուն վրայ կը զարգանան եւ անոնց մէջ յաճախ մահառիթ խանգարումներ կը պատճառեն։ Այս միքրոպները իրենց արտադրած մասնաւոր թոյներովը մանաւանդ մահացու հիւանդութիւններու ծնունդ կուտան։

Երբ միքրոպները կը յարձակին առողջ մարդուն վրայ, անոր մարմինը այս արշաւանքին անտարբեր հանդիսատես չի մնար։ Ունի իր պաշտպանները։ Այս պաշտպանները երկու տեսակ են։ Նախ արիւնին մէջ գտնուած սպիտակ գնտիկները միքրոպներուն վրայ կը յարձակին եւ զանոնք կուլ կուտան, կը մարսեն։ Ապա կան բջիջներ որ երբ պահակ կ'սպասեն ներքին գործարաններուն մէջ, օրինակի համար փայծաղին մէջ, եւ երբ թշնամի միքրոպները խուժեն, այն ատեն գործի կ'սկսին եւ զանոնք ջնջելու կ'աշխատին։

Հիւանդութիւնը մարդուս մարմնին մէջ մղուած այս պայքարէն կախում ունի. երբ զմեզ պաշտպանող բջիջները յաղթող կ'ըլլան եւ կուլ կուտան միքրոպները, մարդ միշտ առողջ կը մնայ, իսկ այս միքրոպներուն յաղթութեան պարագային է որ հիւանդութիւնը իր աւերները կը գործէ։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Երգը ծառին.**— Ծառին տերեւները, հովէն ազդուած, կը շարժին ու սօսափիւնի ձայներ կը հանեն. Թռչուններն ալ ոստերուն վրայ թառած իրենց ճռուողումներն ու դայլայլիկները կը լսեցնեն։ Ահա՛ ծառին երգը։

(2) **Ընդերքներէն շէկ անտառին.**— «Շէկ անտառ», որովհետեւ աշունը եւ ծառերուն տերեւները շիկագոյն դարձած, դեղնած թափթփած են կամ հետզհետէ կը թափթփին։ «Անտառին ընդերքներէն», որովհետեւ «ընդերքները» այսինքն աղիքները մարմիններու միշտ խորերը կը գտնուին եւ հեղինակը այս կերպին փոխաբերութեամբ ըսել կ'ուզէ. «Դեղնած անտառին խորերէն»։

(3) **Փայտերը... ունին արցունք հոսուն.**— Երբ կ'այրի փայտը, որ բոլորովին չորցած չէ դեռ, իր մէջ գտնուած ջուրը իր ծայրերէն դուրս կը ծորէ. այս է փայտին «հոսուն արցունքը»։

(4) **Ժիւլ Ռօնսուան.**— Ժամանակակից Ֆրանսացի գրող։

(5) **Կէսլէր.**— Կէսլէր յանուն Աւստրիոյ Զուիցերիան կառավարեց ԺԴ. դարուն։

(6) **Կիյեօմ Թէլ.**— Աւստրիական տիրապետութեան ընդդիմադիր Զուիցերիացիներուն պետը։

(7) **Նետակալ** (arbalète).— Հրազէնի գիւտէն առաջ այս պատերազմական գործիքը կը կիրարկուէր նետ մը կամ քար մը ուղղութեամբ եւ թափով արձակելու համար։ Աղեղը պողպատէ էր եւ հաստատուած էր փայտէ աղեղաքունի մը վրայ որ գայն ուղղելու կը ծառայէր։ Այն պատկերին մէջ զոր հոս հրատարակած ենք գծագրիչը նետակալի տեղ աղեղ տուած է Կիյեօմ Թէլի ձեռքը, հաւանօրէն տարբեր աւանդութեան մը հետեւելով։

(8) **Թալուկ.**— Խելքի պտոյտ։

(9) **Կապարճ.**— Հին ատենը նետերը պահելու պատեան զոր ռազմիկը փոկով կը կախէր իր ետեւէն։

(10) **Տիկին տը Սթալ.**— Ֆրանսացի գրագիտուհի որ մեռած է ԺԹ. դարուն։

(11) **Դիրտ** (թօրթու, sédiment). — Ռամկօրէն բառ մը որուն **մրուր** կ'ըսեն գրաբարի մէջ։ Կը նշանակէ այն նիւթը որ ջուրին յատակը կը սուզի։

(12) **Նեխում** (putréfaction).— Այսպէս կը կոչուի գործարանաւոր էակներու մարմնային տարրերուն իրարմէ անջատումը,

կեանքի դադարումէն ետքը։ Տարրերու այս անջատումէն նոր գոյացութիւններ կը կազմուին։ Հոմանիշ է փտութիւն։

(13) **Լուսածնութիւն** (phosphorescence).—Առանց ջերմութիւն արձակելու մութին մէջէն լուսաւոր երեւալու յատկութիւնն է զոր մարմիններէ ոմանք ունին։ Այս երեւոյթը ներկայացնող մարմիններուն ամէնէն ծանօթն է լուսածինը (phosphore) եւ ատոր համար է որ երեւոյթին ալ լուսածնութիւն կ'ըսուի։ Շաքարը, երբ մութին մէջ մանրուի, լուսաւոր (phosphorescent) կ'երեւայ։

(14) **Փողոս** (մէրսին պալըգը, morue).—Մեծ եւ տափարակ գլխով, մէկ մէթր երկայնութիւն ունեցող ձուկ մըն է, լայն բերանով, խոշոր աչքով։ Այս ձուկէն է որ կը քաղուի ձկան իւղը (պալըգ եաղը, huile de foie de morue։)

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.—Բանաստեղծը կ'անձնաւորէ ծառը եւ անոր մարդկային զգացումներ կը վերագրէ. ըսէք թէ «Ծառին Երգը» ոտանաւորին առաջին տունին մէջ ծառին վերագրուած զգացումը ի՛նչ է։— Ո՞ր բառը կ'որոշէ այդ զգացումը։— Ի՞նչ զգացում կ'արտայայտէ երկրորդ տունը. ո՞ր բառը կ'որոշէ այդ զգացումը։—Նոյն հարցումը երրորդ տունին համար։— Առաջին տունին մէջ ո՞ր բառերը ուրախութիւն կ'արտայայտեն, երկրորդին մէջ ցաւ, երրորդին կսկիծ։— Ո՞վ էին Կէսլէր եւ Կիյեօմ Թէլ։— Ի՞նչ հրամայեց Կէսլէր։—Ի՞նչ ըրաւ Թէլ։—Երկրորդ նետը որո՞ւ համար պահած էր։—Միքրոպները ի՞նչ են. կենդանի՞, բո՞յս թէ անգործարանաւոր իր։—Պարզ աչքով տեսանելի՞ են։ —Երբ անգոյն են, գիտունները ի՞նչ միջոցի կը դիմեն զանոնք տեսնելու համար։— Ո՞ր միքրոպներուն ցպիկ (bacille) կ'ըսուի։— Ի՞նչ գիտէք գոյն արտադրող միքրոպներու վրայ։— Ի՞նչ գիտէք լոյս արտադրող միքրոպներուն վրայ։— Երբ միքրոպները կը յարձակին մեր ներքին գործարաններուն դէմ, անոնք ի՞նչպէս կը պաշտպանեն ինքզինքնին։—Հիւանդութեան յաղթանակը ի՞նչ բանէ կախում ունի։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Արձակ գրեցէ՛ք «Ծառին Երգը» երեք անջատ վերնագիր դնելով իւրաքանչիւր գլխաւոր գաղափարի. 1. Ուրախութիւն. 2. Ցաւը. 3. Կսկիծը։ Բացատրեցէք թէ հեղինակը իր այս ոտանաւորով ուզած է ծառը անձնաւորել, զայն զգացող եւ մտածող էակի մը տեղ դնել, եւ երեւակայել թէ ծառը ի՛նչ պիտի ըսէր եթէ լեզու ունենար եւ խօսիլ գիտնար։

---

34. ԱԾԽԱՀԱՆՔԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՄԷՋ

Հանքածուխը(1), շոգիին իբրեւ շարժիչ ուժ, արդի ճարտարարուեստին հոգին դարձած է։ Ան է որ զգլխիչ արշաւով մը կը քաշէ մեր երկաթուղիներուն վայրաշարժները. ան է որ շոգենաւերը քիչ օրուան մէջ կ'անցընէ ծովերէն որքան ալ հով ու փոթորիկ ըլլայ. ան է որ կը շարժէ բոլոր ճարտարարուեստներուն մէջ գործածուած հազարթեւեան մեքենաները։ Հանքածուխին սկզբնաւորութիւնը անցեալ ժամանակներու խաւարին մէջ կորսուած է. անդրջրհեղեղեան ժամանակներէ առաջ պէտք է ըլլայ, այն ժամանակներէն, ուր մեզի անծանօթ հզօր բուսաբերութեամբ ծածկած էր երկիրը։ Այդ թուականին, երկրագունտիս սաստիկ ջերմութեան ազդեցութեան տակ, բոյսերը անհաւատալի քանակութեամբ ջերմութիւն(2) կ'ամբարէին։ Ջուրերու փագաղիչ(3) գործունէութիւնը, վերին խաւերու ահագին ճնշումը հողին մէջ թաղեցին զանոնք ուր քարացան կամ յամբօրէն գոյափոխուելով, կամ յանկարծական յեղափոխումներով(4) կազմեցին թանձր խաւեր։

Դարերու ընթացքին, այնքան երկրային յեղաշրջումներ հողը տակն ու վրայ ըրին, որ հանքածուխը հիմայ երկրիս ծոցը թաղուած է ստէպ հազար մէթր խորութեան մէջ։

Պէտք է հոնկէ դուրս հանել զայն։ Հանքագործներ են որ այդ գործողութիւնը կը կատարեն իջնելով մինչեւ երկրագունտին ընդերքը և ապրելով աղջամուղջին մէջ, վտանգներէ շրջապատուած. վտանգ հիւանդութեան իրենց շնչած ապառողջ օդին պատճառաւ, փլուզումի վտանգ՝ հանքին նրբանցքներուն մէջ, և պայթումի վտանգ՝ որ կրիզուէ(5) յառաջ կուգայ ստէպ։

Ամէնէն առատ արտադրութիւն ունեցող հանքերն են Անգլիոյ մէջ Քըմպըրլէնտի հանքերը, Ամերիկայի մէջ Փանսիլվանիոյ հանքերը, Գերմանիոյ մէջ Ռուրի աւազանը որ այնքան նշանաւոր հանդիսացաւ վերջին տարիներս, Ֆրանսայի մէջ Սէնթ Էթիէն, Քրէզօ, Պէլճիքայի մէջ Շարլըրուա, ևն։

Հանքածուխը ծանօթ էր արդէն Չինաստանի մէջ Քրիստոսէ հազար տարի առաջ։ ԺԹ. դարու սկիզբը ամէնէն խորունկ ածխահանքին հորը երկու հարիւր մեթր էր։ Այսօր հազար մեթր խորութիւն ունեցող հանքերը քիչ չեն։ Միացեալ Նահանգաց Րէտ Ճաքէթի հանքին խորութիւնն է հազար չորս հարիւր մեթր։

Թուրքիա ալ հարուստ է ածուխի հանքերու տեսակէտով։ Մասնաւորապէս Էրէյլիի, Զօնկուլտաքի հանքերը հարստութեան մեծ աղբիւրներ նկատուած են։ Անոնք կը վերաբերին երկրաբանական առաջին դարաշրջանին(°) որով կրնան մրցիլ անգլիական և ամերիկեան նմանօրինակ հանքերուն հետ։

Էրէյլիի ածխահանքերուն շահագործութիւնը գրեթէ դար մը առաջ սկսած է 1829ին։ Մինչև 1850 ամէն օր քանի մը հարիւր գործաւորներ աշխատած են ածխահանութեան, բայց հողին խորը չեն թափանցած, մակերեսը միայն շահագործած են։ Այդ քսան տարուան միջոցին 150է աւելի հորեր բացուած ու լքուած են Սև Ծովի եզերքներուն այդ շրջանակին մէջ։

Աւելի ետքը, մասամբ մենաշնորհով արտօնուած անհատներու միջոցաւ և մասամբ Թուրքիոյ կառավարութեան կողմէ ուղղակի շահագործուեցան Էրէյլի-Զօնկուլտաքի հանքերը։ Նորագիւտ գործիքներ բերուեցան, երկաթ գիծեր զետեղուեցան, ու եւրոպական դրութիւններ կիրարկուեցան։ 1895ին, կազմուեցաւ «Էրէյլիի

Ածուխի Օսմանեան Ընկերութիւն»ը, որ հանքերուն մէկ կարեւոր մասին տիրացաւ և ցարդ կը շարունակէ գործել։

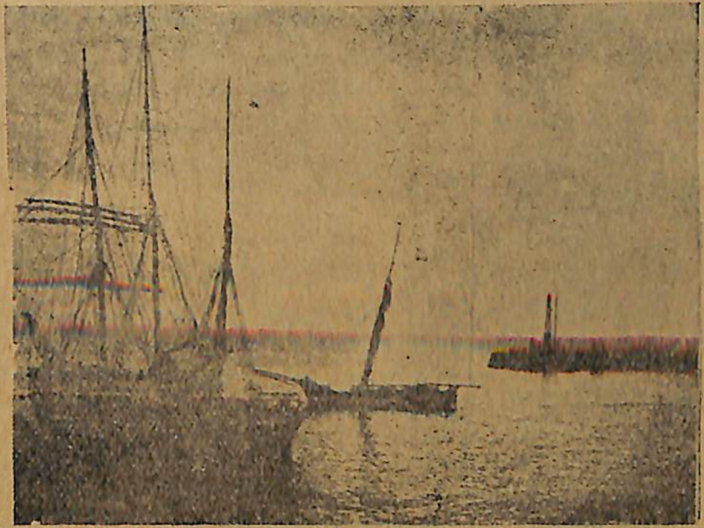

Զօնկուլտաքի նաւահանգիստին մէջ

Ըստ պաշտօնական վիճակագրութեանց, վերջին պատերազմէն առաջ, Էրէյլի-Զօնկուլտաքի ածխահանքերը հինգ մասի բաժնուած էին՝ Գօզլու, Զօնկուլտաք, Զաթալ-Ագզի, Ամասրա և Ալաճա-Ագզի։ Ասոնց մէջ կարեւորագոյններն էին Զօնկուլտաքի հանքերը. այս վերջիններուն 13ը շահագործուած էին Էրէյլիի ածուխի ընկերութեան միջոցաւ, և կ'արտադրէին 350,000էն մինչև 600,000 թօն. Մնացեալ տասնի չափ հանքերը կ'արտադրէին 270,000 թօն։ Միւս չորս մասերուն արտա-

դրութիւնները նուազ կարեւոր էին, բայց ամբողջութիւնը կը մօտենար մէկ միլիոն թոնի:

Ներկայ 1925 տարւոյ առաջին երեք ամիսներուն մէջ, Զօնկուլտաքի եւ Էրէյլիի շրջաններէն 284,700 թօն հանքածուխ ձեռք բերուած է, այսինքն 80,000 թօնի չափ աւելի քան անցեալ տարի նոյն ամիսներուն մէջ: Թուրքիոյ հանքածուխի արտադրութիւնը հիմայ գիտական վերջին յառաջդիմութեանց համաձայն տեղի կ'ունենայ և անոր քանակութիւնը հետզհետէ աւելնալու վրայ է:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Հանքածուխ** (houille).— Կարծր եւ կիզանուտ ածուխ որ կը գործածուի տան վառարաններու, դարբնոցներու, գործատուններու, շոգեկառքերու, շոգենաւերու մէջ, ինչպէս ուրիշ տեղեր, ջերմութիւն եւ շոգիի ուժ արտադրելու համար: Հանքածուխը պէտք չէ շփոթել ածխաքարին հետ (anthracite), որ հանքէ ելած ածուխ է, բայց շատ կարծր, եւ դժուար կ'այրի, ինչպէս հողածուխին (tourbe) հետ, որ գէշ հոտ ու շատ ծուխ ունի:

(2) **Ջերմութիւն.**— Ջերմութեան յատկութիւնն է ազդել մարմիններու վիճակին վրայ: Եթէ մետաղէ ձող մը տաքցնենք կ'երկրննայ, եւ այնքան աւելի որքան ջերմութիւնը աւելնայ: Եթէ հաստատուն մարմին մը շարունակենք տաքցնել, կուգայ ջերմութեան աստիճան մը որ այդ մարմինը կ'ենթարկուի հալումի (fusion) այսինքն հաստատուն վիճակէն հեղուկի կը վերածուի: Եթէ կրկին շարունակենք տաքցնել, մարմինը կ'ենթարկուի ցնդումի (vaporisation), այսինքն հեղուկ վիճակէն կազային վիճակի կը վերածուի: Ջերմութեան կարեւորագոյն աղբիւրն է արեւը:

(3) **Փաղաղիչ** (corrosif). — Սպառող, հատցնող: Փաղաղիչ են կարգ մը մարմիններ որոնք ուրիշ մարմիններու վրայ դրուելով կը ջնջեն զանոնք: Պէտք չէ շփոթել զանոնք կիզական (caustique) մարմիններու հետ, որոնք պարզապէս կ'այրեն զանոնք:

(4) **Ցեղափոխում** (cataclysme).— Այսպէս կը կոչուին բնագիտութեան մէջ բոլոր այն վրդովումները որոնք երկիրը կերպարա-

փոխ կ'ընեն: Ցեղափոխումները ընդհանրապէս ջուրի ողողումներով տեղի ունեցած են նախապատմական ժամանակներու մէջ: Լեռներն ու ձորերը արդիւնք են այդ յեղափոխումներուն, որոնց վերջինը եղած է Մեծ Ջրհեղեղը, որուն յիշատակը պահած են բոլոր ժողովուրդները:

(5) **Գրիզու** (grisou).— Զափազանց դիւրավառ կազ մըն է որ ածխահանքին ծակտիքներուն մէջ կը գոյանայ բուսային նիւթերու տարրաղադրումին հետեւանքով: Այս կազը լամպարի մը բոցին հետ շփման մէջ գտնուելուն պէս պայթում տեղի կ'ունենայ, եւ պատճառ կ'ըլլայ աղէտքներու: 1815ին Տէյվի հնարեց «ապահովութեան լամպար»ը (տես էջ 29), որ ամենանեղ ծակերով, մետաղէ պաստառով ծածկուած վանդակի մը մէջ վառող սովորական իւղի լամպար մըն է: Երբ հանքի գործաւորը դիւրավառ կազով լեցուն տեղ մը գտնուի, այս լամպարը ձեռքը, պայթումը լամպարին մէջ միայն տեղի կ'ունենայ անվնաս կերպով, որովհետեւ մետաղէ պաստառը կը պաղեցնէ իսկոյն պայթումին բոցը, որ դուրսը չի տարածուիր: Այս լամպարին շնորհիւ բիւրաւոր հանքագործներու կեանքը փրկուած է, եւ ասոր համար Տէյվի իրաւունք ստացած է մարդկութեան բարերար մը նկատուելու:

(6) **Երկրաբանական դարաշրջան** (époque géologique). — Երկրին ընդերքներէն հետզհետէ լոյս աշխարհ եկած բրածոներ ցոյց կուտան թէ երկիրը նախապատմական ժամանակներու մէջ մեծամեծ յեղափոխութեանց ենթարկուած, եւ վիճակի փոփոխութիւններ կրած է: Երկրաբանները հինգ դարաշրջան կը տարորոշեն, որոնց իւրաքանչիւրը հազարաւոր դարեր տեւած է: 1. Սկզբնական դարաշրջանին (ère primititive ou archéenne) կան փափկամորթ կենդանիներ, բոյսեր, եւ հրաբխային քարեր: 2. Նախնական դարաշրջանին (èreprimaire) կան զեռուններ, ձուկեր, զանազան բոյսեր եւ ապառաժ քարեր: 3. Երկրորդ դարաշրջանին (ère secondaire) կ'սկսին երեւալ ողնայարաւոր կենդանիները ինչպէս ռնգեղջիւր, ծիագետի, սկիւռ (écureuil), եզ, փոկ, կէտ, եւ կարգ մը թռչուններ: Ծովերը կը պարունակեն կրային հոծ քարեր, խիճերով խառն, եւ աւազուտ նիւթեր: 4. Երրորդ դարաշրջանին (ère tertiaire) ա'լ չկան նախորդ երեք դարերու կենդանիները, այլ կը գտնուին հիմայ գոյութիւն ունեցող ստնաւորներ, ինչպէս վարազ, փիղ, ձի, եւլն: Հողերը կը պարունակեն աւազուտ կրաքարեր, աւազ եւ կաւեղէն

նիւթեր։ 5. Չորրորդ դարաշրջանը (ère quaternaire) մեր ժամանակն է. Այս միջոցին էր որ մարդը երեւցած է երկրի մակերեսին վրայ, ինչպէս նաեւ արդի անասունները, թռչունները եւ բոյսերը։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Ի՞նչ են հանքածուխին գլխաւոր օգուտները,— Ի՞նչ գիտէք հանքածուխի անցեալին վրայ։— Ի՞նչպէս կազմուած է հողին մէջ։— Ի՞նչ է այսօրուան հանքագործերուն դերը։ Ածուխի գլխաւոր հանքերը ո՞ր երկիրներուն մէջ կը գտնուին։— Էրէյլի-Զօնկուլտաքի հանքերը երկրաբանական ո՞ր դարաշրջանին կազմուած են։ — Ե՞րբ սկսաւ անոնց շահագործումը. —Հիմայ ի՞նչպէս կը շահագործուին Էրէյլի-Զօնկուլտաքի հանքերը։—

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Նկարագրեցէք հանք մը ուրուն մէջ կրիզուի պայթում մը տեղի ունեցած է:— Բազմաթիւ գործաւորներ օգնութեան կը փութան իրենց վնասուած ընկերներուն:— Շատ մը մեռեալներ եւ վիրաւորեալներ կան.— Անոնց կիներն ու զաւակները հանքին հորերուն գլուխը կ'սպասեն արտասուալից աչքերով եւ յուսահատ:— Արդեօք իրենց ամուսինը, հայրը, կամ եղբայրը վնասուողներո՞ւն մէջ է:— Նկարագրեցէ՛ք արիութիւնը ողջ մնացողներու ծր-նողքներուն, եւ յուսահատութիւնը անոնց որ զոհեր տուած են։— Ազատուողները օգնութեան կը փութան վնասուողներուն։

---

35. ՏԷՐՈՅԵՆՑ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՏՈՒԵԼԻՆ

Անգամ մը միայն տեսած եմ Պրուսացի Տէր Կարապետեան Չամուռճեան Տէրոյենց Յովհաննէս Պատուելին(1)։ Մեծատան մը տանը մէջ էր։ «Մեծատուններու կամ ամիրաններու տունէն դուրս չ'ելլեր», կ'ըսէին իրր քննադատութիւն։ Ինծի համար գովեստ մըն է ատիկա։ Վարժապետ մը, գրագէտ մը, որ Տէրոյենցի նման կը մտնէ մեծատուններու տուները, իրական ծառայութիւն կը մատուցանէ ազգին։

Տէրոյենց ամիրաններու տունը կը մտնէր գրեթէ Կաթողիկոսի մը նման՝ ինչպէս կ'ըսուի մեր ընտանեկան լեզուին մէջ։ Պատկառանք կ'ազդէր։ Չէր պատահեր իրեն յորդոր կամ յանդիմանութիւն լսել մեծերէն։ Իր մեծութեան գիտակ-

ՏԷՐՈՅԵՆՑ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊԱՏՈՒԵԼԻ

ցութիւնը ունէր, իր մեծութիւնը իր շուրջը զգալի կ'ընէր։ Խորհուրդ կուտար մեծերուն։ Պատմութիւնը ըսէ թերեւս թէ Պատուելին ամիրաներուն չտուաւ միշտ բարի խորհուրդներ, այլ պատմութիւնը անշուշտ պիտի ըսէ դարձեալ թէ Պատուելին ամիրաներուն աչքին բարձրացուց վարժապետութիւնը։ Եւ ասիկա բաւական է. ասիկա արդի բառով գնահատելի գործ մը, գնահատելի ծառայութիւն մըն է։

Տէրոյենց Պատուելի ամիրաներու զաւակներուն դասախոսութեան կոչուեցաւ։ Լեզուագէտ էր, դրական գիտութեանց վրայ ծանօթութիւններ ունէր, պատմութեան քաջ տեղեակ էր, մանաւանդ եկեղեցական պատմութեան։ Ինչ որ գիտէր, կ'ուսուցանէր զայն տղոց, եւ իր ժամանակին համար շատ բան էր ինչ որ գիտէր Պատուելին։ Ամիրային զաւակը կը խոնարհէր Պատուելիին առջեւ, որուն առջեւ կը խոնարհէր ահագին ամիրան ինքն ալ։ Այդ մեծամեծները որոնք բարձր դիրք ունէին եւ պատկառելի ալ հարստութիւն, աւելի կը յարգէին վարժապետը քան այսօրուան մեծատուները։

Ոչ միայն ամիրաներու զաւակներուն ուսուցիչ եղաւ Տէրոյենց, այլ վարժարաններու մէջ ալ ուսուց, աղքատ զաւակներուն ալ ուսուց, եւ ուր ուրեմն ուսումնապետ անուանուեցաւ համբաւաւոր Ճեմարանին։

Տէրոյենց կրթութեան հետ գրականութեան ալ ծառայութիւն մատուց։ Բազում հրատարակութիւններ ըրաւ։ Հանգուցեալին երկասիրութիւնները եկեղեցական, պատմական, դասական են։ Թարգմանութիւններ ալ ըրած է։ Կը պատմուի թէ հրաշալի դիւրութեամբ կը թարգմանէր։ Տիվիթճեան Յակոբ էֆէնտի ըսած է ինձ թէ՝ Փասքալի Խորհրդածութիւնները(2) երեք օրուան մէջ թարգմանած է Պատուելին իր սովորական դրութեամբ, որ էր բնագիրը անգամ մը կարդալէ յետոյ՝ փակել գիրքը ու գրել, որպէս թէ հեղինակութիւն մը ըլլար։ Այս պատճառաւ թերեւս Փասքալ աւելի քրիստոնեայ եղած է հայ թարգմանութեան մէջ։

Քանի քանի անգամներ օրագիր ու հանդէս ալ հրատարակած է Տէրոյենց։ Նախ Պատրիարքարանի ծախքով հրատարակուած շաբաթաթերթ մը, զոր հիմնեց կամ վարեց հանգուցեալ Ալաթօն Մկրտիչ էֆէնտիի հետ, յետոյ Ջոհայն(3) ու Երեւակը։ Ասոնք չէին կրնար անշուշտ ի կշիռ դրուիլ Ոսկանեանի Արեւելքին(4) ու Զիլինկիրեանի Ծաղիկին(5) հետ։ Ոսկանեան ու Զիլինկիրեան գրագէտ էին բառին իսկական նշանակութեամբ, նաեւ աշխարհաբարի վերանորոգիչներ։ Տէրոյենցի հանդէսները չունէին գրական յաւակնութիւն։

Տէրոյենց մեռաւ աւարտելով իր գործը որ անօգուտ եղած չէ։ Արժանացաւ Վափըրայի հանրածանօթ ժամանակակից անձերու բառարանին մէջ անցնելու, եւ պատիւ բերաւ Հայոց։

ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

Տէրոյենցի վրայ խօսած դամբանականէն քաղուած:

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Յովհաննէս Տէրոյենց.** — Իր ժամանակին ամէնէն զարգացած Թրքահայոց մէկն էր. ծնած 1801ին եւ մեռած 1888ին։ Հմուտ էր հայերենէ զատ, արաբերէնի, պարսկերէնի, թուրքերէնի ու եւրոպական լեզուներու: Կրօնապաշտ ու պահպանողական, յանդուգն հակառակորդ մը եղած է ազատամիտ հրապարակագիրներու եւ պայքար մղած է Ստեփան Ոսկանեանի, Գրիգոր Զիլինկիրեանի, Մատթէոս Մամուրեանի, Կարապետ Իւթիւճեանի, Շահնազարեան վարդապետի, Կարապետ Փանոսեանի, Ռեթէոս Պէրպէրեանի եւ ասոնց նմաններու դէմ՝ իրենց հրատարակութեանց առթիւ։ Գաղափարներով թէեւ քիչ մը յետադէմ, իր ցեղին ճշմարիտ օգուտը չափաւորութեան մէջ փնտռած եւ զգուշացու-

ցած է իր ազգակիցները ամէն ծայրայեղութենէ, «Խաւարեալի եւ Լուսաւորեալ»ի վէճերուն մէջ. ճակատաբաց փորձառասնութիւն կազմող խաւարեալներու գլուխը անցած է, իրեն հետ ունենալով ջոջերէն Պալեան Կարապետ ամիրան. Տէրոյենցի կրօնական վէճերը մանաւանդ նշանաւոր են: Գլուխ գործոց մըն է խորունկ հմտութեամբ գրուած իր Իրաւախոհը ուր կը պայքարի Մխիթարեան վարդապետի մը դէմ: Բանադասը եւ որ պատասխան մըն է բողոքական պատուելիներու գրուածներուն, նոյնքան յիշատակելի գործ մըն է: Քառասունէ աւելի տպագրուած գործեր թողած է, եւ նոյնքան եւ աւելի ձեռագիրներ որոնց մէկ մասը միայն Երուսաղէմի վանքը կը գտնուի: Յարութիւն Մըրմըրեան իր գրած կենսագրական հատորով ջանացած է մոռացումէ փրկել այս գործօն միտքը ԺԹ. դարու Թրքահայոց:

(2) «**Փասքալի Խորհրդածութիւնները**».— Թէեւ անկատար բայց հիանալի հաւաքածոյ մըն է այս կրօնաշունչ հատորը: Հեղինակն է ֆրանսացի գրագէտ մը՝ Փասքալ. 1670ին գրուած այս հատորը Տէրոյենց հայերէնի թարգմանած է 1845ին, անոր կրօնապաշտ ոգին շեշտելով իր թարգմանութեան մէջ. Փասքալի երկը իրապէս գլուխ գործոց մըն է, զոր հանճարն՝ ու սիրտը ներշնչած են. անոր մէջ քերթողի ու տրամաբանի գերազանց ոճով մը ուզած է ապացուցանել կրօնքի ճշմարտութիւնը եւ հաւատքին՝ բնութենէն աւելի գերազանց ըլլալը:

(3) **Զօհալ ու Երեւակ**.— Կրօնական հանդէս մը զոր հրատարակած է Տէրոյենց նախ Զօհալ անունով եւ Թուրքերէն լեզուով, ապա Երեւակ անունով՝ հայերէն, իբր ամսաթերթ. Կ. Պոլսոյ մէջ 1857էն 1865. Տէրոյենց հրատարակած է Երեւակի մէջ, բազմաթիւ թարգմանութիւններէ զատ, հայ վանքերու պատմութիւններ. Պրուսայի եւ իր բնակիչներուն վրայ մենագրութիւն մը. Կաթողիկոսութիւնք Հայոց. եւլն., Երեւակ երբեք ժողովրդական թերթ մը չկրցաւ դառնալ իր միակողմանի եւ միօրինակ բովանդակութեամբ:

(4) **Ս. Ոսկանեանի «Արեւելք»ը**.— Ստեփան Ոսկանեան 1855ին Փարիզի մէջ սկսաւ հրատարակել Արեւելքը, կոկիկ, փայլուն աշխարհաբարով մը, որ առաջին անգամ այնքան յանկուցիչ ձեւ մը կ՚առնէր ճշմարիտ գրագէտի մը գրչին տակ. Ոսկանեան ֆրանսագէտ մըն էր մանաւանդ եւ ֆրանսերէն գրող Հայոց կրնայ ռա-

հանորդը նկատուիլ, բայց իր հմտութիւնը ֆրանսական գրականութեան՝ փայլ տուած էր նաեւ իր աշխարհաբարին, նոր ոճերով, արտայայտութեան նոր ձեւերով ճոխացած. Ոսկանեանի պակասութիւնն էր իր չափազանց պայքարող եւ յախուռն ոգին որով հազիւ տարի մը կրցաւ շարունակել Արեւելքի հրատարակութիւնը:

(5) **Չիլինկիրեանի «Ծաղիկ»ը**.— 1861ին, Գրիգոր Չիլինկիրեան Իզմիրի մէջ սկսաւ հրատարակել Ծաղիկ գրական հանդէսը: Ծաղիկ տեւած է վեց տարի 1867ին դադրելով: Չիլինկիրեան մեծ համակրութիւն գրաւած է իր ժամանակակից երիտասարդներէն եւ իր հանդէսին մէջ հրատարակած յօդուածները, որ ատենին համար նորութիւններ էին, այսօրուան ընթերցողին վրայ ալ նպաստաւոր տպաւորութիւն կը ձգեն: Ծաղիկի մէջ է որ Չիլինկիրեան սկսած է ճաշակ մը տալ Վիքթոր Հիւկոյի Թշուառներուն վրայ, որուն թարգմանութեան հրատարակութիւնը, վաթսունական թուականներուն վերջերը, գրական նշանակելի դէպք մը եղած է Թրքահայոց մէջ:

(6) **Եղիա Տէմիրճիպաշեան** (1851–1908).— Թրքահայ գեղարուեստագէտ գրող, որ իր գրուածներով ողողած է հայ գրական հրապարակը 1875էն մինչեւ 1908, եւ որուն մահէն ետքն ալ իր ձեռագիրներէն հատակոտորներ միրթ լոյս կը տեսնեն. միշտ պահելով ինքնատիպ ու մեծաշուք դրոշմը ճշմարտապէս գրական իր խառնուածքին. Մնայուն գեղեցկութիւններ կան իր Գրական եւ իմաստասիրական շարժումին մէջ զոր հրատարակեց 1883էն 1888 եւ Երկրագունտի մէջ, որուն խմբագրապետն էր 1884էն 1888.

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Տէրոյենցի համար ի՞նչ կ՚ըսեն եղեր իր ժամանակակիցները.— Այդ քննադատութեան մասին ի՞նչ կը մտածէ Եղիա Տէմիրճիպաշեան.— Տէրոյենց վարժապետութեան տեսակէտով ի՞նչ օգտակար դեր ունեցաւ. Ամիրաներու զաւակները, որոնց ուսուցչութիւն կ՚ընէր, ի՞նչպէս կը վարուէին իրեն հետ. — Ի՞նչ գիտէք Փասքալայ Խորհրդածութիւնք գրքին եւ անոր հայերէն թարգմանութեան մասին.

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Առաւօտեան տպաւորութիւններ.— Առտուն դիտեցէ՛ք ձեր շուրջը եւ նկարագրեցէ՛ք ինչ որ կը տեսնէք: —Արշալոյսէն առջի երկինքին գոյներուն փոխուիլը.— Արշալոյսը, արեւին ծագիլը, ամպեր, ծովը, լեռները, բնութեան տեսարանները: — Մայրիկին խնամքներ մինչեւ որ տունէն մեկնիք:— Ինչ որ կը տեսնէք ճամբան դպրոց գացած ատեննիդ.

36. ՇՈԳԵՆԱՒ ԵՒ ՇՈԳԵԿԱՌՔ

ԺԸ. դարուն վերջին տարիները, Անգլիոյ հանքերուն մէջ կը գործածուէին արդէն շոգիով գործող ինքնաշարժներ, որոնք կառքեր կը քաշէին իրենց ետեւէն, ինչպէս կը գործածուէին երկաթ գիծերու վրայ ձիով բանող սայլեր, որոնք հանածոյ կը փոխադրէին։ Բայց երթուղին այն ատեն միայն գործնական օգուտ ունեցաւ երբ վայրաշարժը(1) երկաթ գիծերուն վրայ կառքեր քաշելու գործածուեցաւ։

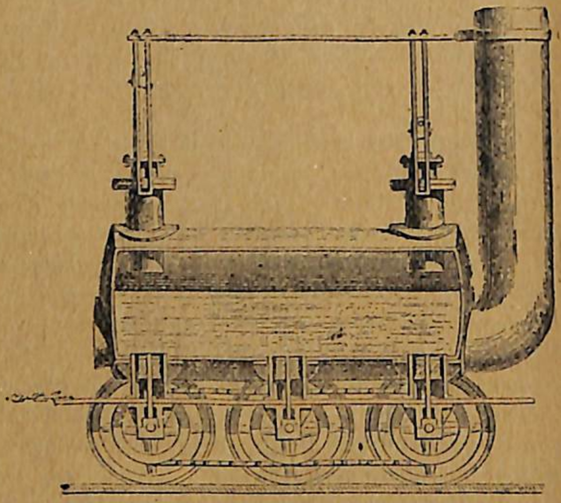

Ճորճ Սթիֆընսընի «Հրթիռ»ը, այսինքն առաջին երկաթուղիի վայրաշարժը

Երկաթ գիծի վրայ բանող առաջին վայրաշարժը շինողը եղած է Անգլիացի մը՝ Ճորճ Սթիֆընսըն։

Ճորճ Սթիֆընսըն ծնած է 1781ին և մեռած 1848ին։ Հանքահան խեղճ գործաւորի մը զաւակն էր և դպրոց գացած չէր բնաւ։ Երբ ութը տարեկան էր, կովեր կ'արածէր։ Տասը տարեկան եղած ատեն, հանքի

մէջ սկսաւ աշխատիլ։ Գիշերները սկսաւ դաս առնել գիւղին վարժապետէն։ Գիրքեր գնելու համար գիւղացիներուն աւրուած ժամացոյցները կը նորոգէր։ 1810ին հանքին ջրհանը խանգարուեցաւ և ինք կատարելապէս նորոգեց զայն, ինչ որ ճարտարագէտները չէին յաջողած ընել։ Ասոր վրայ հանքին մեքենագործ ընդունուեցաւ, և սկսաւ դասեր առնել ուսողութեան, բնալուծութեան, մեքենագիտութեան։ Վերջապէս Քիլինկֆօրթի հանքին ճարտարագէտ կարգեցին զինքը, գնահատելով իր ձեռնհասութիւնը։

Ճորճ Սթիֆընսըն 1812ին շինեց վայրաշարժ մը որ հանքին երկաթէ գիծերուն վրայ կը բանէր յաջողապէս։ Սթիֆընսըն ուզեց շոգեկառքը անձերու փոխադրութեան յատկացնել. այս նպատակով ճիշդ դար մը առաջ, 1825ին, առաջին անգամ փորձեց իր ծրագրին համեմատ վայրաշարժ մը, զոր կոչեց Հրթիռ(2), *The Rocket*։

Հրթիռը նշանաւոր է երկաթուղիի պատմութեան մէջ։ 1825ին էր որ Սթիֆընսըն անձամբ կատարեց անոր փորձը։ Շոգեկառքը մէկ ժամուան մէջ տասնըվեց քիլոմէթր ճամբայ կտրեց։ Վայրաշարժին ծխնելոյզը կաս կարմիր եղաւ, բայց ոեւէ արկած չվտանգեց այս յաղթական սկզբնաւորութիւնը։ Սթիֆընսընի ձեռք բերած մեծագոյն արագութիւնը ժամը քսանըհինգ քիլոմէթր էր և կրնար մինչև 13,000 քիլօկրամ ապրանք փոխադրել։

Անգլիոյ մէջ ճամբորդի համար առաջին երկաթուղիի գիծը շինուեցաւ 1825ին և կ'երկարաձգուէր Տարլինկթընէն Սթօքթօն։ 1826-27ին շինուեցաւ ուրիշ գիծ մը Մանչեսթըրի և Լիվըրփուլի միջև։

Խողովակաւոր կաթսաներուն(3) հնարիչն է Ֆրանսացի մը, Մարք Սէկէն, որ 1829ին շինեց առաջին խողովակաւոր կաթսան։ Այս շոգեշարժ մեքենային մաս-

նաւոր ձեւը թոյլ կուտար քիչ ժամանակի մէջ յառաջ բերել մեծաքանակ շոգի, համեմատաբար քիչ ջուրով։ Ֆրանսայի մէջ երկաթուղիի առաջին գիծը հաստատողն է Սըկէն։ Այս գիծը կ'երկարաձգուէր Լիօնէն Փարիզ, և սկսաւ գործել 1832ին։ Հետզհետէ քաղաքակիրթ աշխարհին ամէն կողմը երկաթուղիի գիծեր շինուեցան։ Ճարտարագործները մեծամեծ կամուրջներ շինեցին որով երկաթուղին կրնայ անցնիլ ամէնէն խորունկ հեղեղատ-

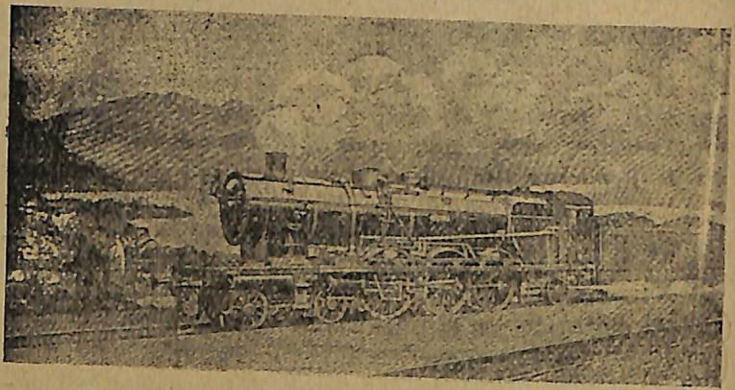

Վայրաշարժ մը (վերջին կատարելագործութիւններով)

ներուն(4) վրայէն և փապուղիներ(5) ծակեցին ու կամարակապ հիւսեցին լեռներու մէջէն բազմաթիւ քիլօմէթր երկայնութեամբ։ Սէն Կօթառի փապուղին տասնըհինգ քիլօմէթր է և Սէմփլօնը(6) քսան քիլօմէթր։ Եւրոպայի բոլոր մայրաքաղաքները և քաղաքները հաղորդակցութեան մէջ են այսօր երկաթուղիով։ Հետզհետէ աւելի զօրաւոր վայրաշարժներ շինուեցան (մինչև 1500էն 2000 ձիու ուժ ունեցող) և մեծ գիծեր կազմակերպուեցան որոնց վրայէն ճեպընթացներ ժամը մինչև հարիւր քսան քիլօմէթր տեղ կ'ընթանան։

Շատ երկիրներու մէջ, ինչպէս Գերմանիա, Պէլճիքա, Հոլանտա, Զուիցերիա, պետութիւնն է որ կը բանեցնէ երկաթուղիները։ Անգլիոյ մէջ, մրցակից ընկերութիւններ կը բանեցնեն զանոնք ազատ կերպով, իսկ Ֆրանսայի մէջ այդ շահագործումը պետութեան կողմէ մենաշնորհով յանձնուած է մեծ ընկերութիւններու, սահմանաւոր ժամանակի համար, որ ընդհանրապէս հարիւր տարի է։

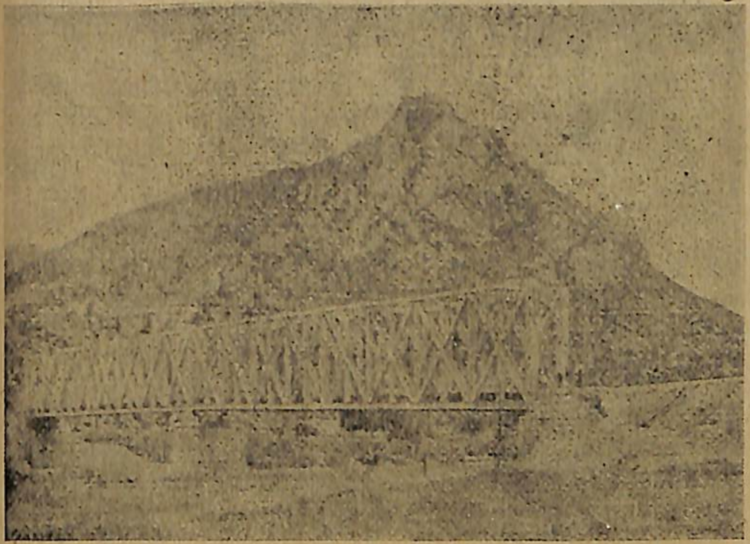

Կամուրջ մը Էնկիւրի-Կ. Պոլիս երկաթուղիի գծին վրայ

1860էն ետքն է որ Թուրքիոյ մէջ հաստատուեցան առաջին երկաթուղւոյ գիծերը։ Անատոլուի մէջ, նախ Իզմիր-Գասապա գիծն է որ սկսած է բանիլ 1864ին, և հետզհետէ Իզմիր-Այտըն գիծը՝ 1865ին, Հայտար փաշա-Իզմիթ գիծը 1873ին, Մերսին-Ատանա 1886ին, Մուտանիա-Պրուսա 1892ին, ևն։

Այսօր Թուրքիոյ մէջ բանող կարեւորագոյն գիծերը հետեւեալներն են.

Էնկիւրիւ-Կ. Պոլիս (578 *քիլոմէթր*), Էսկի Շեհիր-Գօնիա (435 *քիլոմէթր*), Իզմիր-Գասապա-Աֆիոն Գարահիսար (420 *քիլոմէթր*), Կ. Պոլիս-Էտիրնէ (318 *քիլո-*

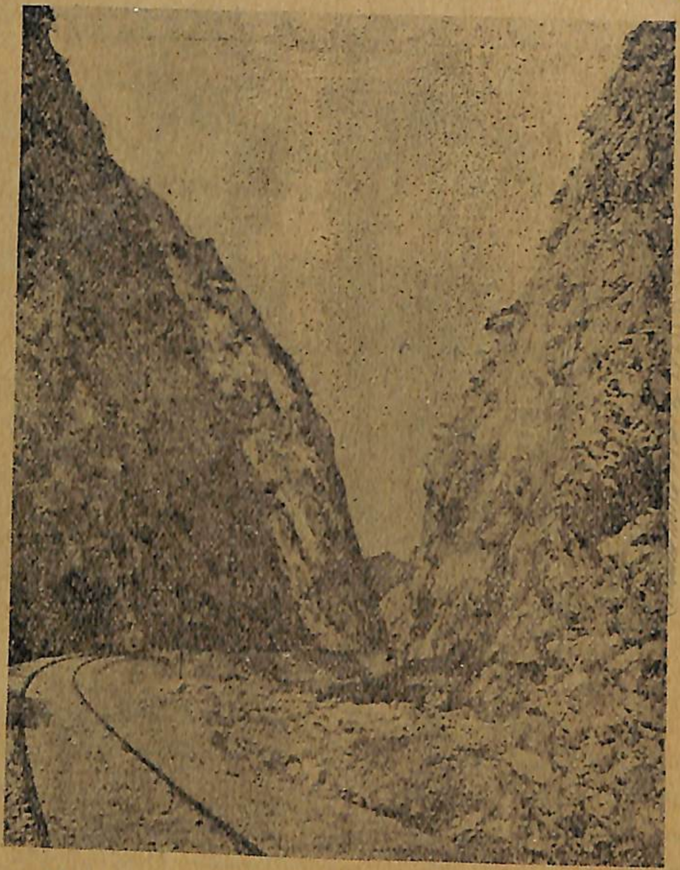

Կիրճ մը Էնկիւրիւ-Կ. Պոլիս երկաթուղիի գծին վրայ

մէթր), Իզմիր-Այտըն, Պանտրմա-Սօմա, Պրուսա-Մուտանիա, Մերսին-Ատանա, *եւայլն: Ասոնցմէ զատ շատ նոր ու կարեւոր գիծերու հաստատութեան կ'աշխատուի եռանդով, եւ լուրջ սկզբնաւորութիւններ ալ տեղի ունեցած են արդէն, ինչպէս* Էնկիւրիւ-Սըվազ, Սամսոն-Սըվազ, Արղնի-Արասա, *եւայլն:*

Գալով շոգենաւերուն, Տընի Փափէնի ամուլ փորձէն ետքը, Ամերիկացի Ֆիւլթընն է որ յաջողեցաւ ծովային ճամբորդներուն առաջին գիծը հաստատել 1807*ին Նիւ-Եորքի Իսթ գետակին վրայ:* 1816*ին, առաջին ֆրանսական շոգենաւը Մանշի ծովուն վրայ բանեցաւ:* 1819*ին Ամերիկայէն Եւրոպա առաջին շոգենաւային ուղեւորութիւնը տեղի ունեցաւ: Անկէ ետքը շոգենաւեր սկսան բանիլ գետերու, լիճերու, ծովերու եւ ովկիանոսներու վրայ:*

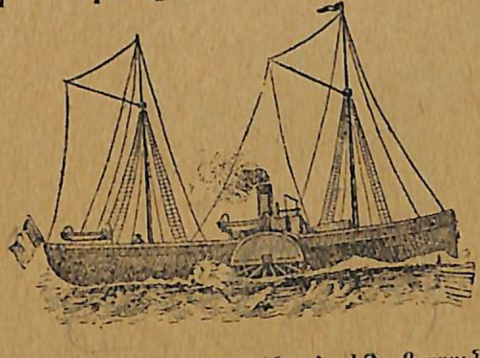

Թեւաւոր անիւով շոգենաւ՝ ԺԹ. դարուն սկիզբները շինուած

Առաջին շոգենաւերը թեւաւոր անիւով[7] *կը բանէին.* 1838*ին Անգլիացիները առաջին անգամ կիրարկեցին պտուտակը*[8]*, ինչ որ շոգենաւերուն ընթացքը արագացուց:*

Թուրքիոյ մէջ ԺԹ. դարու առաջին կէսէն սկսան բանիլ շոգենաւեր Թուրք ծովեզերեայ քաղաքներու միջեւ:

Վոսփորի վրայ 1850*ին ատենները կային պզտիկ շոգենաւեր որոնք գիւղերու ժողովուրդը քաղաք կը փո-*

խաղերէն և իրիկունը կը վերադարձնէին։ Անկէ առաջ, առօրեայ կանոնաւոր երթևեկները խոշոր բազմաթիւ նաւակներով տեղի կ'ունենային։

ԺԹ. դարու վերջին կէսին սկիզբները, Վոսփորի

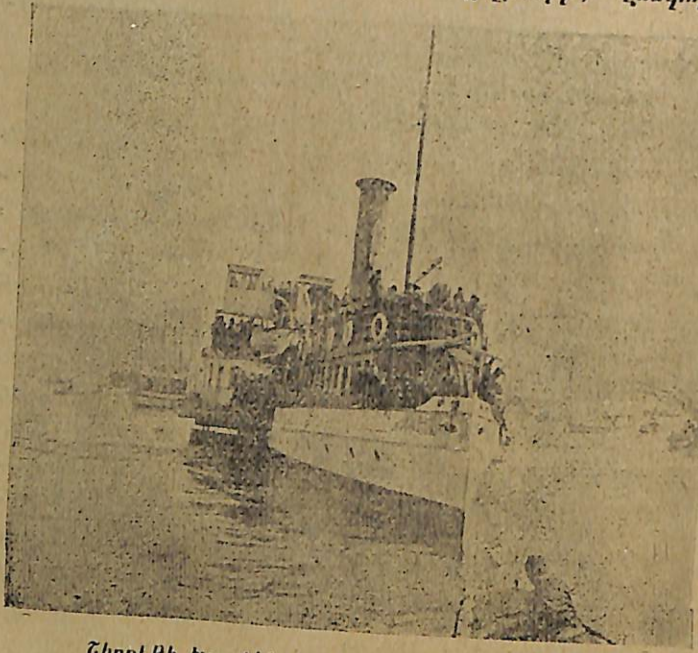

Շիրքէթի Խայրիէի շոգենաւ մը Վոսփորի վրայ

վրայ շոգենաւային երթևեկ կատարելու բացարձակ մենաշնորհը կառավարութեան կողմէ տրուած է միայն Թրքահպատակներէ կազմուած ընկերութեան մը որ կը կոչուի Շիրքէթի Խայրիէ։ Գրեթէ երեք քառորդ դարէ ի վեր այս ընկերութեան շոգենաւերը Վոսփորի երկու եզերքներուն սպասարկութիւնը կատարեցին, և պատճառ եղան որ Վոսփորի գիւղերը լեցուին բնակիչներով։

Մեծ պատերազմի միջոցին թէև ընկերութիւնը վնասներ կրեց, բայց իր շոգենաւերուն կանոնաւոր երթևեկները երբեք չխանգարուեցան։

Շիրքէթը Խայրիէէն զատ կազմուած է Իտարէի Մախսուսէ ընկերութիւնը որ շոգենաւ բանեցուցած է ոչ միայն Սև ծովի և Մարմարայի կղզիներուն ու գիւղերուն միջև, այլ և մինչև Միջերկրական ու Կարմիր ծով։ Իտարէ ի Մախսուսէ ընկերութեան այսօր յաջորդած է Սէյրը Սէֆայինի պետական վարչութիւնը։

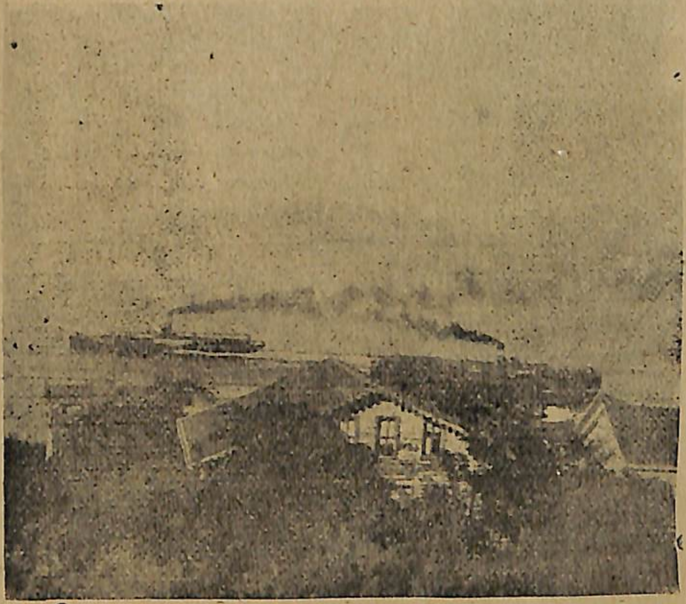

«Սէյրը Սէֆայինի» երկու շոգենաւ Գրնալը կղզին առջեւ

Ծովի միջազգային հաղորդակցութեանց պատճառաւ, ամէն կողմ շոգենաւ կը բանի այսօր թէ՛ ուղեւոր և թէ՛ ապրանք փոխադրելու համար։ Կան սակայն կարգ մը

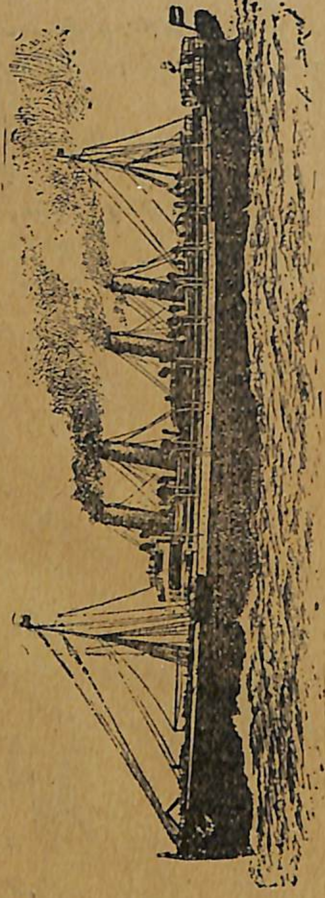

Թռուցակաւոր մեծ շոգենաւ

ապրանքներ, ինչպէս հանքածուխ ու քարիւղ, որոնց փոխադրութիւնը առագաստանաւերը կը կատարեն օգտուելով հովին հրի ուժէն։

Մեծ դրամագլուխներ ունին այսօր այն ընկերութիւնները որոնք շոգենաւային երթեւեկի կանոնաւոր գծեր հաստատած են աշխարհի ամէն կողմը։ Բոլոր ծովեզերեայ քաղաքները կցուած են իրարու ապրանքի և ճամբորդի յատուկ շոգենաւերու միջոցաւ, որոնք կանոնաւորապէս կը բանին, դիւրացնելով միջազգային վաճառականութիւնը և հեռաւոր ուղեւորութիւնները, և այսպէս տարածելով եւրոպական ու ամերիկեան քաղաքակրթութիւնը Ասիոյ, Ափրիկէի և Ովկանիոյ ամէնէն խաւարամած խորշերուն մէջ։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Վայրաշարժ** (locomotive).— Անիւներու վրայ յարդարուած շոգեշարժ մեքենայ մը որ երկաթուղիի մը վրայ գտնուած վակոնները կը քաշէ կը տանի։ Այսօր ելեկտրական վայրաշարժներ ալ կան, ինչպէս նաեւ ալքոլով, ճնշուած օդով շարժող վայրաշարժներ։ Իրարու հետ պէտք չէ շփոթել **երկաթուղի** (chemin de

fer), **կառախումբ** (train), **վակոն** (wagon) բառերը։ Երբեմն **վայրաշարժի** իմաստով կը գործածուի նաեւ **շոգեկառք**:

(2) **Հրթիռ** (հավա ֆիշէնկի, fusée).— Նուրբ գաւազանի մը ծայրին կապուած վառօդով լեցուն գլանակ մը (cartouche), որ օդն ի վեր կը բարձրանայ եւ կը վառի առանց պայթումի, երբ կրակ տրուի վառօդին։ Սթիֆընսըն Հրթիռ կոչած էր իր շինած առաջին վայրաշարժը՝ արագընթաց հրթիռին բաղդատելով զայն:

(3) **Խողովակաւոր կաթսայ** (chaudière tubulaire). —Ջրալից կաթսային մէջ կան քանի մը խողովակներ, որոնց մէջէն կ'անցնին բոցն ու ծուխը եւ ծաւալուն տաքութիւն մը յառաջ կը բերեն:

(4) **Հեղեղատ** (ravin).— Այսպէս կ'ըսուի այն ձորին որուն հեղեղը ընդհատած է։ Հեղեղները ընդհանրապէս ամառը հեղեղատներու կը վերածուին։ Հեղեղ (torrent) կ'ըսուի այն հոսող ջուրերուն որոնք տեւական չեն, մինչդեռ վտակը միշտ կը շարունակէ իր ճամբան եւ երբեք չի դադրիր հոսելէ, ամառ ձմեռ:

(5) **Փապուղի** (tunnel).— Ստորերկրեայ կամարակապ ճամբայ, որ շինուած է հաղորդակցութեան միջոց մը դիւրացնելու համար: Ընդհանրապէս երկաթուղիներու գծերը փապուղիներու պէտք ունին լեռներ ճեղքելով անցնելու համար, ինչպէս կամուրջներու՝ գետերէն անցնելու համար։ Փապուղիներու շինութիւնը յաճախ մեծ ծախքերով կ'ըլլայ։

(6) **Սէմփլոն**.— Անցք մըն է Ալպեան լեռներուն վրայ։ Քսաներորդ դարու սկիզբներէն իսկ, Գրիկէն՝ Իզէլ տանող փապուղի մը արագ հաղորդակցութեան միջոց մը եղաւ Հիւսիսային-Արեւմտեան Եւրոպայի եւ Իտալիոյ միջեւ: Սէմփլոն 19,728 մէթր երկայնութիւն ունի եւ աշխարհի ամէնէն երկայն փապուղին է։ Իր ներքին կամարներուն շինութիւնը վերջնապէս աւարտեցաւ 1921ին, թէեւ գիծը կը բանի 1906էն ի վեր։

(7) **Թեւաւոր անիւ** (roue à aubes).— Անիւ մը որուն շրջանակին վրայ դէպի ի դուրս կարկառած ուղղահայեաց կամ կորածեւ տախտակներ կան որոնք ջուրին բախելով նաւը առաջ կը տանին։ Այս տախտակներուն palette կ'ըսուի ֆրանսերէնի մէջ, իսկ հայերէն **թեւ, թեւակ**։

(8) **Պտուտակ** (hélice). —Պտուտակը նաւուն ետեւի կողմը՝ այսինքն նաւուն խելքին վրայ կը հաստատուի, խոտորնակ դիրքով, եւ 60 սանթիմէթր ջուրին մէջ մխուելով, շոգեշարժ մեքենային ուժով կը դառնայ մէկ վայրկեանի մէջ 100էն մինչեւ 200 անգամ։ Այս մեծ

արագութեան շնորհիւ պտուտակին թեւերը խոտորնակ գիծով կը բախին ջուրերուն, զանոնք ուժգին կերպով անդին կը մղեն եւ նաւը յառաջ կը վարեն: Պտուտակաւոր շոգենաւերը ի հարկին առագաստ ալ կը պարզեն։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Երկաթուղին ե՞րբ գործնական օգուտ ունեցաւ.— Ո՞վ է Ճօրճ Սթիֆընսըն.— Ե՞րբ շինեց առաջին վայրաշարժը.— Ի՞նչ գիտէք Հրթիռին վրայ.— Անգլիոյ մէջ ճամբորդի համար երկաթուղիի առաջին գիծը ե՞րբ հաստատուեցաւ.— Ի՞նչ է խողովակաւոր կաթսան եւ ո՞վ հնարած է զայն:— Ի՞նչ տարբերութիւն կայ հեղեղին եւ հեղեղատին միջեւ.— Ի՞նչ է փապուղին.— Աշխարհի ամէնէն երկայն փապուղին ո՞րն է. — Երբէ՞ն ի վեր սկսած է գործածուիլ.— Ե՞րբ վերջ գտաւ ստորերկրեայ կամարներուն շինութիւնը:— Առաջին շոգենաւը շինող եւ բանեցնողը ո՞վ է.— Ի՞նչ է թեւաւոր անիւը.— Ի՞նչ է պտուտակը.— Այսօր առագաստանաւերը ինչի՞ կը ծառայեն.— Ի՞նչ եղած է շոգենաւային մեծ գիծերուն հաստատութեան արդիւնքը.

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ. — Նկարագրեցէ՛ք ճամբորդութիւն մը զոր ըրած էք շոգենաւով կամ շոգեկառքով:— Ի՞նչ եղած է ձեր տպաւորութիւնը:— Ի՞նչ դէպքեր պատահած են ձեր ճամբորդութեան ատեն:— Անոնք որ բնաւ չեն ճամբորդած, թող երեւակայեն շոգենաւով կամ շոգեկառքով պտոյտ մը ընկերներու հետ եւ նկարագրեն զայն:

ՕՏԱՐ ԱՌԱԾՆԵՐ

Անկեղծ թշնամին կեղծաւոր բարեկամէն լաւագոյն է:

—

Վազելը անօգուտ է. պէտք է ժամանակին մեկնիլ:

—

Մի՛ պահանջեր որ ուրիշը կրէ այն բանը որուն դուն չես հանդուրժեր:

—

Բարի եղի՛ր անոր հետ որ բարի է. անոր հետ որ բարի չէ, դարձեալ բարի եղի՛ր դուն:

—

Չարը ածուխի պէս է, եթէ չայրէ, կը սեւցնէ:

---

37. ԱՌ ԶԵՓԻՒՌՆ ԱԼԷՄՏԱՂԻ(*)

Դու փափկաթեւ մանկի՛կ զեփիւռ,
Աղբերց վրայէն լուսակարկաջ
Անուշ հոտով ծաղկանց բուրիւռ՝(2)
Ի՞նչպէս թռչիս ինձ ընդ առաջ,
Ու խունկ և զով ընծայելով
Զիս կ'ողջունես հեզիկ շնչով։

Ո՜հ, կը սիրեմ ըզքեզ. հովմի՛կ,
Երբ դուն փութաս ինծի գալու,
Ի պար ի թռիչ ի սօսլ(3) մեղմիկ
Այրած ճակտիս իմ այցելու.
Ծաղիկ հոգւոյս, քե(4) զովացած,
Բացուի ի լոյս ախորժ կենաց(5)։

Սլացի՛ր, փափկիկ դու սուրհանդա՛կ,
Լո՛ւր տար հովտին ու ծործորին
Եւ անտառաց բարձրադիտակ,
Ուր երամով սոխակք թառին,
Թէ մտերիմն իրենց եկաւ
Բիւր զմայլմանց յիշատակաւ։

Ո՜հ, կորսուած իմ հաճոյքներ,
Հօս վերըստին գտնեմ ըզձեզ.
Ծառոց շըքով էք ծածկըւեր,
Ու փըրփըրով առուակին հեզ,
Ահա՛ կայտռէք ի յայս ծըմակ(6),
Ի յայս թըփուտ հովանոցակ։

Հոս դառն հոգեր մէկիկ մէկիկ
Ճակտէս ի բաց հեռանային
Ու փունջք ժամուց գեղապարիկ(7),
Սիրտըս թեթեւ օրօրէին,
Եւ բնութիւն, մայր որդեսէր,
Քնքուշ գրկաց մէջ զիս գրգուէր։

... Դու փափկաթեւ մանկիկ զեփիւռ,
Աղբերց վրայէն քաղցրակարկաջ,
Անուշ հոտով ծաղկանց ըսփիւռ
Թռի՛ր, թռի՛ր ինձ ընդ առաջ,
Ու խունկ և զով ընծայելով
Պարէ՛ չորս դիս հեզիկ շնչով։

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ(8)

ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ԼՈՒԻ ԺԴ. ԵՒ ՄՈԼԻԷՌ

Մոլիէռ(9), որ ազնուականներու դասակարգին կը պատկանէր, Լուի ԺԴ.ի ճաշասեղանին սպասաւորող խումբին մէջ էր։ Այս խումբը կը կազմէին ազնուական ընտանիքներու զաւակներ միայն, եւ շատ գէշ կը վարուէին Մոլիէռի հետ, որովհետեւ անիկա, մոռնալով իր ազնուականի հանգամանքը, թատերապետութիւն եւ դերասանութիւն կ'ընէր, գործ մը եւ արուեստ մը զոր կ'արհամարհէին։

Լուի ԺԴ.(10) սեղանին վրայ միշտ առանձին կը ճաշէր։ Այս էր իր արքունիքին օրէնքը։ Ամէնէն բարձրաստիճան հիւրերը չէին կրնար իրեն սեղանակից ըլլալ։ Իր ականջը հասած էր թէ պալատականները Մոլիէռի հետ պէտք եղած յարգանքով չէին վարուեր։ Առտու մը կանչել տուաւ թատերապետը եւ հրաւիրեց որ սեղանակից ըլլայ իրեն։ Յետոյ հրամայեց որ պալատականները ներս մտնեն։

— Պարոննե՛ր, ըսաւ, կը տեսնէք որ Մոլիէռը սեղանս առած եմ, մինչդեռ ձեր մէջէն շատեր անոր ընկերակցութենէն կը խորշին եղեր։

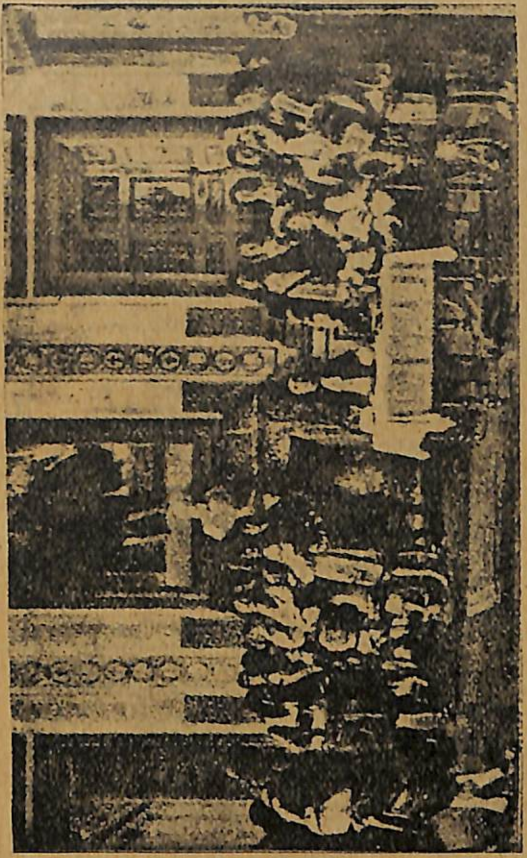

— Պարոննե՛ր, ըսաւ, կը տեսնէք որ Մոլիէռը սեղանս առած եմ
(Մոլիէռ եւ Լուի ԺԴ., նկար Ժ. Փ. Վէթէրի)

Եւ Լուի ձեռքովն իսկ հաւու թեւ մը հրամցուց զրազէտին։ Պալատականները, շուարած, չէին կրնար իրենց տեսածին հաւատալ։ Մինչեւ այն պահուն ոչ ոք կ'ուզէր տեսակցիլ Մոլիէռի հետ, բայց այնուհետեւ մեծ կատակերգակը ամէն տեղ փութկոտ յարգանք տեսաւ իր պաշտօնակիցներէն։

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍԻՆԷՄԱ. — Շարժուն լուսանկարի հարցը շատ մը գիտուններ զբաղեցուցած էր։ Անոնցմէ Մառէ, Տըմընի եւ Էտիսըն լուծած էին զայն, բայց այս խնդիրը իր գործնական լուծումը այն ատեն միայն գտաւ երբ Լիւմիէռ եղբայրները շինեցին իրենց հնարած գործիքը։

Մառէ(11) հնարած էր արդէն գործիք մը որով բարակ պարուտակի (12) մը վրայ յաջորդական լուսանկարներ կ'առնէր մէկ երկվայրկեանի մէջ 100 հատ եւ նոյն իսկ աւելի։ Այն ատեն երեւան եկած էին այնպիսի շարժումներ որոնք պարզ աչքով չեն տեսնուիր, ինչպէս քալուածքին, վազքին եւ ոստումին դիրքերը, թռչուններու եւ միջատներու թեւերուն շարժումները։ Մառէ վերլուծեց այս կերպով այն շարժումները զորս կ'ընէ կատու մը, օրինակի համար, պատուհանէ մը փողոց ձգուած ժամանակ, միշտ չորս ոտքի վրայ իյնալով, ինչպէս կ'ըսէ ժողովրդական առածը։ Կատուն որ կռնակն ի վար կը ձգուի անջրպետին մէջ, իսկոյն ջանք մը կ'ընէ հակառակ կողմը դառնալու, քիչ ետքը դարձած է արդէն գլուխը դէպի վար, եւ կռնակը դէպի վեր, եւ իրեն կը մնայ միայն իր թաթերը ուղղահայեաց դիրքի մը վերածել։

Ժորժ Տըմընի ալ նոր գործիք մը հնարեց, որով լուսանկարեց խօսող մարդու մը շրթունքը։ Լուսանկարը այնչափ արտայայտիչ եղաւ որ Փարիզի Խուլ Համրերու Վարժարանին աշակերտները, որոնք շրթունքի շարժումներուն ուսումնասիրութեամբ խօսիլ կը սորվին, լուսանկարը տեսնելով, կրցան հասկնալ թէ լուսանկարուած մարդը ինչ ըսած էր։

Երբ մեր աչքին ներկայացուի միեւնոյն լուսանկարին տասնըվեց զանազան տեսակները մէկ երկվայրկեանի մէջ, մեզ այնպէս կ'երեւայ թէ միակ օրինակ մըն է որ կը ներկայանայ մեզի եւ չենք զգար անոնց ընդհատական ըլլալը։ Երբ լուսանկարները միեւնոյն անձին զանազան շարժումները կը ներկայացնեն, այն ատեն մեր աչքին կ'երեւայ անձ մը որ շարժումներ կ'ընէ, եւ չենք զգար ընաւ որ տարբեր պատկերներ են որոնք իրարու կը յաջորդեն։ Տըմընի տեսարանի մը յաջորդական լուսանկարները կը փակցնէր ապակիէ սկաւառակի մը շրջագծին վրայ եւ այդ սկաւառակը կը դնէր լուսանկարի գործիքի մը մէջ։ Լու-

սանկարները ետեւէն լուսաւորուած էին։ Սկաւառակը մասնաւոր արագութեամբ մը դարձնելով, իրարու յաջորդող լուսանկարները գործիքին ապակիէ ծակէն կ'երեւային եւ կենդանութեան ու շարժումի տպաւորութիւնը կը թողուին։

Տըմընիէ քիչ ետքը Էտիսըն հնարեց շարժադէտ (kinétoscope) կոչուած գործիքը. բարակ երկայն պարուտակ մը որուն վրայ կը քաշուէին լուսանկարները, կ'անցնէր արագութեամբ աչքին առջեւէն, եւ կը փաթթուէր ինք իր վրայ, ի հարկին կրկին քակուելով։

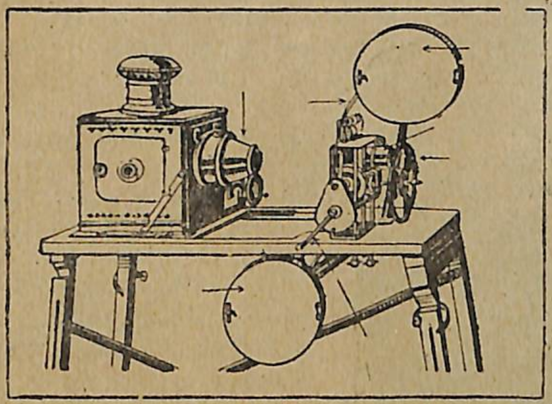

Շարժագիր (սինէմաթօկրաֆ)

Ահա այս սկզբունքներուն վրայ հիմնուած է Լիւմիէռ եղբայրներուն՝ մոգական լապտերի դրութեամբ՝ շարժուն լուսանկարները լուսարգելին վրայ ցոյց տուող գործիքը, զոր իրենք շարժագիր (cinématographe) կոչած էին եւ որ ցարդ կը գործածուի կարգ մը կատարելագործումներով։

Այս գործիքին մէջ լուսանկարներ պարունակող բարակ պարուտակը ինքնիրեն կը քակուի եւ ապա նորէն կը փաթթուի, նախ լուսանկարելու համար սեւէ շարժումի յաջորդական փուլերը, եւ ապա մոգական լապտերի մը միջոցաւ լուսարգելի(13) մը վրայ պատկերացնելով այդ լուսանկարները նոյն արագութեամբ, կատարեալ շարժումի երեւոյթը ներկա-

յացնելու համար։ Մէկ երկվայրկեանի մէջ առնուազն 16 լուսանկար պէտք է քաշուի, որպէսզի աչքը շարժումի պատրանքը ունենայ։ Ասիկա կ'ընէ 960 լուսանկար մէկ վայրկեանի մէջ, իսկ մէկ ժամուան մէջ 57600 լուսանկար։

Ինչպէս Եւրոպայի եւ Ամերիկայի ամէն կողմը, նոյնպէս Թուրքիոյ մէջ, շարժագիրը կամ սինէման, ինչպէս կ'ըսենք սովորաբար, շատ կարեւոր տեղ մը բռնած է նոր բարքերուն մէջ։

Բայց եթէ սինէման կը համադրէ շարժումը, լուռ են միշտ ներկայացնող արուեստագէտները։ Իրաւ է որ փորձուեցաւ շարժագիրը եւ ձայնագիրը միացնելով շարժումին եւ ձայնին զուգընթացութիւնը իրականացնել, ինչ որ յաջողեցաւ, սակայն այս դրութիւնը ընդհանրացած չէ, եւ սինէմայի սրահներուն մէջ անձրեւի, հովի, կարկուտի աղմուկները թատրոնի կեղծ միջոցներով միայն կ'արտայայտուին տակաւին։

Սինէման ոչ միայն հաճոյքի եւ զբօսանքի միջոց մըն է այլ եւ հրաշալի գործիք մըն է գիտունին ձեռքին մէջ, եւ կրնայ անբաղդատելի օգտակար արդիւնքներ յառաջ բերել կրթութեան տեսակէտով։ Արդարեւ այս գիւտը մեծ դիւրութիւններ կ'ընծայէ գիտունին կենդանի կերպով ներկայացնելու անասուններու, բոյսերու, բներեւոյթներու, միքրոպներու ուսումնասիրութիւնը, եւ ընդարձակ դաշտ մըն է գիտական ծանօթութեանց ժողովրդականացման եւ տարածման համար։

Ֆիլմերը իրենց սովորական չափով

Սինէմա բառին պէս Ֆիլմ բառն ալ այսօր մտած է մեր առօրեայ գործածական լեզուին մէջ, եւ մեր լրագիրներն ալ նուիրագործած են զայն։ Ֆիլմ կը կոչուին այն պարուտակները որոնց վրայ սինէմայի լուսանկարները լուսագրուած են 18 միլիմէթր բարձրութեամբ եւ 24 միլիմէթր լայնքով։ Film անգլիերէն է եւ կը նշանակէ «նուրբ մաշկ», եւ այս բառը մուտ գտած է այսօր բոլոր եւրոպական լեզուներու սինէմայի յատուկ մասնաւոր բառերուն մէջ։

Սինէման այսօր կարեւոր ժամանց մը դարձած է ամէն տեղ։

Աշխարհի ամէն կողմը 50,000է աւելի սինէմայի սրահներ հաստատուած են Ի. դարու սկիզբէն ի վեր։ Ամէն կարեւոր դէպք սինէմայով կը լուսանկարուի եւ ամէն օր աշխարհի չորս կողմը կը տարածուի։ Սինէմայի ներկայացումները այսօր հանդիսատես ընել կուտան զմեզ նշանաւոր օդանաւորդի մը վերելքին, երեւելի մարդու մը յուղարկաւորութեան, ձիարշաւի մը եւ ցլամարտի մը յուզիչ իրադարձութիւններուն, զինուորական տողանցութեան մը կամ եկեղեցական թափօրի մը, եւ ոչ միայն Եւրոպայի այլ աշխարհի բոլոր մասերուն քաղաքակրթական շարժումը եւ քաղաքական ու ընկերական դէպքերը կը պատկերացնեն։

Ասոնցմէ զատ, սինէմայի նորանոր տեսարաններ կ'երեւակայուին. կ'ստեղծուին ողբերգութիւններ, կատակերգութիւններ, դիւթախաղեր։ Դերասանները ներկայացումներ կուտան յաճախ բնական տեսարաններու շրջանակի մը մէջ, պարտէզ, դղեակ, խրճիթ, անտառ, ծովեզր, եւայլն։

Մեծագոյն արուեստագէտները չեն արհամարհած սինէմայի ներկայացմանց մասնակցիլ, այնպէս որ դար մը ետքի սերունդները պիտի կրնան թատերաբեմին վրայ տեսնել մեզ ժամանակակից նշանաւորագոյն դերասանները, մինչդեռ այսօրուան սերունդները նախորդ դարերու մեծ դերասաններու մասին գիրքերու նկարագրութիւններով եւ անշարժ պատկերներով միայն կրնան գաղափար կազմել։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Ալէմտաղի.** — Գիւղ մը Սկիւտարէն քանի մը ժամ հեռու, Զամլըճայի լերան ետեւօք, որուն մօտ կան գեղեցիկ անտառներ եւ վճիտ ու պաղորակ ջուրեր։

(2) **Սփիւռ.**— Սփռուած, տարածուած։

(3) **Ի պար ի բուիչ ի սոյլ.** — Այսօր պիտի ըսէինք «պարով, թռիչով, սոյլով»։

(4) **Քեւ.**—Քեզմով։ Դու դերանունին գրաբար գործիականն է։

(5) **Բացուի ի լոյս ախորժ կենաց.**—Հեղինակը ըսել կ'ուզէ որ «իր հոգիին ծաղիկը, զեփիւռով զովացած, ախորժելի կեանքի մը լոյսին մէջ կը բացուի»։

(6) **Սիտ կայտռէր ի յայս ծմակ.**— Կայտռել կը նշանակէ ցատքտել, հանդարտ չկենալ։ Ծմակ կը նշանակէ լեռներու մէջ շուք տեղ, հովիտ, ձոր, ձորձոր։

(7) **Գեղապարիկ.**— Գեղեցիկ պարերով, գեղեցիկ կերպով պարելով։ Գեղապար կը նշանակէ «երգերով մեծ պար (հօռա)»։

(8) **Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան.**—Ծնած է 1827ին Կ. Պոլիս, Բերա։ Հայրը դերձակ էր եւ հազիւ կրնար իր ընտանիքին օրապահիկը հայթայթել։ Մկրտիչ նախ աշակերտեցաւ Մխիթարեանց Բերայի վարժարանին եւ 1839ին, երկրորդական կրթութիւն ստանալու համար իբր ձրիավարժ ընդունուեցաւ Մխիթարեանց Փատուայի Մուրատեան վարժարանը։

1845ին ընթացաւարտ՝ դարձաւ Պոլիս։ Եկաւ հաստատուեցաւ Օրթագիւղ ուր դասեր կուտար թէ՛ Թաղին վարժարանը, թէ՛ մասնաւոր տուներու մէջ։ Պէշիկթաշլեան Օրթագիւղի մէջ կազմակերպեց Հայ թատերական առաջին ներկայացումները, 1856 նոյեմբերէն սկսեալ։ Կազմուեցաւ արուեստասէր դերասաններու խումբ մը որ տարիներով յարատեւօրէն շաբաթական երկու երեք ներկայացում կուտար, մինչեւ որ Բերայի Արեւելեան Թատրոնը եկաւ վերջ տալ արուեստասէրներու այս խումբին։ Այդ առթիւ Պէշիկթաշլեան գրեց ժողովրդական դարձած ողբերգութիւններ եւ կատակերգութիւններ։ Անդամ էր այն ակումբին որուն նպատակն էր կրօնական վէճերը մէջտեղէն վերցնելով, համերաշխութիւն յառաջ բերել լուսաւորչական եւ կաթոլիկ Հայոց միջեւ։ Պէշիկթաշլեան երաժշտագէտ ալ էր։ Իր հեղինակած եւ թարգմանած քերթուածներուն մէջ կը փայլին իր բանաստեղծի հոգին եւ գրական ճաշակը։ Ոտանաւորներուն մէջ ամենամեծ տեղը տուած է գրաբարին, թէեւ զուտ աշխարհաբար գրած գողտրիկ բանաստեղծութիւններ ալ ունի, ինչպէս «Գոհարիկ»ը եւ

ՄԿՐՏԻՉ ՊԷՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

«Գարուն»ը։ Թարգմանութեանց մէջ շատ յաջող էր։ Իր մտերիմը, Գրիգոր Օտեան, խօսք առեր էր իրմէ որ թարգմանէ Վիքթօռ Հիւկոյի Ուռուականը։ Խոստման գործադրութիւնը կ'ուշանար։ Օտեան Մկրտիչը իր տունը կը հրաւիրէ զայն իրիկուն մը, սենեակ մը կը յատկացնէ անոր, վրայէն կը կղպէ եւ հրաման կ'ընէ ծառաներուն որ կերակուրը հոն տանին. Պէշիկթաշլեանին ալ կ'ըսէ.

— Մինչեւ որ «Ուրուականք»ը չթարգմանես, ասկէ դուրս ելլելիք չունիս։

Երեք օրէն բանաստեղծը քերթուածը թարգմաներ եւ ազատութիւնը վերստացեր էր, հրաշակերտով մը ճոխացնելով գրաբար բանաստեղծութիւնը։

Պէշիկթաշլեան, թոքախտէ վարակուած, 1868ի սկիզբները անկողին ինկաւ։ Օրթագիւղի մէջ երկու սենեակով տնակ մը վար-

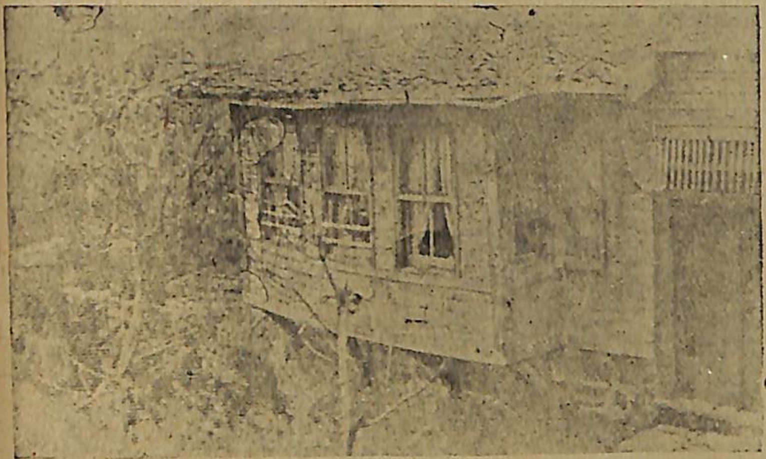

Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի Օրթագիւղի տունը

ձեր եւ հոն փոխադրեր էին զինքը։ Տնակը գետնայարկ բայց բարձրադիր էր, այնպէս որ բանաստեղծը իր անկողնին մէջէն կրնար դիտել Վոսփորի գեղակապոյտ ջուրերը եւ Չամլըճայի դալարագեղ լեռները, որ կը բարձրանան հեռուն։ Անկողնին առ-

ջեւ, սեղանի մը վրայ, ցիր ու ցան կ'երեւային դեղի շիշեր եւ իր սիրած հեղինակներուն գիրքերը: Հակառակ բժիշկներուն արգելքին, քերթողը կը կարդար միշտ, ինչպէս կը վկայէ տիկին Սրբուհի Երիցեանց, իր մէկ գրուածքին մէջ, ուր կը պատկերացնէ անոր կեանքին այդ շրջանը։

1868ի վերջերը քերթողը փոխադրուեցաւ Բերա, եւ հոն անցուց իր կեանքին վերջին օրերը։ Մեռաւ նոյեմբեր 29ին, քառասունը մէկ տարեկան։ Իր գործերը հրատարակուած են 1870ին Մատենագրութիւնք Պէշիկթաշլեանի տիտղոսով։ Իր շիրիմը կը գտնուի Շիշլիի Հայ կաթոլիկ գերեզմանատան մէջ։

(9) **Մոլիէռ**.— Ֆրանսացի կատակերգու հեղինակ, դերասան, թատերապետ։ Մարդկային բնութեան հաւատարիմ նկարիչը եղած է ցոլացնելով ընդհանուր նկարագիրները, ինչպէս ագահը, նախանձոտը, մարդատեացը, կեղծաւորը, եւլն. Մոլիէռ բարեկամն էր Պուալոյի, Ռասինի, Լաֆոնթէնի։ Լուի ԺԴ.ի պաշտպանութեան շնորհիւ կրցած է շարունակել իր թատերական ասպարէզը քաջասիրտ կորովով։

(10) **Լուի ԺԴ**.— Ֆրանսայի թագաւոր եղաւ 1643ին, երբ հինգ տարեկան էր։ Խնամակալ եղաւ իրեն իր մայրը, Աննա թագուհին: Լուի ԺԴ. 1661ին ինքնագլուխ սկսաւ կառավարել Ֆրանսան։ Բռնակալ մըն էր, եւ ամէնքը՝ ազնուականութիւն, կղեր, ժողովուրդ կը խոնարհէին իր առջեւ: Քաջալերեց գրականութիւնը եւ արուեստները (1638-1715):

(11) **Մառէ**.— Ֆրանսացի բնախոս (1830-1903)։

(12) **Պարուտակ** (pellicule).— Նուրբ մաշկ։

(13) **Լուսարգել** (écran).— Լուսարգելը սպիտակ տախտակ մը կամ կտաւ մըն է, որուն վրայ կը կերպարանան մարմիններու պատկերներ, երեւոյթներ, եւայլն:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Պէշիկթաշլեան ինչի՞ հետ կը բաղդատէ զեփիւռը։— Զեփիւռը ի՞նչպէս խունկ կ'ընծայէ։— Այստեղ խունկ մասնաւոր բառը ի՞նչ ընդհանուր բառի տեղ դրուած է:— Ի՞նչ կը նշանակէ զեփիւռին «պարը» եւ «թռիչը»:— Բացատրեցէ՛ք երկրորդ տունին վերջին երկու տողերը։— Ինչո՞ւ բանաստեղծը կ'ըսէ թէ անտառներուն մէջ իր «դառն հոգերը մէկիկ մէկիկ կը հեռանային»։— Բնութեան գեղեցկութիւնները զգայուն մարդոց սրտին վրայ ընդհանրապէս ի՞նչ ազդեցութիւն կ'ընեն։— Ինչու Մոլիէռ

արհամարհուած էր իր պաշտօնակից ազնուականներէն:— Լուի ԺԴ. ի՞նչ ըրաւ այս արհամարհանքը բառնալու համար։— Ի՞նչ եղաւ իր արարքին հետեւանքը։— Սինէմայի գիւտին մէջ որո՞նք դեր ունեցած են։— Ի՞նչ ըրած են Մառէ եւ Տըմընի։— Ի՞նչ է Էտիսընի ճարժագրէտը:— Լիւմիէռ եղբայրներուն ճարժագիրին վրայ ի՞նչ գիտէք։— Մէկ երկվայրկեանի մէջ առնուազն քանի՞ պատկեր անցնելու է աչքին առջեւէն որ դիտողը շարժումի պատրանքը ունենայ:— Սինէման ի՞նչ օգտակարութիւն ունի։— Ի՞նչ գիտէք Պէշիկթաշլեանի կեանքին վրայ։— Ո՞ւր առած է իր կրթութիւնը։— Հայ թատրոնի պատմութեան մէջ ի՞նչ դեր կատարած է:— Պատմեցէ՛ք Վիքթոր Հիւկոյի Ուռուականին թարգմանութեան մանրավէպը։— Ո՞ւր եւ ե՞րբ տեղի ունեցած է Պէշիկթաշլեանի մահը։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Գրեցէ՛ք թէ ոտանաւորի մը ընթերցումը ի՞նչ ազդեցութիւն կը գործէ ձեր վրայ։ Կը սիրէ՞ք յանգերը, եւ վանկերու համաչափ արտասանութիւնը։ Բանաստեղծները ինչո՞ւ արձակագիրներէն աւելի ժողովրդական են մեր մէջ։ Աշուղներուն երգերը ի՞նչպէս կ'ազդեն տգէտ ժողովուրդին վրայ։ Պիտի ուզէի՞ք բանաստեղծ ըլլալ։ Ինչո՞ւ այո, ինչո՞ւ ոչ, (ըստ յայտնուած փափաքին, ձեր պատճառները եւ նկատողութիւնները բացատրեցէ՛ք)։

ՕՏԱՐ ԱՌԱԾՆԵՐ

Ծաղկալից ճամբաները փառքի չեն տանիր:

—

Առանց վտանգի յաղթողը առանց փառքի յաղթանակած կ'ըլլայ:

—

Վրէժխնդրութեան պատճառած գոհունակութիւնը պահ մը միայն կը տեւէ. ներողամտութեան պատճառած ուրախութիւնը մշտատեւ է:

—

Նախատինքի մը վրէժը լուծել իր թշնամիին հաւասարիլ է. ներել անոր՝ շատ վեր բարձրանալ է անկէ:

---

38. ՋՈՒՐԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ ՀՈՂԻՆ ՏԱԿ

Անձրեւի ջուրերը հողին վրայ հասնելէ ետքը երեք մասի կը բաժնուին. 1. Շոգիացող ջուրեր (eaux d'évaporation), *որոնք դէպի մթնոլորտը կը բարձրանան նոր ամպեր կազմելու համար:* 2. Մզուող ջուրեր (eaux d'infiltration) *որոնք կը թափանցեն հողին խորը:* 3. Հոսող ջուրեր (eaux de ruissellement) *որոնք հողին բուսականութիւնը կը սնուցանեն. մարդոց և անասուններու պէտքին կը ծառայեն, և ապա կը դառնան կ'երթան ովկիանոս, ուրկէ արդէն մեկնած էին շոգիացումով, ամպ և ապա անձրև ըլլալու համար:*

Մզուող ջուրերը[1] *հողին տակ կ'երթան մինչև հոն ուր թափանցական խաւեր կան, ինչպէս աւազ, կամ կրաքար*[2], *բայց կանգ կ'առնեն երբ կը հանդիպին անթափանց խաւի մը, ինչպէս կաւը*[3]: *Այդ ջուրերն են որ աղբիւրները և հորերը առաջ կը բերեն:*

Մզուող ջուրերը հողին խորը շրջելով կրնան կամաց կամաց հալեցնել աղը, գաճաքարը (pierre à plâtre) *և նոյն իսկ կրաքարը: Կրնան այրեր և անձաւներ*[4], *քարայրներ և քարանձաւներ*[5], *չթաքարեր*[6] *և պտկաքարեր*[7] *յառաջ բերել: Եթէ ջուրը շատ ածխային կազ կը պարունակէ, ինչ որ կը պատահի հրաբխային երկիրներու մէջ, իր տարրալուծելու կարողութիւնը աւելի մեծ կ'ըլլայ և կը պեղէ երկար նրբուղիներ, որոնց մէջ կրնան կազմուիլ ստորերկրեայ առուակներ ու լիճեր: Այսպէս ահա պեղուած են Կեդրոնական Ֆրանսայի Քօսի լեռնադաշտերուն նկարագեղ նրբուղիները որոնք Ժ.Թ. դարու վերջերը երևան հանուեցան:*

Փլուզումները, ժայռերուն հերձումները դիւրացնե-

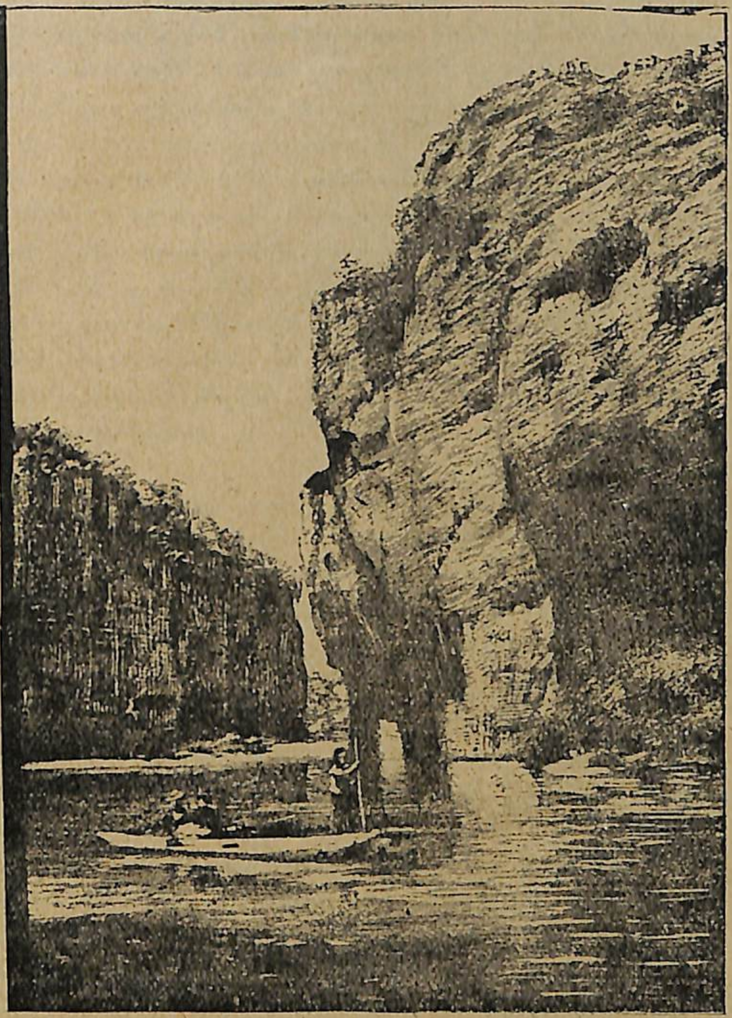

Թառնի կիրճերը կեդրոնական Ֆրանսայի մէջ

լով, կը նպաստեն քարայրները մեծցնելու։ Նոյն իսկ կը պատահի որ կարգ մը քարայրներու ձեղունը փլչելով իր բռնած ժայռերն ալ հետը քաշէ տանի։ Այն ատեն բնական հոր մը կը ձեւանայ որուն բերանը կը բացուի հողին մակերեսին վրայ։

Այսպէս եղած է Ֆրանսայի մէջ Փատիրաքի անդունդը որ 1889ին գտնուեցաւ և որ աշխարհի հորերուն ամէնէն մեծասքանչն է։ Այս հռչակաւոր անդունդը(8) կը գտնուի Լոյի գաւառին մէջ։ Տրջապատը 110 մէթր է, խորութիւնը 75 մէթր, և ունի ստորերկրեայ գետակ մը որուն երկայնութիւնն է երեք հազար մէթր։ Այդ անդունդը նրբանցք մը ունի որ կ'երկարաձգուի մինչև կամարաւոր ընդարձակ վայր մը որ աշխարհի ամէնէն բարձրադիր քարանձաւն է։

Քօսի լեռնադաշտերուն մէջ դեռ կան ուրիշ ծանօթ քարայրներ։ Հազար մէթր բարձր ջուրին մակերեսէն, երբեմն այս ընդարձակ լեռնադաշտերը միապաղաղ ամբողջութիւն մը կը կազմէին, բայց այսօր բաժնուած են խորունկ կիրճերով որոնց եզերքները գրեթէ ուղղահայեաց են և որոնց խորը կը բացուին ստորերկրեայ գետակներ։ Այս գետակներէն հեղեղներ դուրս կը պոռթկան։ Այդ կիրճերուն մէջ յիշատակելի են Թառնի կիրճերը, նշանաւոր իրենց հրաշալի գեղեցկութեամբ։ Լեռնադաշտերը ամէն կողմէ ճեղքռտուած ըլլալով կարող չեն ջուրը իրենց մէջ պահել, ուստի մակերեսնին երաշտ է, բնակչութիւն չունին և քարուտ ընդարձակ անապատի մը երեւոյթը կը ներկայացնեն։ Կրային լեռնադաշտերուն ճեղքռտուքներէն ջուրը մղուելով, չքեղ քարայրներ կը պեղէ հոն, և այդ անդունդներուն խորը կը հոսի առատաբուխ աղբիւրներու պէս։ Մինչդեռ լեռնադաշտերը անբեր ու ցուրտ են, կիրճերը կը ներ-

կայացնեն բուսաբերութիւն մը և կլիմայ մը որ հարաւի երկիրները կը յիշեցնէ։

Կան տակաւին բազմաթիւ քարայրներ, Պելճիքայի, Թիրոլի մէջ, եայլն. բայց աշխարհի ամէնէն նշանաւոր քարայրը կը նկատուի Միացեալ-Նահանգներու մէջ Մամութի ստորերկրեայ քարայրը որ հողին խորքերուն մէջ ունի երկու հարիւրի մօտ անցքեր, որոնց ամբողջին երկարութիւնն է 350 քիլօմէթր։ Մամութ հողին տակ յարկերու բաժնուած է, որոնց իւրաքանչիւրը ունի իր լիճերն ու գետերը։

Գալով չթաքարերուն և պտկաքարերուն, անոնց կազմութիւնը բնութեան հրաշալիքի մը տպաւորութիւնը կը թողու մարդուն վրայ։ Երբ կրախառն մղուած ջուրը ծորի քարայրի մը ձեղունէն, իր մէջ պարունակած ածխային կազը կ'եղլէ, եւ կիրը ձեղունէն վար կը կախուի ու cpաfաr կը կոչուի։ Յետոյ ջուրին կաթիլները ձեղունէն կը փրթին, հողին վրայ կ'իյնան և իրենց մէջը դեռ մնացած բոլոր կիրը գետինը ձգելով կոն մը կը ձեւացնեն, որ ուղղահայեաց ձեւով կը բարձրանայ և պsկաfաr կը կոչուի։

Թէ՛ չթաքարերը և թէ՛ պտկաքարերը դէմ առ դէմ կը քալեն, կը յառաջանան, մին դէպի վեր, միւսը դէպի վար, և յաճախ իրարու հանդիպելով կը ձեւացնեն ճրշմարիտ սիւն մը, որուն մակերեսին վրայ կը պսպղան անհամար կրային փոքրիկ բիւրեղներ։

Եթէ քարանձաւին ձեղունը ծերպերով ճեղքըռտուած է, կրային մրուրները, հերձքերու ծուռ ու մուռ ձեւերուն հետեւելով, զարդագեղ երեւոյթներ կը ներկայացնեն։

Ժթ. դարուն վերջերը, Ֆրանսայի մէջ երեւան բերուեցան ընդարձակ քարանձաւներ որոնք հոյակապ չը-

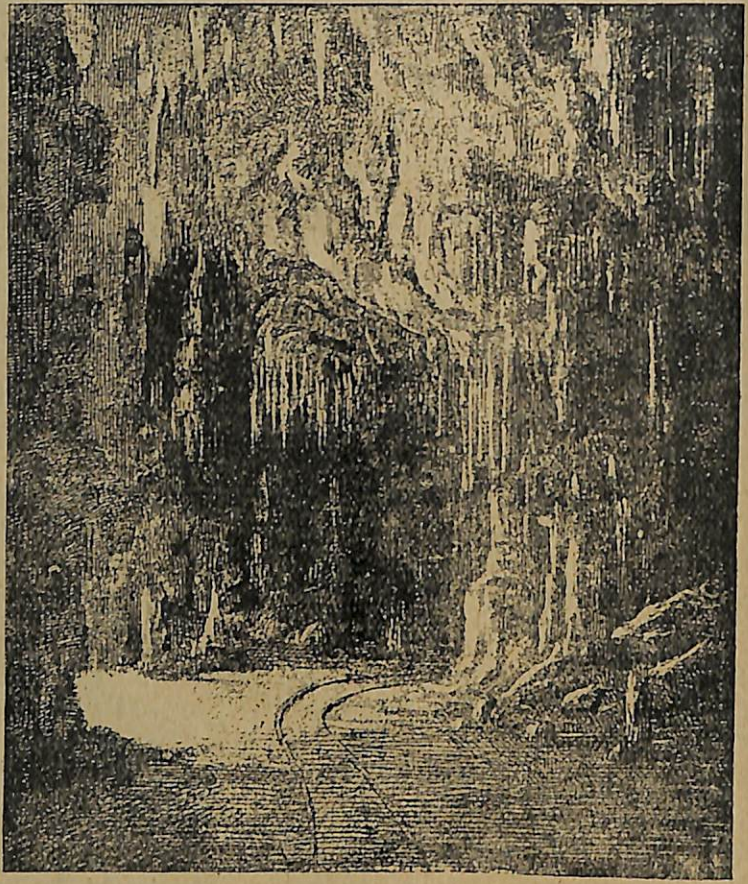

Ծթաքարերը եւ պտկաքարերը քարանձաւի մը մէջ

թաքարերով զարդարուած են։ Ասոնց ամէնէն նշանաւորներէն մէկն է Արմանի քարանձաւը, Լօզէռի մէջ։ Այս քարանձաւը 207 մէթր հողին տակ կը գտնուի. 100 մէթր երկայնութիւն ունի, 50 մէթր լայնութիւն և 40 մէթր բարձրութիւն։ Կը պարունակէ ճշմարիտ անտառ մը պտկաքարերու։ Լուսափաղփ կրաքարէ 200է աւելի սիւներ, 3էն 30 մէթր բարձրութեամբ, մայր եկեղեցիի մը ադամանդազարդ փոքրիկ աշտարակներուն պէս վեր կը ցցուին անվթար, աննկարագրելի կերպով չքնաղ[10] կուտակումով մը։ Ցարդ գտնուած քարանձաւներուն ճոխագոյնն ու գեղեցկագոյնն է։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Մղուող ջուրեր**.—Այսպէս կը կոչուին այն ջուրերը որոնք հողին խորը կը թափանցեն եւ հոն կը մնան, կամ հոն կը կազմեն աղբիւր, հոր, եւլն:

(2) **Կրաքար** (calcaire).— Այսպէս կը կոչուին բոլոր այն քարերը որ կրակով կիրի կը փոխարկուին: Կրաքարին ընտրելագոյնն է կուճը կամ մարմարը, որմէ արձաններ կը շինեն. Կաւիճն ալ (craie) կրաքարի տեսակ մըն է սպիտակ եւ կակուղ:

(3) **Կաւ** (ֆիլ, argile).— Պարարտ, կակուղ, տարածուն հող, որով կը շինուին խեցեղէն անօթները. Բոլոր կաւերը կրնան լմիլ ջուրին մէջ, եւ մածան գոյացութիւն մը կազմել, իւղային ու կակուղ. ապա երբ չորնան, հաստատուն վիճակի կը վերածուին ուզուած ձեւը առնելով. Պէտք չէ շփոթել կաւը կաւիճին կամ ճեղքաքարին (schiste) հետ.

(4) **Այր, անձաւ** (grotte). — Ստորերկրեայ խոռոչներ, զորս բնութիւնը կը փորէ լեռներու ծոցը. Համբաւաւոր է Շան այրը (Grotte du chien), ուր մէկ մէթր գետնէն վեր բարձրութեամբ բընածխական թթուուտ (acide carbonique) կայ մնայուն կերպով, եւ ուր շուները կամ մէկ մէթրէ ցած եղող կենդանիները չեն կրնար ապրիլ. Շան այրը կը գտնուի Իտալիա, Անկանօ լիճին եզերքը.

(5) **Քարայր** կամ **քարանձաւ** (caverne).—Բնական գետնափոր տեղեր որոնք կը գտնուին կրային լեռներու մէջ. Աւելի ընդարձակ

են քան **այրերն ու անձաւները**. թէեւ այս չորս բառերը հայերէնի մէջ իբր հոմանիշ գործածուած են եւ կը գործածուին դեռ. Սովորաբար քարայրներու յատակը խիճով կամ կարմիր կաւով ծածկուած է: Անոնց շատերուն մէջ կը գտնուին կենդանիներու բրածոյ ոսկորներ, զորս հոն բերած են ջուրի հեղեղներ։

(6) **Ծորաքար** (stalactite). — Այսպէս կը կոչուին այն կրային քարացումները որոնք անձաւներու մէջ յառաջ կուգան մզուող ջուրերուն շիթ շիթ վազելէն։ Քարանձաւին ձեղունէն՝ վերէն վար՝ օդին մէջ կախուած երկայն եւ գլանաձեւ քարացումներուն **ծորաքար** կ'ըսուի, իսկ անոնք որ վարէն վեր կը բարձրանան կը կոչուին **ցցաքար** (stalagmite)։

(8) **Անդունդ** (gouffre). — Հողին մէջ խորունկ բացուածք։ Հոմանիշներն են **խորխորատ**, **վիհ**, **խորք**, **խոր վիրապ**:

(9) **Սքանչելի**.— Հոմանիշներն են **հիանալի**, **հմայիչ**, **զմայլելի**, **սիրալի**, **հիասքանչ**, եւայլն։

(10) **Չքնաղ**.— Տես գեղեցիկ: Հոմանիշներն են **գեղանի**, **գեղաշուք**, **գեղապանծ**, **գեղահրաշ**, եւայլն:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Անձրեւի ջուրերը հողին վրայ հոսելէ ետքը քանի՞ մասի կը բաժնուին:— Մզուող ջուրերը մինչեւ ո՞ւր կ'երթան։ Այրերը եւ քարայրները, անձաւները եւ քարանձաւները ի՞նչպէս կը կազմուին։— Ո՞ւր է Շան այրը եւ ինչո՞ւ այսպէս կոչուած է։ — Ի՞նչ գիտէք Փատիրաքի հորին վրայ։— Հողին տակի գետակներուն վըրայ ի՞նչ գիտէք։ — Թառնի կիրճերը ինչո՞ւ նշանաւոր են։— Ի՞նչ գիտէք Մամութի քարայրին վրայ։— Ի՞նչ է շթաքարը։ — Ի՞նչ է պտկաքարը:— Ի՞նչպէս կը կազմուին:— Ի՞նչ գիտէք Արմանի քարանձաւին վրայ։— Նկարագրեցէ՛ք պտկաքարերու անտառը։— Ի՞նչ են կրաքարը եւ կաւը։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Նկարագրեցէ՛ք փոթորիկ մը զոր դիտած էք։— Փոթորիկին նախընթաց նշանները։ — Փոթորիկի միջոցին ձեր կրած տպաւորութիւնները: — Փոթորիկէն ետք:— Արդիւնքները եւ հետեւանքները:

39. Ս. ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆՑ ՏՕՆԸ

Զանգակները կը հնչեն քաղցր ներդաշնակութեամբ. երկարօրէն կը հնչեն ինը զանգակներու ձայներ։

Արձագանգը կը բարձրանայ զանգակատան գմբէթէն և կ'անդրադառնայ խորանին կամարներէն։ Կամարներէն վեր կը ծաւալի արձագանգը ընդարձակ հորիզոնին մէջ, Վաղարշապատին, շրջապատին, անտառին, այգիներուն, հրապարակին։

Թռչունները, որոնք թեւածալիկ(1) երամ երամ կ'սպասէին, ծառերուն թաւուտքէն(2), կտուրներէն, եկեղեցւոյն տանիքէն, գմբէթներուն եզերքներէն կ'ըսկսին շարժիլ և իրենց այլայլիկ(3) ձայնիկը խառնել զանգակներու ղօղանջին(4)։

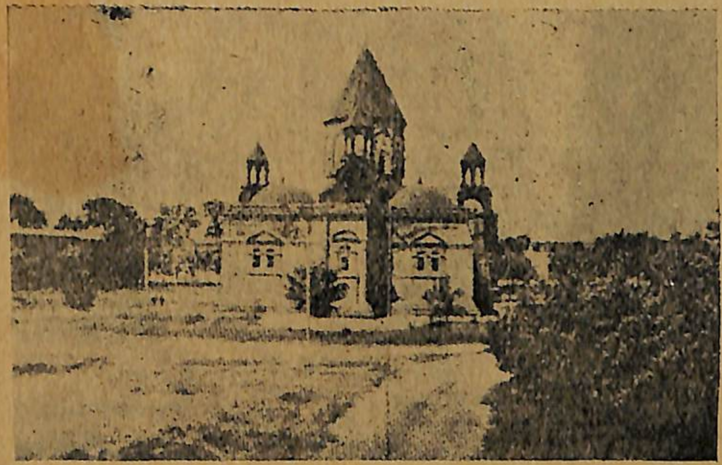

Ընդհանուր շարժում մը կ'սկսի։ Ուխտաւորները կը հաւաքուին մեծ բակը, խառն ի խուռն, գոյնզգոյն իրենց

տարազներով, գունդագունդ, սեռով, սերունդով, հասակով, գեղով. ալեւորներն ու մանուկները, այրն ու մատղաշ[5] աղջիկը, մայրն ու հայրը, գիտունն ու ռամիկը, դաշտի զաւակն ու քաղաքի պարոնը, ամէնքն ալ հայ, ջերմագին եռանդով լի՝ կը շարժին ալեծուփ, կը մրմնջեն, եւ իրենց ձայնը կը նմանի ջուրի ընթացքներու ձայնին: Զովագին կը շնչէ հովիկը առտուան, շար ի շար կ'երեւան քահանաներու դասերը, աբեղաներու վեղարները կը ծածանին, սրբազաններու ծաղկեայ վերարկուները կը խշխշան: Թափօրը կը կազմուի:

Գէորգեան ճեմարան

Սարկաւագները, դպիրները եւ ճեմարանին հարիւրաւոր սաները երգարանը ձեռքերնին: Զանգակները միշտ կը հնչեն միեւնոյն քաղցրութեամբ, եւ ճեմարանականք[6] կ'երգեն մեղմագին. «Անձինք նուիրեալք սուրբ Քրիստոսի...» Կոմիտաս կաթողիկոսի հոգեւոր տաղը:

Կ'ընթանայ թափօրը չքեղ հանդիսութեամբ անցնելով վեհարանին հովանիներուն ներքեւէն, Վաղարշապատի հրապարակէն, ճեմարանին հոյակապ ճակատին առջեւէն. պարտէզին քովէն, մեծ պողոտայէն մտնելով ընդարձակ դաշտին մէջ: Զանգակները կը հնչեն, շարականը կ'երգուի. «Բարբառք երկնաւորք լցին զերկիր...»: Թափօրը կ'ստուարանայ հետզհետէ: Այգեգործը, հնձողը, ջրուորը[7], նախրորդը[8], հովիւը, գառնարածը, իրենց լաճերն[9] ու աղջիկները միասին կայնած, խորին երկիւղածութեամբ կը խաչակնքեն, գտակնին բացած, զմայլած, թափօրին կը նային, կրօնքին, հաւատալիքներուն, երգերուն ազդեցութեան տակ, եւ որջներն[10] ու գառները իրենց քաղցր աչքերը յառած, կը բառաչեն, կը մայեն: Թափօրը կ'ընթանայ:

Հնձաններուն մօտ ենք՝ Ահա՛ Շողակաթ. վանքն ու տաճարը: Իր շուրջը կանաչաթուփ այգեստաններ, դալարաւէտ մարգեր եւ հասկաթոռ[11] արտօրաներ[12]: Օրհնութիւնը երկրին, գեղեցկութիւնը հովտին, եւ մարդը որքա՛ն գեղեցիկ՝ այնքան պարարտութեանց եւ գեղեցկութեան մէջտեղը: Հոս հաստատուած էր չքնաղագեղ Հռիփսիմէ երեսունըեօթը չքնաղ եւ սուրբ կոյս ընկերներով. հոս էր երկնային ողկոյզը որթերու ողկոյզներուն մէջ:

Թափօրը կը յառաջանայ եւ կը հասնինք հանդիսավայրը՝ Ահա նահատակ կոյսին ասպարէզը, հսկայակերտ վկայարանը Ս. Հռիփսիմէ կոյսին: Հոյակապ գմբէթը կ'արձակէ իր ցնծութեան նշանը. տաճարին զանգակները կը հնչեն, սխրագին ոգեւորութեամբ թափօրը տաճարէն ներս կը մտնէ, եւ կը բոլորուի Կոմիտասի[13] շիրմին շուրջը: Այնտեղ լռեցին երգերը, բայց սխրալի կոչնակ մը լսուեցաւ դեռ ընդերկար: Տաճարին արձա-

գանգն էր, քնարերգակ արձագանգը սուրբ Կաթողիկոսին ոսկորներուն։

Եւ կ'սկսի պատարագը։ Դուրսը մատաղներ կը զենուին, խաչներուն աղաղակը կը լսուի։ Ներսը՝ խունկի բուրումը, դպիրներուն եղանակները. «Քրիստոս պատարագեալ ի միջի մերում, Ալէլուիա»։

Բայց ո՞ւր է սուրբ կոյսը...։

Աւագ սեղանին տակ դուռ մը կայ բացուած. ներս կը մտնեմ, խորը, խոնաւ անձուկ անցքէ մը. սեղանին ներքեւ, աջ կողմը, անուշահոտութեամբ լի վայր մը, դամբարան մը կայ(13) լուսաթաթախ խնկաւէտիկ և երեք սրբասնեալ անձեր, Ս. Լուսաւորիչ, Ս. Սահակ Պարթեւ և Ս. Կոմիտաս(14) կ'սպասաւորեն այնտեղ հսկելով իրենց կնքուած գանձին վրայ։ Այնտեղ, այդ մթնշաղին մէջ, լուսեղէն կը փայլի Ս. Հռիփսիմէն, կ'երկրպագեմ, ինկած եմ հողին վրայ, փարած եմ շիրմին...։

Թողէ՛ք զիս այստեղ։

ԳԱՐԵԳԻՆ ԵՊՍ. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ(15)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Թեւածալիկ.** — *Գաւառական բառ մը, որ կը նշանակէ թեւերը ծալլած կենալ։ Դիտելի է որ բառը կազմուած է* ծալել *բայով որ գրաբար ձեւն է ծալլելի. Նոյն ձեւով կազմուած են* ծալածոյ, ծալուն, *եւլն: Բառերու բարդութեան մէջ ընդհանրապէս գրաբար արմատները նկատողութեան կ'առնուին. չ'ըսուիր* կանանչագեղ, *այլ* կանաչագեղ, հասկնալի, *այլ* հասկանալի, ելլեւմուտք, *այլ* ելեւմուտք, *եւլն։*

(2) **Թաւուտ.** — *Կը նշանակէ անտառ, խիտ անտառ։ Կազմուած է* թաւուտ *բառէն որ սովորաբար իբր ածական կը գործածուի,* անտառային, խիտ *իմաստով եւ* ուտ *մասնիկին յաւելումով գոյականի վերածուած: Գրաբարի մէջ* թաւուտ *բառը գործածուած է նոյն իմաստով, թէ՛ իբր գոյական, թէ՛ իբր ածական:*

(3) **Այլայլիկ.** — *Փոխուող, այլազան, զանազան։ Կ'ըսուի նաեւ* **այլայլակ**։

(4) **Ղօղանջ.** — *Զանգակի ձայն։ Երբ «ղօղանջը» մահ կը գուժէ կը կոչուի* **մահազանգ** (glas), *երբ վտանգ կը գուժէ կը կոչուի* **ահազանգ** (tocsin)՝ *ինչպէս հրդեհի միջոցին եղած զանգահարութիւնը:*

(5) **Մատղաշ.** — *Այս բառին հոմանիշ են.* **դեռատի, դեռաբոյս, դեռաբողբոջ, ղալարձի, նորատի, անտախակալ,** *եւայլն:*

(6) **Ճեմարանական.** — *Էջմիածնայ Գէորգեան ճեմարանի աշակերտներուն եւ շրջանաւարտներուն այս մակդիրը կը տրուի ընդհանրապէս:*

(7) **Ջրաւոր.** — *Ջրկիր, ջուր բերող։*

(8) **Նախարարդ.** — *Նախիրի հովիւ, արջառ արածող։*

(9) **Լաճ.** — *Թամիկ բառ. կը նշանակէ արու զաւակ։*

(10) **Որոջ.** — *Գառնուկ կամ ամիկ, այսինքն ոչխարի կամ այծի ձագ։*

(11) **Հասկաբոյր.** — *Կազմուած է* հասկ *եւ* բուր *բառերէն։* **Բուր** *կը նշանակէ բերանը լեցնող մեծ պատառ: Հասկաբուր կը նշանակէ «թուռով ուռած բերնի նմանող հասկի պէս լեցուն»։*

(12) **Արտորայ.** — *Իրարու բով գտնուող արտեր: Այս իմաստով ունինք նաեւ* **անդաստան** *բառը։*

(13) **Սրբանեայ.** — *Սրբութեամբ սնած, սրբազան, սուրբ։*

(14) **Կոմիտաս Ս. Աղցեցի.** — *Նշանաւոր Կաթողիկոս էջմիածնայ (615-628)։ Նորոգած է Ս. Հռիփսիմեանց տաճարը։ Այս առթիւ հեղինակած է* Անձինք նուիրեալք *շարականը որ կը նկատուի նշանաւոր գրուածքներէն մէկը գրաբար քնարերգական բանաստեղծութեան։*

(15) **Գարեգին Եպս. Սրուանձտեանց.** — *Գրագէտ եկեղեցական որ գրած է ուղեւորական տպաւորութիւններ եւ ազգագրական ուսումնասիրութիւններ (1840-1892)։*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Էջմիածնայ վանքին մէջ հանդիսաւոր օրեր բանի՞ զանգակ միասին կը հնչեն:— Ի՞նչ կ'ընեն թռչունները երբ զանգակները կը ղօղանջեն։— Նկարագրեցէ՛ք ուխտաւորները։ Ի՞նչպէս կը կազմուի թափօրը:— Ուրկէ՞ կ'անցնի թափօրը։— Ըսէ՛ք թէ ի՞նչ յիշատակ կ'արթնցնէ ձեր մտքին մէջ Շողակաթը ուր աւելի առաջ կը հասնի թափօրը:— Թափօրը ո՞ւր կը բոլորուի երբ Ս. Հռիփսիմէի տաճարէն ներս կը մտնէ:— Պատարագի պահուն ի՞նչ կ'ընեն դուրսը։— Երբ Գարեգին Եպս. Սրուանձտեանց սեղանին դուռնէն կ'անցնի, ի՞նչ կը տեսնէ եւ ի՞նչ կ'ընէ։*

40. ՇԵՐԱՄԸ ԵՒ ՄԵՏԱՔՍԸ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՄԷՋ

Չինացիներն են որ Քրիստոսի թուականէն հազարաւոր տարիներ առաջ շերամաբուծութիւն ըրած են: Իրենցմէ ետքը Հնդիկները շերամ պահած և մետաքսէ կերպասներ պատրաստելով ղրկած են Փոքր Ասիա: Երկու կրօնաւոր, Զ. դարուն, Կ. Պոլիս բերին շերամի հունտեր և շերամաբուծութիւնը Կ. Պոլսէն անցաւ Յունաստան, Սիկիլիա, յետոյ Իտալիա և Ֆրանսա:

Չինաստանի մէջ երբ թթենիները կ'սկսին տերևազարդուիլ, ոստերուն կը կապեն կիսաբաց տուփեր որոնք կը պարունակեն շերամի ձուեր, այսինքն հունտեր: Երբ ջերմութիւնը որդերը դուրս կը հանէ ձուերէն, անոնք կը տարածուին ծառին վրայ, հոն կը կրեն իրենց կերպարանափոխութիւնները(1) և հոն կը յօրինեն իրենց բոժոժը այսինքն խոզակը(2): Այդ միջոցին շերամարոյծներուն միակ մտահոգութիւնն է հեռացնել թթենիներուն մօտեցող թռչունները:

Եւրոպայի մէջ կլիմային խստութիւնը նոյն պարզ վիճակէն հանած է շերամաբուծութիւնը: Շերամատուններ(3) անհրաժեշտ են շերամի հունտին համար: Երբ թթենիները տերև տալ կ'սկսին, այսինքն գարնան սկիզբները, տուփերու մէջ պահուած հունտերը օդաւէտ և մաքուր սենեակ մը կը փոխադրեն, և անոր բարեխառնութիւնը 12 աստիճանէն անզգալի կերպով մինչև 25 աստիճանի կը բարձրացնեն: Նոր արթնցող թրթուրները(4) անմիջապէս կը փարին թութի թարմ տերևներուն: Չորս խորխաթափութիւն(5) կ'ունենան, և ամէն անգամուն իրենց հասակը կը մեծնայ: Չորրորդ խորխաթափութենէն ետքը, երբ թրթուրները մէկ սանթիմէթր

Թրթուրը թութի տերևին վրայ

երկայնութիւն կ'ունենան, կը սկսին պատրաստուիլ իրենց բոժոժը յօրինելու. այս պահուն է որ ամէնէն աւելի տերև կ'սպառեն: Երբ մանելու ատենը եկած հասած է, ինչ որ իրենց ախորժակին նուազումէն կը հասկցուի, պէտք է ցախի(6) ոստեր հայթայթել ուր թրթուրները կը տեղաւորուին. իւրաքանչիւր թրթուր քանի մը ամենանուրբ ոստեր ունի ուր մետաքսի թելը կ'արձակէ և անով կատարելապէս կը շրջապատուի: Օրը 100էն 150 մէթր թել կը յօրինէ, երեք օր շարունակ, դուրսէն երթալով դէպ ի ներս: Իր բոժոժին մէջ բանտարկուած թրթուրը հարսնեակի(7) կը վերածուի և հարսնեակէն յառաջ կու գայ թիթեռնիկը որ նոր ձուեր պիտի ածէ: Բայց եթէ մաս մը խոզակներ կը յատկանան նոր հունտերու պատրաստութեան, մեծ մասը մետաքսի արտադրութեան կը սահմանուի: Չեն թողուր որ միջատները ազատօրէն ելլեն իրենց բոժոժէն, որովհետև անոնք կը վնասեն մետաքսէ թելին որ կը փրթի և կ'աւրուի. ասոր

Գոց խոզակ

առաջքը կ'առնեն եռացող ջուրի մէջ խորասուզելով և խեղդելով հարսնեակը դեռ պատեանէն դուրս չելած և թիթեռնիկ չեղած։ Ձեռքով կամ մեքենայով կը ծեծեն խոզակը ցախի պզտիկ ոստերով, որոնց մէկուն կը հանդիպի անոր վրայ փաթթուած մետաքսին ծայրը զոր գործաւորները կը կարժեն։

Բացուած խոզակ որուն մէջէն հարսնեակը կ'երեւայ

Խոզակի մը մետաքսը կազմուած է միակ թելով մը որ գրեթէ 350 մէթր երկայնութիւն ունի և երբեք ընդհատուած չէ։ Երբ մետաքսը խակ[9] է, կարմիր[10] կ'ըլլայ։ Երբ զայն ծածկող կրկին պատեանները վերցուին, մետաքսի թելը, ճկուն, կակուղ, փայլուն և տոկուն, դիւրաւ կը ներկուի։

Թիթեռնիկ

Վերջին յիսուն տարիներուն մէջ Թուրքիոյ հողագործ դասին համար չերամը հասոյթի շահաւէտ աղբիւր մը դարձաւ, որովհետեւ քիչ ծախքով և քիչ ժամանակուան մէջ կ'արտադրուի։ Անատոլուի մէջ գլխաւորաբար Պրուսա, Պիլէճիկ, Կէմլէյիկ, Իզմիտ օգտուեցան անկէ։ Թուրք կառավարութիւնը մէկ կողմէ նորահաստատ թթաստանները տասը տարի մետաքսի տուրքէ զերծ պահեց և ձրիաբար թթենիի հունտ և տունկ բաժնեց գիւղացիներուն, միւս կողմէ չերամապահութիւնը իբր գիտութիւն և արուեստ տեսական և գործնական կերպով աւանդուեցաւ Թուրքիոյ հողագործական վարժարաններուն մէջ։

Թուրքիոյ կլիման շատ յարմար է չերամաբուծութեան։ Թուրք թթաստաններու արտադրած խոզակ-

ները համբաւ շինած են Եւրոպայի մէջ թելերու ճերմակութեան և տոկունութեան տեսակէտով։

Մեծ պատերազմէն անմիջապէս առաջ, աշխարհի

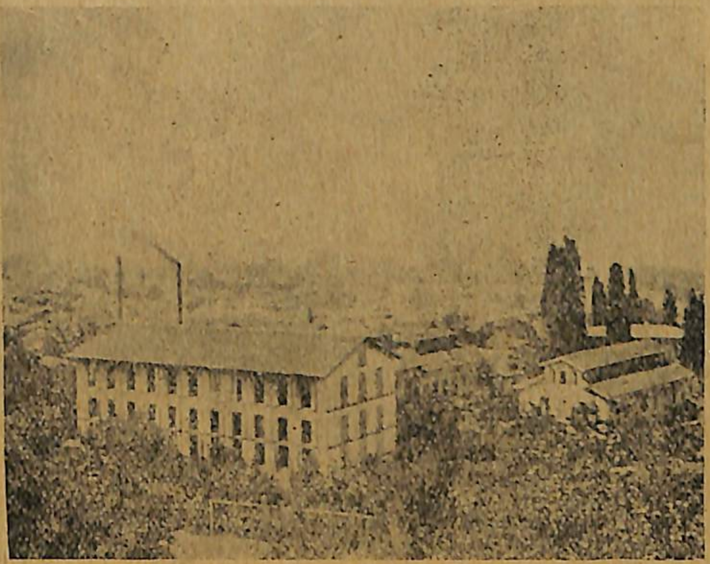
Մետաքսի գործարան մը Պրուսայի մէջ

մետաքս արտադրող բոլոր երկիրներուն մէջ չորրորդ էր Թուրքիա. Ճափոն կ'արտադրէր 10,818.000 քիլօկրամ, Չինաստան 7,282,000, Իտալիա 4,100,000, իսկ Թուրքիա (Սուրիա միասին) 1,200,000 քիլօկրամ։ Թուրքիայէ ետքը կու գային Պարսկաստան, Ֆրանսա, Կովկաս, Աւստրիա, Հունգարիա, Պալքանեան երկիրներ, Հնդկաստան, Սպանիա։

1913ին, Թուրքիոյ մէջ ամէնէն աւելի մետաքս արտադրող կուսակալութիւնն էր Պրուսա։ Նոյն տարին, ըստ պաշտօնական վիճակագրութեան մը, խակ մետաքս

Շերամատան մը մէջ

(soie grège) արտադրողներուն առաջին կեդրոնն էր Պրուսա (304,706 քիլօկրամ) և ապա կուգային Իզմիր, Էտիրնէ, Ատանա, և այլն։

Մետաքսով հիւսուած կերպասներուն գալով, այդ մասին առաջին տեղը կը բռնեն Պրուսա և Կ. Պոլիս (Հէրէքէ միասին)։ Հէրէքէի մէջ կը գտնուէր մետաքսեղէնի լաւագոյն թուրք գործարանը որ 1846ին հաստատուած է պետութեան կողմէ։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Կերպարանափոխութիւններ** (métamorphoses). — Միջատները փոփոխութիւններ կը կրեն մինչեւ որ հասնին իրենց կատարելութեան: Միջատը նախ հաւկիթ է, յետոյ որդ, յետոյ

հարսնեակ, յետոյ թիթեռնիկ։ Միջատներէ զատ ուրիշ կենդանիներ ալ կան որ կերպարանափոխ կ'ըլլան, ինչպէս գորտերը։

(2) **Բժոժ կամ խոզակ.**— Այս երկու բառերը հոմանիշ են՝ խոզակ ռամկօրէն է եւ բժոժ գրաբար: Կը նշանակեն «մետաքսեղէն փաթոյթ զոր թրթուրները կամ որդերը կը յօրինեն հարսնեակ դառնալով։»

(3) **Շերամատուն** (magnanerie).—Այսպէս կը կոչուին այն շէնքերը ուր կը խնամուի շերամը։

(4) **Թրթուր** (ver à soie, chenille). —Շերամը հաւկիթէն ելած որդ մըն է որ թրթուր կը կոչուի:

(5) **Խորխաթափութիւն** (mue). — Շերամի թրթուրին կրած փոփոխութիւնները այսպէս կը կոչուին, որովհետեւ թրթուրը չորս անգամ խորխ, այսինքն մորթ կը փոխէ բժոժին մէջ փակուելէ եւ մետաքս մանելէ առաջ:

(6) **Ցախ** (bruyère). – Անմշակ եւ աւազուտ երկրի մէջ բուսնող թուփ մը որ երկար ատեն դալար եւ ծաղկաւէտ կը մնայ:

(7) **Հարսնեակ** (chrysalide).— Այսպէս կը կոչուին միջատները երբ որդի վիճակը կը թողուն, մինչեւ որ թիթեռնիկ ըլլան: Այդ միջոցին միջատը պատած է մետաղատիպ պատեանով։ Անշարժ կը մնայ եւ սնունդ չ'առներ։ Անոնցմէ ոմանք բժոժի մէջ կը պարփակին ինչպէս շերամի հարսնեակը: Երբ ժամանակը գայ թիթեռնիկ դառնալու, հարսնեակը կը ծակէ բժոժը եւ դուրս կ'ելլէ:

(8) **Կարժել.**— Կարժ (չիլէ) կազմել:

(9) **Խակ** (grège). — Մետաքսը բժոժին վրայէն քաղուելէ ետքը դեռ գործողութեան չենթարկուած այսպէս կը կոչուի։

(10) **Կարմիր.**—Կարմիրին մօտաւոր երանգներն են ծէկ, ծիրանի, ծառագոյն, ալկնագոյն. ասոնցմէ ոմանք կրակի գոյն ունին, ոմանք ոսկիի գոյն։ Վարդագոյնը բաց կարմիրն է, իսկ բոսորը գոց կարմիրը:

(11) **Կերպաս.**—Այս բառը մասնաւոր իմաստով կը նշանակէ «մետաքսէ գործուածք» (soieries): **Սնդուսը** (satin) նուրբ մետաքսէ, **ճղարշը** (crêpe) մետաքսէ կամ նուրբ բուրդէ, **դիպակը** ոսկի, արծաթ կամ մետաքս բանուածքով պաստառներ (étoffe) են:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Հնութեան մէջ ո՞ր ժողովուրդը ամէնէն առաջ շերամարոյծ եղած է,— Շերամարուծութիւնը ե՞րբ եւ ի՞նչ-

պէս տարածուեցաւ Եւրոպայի մէջ։— Չինաստանի մէջ շերամի բուծումը ի՞նչ ձեւով տեղի կ'ունենայ։— Եւրոպայի մէջ նոյն ձեւով կարելի՞ է մետաքս հասցնել։— Ի՞նչ են շերամատունները։— Ո՞ւր կը դրուին հունտերը երբ թթենիները տերեւ տալ սկսին։— Ի՞նչ պէտք է ըլլայ սենեակին բարեխառնութիւնը.— Արթնցող թրթուրները ի՞նչ կ'ընեն։— Ի՞նչ է խորխաթափութիւնը.— Երբ թրթուրին ախորժակը դադրի, ի՞նչ պէտք է ընել.— Թրթուրը ի՞նչ կ'ընէ ցախին վրայ։— Ինչպէ՞ս կը հիւսէ իր խոզակը։— Օրը քանի՞ մէթր մետաքս կը յօրինէ։— Ի՞նչ պէտք է ընել որ թելը չփրթի եւ խոզակը չաւրուի։— Ինչու ցախի ոստերով կը ծեծեն խոզակը։— Ի՞նչ է խակ մետաքսը եւ ի՞նչպէս կ'ըլլայ.— Գլխաւորաբար Թուրքիոյ ո՞ր քաղաքներուն մէջ մետաքսաբուծութիւնը ծաւալած է։— Ի՞նչ տեսակէտով համբաւ շահած են Թուրքիոյ մետաքսները։— Թուրքիոյ մէջ ամէնէն աւելի մետաքս արտադրող կուսակալութիւնը ո՞րն է. — Թուրքիոյ մետաքսեղէնի հնագոյն գործարանը ե՞րբ հաստատուած է, եւ ո՞ւր կը գտնուի։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Նկարագրեցէ՛ք մետաքս արտադրող թրթուրը ձուէն ելլելէն մինչեւ իր արտադրած մետաքսով կարծ կամ կծիկ կազմուիլը։— Գրեցէ՛ք ինչ որ գիտէք շերամի հունտին, թրթուրին, թութի տերեւին, խոզակին, հարսնեակին, թիթեռնիկին վրայ. ըսէք թէ ինչպէ՞ս հարսնեակը կը խեղդուի տաք ջուրին մէջ որպէսզի թելը չփրթի եւ մետաքսը չաւրուի։— Ըսէ՛ք թէ անձնապէս ախորժ պիտի զգայի՞ք շերամաբուծութեամբ զբաղելով։— Ձեր մէջէն անոնք որ մօտէն տեսած են շերամի բուծումը թո՛ղ բացատրեն թէ այս զբաղումը ի՞նչ հաճոյքներ եւ ի՞նչ տաղտուկներ կը պատճառէ։— Անոնք որ չեն տեսած, գիտցողներուն հարցնելով թող գրեն ինչ որ տեղեկանան։

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԱՌԱԾՆԵՐ

Դժուարութիւններէն է որ հրաշքները կը ծնին։

ԼԱԲՐԻՒՅԷՌ

Աշխատութիւնը եւ գիտութիւնը աշխարհի տէրերն են։

ՏԸ ՍԱԼՎԱՆՏԻ

Չկայ հաղթութիւն երբ չկայ աշխատութիւն։

ԱՌԱԾ

Արի սրտին համար անկարելի բան չկայ։

ԱՌԱԾ

---

41. ԾԻԾԵՌՆԱԿԻՆ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

Մի՛ մերժէք զիս, դեռ նոր եկայ հեռուներէն,
Վարդ գարունը[1] ձեզ կը բերեմ զուարթօրէն.
Գիշեր ցորեկ ճամբորդեցի թափով ուժգին,
Եւ սուրացի որքան ուժերս ինձ կը ներեն.
Բարեկամնե՛րս իմ հինօրեայ, տուէ՛ք նորէն
Ձեր երդիքին տակ, ինձ տըւէ՛ք տեղս իմ նախկին։

Զիս գլթութեամբ հիւրընկալող տան բարերար՝
Ես կը ջանամ ըլլալ մընալ միշտ օգտակար.
Եթէ տան տէրն օդէն խաբուած կամ անխոհեմ
Անփութօրէն բաց տեղ թողու խոտերն հունձքին,
Ես, ժըրաջան, իմաց կու տամ ժամանակին
Ու կը կռուիմ զանոնք կրծող որդերուն դէմ։

Երբ տանը մօտ որս փընտըռել կու գայ բազէն[2]
Կամ չահէնը[3] կը սըլըքտայ ըսպառազէն[4],
Իսկոյն անոնց դիտումներուն կ'ըլլամ տեղեակ.
Արթուն հսկող՝ ես կ'արձակեմ սուր աղաղակ,
Աղաւնիներ շուտ կը մտնեն իրենց հիւղակ,
Հաւնոցին մէջ կը խմբըվին հաւ ու վառեակ։

Իմ սընունդըս թըռա՛ծ պահուս ես կը հոգամ,
Թըռած պահուս կը խըմեմ ջուրս ամէն անգամ.
Թըռած պահուս կ'ընեմ լոգանքս՝[6] առողջ ու ժիր։
Եթերին մէջ ես կ'անցընեմ կեանքս առօրեայ,
Ու կը ցաւիմ երկրիս երկչոտ մարդոց վըրայ,
Որոնք գետնէն վեր բարձրանալ չե՛ն յանդգնիր։

ՕԹՌԱՆ[7]

ՄԱՆՐԱՎԷՊԵՐ

ՁԵՌՆՈՑԸ

Մրցարանին[8] հանդէպ, ուր առիւծները պիտի պայքարին, Ֆըրանց թագաւորը նստած է: Իր շուրջը կը կենան պետութեան մեծամեծ իշխանները, եւ աւելի վերը, վերնատունի մը մէջ, կիները փայլուն կիսաբոլորակ մը կը կազմեն։

Թագաւորը նշան մը կ'ընէ, լայն վանդակը կը բացուի. առիւծ մը առաջ կու գայ յամրաքայլ. հանդարտ, շուրջը կը նայի, կը յօրանջէ ընդ երկար, իր բաշը կը ցնցէ, կը ճապկտի[9] եւ հողին վրայ կ'ընկողնի:

Թագաւորը նշան կ'ընէ եւ երկրորդ դուռ մը կը բացուի։ Իսկոյն վագր մը դուրս կը ցատքէ. առիւծը տեսնելով, կը մռնչէ, անոր շուրջը կը դառնայ սմսեղուկ[10], պոչը կը ծածանէ, եւ մռլտալով կը պառկի անոր քով:

Թագաւորը դարձեալ նշան կ'ընէ. երրորդ դուռնէ մը դուրս կը ժայթքեն երկու ընձառիւծներ [11] եւ վագրին վրայ կը վազեն: Ան կը խոցէ զանոնք իր հզօր թաթուլներուն մէկ հարուածովը: Բայց

առիւծը ոտք կ'ելլէ սաստկամռունչ. ընդհուպ ամէնքը կը լռեն եւ ահարկու գազանները կը պառկին շուրջանակի։

Այդ պահուն վերնատունին բարձրէն, աղուոր ձեռքէ մը ձեռնոց մը կ'իյնայ վագրին եւ առիւծին միջեւ: Այն ատեն ազնուազարմ Օրիորդ Քիւնէկոնտ դառնալով իր թեկնածու Տը Լօրժ ասպետին, կ'ըսէ կասկածոտ շեշտով մը.

— Պարո՛ն ասպետ, եթէ իրաւ կը սիրէք զիս, ինչպէս կ'ըսէք, գացէ՛ք, ձեռնոցս բերէ՛ք:

Ասպետը, անվարան, կ'իջնէ ահաւոր կրկէսին մէջ, եւ արիաբար, ճիւաղներուն մէջէն ձեռնոցը կ'առնէ։

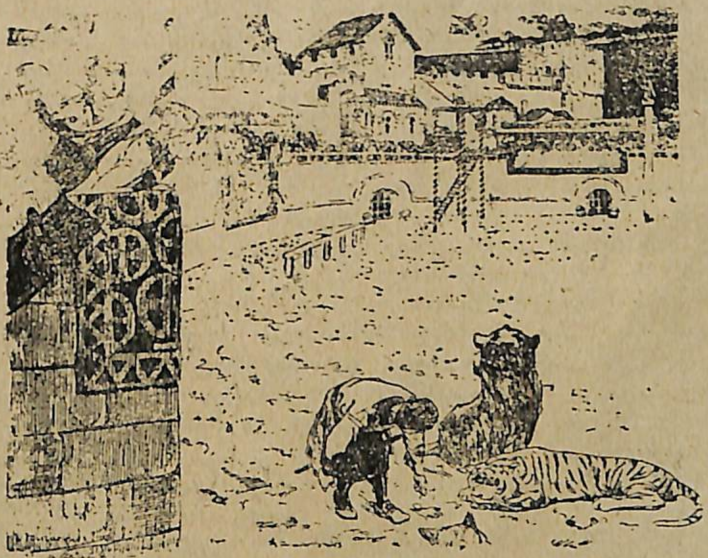

Ասպետներն ու կիները զարմացած եւ անհամբեր կը դիտեն զայն, եւ մինչդեռ, միշտ հանդարտ, Տը Լօրժ ասպետը կը բերէ ձեռնոցը, ամէն կողմէ փաղաքուշ խօսքեր կ'ուղղուին իրեն:

Օրիորդը գորովալից նայուածքով կ'ընդունի զինքը, բայց ասպետը անոր երեսին կը նետէ ձեռնոցը. «Պէտք չէ ինծի ձեր երախտագիտութիւնը» կ'ըսէ, եւ կը բաժնուի անկէ առ յաւէտ:

ՇԻԼԼԷՐ[12]

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՍՏՂԵՐԸ ԵՒ ՄԻԳԱՄԱԾՆԵՐԸ. — *Երկինքին ուսումնասիրութիւնը անհունին վրայ բացուած դուռն է։ Երբ պայծառ գիշեր մը, աչքերնիս բարձրացնենք դէպի այն տարածութիւնը որ* Երկինք *կը կոչուի, եւ որ կը նմանի հորիզոնին վրայ դրուած հսկայ գմբէթի մը, ներկայացած հրաշալի տեսարանը նախ անլուծելի կը թուի մեզի։ Փայլուն կէտեր ցանցնուած մութ կամարին վրայ կը շողան իբրեւ ադամանդներ թաւիշէ վերարկուի մը վրայ։ Բոլոր այս աստղերը ահագին արեւներ են։ Երկրիս ամէնէն մօտ եղող Յուշկապարիկ[13] համաստեղութեան[14] մէկ աստղը մեզմէ* 41 *ՏՐԻԼԻՈՆ քիլոմէթր հեռու է, իսկ Կարապ[15] համաստեղութեան* 61*երորդ աստղը, որ մեր «անմիջական դրացիներէն» է,* 106 *ՏՐԻԼԻՈՆ քիլոմէթր հեռու է մեզմէ։*

Այս աստղերէն ոմանք այնքան մեծ են որ անոնց քով Արեւը աւազի հատիկ մը կը թուի, թէեւ իր ծաւալը Երկրիս 1,300,000 *անգամը ըլլայ։ Օրինակի համար, Անդէորդ[16] համաստեղութեան* Արկտուրոս *աստղը հազար անգամ աւելի մեծ է քան մեր Արեւը, իսկ* Նաւ Արգոս[17] *համաստեղութեան Կանոպոս աստղը երեք հազար անգամ աւելի մեծ է քան Արեւը ինչպէս կ'երեւայ* 243*երորդ էջի պատկերին մէջ։*

Երկրիս Արեւէն հեռաւորութիւնը միջին հաշուով 149 *միլիոն քիլոմէթր է։ Այս հեռաւորութիւնը ոչինչ է սակայն այն հեռաւորութեան քով որ կը բաժնէ զմեզ նոյն իսկ ամէնէն մօտաւոր եղող աստղէն։ Լոյսը որ Արեւէն մեզի կուգայ ութը վայրկեանէն եւ* 300,000 *քիլոմէթր կ'ընթանայ մէկ երկվայրկեանի մէջ, քառասունըչորս ամիսուան պէտք ունի մօտաւորագոյն աստղէն մեզի գալու համար։ Երբ Երկրէս թնդանօթի ռումբ մը արձակենք Արեւին, տասը տարիէն կը հասնի, իսկ մօտաւորագոյն աստղին հազիւ երկու միլիոն տարիէն կը հասնի։*

Թէեւ աստղաբաշխները կը տքնին ճշդել աստղերուն հեռաւորութիւնը, բայց մինչեւ հիմայ հազիւ յիսուն աստղի հեռաւորութիւնը չափած են։

Մեզ ամէնէն մօտաւոր եղող Յուշկապարիկ համաստեղութեան այն աստղը, զոր վերը յիշեցինք արդէն, իր լոյսը կը հասցնէ մեզ 4 1/3 *տարիէն, բայց կան աստղեր ալ որոնց լոյսը* 200,000 *տարիէն կը հասնի մեզ այնպէս որ այսօր կը տեսնենք զանոնք ինչ վիճակի մէջ որ կը գտնուէին* 200,000 *տարի առաջ։*

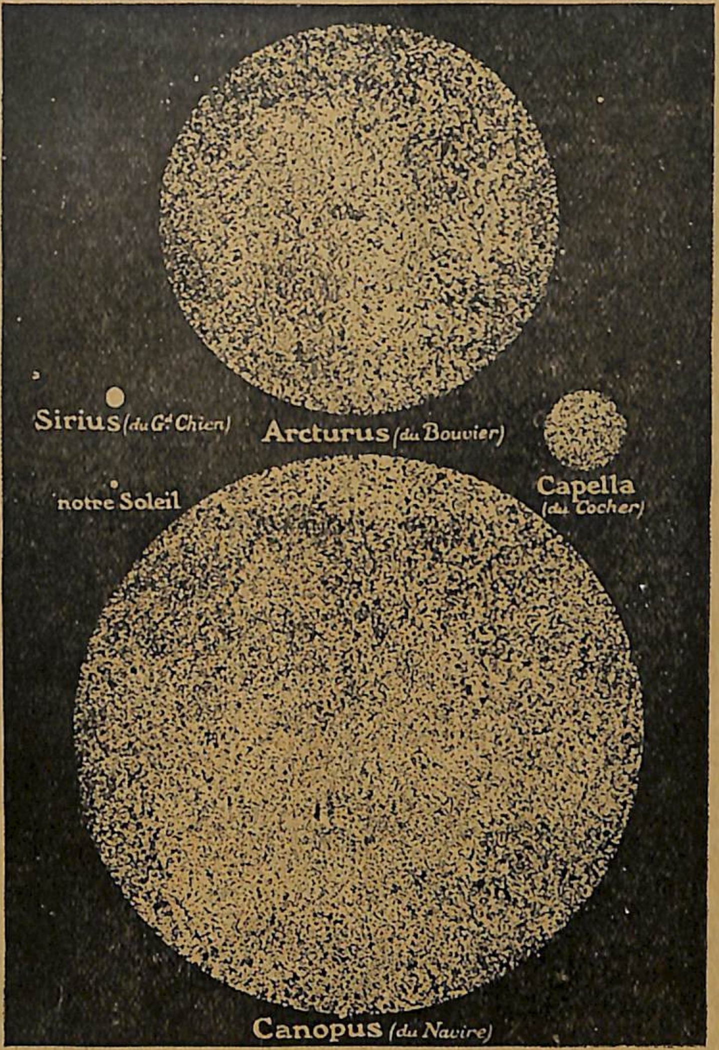

Քանի մը աստղերու բաղդատական տրամագիծերը

Notre soleil, *մեր* ԱՐԵՒԸ։ – Sirius (du Grand Chien), ՇՆԻԿ (*Մեծ Շունի համաստեղութենէն*)։ — Capella (du Cocher), ԿԱՊԵԼԼԱ (*Կառավար համաստեղութենէն*)։—Arcturus(du Bouvier), ԱՐԿՏՈՒՐՈՍ (*Անդէորդ համաստեղութենէն*)։ — Canopus (du Navire), ԿԱՆՈՊԷ (*Նաւ Արգոս համաստեղութենէն*)։

Երկրէս դիտուած ատեն իրենց ունեցած լուսաւորութեան տեսակէտով, աստղերը կը բաժնուին այլ եւ այլ աստիճանի մեծութեանց։ Առաջին աստիճանի մեծութեամբ 21 աստղ դիտուած է, որոնց տիպարն է Արկտուրոս, 52 հատ երկրորդ աստիճանի մեծութեամբ, 157 երրորդ, 506 չորրորդ, 1740 հինգերորդ, 5170 վեցերորդ։ Ասոնց գումարն է 7646 եւ այս է թիւը այն աստղերուն որ բնականոն տեսողութիւն ունեցող աչքերուն տեսանելի են առանց դիտակի, մթնոլորտային լաւ պայմաններու մէջ։ Ուրեմն պարզ աչքով մինչեւ վեցերորդ մեծութեամբ աստղերը միայն կարելի է տեսնել։ Զօրաւոր գործիքներու միջոցաւ կարելի է տեսնել հետզհետէ աւելի պզտիկ մեծութեամբ աստղեր որոնց թիւը մինչեւ քսան միլիոնի կը հասնի։ Իսկ տիեզերքի մէջ գտնուող աստղերուն ամբողջական գումարը կը մօտենայ ԵՐԿՈՒ ՄԻԼԻԱՌԻ։

Շնորհիւ նորանոր գործիքներու, այսօր կարելի է հասկնալ թէ աստղերը ի՞նչ կազմութիւն ունին, ի՞նչ է իրենց ջերմութեան աստիճանը, ի՞նչ է իրենց տարիքը։ Փայլուն ճերմակ լոյս ունեցող աստղերը ամէնէն երիտասարդներն են։ Յետոյ կու գան դեղին աստղերը որոնց մէջ է Արեւը, վերջապէս կարմիր աստղերը որոնք արդէն իրենց ծերութեան հասած լուսաւորներ են։

Ծիր կաթինը(18) բազմաթիւ աստղերու բոյլ մըն է որուն մաս կը կազմէ Արեւը իր արբանեակներով, եւ զոր պէտք չէ շփոթել միգամածներուն(19) հետ. այս վերջինները կաթնագոյն բիծեր են որոնք կը տեսնուին երկնակամարին վրայ. մերթ տարտամ ձեւով, երբեմն գնտաձեւ(20), երբեմն օղակաձեւ(21) կ'երեւան, երբեմն ալ պարուրաձեւ(22)։

Ծանօթ միգամածներուն մեծագոյն մասը պարուրաձեւ են։ Պարուրաձեւ միգամածը առաջին անգամ նկարագրողն է Լորտ Ռօս որ զայն դիտեց Փարսընթաունի իր նշանաւոր հեռադիտակով։ Նախ չհաւատացին իր նկարագրութեան։ Բայց, այսօր, երկնային մարմիններու լուսանկար ոչ մէկ տարակոյս կը թողու այս մասին։ Ոչ միայն պարուրաձեւ միգամածները գոյութիւն ունին, այլ եւ իրենց թիւը ահարկու է. առ այժմ ինը հարիւր հազարէ աւելի են։

Արդ, ըստ արդի աստղաբաշխներու, այդ պարուրաձեւ միգամածներէն իւրաքանչիւրը Ծիր կաթին մըն է, պարունակելով անշուշտ, ինչպէս այն որուն մաս կը կազմէ մեր Արեւը, ուրիշ

արեւներ ալ՝ իւրաքանչիւրը շրջապատուած մոլորակներու շքախումբով մը։ Այս պարուրաձեւ միգամածներէն ոմանք այնքան հեռու են մեզմէ որ մարդ կը շփոթի անոնց մտածելով։ Ամերիկացի ժամանակակից աստղաբաշխ մը, Սլիֆէր, դիտական հիմերու վրայ կատարուած հաշիւներով կրցած է ճշդել անոնցմէ ոմանց հեռաւորութիւնը։ Այդ հեռաւորութիւնը կը հասնի մինչեւ 200,000 լոյսի տարւոյ(23), այսինքն 200,000 անգամ 9,460 ՄԻԼԻԱՌ քիլոմէթրի։ Ասկէ կ'երեւայ թէ ի՛նչ ահարկու հեռաւորութիւն կայ այս աստղերուն եւ մեր միջեւ։

Պարուրաձեւ միգամած

Այս աշխարհներուն մէջ տեղը որքա՜ն փոքր կ'երեւայ Մարդը, աւելի պզտիկ քան կաթիլ մը ջուր ովկիանոսին մէջ։ Եւ սակայն Մարդը իրաւամբ կրնայ հպարտանալ մտածելով թէ իր ուղեղը կրցած է հասկնալ այս վեհափառ ամբողջութեան օրէնքները, չափելով երկնային անջրպետները, եւ որոշելով աստղերուն հրաշալի արագութիւնները։

Բայց այն սահմաններէն անդին, ուր իր աչքերը ամենահզօր գործիքներու միջոցաւ կրնան հասնիլ. ամենահեռաւոր հորիզոններէն անդին, ուր իր միտքին թռիչքը կրնայ փոխադրել զինքը, ի՞նչ կայ տակաւին։ Որպիսի՞ խորհրդաւոր տիեզերքներ կը լեցնեն անվախճան Միջոցը որ միշտ կը յաջորդէ Միջոցին, ինչպէս ժամանակը կը յաջորդէ ժամանակին։

Հանդէպ այս մեծութեան անդունդին, ոչինչ կրնանք ըսել բայց եթէ կրկնել բանաստեղծին հետ.

Անվախճանէն անդին, անվախճանը կը վերսկսի։

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Վարդ զարունը**.— «Վարդ» գոյականը հոս իբր ածական գործածուած է «վարդի պէս անուշ հոտող, վարդի պէս գեղեցիկ» ի իմաստով։

(2) **Բազէ** (faucon, épervier). — Մեր նախնիք թէ՛ faucon-ը թէ՛ épervier-ն բազէ կը կոչէին, բայց հիմայ բազէ բառը (faucon, չագըր)ի կը համապատասխանէ։ Յափշտակիչ թուխ թռչուն մըն է, սուր աչքով, հաստ կտուցով, տափակ գլուխով, մեծ մարմինով, արագ թռչող։ Գեղեցկագոյնն է յափշտակիչ թռչուններուն, քաջ, յանդուգն ու դիւրաշարժ։

(3) **Շահէն** (աթմաճա, épervier). — Յափշտակիչ թռչուն մըն է, կապուտակ թիկունքով, ծոծրակին վրայ խատուտիկ ճերմակ նըշաններով, ճերմակ փորով, գորշ պոչով. սեւորակ չիրտեր ունի մարմնին զանազան կողմերը։

(4) **Ալքալ** (flâner).— Ասդին անդին թափառիլ։

(5) **Սայռազէն**. — Ամբողջապէս զինուած (փիւր սիլահ)։

(6) **Լողանք ընել**. — Ամբողջ մարմինով ջուրը մտնել եւ լուացուիլ։ Հին լեզուին մէջ, կը նշանակէ նաեւ «լողալ» ջուրին տակ կամ ջուրին վրայ։

(7) **Օթռան**.— Ֆրանսացի բանաստեղծ (1813-1877)։

(8) **Մրցարան** (arène, մէյտան). — Բոլորաձեւ կեդրոնավայր կրկէսի մը մէջ, ճիշդ այն տեղը ուր տեղի կ'ունենան մրցումները։ Յոյները ստադիոն կը կոչէին մրցարանը (stade)։

(9) **Ձապկտիլ** (s'étirer, կէրինմէք). — Անձով եւ բազուկներով ձգուիլ։

(10) **Սմսեղուկ** (sournois). — Ծածկոտ, կեղծոտ։

(11) **Ընձառիւծ** (léopard).— Մորթը շատ յարգի կատուներու ցեղէ կաթնաբոյծ չորքոտանի։ Կռնակին մորթը դեղին է, որովայնինը ճերմակ, եւ բովանդակ մարմնին վրայ սեւ պիսակներ կան որոնք խմբուած են վարդաձեւ։ Ընձառիւծներ կը գտնուին Հնդկաստան, Սենեկալ, Գուինէա, եւլն։

(12) **Շիլլէր**. — Գերման մեծ գրագէտ, ողբերգակ բանաստեղծ, եւ պատմագիր։ Հեղինակն է Մառի Ստիւարթ, Կիյեօմ Թէլ, Աւազակներ հանրածանօթ ողբերգութիւններուն։ Շիլլէր իր բարեկամին՝ Կէօթէի հետ Գերմանիոյ մեծագոյն գրագէտն է եւ ռոմանթիք դպրոցին պետերէն մէկը (1759-1805)։

(13) **Յուշկապարիկ** (le Centaure).— Այս համաստեղութիւնը 48 աստղ ունի։

(14) **Համաստեղութիւն** (constellation). — Հին դարերէն ի վեր աստղաբաշխները համաստեղութիւններու մէջ համախմբած են աստղերը, անոնց շարքին ձեւերը նմանցնելով անասուններու կամ դիցաբանական դէմքերու եւ ըստ այնմ անուններ տալով անոնց, ինչպէս Փոքր Արջ (la Petite Ourse), Մեծ Արջ (la Grande Ourse), Անդէորդ (le Bouvier), Քնար (la Lyre), Որիոն (Orion), Շուն (le Chien), Յուշկապարիկ (le Centaure), եւայլն։

(15) **Կարապ** (le Cygne). — Այս համաստեղութիւնը ունի 81 աստղ։

(16) **Անդէորդ** (le Bouvier). — Մեծ արջին մօտերը գտնուող համաստեղութիւն մը։

(17) **Նաւ Արգոս** (le Navire). — Այս համաստեղութիւնը նշանաւոր է շնորհիւ իր մէջ գտնուող Կանոպոս աստղին որ առաջին աստիճանի մեծութիւն ունի։

(18) **Ծիր կաթին** (Voie lactée). — Երկինքի վրայ տարածուող ճերմակ գօտի մը, զոր կը կազմեն անհամար աստղեր, որոնք չեն տեսնուիր իրենց հեռաւորութեան պատճառաւ, եւ շատ աղօտ կ'երեւան մեր աչքին երբ պարզ է երկինքը։

(19) **Միգամած** (nébuleuse). — Հեռաւոր աստղերու խումբ, որոնք աչքերուն կ'երեւան ամպերու պէս, եւ միայն հեռադիտակով կը տարորոշուին։

(20) **Գնտաձեւ** (sphéroïdal).—Գունտի ձեւ ունեցող։

(21) **Օղակաձեւ** (annulaire).— Օղակի ձեւ ունեցող։

(22) **Պարուրաձեւ** (en spirale).—Պարուրաձեւ կը կոչուի այն իրը որ ինք իր վրայ դարձած է ժամացոյցի զսպանակին պէս։

(23) **Լոյսի-տարի** (année-lumière).—Այսպէս կը կոչուի այն մէկ տարուան ժամանակը որու միջոցին լոյսի ճառագայթը, մէկ երկվայրկեանի մէջ 300,000 քիլոմէթր ընթանալով, կ'անցնի անհուն անջրպետէն. այս հաշուով «լոյսի տարին» կը ներկայացնէ 9,460 ՄԻԼԻԱՌ քիլոմէթր։ Արդի աստղաբաշխները մեծ հեռաւորութիւններ «լոյսի տարի»ով կը չափեն՝ հաշիւները դիւրացնելու համար։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. —Ի՞նչ կ'ըսէ ծիծեռնակը այս ոտանաւորին առաջին տունին մէջ։ — Վարդ զարուն ի՞նչ ըսել է։— Երկրորդ

տունին մէջ ի՞նչ կ՚ըսէ։— Ի՞նչ կ՚ընէ ծունծրը կրծող որդերուն դէմ։— Բազէին եւ շահէնին դէմ ի՞նչ միջոց կը գործածէ։— Վերջին տունին մէջ, ինչո՞ւ կ՚ըսէ թէ երկչոտ մարդոց վրայ կը ցաւի։ Պատմեցէք ձեռնոցին մանրավէպը։— Դէպքին որո՞նք ներկայ են։ Ո՞ր կենդանին կ՚ելլէ առաջին դուռնէն։— Երկրո՞րդ դուռնէն։— Երրո՞րդ դուռնէն։— Երբ առիւծը կը մտնէ ի՞նչ կ՚ընեն միւս գազանները։— Ո՞ւր կ՚իյնայ ազնուազարմ օրիորդին ձեռնոցը։— Օրիորդը ինչո՞ւ ասպետին հրաւէր կը կարդայ ձեռնոցը երթալ բերելու։— Մրցարանին մէջ մտնելը ինչո՞ւ վտանգաւոր է։— Ինչո՞ւ ասպետը Օրիորդ Քունիկոնտի երեսին կը նետէ ձեռնոցը եւ անկէ կը բաժնուի առ յաւէտ։— Ցուցկապարիկ համաստեղութիւնը ի՞նչ առթիւ կը յիշատակուի հոս։ — Արկտուրոս քանի՞ անգամ մեծ է Արեւէն։ — Երկրին Արեւէն հեռաւորութիւնը քանի՞ միլիոն քիլոմէթր է։—Լոյսը մէկ երկվայրկեանի մէջ քանի՞ միլիոն քիլոմէթր կը քալէ։ - Առաջին աստիճանի մեծութիւն ունեցող աստղերը քանի՞ հատ են։ - Աչքով տեսանելի աստղերը քանի՞ հատ են։—Աստղերու ամբողջութիւնը որչա՞փ կ՚ենթադրուի։ — Ի՞նչ է «Ծիր կաթին»։—Քանի՞ պարուրաձեւ միգամած համրուած է։ — Ի՞նչ է «լոյսի տարին»։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Նկարագրեցէ՛ք օգոստոսի անլուսին գիշեր մը։— Աստեղազարդ երկինքը շատ յստակ կը տեսնուի։— Հանդարտ օդ մը։— Ոչ մէկ ամպի ծուէն։— Աչքերնիդ բարձրացուցէ՛ք դէպի երկնակամարը։—Ի՞նչ տպաւորութիւն կը թողուն ձեր վրայ Ծիր կաթինը եւ միգամածները։—Համաստեղութիւններէն կա՞ն անանկներ զորս կը ճանչնաք, ինչպէս Մեծ արջը, Փոքր Արջը, եւայլն, մոլորակներէն Արուսեակը կամ Լուսնթագը։—Անոնց վրայ տեղեկութիւններ տուէ՛ք։— Ձեր առջեւ պարզուած մեծասքանչ տեսարանը ի՞նչ մտածումներ կը ներշնչէ ձեզ։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱԾՆԵՐ

Կատուն երբ խաղայ,
Մուկը կը դողայ.

—

Հարուստին խօսքը անցուկ,
Աղքատին խօսքը մնացուկ։

---

42. ՓԱՍԹԷՕՌ ԻՐ ԱՇԽԱՏԱՆՈՑԻՆ ՄԷՋ

Փասթէօռ[1] տասը տարիէն աւելի ժամանակամիջոցի մէջ, 1876էն 1885, աշխատութիւններ կատարեց գլխաւորաբար ածխուկի[2] և կատաղութեան[3] վրայ, օժանդակութեամբ միայն մէկ քանի աշխատակիցներու։

Իւլմ փողոցի աշխատանոցին մէջ անցուած այս գիւտերու տարիները մտքիս մէջ կենդանի կը մնան իբրև լաւագոյնները կեանքիս։ Աշխատանքին աւելի մօտ ըլլալու համար, վարպետ ու աշակերտ Ուսուցչանոցին մէջ կը բնակէինք։ Միշտ աշխատակիցներէն առաջ կը հասնէր Փասթէօռ։ Ամէն առաւօտ, ժամը 8ին, կը լսէի իր հապճեպ ոտնաձայնը որ կը դղրդէր սալայատակին մէկ խարխուլ քարը, պատուհանիս առջեւ։ Ներս մտնելուն պէս, խուսաքարտի կտոր մը և մատիտ մը ձեռքը, ջեռոց կ՚երթար մանրէներու մշակումին արդիւնքը նօթագրելու, և նկուղ կ՚իջնէր փորձի ենթարկուած կենդանիները տեսնելու։

Յետոյ դիտողութիւններ և մանրացուցական զննութիւններ կ՚ընէինք։ Պէտք է տեսած ըլլալ Փասթէօռը իր մանրադիտակին[4] քով, գաղափար ունենալու համար թէ ինչ համբերութեամբ կը զննէր պատրաստութիւն մը։ Արդէն ամէն ինչ միեւնոյն մանրազնին խնամքով կը դիտէր. ոչինչ կը խուսափէր իր կարճատես աչքէն։

Ապա, Փասթէօռ կը գրէր ինչ որ դիտած էր։ Ոչ մէկուն կը յանձնէր փորձերու տետրակը բռնելու հոգը. ինք անձամբ կը յօշագրէր մեր տուած տեղեկութիւնները մանրամասնօրէն։ Մինչև որ բան մը չհաստատէր, չէր արձանագրեր զայն։ Ուէ բան մը գրելէ ետքը, ա՛լ

իրեն համար անվիճելի ճշմարտութիւն մը կ'ըլլար ան։ Երբ մեր վիճաբանութեանց միջոցին, «տետրակին մէջ անցած է» ըսուէր, ոչ մէկերնիս կրնայինք պատասխանել։

Փասթէօռ իր աշխատանոցին մէջ

Նօթագրութենէ ետքը, կ'որոշէինք թէ ինչ փորձ պիտի ընենք. Փասթէօռ կանգուն կը կենար իր գրասեղանին առջեւ, գրելու պատրաստ ինչ որոշում որ տրըուէր, մենք իր դիմացը, տախտակադարանի մը յեցած։

Օրուան կարեւորագոյն պահն էր այդ. ամէն մէկերնիս մեր կարծիքը կը յայտնէինք, եւ յաճախ, չփոթկ

գաղափար մը նախապէս վիճաբանութեան մէջ կը լուսաբանուէր, եւ վերջ ի վերջոյ կ'առաջնորդէր այն փորձերէն մէկուն որոնք ամէն տարակոյս կը փարատեն։

Փասթէօռ յօժարակամ իր միտքը կ'արտայայտէր, մանաւանդ եթէ առարկութիւններով գրգռէինք զինքը։ Այն ատեն իր պայծառ աչքը ա՛լ աւելի փայլուն վառք մը կ'առնէր։ Իր խօսքը, նախ քիչ մը ծանր, կ'ոգեւորուէր տակաւ ու գրաւիչ կը դառնար։ Ամէնէն խոր, ամէնէն անակնկալ գաղափարները կ'արտայայտէր, ամէնէն յանդուգն փորձերը կ'առաջարկէր։ Այս խստապահանջ փորձարկուն հզօր երեւակայութիւն մը ունէր։ Իր ամէնէն խանդավառ սլացքները միշտ կ'առաջնորդէին զինքը փորձ մը ընելու, եւ վերջնապէս կ'ընդունէր միայն ինչ որ կրնար ապացուցուիլ։

Իր եռանդը այնքան հաղորդական էր, որ իր խօսքերը լսելէ ետքը, փորձի ծրագիրներ կը լեցուէին մարդուս մտքին մէջ։ Երբ իր առաջին աշխատութեանց վրայ խօսք բանայինք, բանաստեղծօրէն կ'արտայայտուէր եւ բացատրութիւններ կուտար մեզ։ Այն օրերը, ճաշին ժամը կը մոռնար. հարկ կ'ըլլար որ Տիկին Փասթէօռ երկու երեք անգամ մարդ ղրկէր կամ անձամբ գար զինքը տանելու։ Այն ատեն կը մեկնէր ու խնդալով կ'ըսէր.

— Պատճառ եղաք որ սաստուիմ։

Աշխատանոցը փակ էր ամէնուն դէմ։ Այցելուները նախասենեակէն անդին չէին կրնար անցնիլ. Փասթէօռ իր աշխատութեան ժամերուն մարդ չէր ընդունէր, ոչ իսկ իր բարեկամները։ Իր գործը ընդմիջել՝ դժբախտ ընել էր զինքը։

Եւ սակայն աշխարհի ամէնէն պարզ եւ ամէնէն դիւրամատոյց մարդն էր. միայն թէ չէր ըմբռներ որ կարե-

լի ըլլայ գիտուն մը անհանգիստ ընել իր աշխատանոցի նօթագրութիւնը բրած պահուն։

Փասթէօռ շարունակ փորձեր կ'երեւակայէր. իր ծրագիրները կը նօթագրէր փոքրիկ տետրակի մը թերթերուն վրայ կամ խաւաքարտի կտորներու վրայ զորս խնամքով կը պահէր։ Ձախ ձեռքը անգործութեան դատապարտուած ըլլալով 1868ին կաթուածահար ըլլալէն ի վեր, իր փորձերուն գործադրութիւնը օգնականներուն կը յանձնէր, բայց միշտ կ'ուզէր ապահով ըլլալ թէ լաւ կատարուած է։

Փասթէօռի մէկ տեղեկատուութիւնը[5] Գիտութեանց Ակադեմիային կամ Բժշկական Ակադեմիային՝ դէպք մըն էր, որովհետեւ բան մը մինչեւ որ չստուգէր չէր հրատարակեր։ Իր իւրաքանչիւր ծանօթագրութիւնը[6] քանի մը էջ համառօտութենէ կը բաղկանայ, բայց հարիւրաւոր փորձերու արդիւնքը կը պարունակէ:

Գրելէ առաջ, քանի քանի անգամ կը կարդար փորձերու տետրակները, յետոյ մեզմէ մէկուն տուն կու տար եւ շատ յաճախ Տիկին Փասթէօռի։

Երբեմն ձեռագիրը քանի մը շաբաթ քովը կը պահէր եւ շարունակ կը սրբագրէր. երբ գոհ մնար, մեզի կը ծանօթացնէր եւ բացատրութեանց ձեւերուն վրայ կը վիճաբանէր մեզի հետ։ Յաճախ սրտնեղութեամբ կ'ընդունէր մեր դիտողութիւնները, բայց նկատողութեան կ'առնէր եթէ ճշգրիտ ըլլային։ Տիկին Փասթէօռ իր դիւրընթեռնլի գիրովը նորէն մաքուրի կը դնէր։ Երբեք Փասթէօռ գրուած աւրուած եւ նորէն գրուած ձեռագիր մը չէր ղրկեր տպարան։ Եթէ մէկ քանի հատուածներ փոփոխէր, տողերուն վրայ խէժոտած թուղթ կը փակցնէր, նոյն չափով, եւ նորէն կը գրէր։ Այս խմբագրութեան աշխատանքին առեն, գրուած նիւթը եզականօրէն կը

պարզուէր, եւ մենք, վարպետին աշխատակիցներս, որ գիտէինք թէ որքան յոգնած էր փորձերէն, կ'սքանչանայինք տեսնելով թէ որքան մեծցած եւ այլափոխուած էր վերջնական ծանօթագրութեան մէջ։

Փասթէօռի գաղափարները շատ նոր ըլլալով, ի հարկէ ոսոխներ պիտի յարուցանէր։ Արդէն Փասթէօռ պայքարէ չէր վախնար։ Գիտութեանց Կաճառին մէջ իր վիճաբանութիւնները նշանաւոր եղած են։ Բժշկական Կաճառին մէջ իր պայքարները ա՛լ աւելի խանդավառ են։ Բազմաթիւ բժիշկներ եւ ծանօթ բժիշկներ, նախ, ապշանքով, յետոյ զմայլանքով, ականատես եղան այդ քիմիագէտին այնքան վստահութեամբ բժշկական վարդապետութիւնները հերքելուն։ Հիւանդութիւնները ուսումնասիրել, աշխատանոցի մը մէջ, քիմիաբանութեան գործիքներով, իրենց համար բժշկականապէս խելքի դէմ բան մըն էր։

Այդ նիստերէն դուրս կ'ելլէր շատ յուզուած։ Ստէպ կ'սպասէինք իր դուրս ելլելուն։

—Լսեցի՞ք, կ'ըսէր մեզի, ճառերով կը պատասխանեն փորձերուն։

Փասթէօռին մեծ ուժը այն էր որ կրնար, անխոնջ, իր միտքը կեդրոնացած պահել միեւնոյն առարկային վրայ։ Իր գաղափարին կը հետեւէր առանց միտքը ցրուելու, եւ ամէն ինչ անոր կը կապէր։ Այսպէս, նոյնիսկ գիտութեան բոլորովին օտար անձերու հետ խօսակցութենէ մը՝ կրնար նպաստաւոր բան մը հանել իր խուզարկութեանց։ Իրեն համար ալ կարելի է ըսել թէ իր գիւտերը ըրած է միշտ անոնց վրայ խորհելով։ Իր յամառ մտածումը դժուարութեանց վրայ կը սեւեռէր, եւ վերջ ի վերջոյ զանոնք կը լուծէր։

Իր մեծ մտազբաղումներու պահուն՝ Փասթէօռ լուռ

կը կենար, նոյն իսկ իրեններուն քով։ Ոչինչ կրնար պարզել իր դէմքին յամառ խորշոմները, մինչև որ լուծումը գտնէր։ Այն ատեն իր դէմքը կը լուսափայլէր, և այդ մտամփոփ մարդը կը թողուր որ իր ուրախութիւնը դուրս ցայտէ, կը բացատրէր ինչ որ հնարեր էր, և ինչ որ կը յուսար անկէ։

Փասթէօռի մերձաւորները հաղորդակից էին իր գիտական կեանքին, կը կրէին անոր մտահոգութեանց հակազդեցութիւնը, և կը մասնակցէին գիտունին գոհացումներուն։

ՏՈՔԹՈՐ ՌՈՒ(8)ի
մէկ յօդուածէն համառօտուած

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Փասթէօռ**. — Ծնած է 1822ին։ Փարիզի Ուսուցչանոցէն (École normale) շրջանաւարտ, ուսուցչութեամբ սկսած է կեանքին ասպարէզը՝ 1869ի ատեններըʼ ինքնեակ սերումի (génération spontanée) վարկածը բացարձակապէս մերժեց եւ հակառակը ապացուցուց։ Քիչ ետքը մետաքսի, գինիի, գարեջուրի հիւանդութեանց դարմաններ գտաւ։ 1877ին ժահրերու թեթեւացման գիւտը ըրաւ։ Ածխուկի դէմ պատուաստումը անասուններու տարափոխիկ այդ ախտին աւերները արգիլեց։ 1885ին առաջին պատուաստումը ըրաւ կատաղութեան դէմ։ 1886ին հիմնուեցաւ Փասթէօռեան Հաստատութիւնը ժողովրդական հանգանակութեամբ։ Հոն է որ կ'ուսումնասիրուին միքրոպները եւ կենսաբանական քիմիագիտութիւնը։ 1892ին երբ եօթանասուն տարեկան էր, իր յոբելեանը յաղթանակ մը եղաւ այս մեծ գիտունին համար։ Մեռաւ 1895ին, եւ իր գերեզմանը կը գտնուի Փասթէօռեան Հաստատութեան ընդերկրեայ մէկ դամբարանին մէջ։

(2) **Ածխուկ** (charbon). — Տարափոխիկ ախտ մը որմէ կը կը վարակուին ոչխարները, եզերն ու կովերը, ձիերը եւ նոյն իսկ մարդը։ Փասթէօռ շիճուկ մը գտաւ որով պատուաստուող կենդանիները զերծ կը մնան այս ախտէն։ Այս շիճուկը եղած է իր առաջին մեծ գիւտը, որ տեղի ունեցած է 1877ին։

(3) **Կատաղութիւն** (rage). — Փասթէօռ դիտած էր թէ երբ ճագարի մը գանկը բանանք եւ անոր ուղեղին մէջ ներարկենք

կատաղութենէ բռնուած շան մը ուղեղէն մաս մը, այդ ճագարը կատաղութենէ կը բռնուի տասնը հինգ օրէն։ Եթէ հետզհետէ երկրորդ ճագարի մը, երկրորդէն երրորդի մը, երրորդէն չորրորդի մը ներարկումներ կատարենք, կը տեսնենք որ կատաղութեան ժահրը հետզհետէ կը զօրանայ եւ հարիւրերորդ ճագարը եօթը օրէն կատաղութենէ կը բռնուի։ Փասթէօռ դիտեց նաեւ որ եթէ հարիւրերորդ ճագարին ուղեղէն մաս մը առնենք եւ դնենք չոր օդին մէջ, կատաղութեան ժահրը հետզհետէ կը տկարանայ. տասներեքէն տասնըհինգ օր ետքը, ժահրը ա՛լ ոեւէ ազդեցութիւն չ'ունենար։ Փասթէօռ տասնը չորս օրուան ժահրը ներարկեց շան մը ուղեղին մէջ, հետեւեալ օրը տասներեք օրուան ժահրը, օր մը ետքը տասներկու օրուանը, եւ հետզհետէ տասնըմէկ, տասը օրուան, եւլն. այսպէս եկաւ մինչեւ առաջին օրուանը, այսինքն ամէնէն զօրաւորը, եւ տեսաւ որ շունը այլեւս ենթակայ չի կրնար ըլլալ կատաղութեան։ Առաջին անգամ իր գիւտը փորձեց Ժիւփիլ անուն արիասիրտ հովիւի մը վրայ որ կատղած շունէ մը խածուած էր 1885ի յուլիսին։ Փասթէօռեան հաստատութեան մէջ բարձրացած է արձան մը որ կը ներկայացնէ Փասթէօռըʼ Ժիւփիլի առաջին անգամ պատուաստուած պահուն։ Մեծ գիտունը այս յաջող փորձէն ետքը հազարաւոր մարդոց նոյն շիճուկը ներարկեց եւ մահուան համեմատութիւնը, որ հարիւրին տասնըվեց էր, իջաւ հարիւրին մէկէ աւելի պակասի։

(4) **Մանրացոյց** (microscope). — Տեսնելու գործիք մը որ անտեսանելի մանր առարկաները մեծցնելու եւ տեսանելի ընելու կը ծառայէ։ Մանրացոյցը երկու տեսակ կ'ըլլայ։ 1. Առաջինն է պարզ ոսպնեակ (loupe) մը կամ ոսպնաձեւ (lentille) մը։ 2. Երկրորդն է բաղադրեալ որ կազմուած է երկու ոսպնաձեւէ, որուն մէկը «աչամերձ» (oculaire) կը կոչուի, եւ միւսը «առարկայական» (objectif)։ Բաղադրեալ մանրացոյցին գիւտը կը վերագրուի Հոլանտացիի մըʼ Զաքարիա Հանսէնի։ Հանսէն 1590ին Աւստրիոյ Արքիդուքսին ներկայացուց երկու մէթր երկայնութեամբ մանրացոյց մը, որուն գործածութիւնը դժուար էր։ Կալիլէ եւ ուրիշներ կատարելագործեցին մանրացոյցը։ Այսօր մանրացոյցներ կը շինուին որոնք 3000 անգամ կը մեծցնեն առարկան։ Բնութեան առարկաներու քննութեան յատկացուելով, մանրացոյցը կը հրապուրէ մեր երեւակայութիւնը, կը զարմացնէ մեր միտքը, պարզելով մեզի գործարանաւոր մարմիններու հրաշալիքները։ Խոտի շիւղ

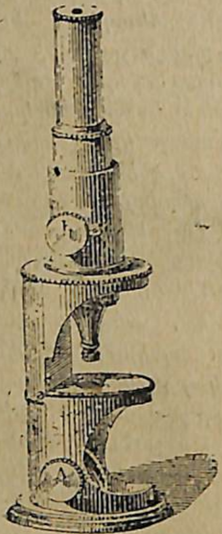

Մանրացոյց

մը, միջատի մը անտեսանելի աչքը. այս գործիքին շնորհիւ, երեւան կը բերեն աշխարհ մը, ուր գործունէութիւնը եւ կեանքը կ'եռուզեռայ։ Պղտոր ու աղտոտ ջուրի կաթիլ մը, փտութեան ենթարկուած գործարանաւոր առարկայ մը ցոյց կուտան մեզ բիւրաւոր կենդանի էակներ, որոնք մեծ էակներու պէս կ'ապրին: Գիտութիւնը այսօր շատ կ'օգտուի մանրացոյցէն. բժիշկները կ'օգտագործեն զայն, ամէն առթիւ, երեւան բերելու համար անտեսանելի առարկաներ որոնք ախտերու պատճառ կ'ըլլան, եւ քիմիագէտները կը գործածեն զայն երեւան բերելու համար խարդախուած առարկաները։ Միքրոպներով զբաղող գիտուններուն ալ գլխաւոր սատարն է այս գործիքը։

(6) **Տեղեկագրութիւն** (communication).— Այսպէս կը կոչուի գիտական տեղեկութիւն մը պաշտօնական մարմնի մը հաղորդելը, ինչպէս բժշկական ակադեմիայի մը մէկ անդամին բացատրութիւնները նոր ախտաբանական երեւոյթի մը մասին:

(5) **Ծանօթագրութիւն** (note).— Դիտողութիւն մը զոր գրի կ'առնենք չմոռնալու համար կարեւոր կէտ մը։

(7) **Համարատուութիւն** (compte rendu). —Տեղեկութիւն մը գրաւոր կամ բերանացի զոր մարդ կուտայ անոնց որ իրենց վերաբերեալ խնդրի մը քննութիւնը յանձնած են տեղեկատուին:

(8) **Տօքթօր Ռու**.— Ծնած է 1853ին: Աշակերտ եւ հետեւորդ Փասթէօրի. ինք է որ կեղծմաշկը ծիւն շիճուկով դարմանելու գիւտը ըրաւ, որ այդ ախտէն մեռնողներու թիւը ամենամեծ համեմատութեամբ պակսեցուց:

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Փասթէօրի ըրած գլխաւոր գիւտը ո՞րն է։ —Ի՞նչպէս կատաղութենէ կը բռնուի մարդ։— Ո՞վ է առաջին անգամ կատաղութեան դէմ պատուաստուողը:— Ինչո՞ւ Փասթէօռ անձամբ չէր կատարեր փորձերը։— Ի՞նչ գիտէք մանրացոյցին վրայ. ե՞րբ հնարուած է. ո՞վ է հնարիչը։— Կաթուածէն ետքը, Փասթէօռ քանի՞ տարի ապրեցաւ։— Իր գիւտերուն մեծ մասը կաթուածէն առա՞ջ ըրած է թէ վերջը։— Կատաղութեան շիճուկէն զատ ի՞նչ գլխաւոր գիւտ ըրած է։ —Ի՞նչ է ածխուկը։ — Ո՞վ է Տօքթօր Ռու եւ ի՞նչ նշանաւոր գիւտ ըրած է։— Փասթէօռ ե՞րբ ծնած եւ ե՞րբ մեռած է։—Ո՞ւր թաղուած է։—Ինչի՞ կը ծառայէ Փասթէօռեան Հաստատութիւնը:— Ի՞նչպէս հայթայթուած է շէնքին շինութեան ծախքը։ — Փասթէօռ ի՞նչպէս կը նօթագրէր կատարուած փորձերը։ — Ի՞նչ բան ձեր ուշադրութիւնը գրաւեց Փասթէօռի սովորութիւններէն եւ յատկութիւններէն: — Ի՞նչ է մանրացոյցը: — Քանի՞ անգամ կրնայ մեծցնել առարկայ մը։ - Գիտութիւնը ի՞նչպէս կ'օգտուի մանրացոյցէն։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.—Հնարիչներէն ո՞րը նախընտրելի է ձեզ համար: Ֆրանքլի՞ն, Ֆի՞ւլթըն, Սթի՞ֆընսըն, Մարքօ՞նի, Էտի՞սըն, եւայլն, թէ Փասթէօր: Խօսեցէ՛ք մեծ գիւտերէն ոմանց վրայ: Բաղդատեցէ՛ք զանոնք եւ ըսէ՛ք թէ ո՞ր հնարիչին տեղը ըլլալ կ'ուզէիք եւ ինչո՞ւ։

ՄԱՆՐԱՎԷՊ

ԼԸ ՎԱՅԵԱՆ ՏԸ ՖԼՈՐԻՎԱԼԻ ՀԱՄԵՍՏՈՒԹԻՒՆԸ

Օր մը, Կարապետ Իւթիւճեան,—որ Պոլսոյ վարժարաններուն մէջ տարիներով դասախօսելէ ետքը Փարիզ երթալով Արեւելեան լեզուներու վարժարանի դասերուն կը հետեւէր, — Խաչատուր Պարտիզպանի հետ 1850ի առենները կ'այցելէ Արեւելեան կենդանի լեզուներու վարժարանը։ Հոն՝ հայերէնի դասախօսն էր այն ատեն Լը Վայեան տը Ֆլորիվալ, աշակերտ ունենալով Վիքթոր Լանկլուա եւ Էտուառ Տիւլորիէ, որոնց երկուքն ալ նշանաւոր հայագէտներ պիտի ըլլային ու դասախօսներ նոյն վարժարանին մէջ։ Երբ Իւթիւճեան եւ Պարտիզպան ներս կը մտնեն դասախօսութեանց սրահէն, Ֆլորիվալ, Ջուղայի հայերէնով գրուած Պլպուլն ու Վարդը կը թարգմանէր ու կը բացատրէր։ Պարտիզպան, որ կը ճանչնար Ֆլորիվալը, կը ներկայացնէ Իւթիւճեանը իբր հայկական ծանօթ ուսուցիչ։ Այն ատեն՝ ֆրանսացի հայագէտը կ'իջնէ իր դասախօսի աթոռէն եւ հոն կը հրաւիրէ այցելուն: Իւթիւճեան կ'ստիպուի չը մերժել, եւ Եզնիկէն մէկ քանի նախադասութիւն կը մեկնէ, կը վերլուծէ ու կը թարգմանէ, մինչ Լը Վայեան տը Ֆլորիվալ աշակերտի յատուկ գրասեղանի մը վրայ կ'ունկնդրէ համեստօրէն գրաբարագէտ հայ վարպետին:

43. ԽՈՐՀՈՂՆԵՐ

Տըլարոշ[1], Ֆրանսացի մեծ նկարիչը՝ որ ապրեցաւ ԺԸ. դարուն առաջին կէսին և որ նշանաւոր եղաւ մասնաւորապէս իր պատմական նկարներուն շնորհիւ, նկարած է Ֆրանսայի Գեղարուեստի Պալատին[2] մէջ շքեղ պատկեր մը կիսաշրջանակի ձեւով, որուն մէջ ջանացած է համախմբել աշխարհի անմահները, մեծ, հսկայ միտքեր, որոնք փողփողած են ամէն դարերու մէջ։

Սքանչելի կտաւ մըն է այն։ Տըլարոշ իր մեծագոյն գործը նկատեց զայն և ոչ ժամանակ խնայեց, ոչ ալ աշխատանք՝ անոր յաջողութեան համար։ Իր մեծ համբաւը այդ մեծ նկարին կը պարտի գլխաւորաբար։ Արուեստագէտը կիսաշրջանակին մէջտեղը դրած է արձան մը որուն գահին վրայ կը բազմի Միտքը, և այդ լուսաշող կեդրոնին շուրջը կը հաւաքէ հանճարի փայլուն զաւակները, որոնք մեծ խորհողներ եղած են ամէնքն ալ։ Մէկ ակնարկ մը այդ խումբին վրայ՝ իսկոյն մեր աչքին առջև կը պարզէ անհուն բարիքները զորս ընծեռած են աշխարհիս վերացական մտածմանց մէջ սաւառնող այն մեծ մարդիկը, որոնք ունայնամիտ կ'երեւան ինքզինքնին գործնական կարծող մարդոց։

Դիտելով Տըլարոշի այս շքեղ կտաւը[3], պիտի տեսնէք հոն հին մեծ խորհող մը, Դեմոկրիտ[4] որ ապրեցաւ Քրիստոսէ չորս դար առաջ։ Մեծ հարստութիւն ժառանգած էր. երկար ճամբորդութիւններ ըրաւ Ասիա և բարձր պաշտօններու հասաւ իր հայրենիքին մէջ։ Ինք էր որ ամէնէն առաջ հաստատեց թէ մեր շուրջը տեսնուած ամէն բան կազմուած է անտեսանելի հիւլէներէ[5], և այս պատճառաւ իմաստասէրներէն ճանչ-

ցուած է իբրև հայր հիւլէական փիլիսոփայութեան։ Այնքան զուարթ անձ մըն էր ինքը որ «խնդացող փիլիսոփայ» կը կոչէին զինքը իբր հակապատկեր ուրիշ

ՆԻՒԹԸՆ կամ ՆԵՒՏՈՆ

փիլիսոփայի մը, Հերակլիտի[6], զոր «լացող փիլիսոփայ» կը յորջորջէին։

Ուրիշ հոյակապ դէմք մը, Նեւտոն[7], մեծ՝ չափագիտութեան մէջ, մեծ՝ բնութեան օրէնքներու գիւտութեան մէջ, մեծ՝ իր հրաշալի գիւտերով, մեծ՝ գրեթէ

ամէն բանի մէջ։ Ինք էր որ, պարտէզին ծառին ներքեւ խորհելով խնձորի մը անկումին վրայ, գտաւ ծանրութեան զօրութիւնը որ կը բռնէ ու իրարու հետ կը կապէ բոլոր անհուն տիեզերքը։

Նեւտոնի քով կը կենայ Լափլաս(8), ուրիշ մեծ

ԼԱՓԼԱՍ

խորհող մը որ Նափոլէոն Ա.էն շատ պատիւ գտած էր, և որ միտքը սեւեռած էր տիեզերական այն մեծ օրէնքին որ մշտնջենապէս դէպի առաջ կը մղէ արեւներ և

միլիոնաւոր աստղեր՝ տանելով զանոնք անտեսանելի և խորհրդաւոր վախճանի մը։

Մեր նպատակը չէ զատ զատ նկարագրել այն բոլոր անմահները զորս Տըլարօշ ներկայացուցած է իր փառաւոր կաճառին մէջ։ Միայն քանի մը ականաւոր դէմքերը հոս մէջ բերինք գաղափար մը տալու համար զօրութեանը վրայ խորհուրդին կամ խորհող մարդոց, որոնք ընդհանրապէս կ'արհամարհուին տգէտներէ։ Բոլոր պատմութիւնը արդէն վկայ է այդ զօրութեան, բոլոր աշխարհ կը փառաբանէ մտքի զօրութիւնը և չարեր չեն կրնար նսեմացնել փայլը անունի մը որ կը ներկայացնէ մտքի կամ խորհուրդի զօրութիւնը։

ԲՐՈՖ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՃԷՃԻՋԵԱՆ(9)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Տըլարօշ**. — Ֆրանսացի նշանաւոր նկարիչ։ Ցուցիչ մանրամասնութիւններ ներկայացուցած է իր պատմական նկարներուն մէջ (1797–1856)։

(2) **Գեղարուեստի Պալատ** (Palais des Beaux-arts)։— Փարիզի այս շէնքը հիմայ յատկացած է Գեղարուեստի ազգային բարձրագոյն վարժարանին, ուր կ'աւանդուի նկարչութիւն, փորագրութիւն, պղնձաքանդակ (taille-douce), քանդակագործութիւն, միտալներու եւ նուրբ քարերու վրայ փորագրութիւն, եւ ճարտարապետութիւն։

(3) **Ճեմարան** (Académie). — Այս բառը, որ հոմանիշ է Ակադեմիայի, այստեղ գործածուած է «մտաւորականներու խումբի» ընդհանուր իմաստով։

(4) **Դեմոկրիտ** (Démocrite). — Յոյն նշանաւոր գիտուն։ Դեմոկրիտ կ'ընդունէր թէ իրերը հիւլէներէ կը բաղկանան եւ այդ հիւլէներու միջեւ պարապութիւն կը տիրէ։

(5) **Հիւլէ**(atome). — Իր փոքրութեան պատճառաւ անբաժանելի եղող մասնիկ նիւթի։ Նոր տեսութիւններ կ'ընդունին թէ մարմինները կը բաղկանան անհունապէս փոքր անհամար մասնիկներէ, որոնք իրարմէ կզզիացած են, եւ իրարու վրայ կը ներգործեն։ Պէտք չէ

շփոթել հիւլէն սամանդաղի (molécule) հետ, որ նիւթերու անջատելի ամենափոքր մասնիկին կ'ըսուի, մինչդեռ հիւլէները կարելի չէ անջատել իրարմէ նիւթապէս. շամանդաղը հիւլէներու անջատելի այն խումբն է որ կրնայ ծառայել քիմիական բաղակցութեանց (combinaisons chimiques ։

(6) Հերակլիտ.— Յոյն իմաստասէր որ կը վերաբերէր յոնիական դպրոցին։ Իրեն համար հուրն էր տիեզերքը կազմող սկզբնական տարրը (576-480 Ք. Ա).։ Հերակլիտ «լացող» մը նկատուած էր, եւ Դիմոկրիտ ալ «խնդացող» մը, եւ իրաւ ալ Հերակլիտ աշխարհի իրերուն ողբերգական կողմերը միայն կը տեսնէր, մինչդեռ Դեմոկրիտ կը վայելէր աշխարհի բարիքները, առանց գանգատելու անոնց անկատար ըլլալէն։

(7) Նեւտոն կամ Նիւթըն.— Անգլիացի չափագէտ, բնագէտ, աստղաբաշխ եւ իմաստասէր (1642-1727)։ Ծշդած է տիեզերական ձգողութեան (attraction universelle) օրէնքները, ինչ որ անմահացուցած է իր անունը։ Կարգ մը բնագիտական եւ չափագիտական ամենակարեւոր աշխատասիրութիւններ ի լոյս ընծայած է։

(8) Լափլաս.— (Տես էջ 23)։

(9) Բրոֆ. Յակոբոս Ճէճիզեան. — Ազնիւ սրտով եւ ազնիւ մտքով օժտուած գրագէտ մը որ մինչեւ իր մահը յարատեւ յարգանք վայելած է իր ժամանակակիցներէն։ Ուսուցիչ, գիտցած է սէր ու պատկառանք ներշնչել իր աշակերտներուն։ Հոգեպաշտ քարոզիչ, հայ բողոքական համայնքին մէջ իր պերճախօսութեամբ հմայած է ունկնդիրները։ Խմբագիր, լուրջ խնդիրներու ուսումնասիրութեամբ ջանացած է գիտութեան լոյսը տարածել իր ցեղակիցներուն մէջ։ 1840ին ծնած է Ատաբազար։ 1871ին սկսած էր դասախօսել Ռօպէրթ Գօլէճի մէջ որուն վկայուած անդրանիկ շրջանաւարտը եղած էր վաթսունական թուականներուն։ Այդ թուականին իրեն աշակերտողները կը յիշեն դեռ գինքը երիտասարդ ու կորովի, որ իր հայրական պաշտպանութեան հովանին կը տարածէր բոլոր հայ աշակերտներուն վրայ։ Իր լուրջ դէմքին վրայ բարութիւնը կը տիրապետէր, բայց իր բնական զուարթութիւնը յարատեւ ճիգով պրկըւած էր ակամայ խոժոռութեամբ մը։ Իր հայերէնի դասախօսութեանց մէջ ճշմարիտ հեղինակութիւն մըն էր շնորհիւ իր հմտութեան, զոր գիտէր ծեռնհասօրէն արժեւորել խորհողի եւ պերճախօսի ձիրքերով։ 1878ին Որթագիւղի լսարանին մէջ խօսեցաւ հմտալից ու պերճախօս ճառ մը որ հրատարակուեցաւ «Շարժմունք երկնային մարմնոց» խորագրով։ Աւելի ետքը, աշխատակից եղաւ իր աներոջ՝ պատուելի Ի. Թիւճեանի Բիւրակնին, որուն խմբագրապետութիւնը վարեց քանի մը տարի խղճմտօրէն ու ծեռնհասօրէն։ 1913ին կաթուածը անկողին ծգեց զինքը, երբ արդէն քառասուն տարիներու յարատեւ պաշտօնավարութենէ ետքը հանգիստի կոչուած էր Ռօպէրթ Գօլէճի վարչութենէն։ Յետոյ ապաքինեցաւ եւ իր տան մէջ քաշուած շարունակեց ապրիլ իր բարեսէր կեանքը, որ այնքան յարգանք կը ներշնչէր ոչ միայն իր կրօնակիցներուն, այլ եւ առհասարակ բոլոր իր ցեղակիցներուն։ Վախճանեցաւ 1925ին։

ԲՐՈՖ. ՅԱԿՈԲՈՍ ՃԷՃԻՁԵԱՆ

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ.— Ո՞վ էր Տըլառօշ։—Ի՞նչ տեսակ նկարներ ունի։— Հիմայ ի՞նչ եղած է Ֆրանսայի Գեղարուեստի Պալատը։— Ի՞նչ կ'աւանդուի Գեղարուեստի դպրոցին մէջ։—Ի՞նչ ըսել է կաճառ։— Այս բառը այս հատուածին մէջ ի՞նչ իմաստով գործածուած է։— Ո՞վ էր Դեմոկրիտ։ — Ո՞վ էր Հերակլիտ։ — Ի՞նչ է իրենց խորհելակերպին տարբերութիւնը։— Ո՞վ էր Նիւթըն։ Ո՞վ էր Լափլաս։— Ի՞նչ գիտէք Բրոֆ. Ճէճիզեանի մասին։— Ե՞րբ ծնած է։— Ի՞նչ եղած է իր դերը իբր ուսուցիչ, իբր քարոզիչ, իբր խմբագիր։ —Ե՞րբ մեռած է։

44. ԱՌԻՒԾԻ ՈՐՍՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

1895 նոյեմբեր 3ին, արշալոյսին, մեկնեցանք երթալ գտնելու համար գոմէշ(1) մը զոր սպաններ ձգեր էինք ծառամերկ բացավայրի(2) մը մէջտեղը։ Հոն չէր, և սակայն վրիպանք չկար, հո՛ն թողեր էինք։

Մինչդեռ կը դիտենք, առիւծներուն գաղափարը կ'անցնի ամէնուս մտքէն. մինակ անոնք կրնային սանկ խաղ մը խաղալ մեզի։ Նախ ապահով ըլլանք և յառաջանանք բարձր խոտերուն եզերքէն։ Հովին շնորհիւ, որ չարունակ կը շնչէ(3), մեր ներկայութիւնը յայտնի

չեղաւ։ Վար կը ծռինք։ Ահա՛, հոն է գոմէշը, կիսովին խոտերուն մէջ, չէկ գազաններով շրջապատուած որոնք առիւծներն են։ Շատ զբաղած են, ինչ որ կը թոյլատրէ

մեզ մօտենալ անոնց. մեծ խոտերուն մէջ, առանց լըսուելու։

Խօսք չէ, անհարկու վայրկեան մըն է, ոչ թէ վտանգը մօտալուտ ըլլալուն համար, որովհետև առիւծները, եթէ զմեզ տեսնեն, մեզմէ աւելի կը վախնան։ Բայց եթէ հրացանս պարպեմ բախտերնիս պիտի որոշուի։ Ո՞վ գիտէ, թերևս մեզմէ մէկուն մահուանը պատճառ ըլլայ։

Զիկալօ և Ռօծամ, ինծի ընկերացող խափշիկներէն(4) երկուքը, գազաններուն առևը հասած են, մեր և իրենց միջև առնելով զանոնք. իրենց ըրած նշանին վրայ, խոտերուն մէջ կը մտնեն, առանց նախազգուշութեան, քանի մը բառ փոխանակելով։ Միևնոյն պահուն, երեք առիւծներ կը ցատքեն և ձայնին եկած կողմը կը դառնան։

Երկու երեք վայրկեանի մէջ, իսկոյն կը զննեմ զանոնք. կորիւն մը, մատակ առիւծ մը, և արու առիւծ մը կայ մութ գոյն քստմնած բաշերով(5) որ ժանիքները(6) ցոյց կուտայ. երեքն ալ մռնչելով, ինչպէս ամէն առիւծ զոր անհանգիստ կ'ընեն, դէպի մեզ կու գան, ոչ ուղղակի, այլ զմեզ ձախ կողմերնին ձգելու ձևով։

«Մի՛ շարժիք», փսփսացի մարդոցս։ Կը թողում որ մատակ առիւծը անցնի, և արու առիւծին վիզին նշան առնելով, հրացանս կը պարպեմ... առանց զէնքըս ուսէս վար առնելու, և ծուխ չըլլալուն շնորհիւ, կը տեսնեմ որ ինկած չէ. անմիջապէս երկրորդ հարուածը կը քաշեմ, ուսոսկրին նշան առնելով, ու մէկ կողմ կը ցատքեմ, և ուրիշ լեցուն հրացան մը կ'առնեմ։ Առիւծը ցաւէն կ'ոռնայ(7) և խոտերուն մէջ կ'անհետանայ իր ընտանիքին հետ։

Մարդիկս իսկոյն ծառերուն վրայ կ'ելլեն և շրջակաները աչքէ կ'անցընեն, բան չեն նշմարեր։ Առիւծին

հետքէն կը քալենք։ Նախ քիչ արիւն կայ, յետոյ շատ. Յանկարծ քսանըհինգ մեթր հեռուէն, ծառի մը բարձունքէն մարդոցմէս մէկը կ'աղաղակէ. «Կուգան կոր, կամաց կամաց մօտեցէ՛ք։»

Կը խոստովանիմ թէ պիտի նախընտրէի ուրիշ տեղ գտնուիլ քան բարձր խոտերուն մէջ։ Ուստի անվերջանալի զգուշութիւններով, աչքերս բացած և ականջներս տնկած, ամէնէն առաջ կ'անցնիմ։ Միջոց մը խոտերը հասակէս վար կը մնան, և քանի մը մեթր հեռուն տեսարան մը կ'երեւայ աչքիս զոր չպիտի մոռնամ երբեք. առիւծը նստած է, գլխիկոր, կռնակը ինծի դարձուցած. հասարակշռութիւնը կը կորսնցնէ, տաժանքով ոտք կ'ելլէ, և նորէն կ'իյնայ մոլեգնութեան, գայրոյթի կամ տառապանքի խռպոտ(8) ձայն մը արձակելով։ Բլթակը կը սեղմեմ, և միշտ հրացանս ուսիս վրայ, նշան կ'առնեմ, պահելով երկրորդ հարուածս այն պարագային ուր վրաս յարձակի։ Բայց առաջին հարուածս վերջ տուաւ իր ցաւերուն։

ԷՏՈՒԱՐ ՖՕԱ(9)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Գոմէշ** (մանդա, buffle). — Եզի տեսակ մը, բայց աւելի բարձրահասակ, վիթխարի, դանդաղ, մարմնով կորովի: Երկու եզի ոյժ ունի:

(2) **Բացավայր.** — Առանց ծառի, առանց շէնքի վայր, բաց վայր: Պէտք չէ շփոթել բացավայրին հետ **բացաստան** բառը որ կը նշանակէ «հեռուն գտնուող վայր»

(3) **Շշունջ.** — Մեղմ ձայն. Այս բառը միշտ «ջ»ով կը գրուի. Յաճախ գրողները «շունչ»ի հետ կը շփոթեն «շշունջ» բառը եւ «չ»ով կը գրեն զայն, ինչ որ սխալ է.

(4) **Խափշիկ** (nègre). — Մարդկային ցեղ մը որ ունի սեւ մորթ, կարճ եւ գանգուր մազեր, կարճ եւ տափարակ քիթ, ցցուած

ծնօտներ եւ թանձր շրթունք. Խափշիկները կը բնակին Ափրիկէ, Աւստրալիա, Մէլանէզիա, մաս մըն ալ Ասիա:

(5) **Բաշ.** — Երկայն մազ որ առիւծին ու ձիուն վիզը կը զարդարէ. Արու առիւծին բաշին կ'ըսուի նաեւ **վարսք**.

(6) **Ժանիք** (croc). — Անասուններէ ոմանց սրածայր ակռաները այսպէս կը կոչուին. Հոմանիշ է **կեռիք**:

(7) **Ոռնալ.** — Առիւծին պոռալուն կ'ըսուի. Հոմանիշներն են **պոռչել, մռնչել, գոչել, գոռալ**, եւայլն:

(8) **Խռպոտ** (rauque). — Կարծր, կերկերուն, բռնուած ձայն.

(9) **Էտուար Ֆօա.** — Ժամանակակից երկրախոյզ եւ գրագէտ.

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Ի՞նչ եղած է նախորդ օրուան զմէշը: Հովը ինչո՞ւ նպաստաւոր է առիւծ որսացողներուն. — Երեք առիւծները կրնա՞ք նկարագրել՝ մայրը, հայրը եւ կորիւնը, որոշ բառերով ճշդելով իւրաքանչիւրը. — Այս հատուածին ընթերցումէն ետքը, կրնա՞ք ըսել թէ ի՞նչ էական յատկութիւններ կը պահանջուին որսորդներէն:

ՄՏԱԾՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԱՌԱԾՆԵՐ

Լաւագոյն է մաշիլ քան ժանգոտիլ:

ՔԸՄՊԸՐԼԷՆՏ

Երբ կ'ուզես որ գովուիս, երբեք ինքզինքդ մի՛ գովեր:

ՓԱՍՔԱԼ

Լաւագոյն է անօթի պառկիլ քան պարտքով արթննալ:

ԱՌԱԾ

Բարի համբաւը աւելի կ'արժէ քան ոսկի գօտին:

ԱՌԱԾ

Ծուլութիւնը այնքան դանդաղ կ'ընթանայ որ անօթութիւնը ետեւէն շուտ կը հասնի:

ԱՌԱԾ

---

45. ԱՐՏՈՅՏԻՆ[1] ԵՐԳԸ

Ուրախութեան ձայնիկն եմ ես
Որ նորազարթ կ'ելլեմ մարգէս.
Ես կը տանիմ երկրէն բարև
Երբ որ առտուն ծագի արև։

Խոզաններէն(2) ցօղասպիտակ
Ես կը մեկնիմ, և ոտքիս տակ
Կը ծածանի թելիկ մ'արծաթ։
Շաղը(3) կ'օծէ մարգարտակաթ
Փետուրներըս գոհար լոյսով(4)
Զոր կը ցանեմ օդին մէջ զով։

Ես կը թռիմ ու կ'երգեմ յար
Այգափըթիթ(5) լուրթին(6) մէջ վառ,
Լայն լոյսին մէջ լըւալով զիս.
Եւ ջինջ ալեակն է հայելիս։

Ձայներս չունի չեչտ վշտալուր.
Ես չեմ խօսիր ցայգին տրխուր.
Խօլ և առոյգ երգն եմ անգին
Ջըւարթ լոյսի և թարմ կեանքին։

ՎԻՔԹՈՐ ՏԸ ԼԱՓՐԱՏ(7)

ԹԻՑԻԱՆՈՅԻ ՎՐՁԻՆԸ

Թիցիանո(8) Պոլոնիայի իր տան մէջ, ելնարանի մը վրայ ելած, անքեր մեծ պատկեր մը նկարելու, երբ նիզակաւորներ, նիզակ-ն իրենց ձեռքը բռնած, դուռը բացին եւ պատին տակ շարուեցան։

Մանկլաւիկ մը ներս մտաւ եւ բարձրաձայն պոռաց. «Կեսա՛ր։» անի մը երկվայրկեան ետքը, Մեծն Կարոլոս(9) երեւան ելաւ։ Թիցի-նո, զարմացած եւ սքանչացած այս անակնկալ այցէն, կրցածին

ի շուտ շուտ վար իջաւ իր ելնարանէն։ Բայց ծեր էր, եւ բազրի-ն կռթնած միջոցին իր վրձինը ձեռքէն ձգեց։

Ներկաները անշարժ կեցեր էին, որովհետեւ կայսեր ներկայու-իւնը արձանի փոխեր էր զանոնք։

Թիցիանո շուարած էր իր դանդաղութեան եւ անճարակութեան մար, բայց կը վախնար անապարելու։

Կայսրը մէկ քանի քայլ առաւ դէպի յառաջ, յամրօրէն ծռեցաւ վրձինը վերցուց գետնէն։ «Թիցիանո, ըսաւ յստակ եւ հրամայող յնով մը, Թիցիանո արժանի է որ Կեսարը ծառայէ իրեն»։ Եւ րձինը նկարչին տուաւ, որ, մէկ ծունկը գետինը, առաւ զայն։

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՓԱՐՈՍՆԵՐԸ(10). – Ո՞վ գիտէ փարոսները ո՛րքան մարդիկ, որքան նաւեր կը փրկեն։ Լոյսը, խաւարակուռ(11) զարհուրելի գիշերներուն մէջ, ուր ամէնէն կորովի հոգին կը վրդովի, ոչ միայն ճամբան ցոյց կուտայ, այլ եւ կը պաշտպանէ քաջութիւնը եւ չի թողուր որ միտքը մոլորի։ Բարոյական մեծ զօրավիգ(12) մըն է վտանգին մէջ ըսել ինք իրեն. «Տոկա՛, ճիգ մըն ալ ըրէ՛ ... եթէ հովն ու ծովը քեզի դէմ են, առանձին չես։ Հոն է մարդկութիւնը որ քու վրադ կը հսկէ։»

Հին ատենի մարդիկ, որ եղերքներէն չէին հեռանար եւ շարունակ զանոնք աչքէ չէին հեռացներ, մեզմէ աւելի պէտք ունէին զանոնք լուսաւորելու։ Կ'ըսեն թէ Ետրուրացիները(13) սկսած են կրակ վառել գիշերները նաւիրական վէմերուն վրայ: Փարոսը բագին(14) մը, տաճար մը, սիւն մը, աշտարակ մըն էր։ Կելտերըն(15) ալ կանգնեցին փարոսներ։ Շատ կարեւոր տօլմէններ(16) դրուած կան ճիշդ այն կէտերուն վրայ ուրկէ ամէնէն աւելի աղէկ կը տեսնուին կրակները։ Հռոմէական կայսրութիւնը հըրուանդանէ հրուանդան բոլոր Միջերկրական ծովը լուսաւորած էր։

Հիւսիսի ծովահէններուն մեծ սարսափը, միջին դարու դողահար կեանքը բոլոր այս լոյսերը մարել տուին։ Չեն ուզեր օգնել ցամաք ելլողներուն։ Ծովը ահազդեցիկ տարր մըն է։ Ամէն նաւ թշնամի մըն է, եւ եթէ ընկղմի որս մըն է։ Նաւաբեկեալէն բռնագրաւուած ինչքը ցամաքին իշխանին մէկ եկամուտն է։ Ծանօթ է Լէոնի կոմսին պատմութիւնը, որ հպարտացեր էր շնորհիւ իր խարակին եւ կ'ըսէր. «Թանկագին քար մըն է ասիկա, աւելի թանկ քան թագաւորներու թագերուն վրայ գտնուած հիանալի գոհարները։»

Ֆրանսա, ԺԹ. դարու սկիզբը, նախաձեռնութիւնը ունեցաւ լուսաւորման նոր արուեստներուն եւ անոնց գործածութեան՝ մարդկային կեանքեր փրկելու համար։ Այդ միջոցին Ֆրենէլ(17) հնարեց լամպար մը որ չորս հազար լամպարի լոյս կուտար, եւ տասներկու փարսախ հեռուէն կը տեսնուէր: Այդ լամպարով զինուած, Ֆրանսա գօտի մը շինեց իրեն այն հզօր բոցերով որոնք իրենց ցոլքերը կը խաչաձեւեն, եւ իրարու մէջ կը թափանցեն։ Աղջամուղջը անհետացաւ ծովերուն վրայէն։

Նաւազին համար, որ համաստեղութեանց նայելով իր հետեւելիք ուղղութիւնը կը ճշդէ, կարծես երկրորդ երկինք մը

ամեցին այդ փարոսները։ Ֆրանսա ստեղծեց մոլորակներ, հաստատուն աստղեր եւ արբանեակներ միանգամայն. այդ արուեստական աստղերուն մէջ դրաւ երկինքի աստղերուն զանազան երանգները: Ոմանց տուաւ հանդարտիկ լոյսը որ կը բաւէ պայծառ գիշերներուն. ոմանց՝ յեղյեղուկ լոյս մը դարձդարձիկ, հրափայլ նայուածք մը որ հորիզոնին չորս ծայրերէն կը տեսնուի: Ոմանք, ծովը լուսավառող խորհրդաւոր անասուններուն նման, առոյգ բաբախումը ունին բոցի մը որ կը փայլատակէ ու կը դեղնի, որ կը ցայտէ ու կը մարի։ Փոթորկայոյզ գիշերներու մթութեան մէջ, կը յուզուին, կարծես կը մասնակցին ովկիանոսին լարգքերուն(18), եւ կրակի փոխան՝ կրակ կուտան երկինքին փայլակներուն։

Ուստի, փոխանակ ծովուն սպառնացող երբեմնի տխուր խարոյկներուն, արդի քաղաքակրթութիւնը խաղաղութեան եւ եղբայրական հիւրասիրութեան աշտարակներ կանգնեց։ Չքնաղ եւ ազնիւ յիշակերտներ, մերթ վսեմ՝ արուեստի տեսակէտով, եւ միշտ սրտառուչ։ Իրենց երկնային հուրքը, ուր կը փայլի աստղերուն ոսկին ու արծաթը, կը ներկայացնէ օգնութեան հանդող երկնակամար մը զոր մարդկային նախախնամութիւն մը կազմակերպած է երկրի վրայ։

Երբ ոչ մէկ աստղ կայ երկինքը, նաւազը կը տեսնէ դեռ փարոսին լոյսը եւ կը քաջալերուի, անոր մէջ կրկին տեսնելով իր աստղը, Եղբայրութեան աստղը։

ՄԻՇԼԷ(19)ի
հետեւողութեամբ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Արտոյտ** (չալը գուշու, alouette).— Ճնճղուկի տեսակէ մը թռչուն, գորշ կարմրորակ փետուրներով եւ սուր ձայնով։ Հողագործին թռչունն է, անոր ամենօրեայ ընկերը։

(2) **Խոզան.** Ցողուն, ծղօտ։

(3) **Ցող** (serein).— Երեկոյեան ցօղ որ վնասակար է առողջութեան:

(4) **Գոհար լոյսով.**— Գոհարի նման շքեղ, փայլուն լոյսով։ Գոհար թէեւ գոյական է, բայց հոս ածականաբար գործածուած է։

(5) **Այգափթիթ.**— Այգի պէս փթթող, արշալոյսի առաջին լոյսին պէս բացուող:

(6) **Լուրթ.**— *Բաց կապոյտ։ Այս բառըածական է բայց իբր գոյական գործածուած է հոս։ Հոմանիշներն են* **խաժ, խաժուկ, խաժագոյն, ծաւի, երկնագոյն, ծովագոյն, բիլ**։

(7) **Վիքթօռ տը Լաֆրաս.**— *Տե՛ս էջ* 69:

(8) **Թիցիանօ.** — *Իտալացի երեւելի նկարիչ, որ պետը եղած է վենետիկեան նկարչութեան դպրոցին* (1477—1576):

(9) **Մեծն Կարոլոս.**—*Սպանիոյ թագաւոր* 1516*ին եւ Գերմանիոյ կայսր* 1519*ին: Գահէն հրաժարեցաւ* 1555*ին եւ վանք մը քաշուեցաւ։* 1558*ին մեռաւ* 58 *տարեկան։*

(10)**Փարոս** (phare).—*Այսպէս կը կոչուին այն աշտարակները որոնք ծովեզերքին վրայ կը շինուին եւ որոնց վրայ լապտեր մը կը վառի գիշերները լուսաւորելու համար նաւորդները։ Փարոս հին Աղեքսանդրիոյ մօտերը կղզի մըն է. հոն Պտղոմէոս Եղբայրասէր Գ. դարուն ճերմակ մարմարէ աշտարակ մը բարձրացուցած էր ուրկէ նաւերը կը տեսնուէին հարիւր մղոն շուրջանակի: Այս աշտարակը կը կոչուէր Փարոս եւ այս անունը յետոյ տրուեցաւ բոլոր նմանօրինակ աշտարակներուն։ Երկար ատեն փարոսներու մէջ ռետնաւոր ջահեր վառուեցան։ ԺԹ. դարու սկիզբները Ֆրէնէլ հնարեց ոսպնածեւ փարոսները որոնց լոյսը մինչեւ 70 քիլոմէթր տեղ կը տարածուէր։ Այսօր ելեկտրական լամպար կը վառեն ընդհանրապէս, բայց կան նաեւ իւղի լամպարներ, քարիւղի լամպարներ, եւայլն։*

Թուրքիոյ մէջ փարոսները ԺԹ. դարու կէսէն վերջը հաստատուեցան։ Խրիմի պատերազմէն ետքը, Թուրքիոյ ծովային յարաբերութեանց ընդարձակումը նոր փարոսներու պէտքը զգալի ըրաւ: Որոշուեցաւ նոր փարոսներ շինել եւ թուրք եւ օտար նաւերէ ու շոգենաւերէ գանձել տուրք մը որ այդ փարոսներու շինութեան ու վարչութեան ծախքերը ապահովէ։ 1856ին 18 փարոսներ Թուրքիոյ ծովերը կր լուսաւորէին արդէն, եւ հաստատուած տուրքի սակագինը 1858ին ստիպողական դարձաւ բոլոր օտար նաւերուն համար։ 1861ին որոշուեցաւ փարոսներուն թիւը բարձրացնել 96ի եւ հաստատել զանոնք Թուրքիոյ բոլոր ծովեզերքներուն վրայ:

(11) **Խաւարակուռ.**— *Բոլորովին մութ, «կուռ» կերպով «խաւար»։*

(12) **Զօրավիգ.** *Թեւ թիկունք։*

(13) **Ետրուրացիներ** (Etrusques). —*Ետրուրիոյ բնակիչները: Ետրուրիա կը գտնուի հին Իտալիոյ մէջ,*

(14) **Բագին.**—*Կուռքի տաճար, կուռքի սեղան։*

(15) **Կելտեր** Celtes).—*Հնդեւրոպական ցեղ մը որ կեդրոնական Եւրոպա կը բնակէր, յետոյ Գաղղիա, Սպանիա, Բրիտանական կղզիները, եւ որ ձուլուեցաւ իր վրայ տիրապետող Հռոմայեցիներուն հետ։ Պրըթանիի, Կալլէսի երկրին եւ Իրլանտայի մէջ է որ ամէնէն լաւ պահպանուած են կելտական տիպարն ու լեզուն։*

(16) **Տոլմէն** (dolmen).—*Կելտական յիշատակարան մը որ կը բաղկանայ երկու ուղղահայեաց խոշոր քարերու վրայ դրուած հորիզոնական մեծ քարէ մը:*

(17) **Ֆրէնէլ** (Fresnel).—*Ֆրանսացի բնագէտ (1788-1827)։*

(18) **Լորգք** (convulsion).— *Բուռն եւ ակամայ սրկում ջիղերու։*

(19) **Միշլէ.**— *Ֆրանսացի նշանաւոր պատմիչ (1798-1874):*

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. *Ի՞նչ կ'ըսէ արտոյտը իր Երգին առաջին տունին մէջ։—Երկրո՞րդ տունին մէջ — Երրո՞րդ տունին մէջ։ — Վերջի՞ն տունին մէջ:—Ո՞վ է Վիքթօռ տը Լաֆրատ։—Ի՞նչ կ'ընէր Թիցիանօ երբ Մեծն Կարոլոսի նիզակաւորները ներս մտան իր աշխատանոցէն։ Երբ բիչ խտրը կայսրը եկաւ ի՞նչ պատահեցաւ: —Վրձինը գետինը ինկած ատեն ինչո՞ւ ներկաները չվերցուցին։— —Կարոլոս ի՞նչ ըսաւ եւ ի՞նչ ըրաւ:—Արուեստին համար ցոյց տրըուած այս յարգանքը ի՞նչ զգացում կը ներշնչէ ձեզի:—Ի՞նչ է «Փաւուած այս յարգանքը» հատուածին ընդհանուր գաղափարը:—Ո՞վ էր Ֆրէնէլ։— Ի՞նչ հնարած է:—Հին ատենի փարոսները ի՞նչպէս էին: — Միջին դարուն ի՞նչ եղաւ:—ԺԹ. դարու սկիզբը ի՞նչ բանի նախաձեռնութիւնը ունեցաւ Ֆրանսա ըստ Միշլէի:—Փարոսները ի՞նչ դեր կատարեցին։—Հեղինակը ինչի՞ կը բաղդատէ փարոսներուն բազմազան լոյսերը։—Նաւազը ի՞նչ կր տեսնէ փարոսի լոյսին մէջ։*

ՏԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.— Նկարագրեցէ՛ք փոթորիկ մը, ուղեկորոյս նաւ մը, եւ հեռուէն պլպլացող փարոս մը որ յուսահատ նաւորդին կուգայ ուղեցոյց ու զօրավիգ ըլլալ: Այս առթիւ ըսէ՛ք ինչ որ կը մտածէք փարոսներու վրայ։ Փարոսները խաղաղութեան աշտարակներ են եւ աշխարհի բոլոր նաւորդներուն միջեւ եղբայրութեան կապ մը։ — Ծովուն վրայ նաւորդը իրեն օտար եղերքին մօտ ապահով է թէ պիտի գտնէ բարեկամ մը որ կը հսկէ իր կեանքին վրայ:— Բաղդատեցէ՛ք փարոսները. այն մեծ մարդոց որոնք մթութեան մէջ գտնուող իրենց ցեղերը դէպ ի լոյս կ'առաջնորդեն:

---

46. ԱԾԽԱՎԱՃԱՌԸ ԵՒ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆԸ

Ստուգիւ քի՛չ աշակերտներ պիտի ըսէին Պէթիի ինչ որ Քարլօ Նոպիս համարձակեցաւ ըսել անոր։

Քարլօ Նոպիս հպարտ է, որովհետեւ իր հայրը ազնուական է եւ հարուստ։

Երէկ առաւօտ, Քարլօ կռուեցաւ Պէթիին հետ — ամէնէն փոքրերէն մէկը, ածխավաճառին տղուն, — եւ ըսածը չգիտնալով՝ որովհետեւ անիրաւ ըլլալը կ'զգար, պոռաց երեսին. «Քու հայրդ հովկուլին(1) մէկն է։» Պէթի մինչեւ մազերը կարմրեցաւ, բնաւ չպատասխանեց, բայց աչքերը լեցուեցան արցունքով։ Ցերեկը երբ ճաշի գնաց տուն, Քարլօյին ըսածը հօրը կրկնեց։ Ուստի ճաշէն ետքը, Պէթիին հայրը, սեւ ու կարճուկ մարդ մը, եկաւ գանգատիլ դաստիարակին։ Մինչ իր դժգոհութիւնը կը յայտնէր, խորին լռութեան մէջոցին, Քարլօյին հայրը, որ ըստ սովորականին դրան առջեւ իր զաւկին կ'օգնէր վերարկուն հանելու, լսեց ածխավաճառին իր անունը արտասանելը։ Ներս մտաւ իմանալու թէ ինչ կար։

—Այս խեղճ մարդը, պատասխանեց դաստիարակը՝ Պր. Փէրպօնի, եկեր է գանգատելու թէ ձեր Քարլօն ըսեր է իր տղուն. «Քու հայրդ հովկուլին մէկն է։»

Պր. Նոպիս յօնքը պռստեց(2) եւ քիչ մը շառագունեցաւ(3)։

—Իրա՞ւ այսանկ բան ըսիր, հարցուց Քարլօյին։

Քարլօ, դասարանին մէջտեղը կանգնած, գլխիկոր, փոքրիկ Պէթիին առջեւ, պատասխան չտուաւ։

Հայրը թեւէն բռնեց եւ դէպի Պէթին մղեց զինքը, այնպէս որ գրեթէ իրարու դպան։

—Ներողութիւն խնդրէ՛ իրմէ, ըսաւ։

Ածխավաճառը ուզեց միջամտել ըսելով. «Ո՛չ, ո՛չ։» Բայց ազնուականը նկատողութեան չառաւ եւ կրկնեց Քարլօյին.

— Ներողութիւն խնդրէ՛։ Կրկնէ՛ ինչ որ ըսեմ. «Ներողութիւն կը խնդրեմ, Պէ՛թի, այն թշնամական բառին համար զոր արտասանեցի հօրդ դէմ, որուն ձեռքը սեղմել պատիւ կը համարի իմ հայրս։»

Ածխավաճառը բուռն ընդդիմութեան շարժում(4) մը ըրաւ, բայց Պր. Նոպիս նկատողութեան չառաւ։ Եւ տղան ստիպուեցաւ հնազանդիլ ցած ձայնով ըսելով, առանց համարձակելու աչքերը գետնէն վերցնելու. «Ներում կը խնդրեմ, Պէ՛թի... թշնամական բառին համար զոր արտասանեցի... հօրդ դէմ... որուն ձեռքը սեղմել... պատիւ կը համարի հայրս։»

Պր. Նոպիս այն ատեն իր ձեռքը երկարեց ածխավաճառին որ սեղմեց զայն ուժգին, եւ յետոյ իր տղան մղեց Քարլօ Նոպիսին գիրկը։

—Բարեհաճեցէ՛ք զանոնք երկուքը քովէ քով նստեցնել, ըսաւ կամաց(5) դաստիարակին ուղղելով խօսքը։

Պր. Փէրպօնի Պէթին Քարլօյին նստարանին վրայ նստեցուց։ Երբ տեղերնին գրաւեցին, Պր. Նոպիս բարեւեց եւ դուրս ելաւ։

Ածխավաճառը քանի մը վայրկեան վարանոտ մնաց. դիտեց քովէ քով նստած երկու տղաքը, յետոյ նստարանին մօտեցաւ, համակրանքի(6) եւ կսկիծի արտայայտութեամբ մը Քարլօյին նայեցաւ։ Առանց բառ մը ըսելու, ձեռքը երկարեց զայն զգուելու համար, բայց չհամարձակելով, միայն անոր ճակտին դպաւ իր կոշտ մատներով ու անյայտացաւ։

—Յիշեցէ՛ք, տղա՛քս, ինչ որ տեսաք այսօր, ըսաւ մեզի դաստիարակը. տարուան գեղեցկագոյն դասն է այս։

ԷՏՄՈՆՏՕ ՏԷ ԱՄԻՉԻՍ(7)

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Հովկու** (gueux). — Հովկու ժողովրդական բառ մըն է որ «հով կլլող» կը նշանակէ եւ հաւատարմօրէն կ'արտայայտէ ֆրանսերէն gueux բառին իմաստը։ Այս բառին այս իմաստով գործածութիւնը նուիրագործած են մեր գրագէտներէն ոմանք։

(2) **Պոստել.** — Կը նշանակէ քամահրել, չսեպել, մարդու տեղ չդնել։ Յօնքերը պոստել «Պոստել, գյոնս», հայերէն ասացուածք մըն որ կը նշանակէ յօնքերը ժողվել (քաշ չաթմաք)։

(3) **Շառագունիլ.** — Ամօթէն կարմրիլ, կաս կարմիր ըլլալ։

(4) **Շարժուձեւ.** — Աշխարհաբարի մէջ գործածութեամբ նուիրագործուած բառ մը որ կատարելապէս կը համապատասխանէ geste բառի իմաստին, եւ բոլորովին անտեղի է գործածութիւնը ժէսթ բառին զոր ոմանք հայ լեզուին մէջ մտցնել ուզեցին. geste կը նշանակէ մարմնի, բազուկի, ձեռքի շարժում։

(5) **Կոմս** (comte). — Ազնուականութեան մէջ երրորդ կարգի աստիճանաւոր, որմէ անմիջապէս վեր են մարքիզները (marquis), եւ անմիջապէս վար պարոնները (baron)։ Մարքիզները երկրորդ կարգի ազնուականներ են, իսկ դուքսերը (duc) առաջին կարգի ազնուականներ։ Չորրորդ կարգի ազնուական եղող պարոններէ վար կան ասպետները (chevalier) որ ազնուականութեան սանդուխին առաջին ոտքերուն վրայ կը գտնուին։

(6) **Համակրանք** (sympathie). — Զգացում մը որ ուրիշին ուրախութեան կամ վշտին մասնակից կ'ընէ զմեզ։

(7) **Էտմոնտօ տէ Ամիչիս** — Իտալացի գրագէտ (1846-1908). հեղինակն է Սիրտ գործին զոր հայերէնի թարգմանած է Օրիորդ Եփիմէ Օտեան։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — Պէթիին հօրը զբաղմունքը ի՞նչ է։ Քարլոյի հայրը ի՞նչ աստիճան ունի ազնուականութեան մէջ։ — Ի՞նչ կը մտածէ Քարլոյի հայրը ածխավաճառին դէմ եղած անարգանքին նկատմամբ։ — Ի՞նչ կը հրամայէ իր զաւկին։ — Ի՞նչու ամէնուն ներկայութեան ածխավաճառին ձեռքը կը սեղմէ։ — Ինչո՞ւ կը պահանջէ որ դաստիարակը իր զաւակը ածխավաճառին զաւկին քով նստեցնէ։ — Ի՞նչ դաս կրնանք քաղել այս պատմութենէն։

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ. — Այս պատմութենէն ներշնչուելով ձեր գտնուած միջավայրին յարմարող նմանօրինակ դէպք մը երեւակայեցէ՛ք։ Եթէ ձեր շուրջը ազնուականներու եւ ոչ-ազնուականներու դասակարգեր չկան, կան աղքատի եւ հարուստի դասակարգեր։ Հարուստի տղան անիրաւ տեղը կ'անարգէ աղքատ տղայ մը (մանրամասնութիւններ պատմել)։

---

47. ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Գիւղը բնակելէս ի վեր ա՛լ նուագահանդէս չեմ յաճախեր, և առիթ չունիմ վայելելու արուեստի այն ազնիւ հաճոյքները զորս կու տան նուագախումբերը։ Ա՛լ յիշատակներուս մէջ միայն կը լսեմ Պէթհովէնի համերգները(1), որոնք հոգին խորապէս կը յուզեն, և Մոցարթի հնգաձայն նուագները(2), անուշ ու փափուկ ինչպէս մայիսի առաւօտ մը...։ Բայց եթէ չեմ վայելեր վարպետներու հրաշակերտները, բոլորովին զրկուած չեմ երաժշտական հաճոյքներէ։ Մարդկային երաժշտութեան տեղ, ունիմ բնութեան երաժշտութիւնը որուն համար կարելի է ըսել Շէյքսփիրի(3) հետ թէ «մարդուս ականջին կը հասնի ինչպէս հարաւի շունչ մը որ մանիշակներու ծաղկոցի մը վրայէն անցնելով կուգայ և անոնց բուրումը կը բերէ իրեն հետ։»

Նախ ծառերու երաժշտութիւնը կայ։ Երբեք յունիսի մէջ, միջօրէտքին, դիտա՞ծ էք շոճիներու անտառ մը գետնին վրայ տարածուելու։ Հոն պայծառ լոյսին մէջ թմրած մրափող դաշտերու լռութեան պահուն՝ լսա՞ծ էք այն օդային շշունջները որ կ'անցնին կանանչ ասեղներով քամուած ոստերուն ընդմէջէն, և հակապատկեր կը կազմեն ամառուան կուրցնող ճառագայթներուն դուրսը ծաւալած ուրախութեան հետ։ Օրօրող, ծփծփուն, հոսանուտ ու մելամաղձոտ(4) երգ մըն է այն։ Կարծես ձայնն է թափառող հոգիի մը որ երկիրը կը փնտռէ կսկիծով և սակայն կը ճանչնայ անոր անհուն տխրութիւնները։

Բայց ծառերու համերգը կը յաղթանակէ իր բոլոր գեղեցկութեամբ և վեհափառութեամբ, երբ արեւմուտ-

քի հովը անտառներուն մէջէն կը սուրայ աշնան ան-
ձրեւոտ գիշերներու միջոցին։ Նուագախումբը այն ատեն
ամբողջ է. խուլ ու մնչող բամբ(5) ձայներ. անսահմա-
նօրէն երկարաձգուած սրափողի(6) հնչիւններուն նմա-
նող աղաղակներ. տեղատարափի ուժգին հոսանքներ,
որոնք կը տեղան իբր ջրհեղեղ մը դողդոջուն ապակիներու։
Երբեմն հանդարտութիւն կը տիրէ։ Միայն քամիին սուր
արտունջն է որ կը շնչէ ամէնէն նուրբ ոստերուն մէջէն
և զանոնք կը թրթռացնէ եւոլեան տաւիղի(7) մը թե-
լերուն պէս։

Գարնան ատեն, հմայուելու համար ունիմ նաև
թռչուններուն երաժշտութիւնը։ Ամէնէն առաջ նախեր-
գանք մը ցրուած և հոգիս ներդաշնակուած ձայներու.
սարեակի սուլումներ, խայտիտի ոլորակներ, կարմրա-
լանջի դայլայլներ։ Բայց արդէն իսկ, դաշտին մէջ ուր
ցորենները կը կանաչնան, հարիւրաւոր ձայներ վերա-
նորոգումը կ'ողջունեն։ Արտոյտներու առտուան խմբերգն
է։ Կը բարձրանան, կը բարձրանան մարգարտերանգ եր-
կինքին մէջ, և բարձրանալով կ'երգեն առանց երբեք
յոգնելու։ Ծագող արեւին, վերը, վարդագեղ շողերուն
մէջ կորսուած, զուարթութեան մարգրիտներու պէս կը
հատկտեն իրենց երգերը։ Նշանը տրուած է։ Ամէն կողմ,
ճամբուն ցանկերէն, գետակին խառուէտ եղերքներէն,
անտառին խոնաւ խորքերէն հրաշալի համանուագ մը
կը լեցնէ անջրպետին հնչականութիւնը մինչև այն հան-
դարտութեան ժամը ուր ցորեկուան երգիչ թռչունները
կը լռեն և սոխակը, այս աննման մեներգողը, գիշեր-
ուան մէջ կը լեցնէ իր քաղցրիկ գեղգեղանքները։

Եւ զանգակները, որոնց հնչիւնները օդը կը ճեղ-
քեն անտեսանելի և ազմկարար ուղեւորներու պէս, ինչ
հզօր ու միանգամայն հրապուրիչ երաժշտութիւն. ինչ-

պէս չեշտ ու նկարագիր կը փոխեն ժամերուն համեմատ։

Կիրակի առտուները՝ գիւղային զանգակներու նուա-
գահանդէսը պայծառ զուարթութիւն մը ունի, ապշե-
ցնող ոգեւորութիւն մը։ Զանգակներու միաբան կամ
ցրուած ձայները, արեւոտ անջրպետին մէջէն, մարդուս
սիրտը ցնծութեամբ և խոհանքով կ'ողողեն. բայց ըլ-
լաս զուարթ թէ մտածկոտ, առաւօտեան այս հնչիւննե-
րէն հետք կը տանիս պայծառացնող տպաւորութիւն մը։

Զգայութիւնը տարբեր է բոլորովին երբ միեւնոյն
այդ զանգակները օրուան վերջ գտած պահուն հնչեն։
Այն ատեն այդ զանգակահարութիւնը մելամաղձիկ
է ինչպէս արեւին մարը մտնելը կամ ինչպէս վեր-
ջալոյսի ժամերը։ Ի՛նչ հոյակապ գոյներ ալ զգենու երե-
կոյեան ծիրանին, որքան ալ ներդաշնակ ըլլայ «եկե-
ղեցւո»յ ժամերգութեան երաժշտութիւնը, ցաւի տարտամ
զգացում մը կը թողու միշտ։ Անիկա մտածել կու տայ
ակամայ վերջացած օրուան, կորսուած ժամերուն, և
նաև այն միւս օրերուն որոնք նոյնպէս խորտակուած
են ստուերին մէջ և զորս նորէն ա՛լ չպիտի գտնենք եր-
բեք։

ԱՆՏՐԷ ԹԷՕՐԻԷ(8) քաղուած

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(1) **Համերգ** (symphonie).— Երաժշտական հատուած մը զոր
խմբովին եւ ներդաշնակօրէն կը նուագեն զանազան երաժշտա-
կան գործիքներով։ Երաժշտական երկերն ալ գրական երկերու
պէս, զանազանութիւններ ունին. պէտք չէ շփոթել իրարու հետ
երգ (chant կամ chanson), վիպերգ, (romance), հագներգ (rapsodie),
ցայգերգ (sérénade կամ nocturne), օրհներգ (cantique կամ hym-
ne), քայլերգ (marche), նաւերգ (barcarole), խմբերգ (cheour),
զրուցերգ (récitatif), օրօր (berceuse), սոնաթ (sonate) եւ հա-
մերգ (symphonie), եւլն։

(2) **Հնգաձայն նուագ** (quintette).— Նուագ որ յարմար-
ցուած է հինգ զանազան գործիքներու։ Հնգաձայն երգ կամ հնգերգ

կ'ըսուի երբ երաժշտական կտորը յարմարցուած է հինգ զանազան ատրիճան ձայներու: Մեներգ կամ մենանուագ (solo) կը կոչուին այն երգերը կամ նուագները որոնք մէկ ձայնի կամ մէկ գործիքի համար գրուած են: Կան նաեւ զուգերգ կամ երկձայն նուագ (duo), եռերգ կամ եռանուագ (trio), քառերգ կամ քառանուագ (quatuor) եւ այլն:

(3) **Շէյքսփիր**.—*Անգլիոյ մեծագոյն թատերագիրը* (1564-1616) *եւ աշխարհի մեծ հանճարներէն մէկը։ Իր հռչակերտներէն են* Համլէթ, Օթէլլօ, Մաքպէթ *տրամները:*

(4) **Մելամաղձոտ** (mélancolique).—*Տխրութեան ճնշման վիճակի մէջ գտնուող, խորապէս տխուր: Նոյն իմաստին զանազան երանգներով կը տարբերին* **տրտում, թախծալի, վշտահար՝ կսկծաւոր ցաւաբեկ, տրտմաթախիծ**, *եւ այլն։*

(5) **Բամբ** (basse, պասօ).—*Մարդու եւ նուագարանի ամէնէն թաւ ձայնը:*

(6) **Սրափող** (clairon).— *Տեսակ մը երաժշտական գործիք որ կը նմանի փողի* (trompette) *բայց աւելի սուր ձայն ունի։*

(7) **Եօլեան տաւիղ** (harpe éolienne).—*Հին Յունաստանի թելաւոր երաժշտական գործիք մը, որուն թելերը կը թրթռային հովին շունչով։ Տաւիղը այսօր եռանկիւն երաժշտական գործիք մըն է որուն թելերը անհաւասար են եւ զորս կը հնչեցնեն երկու ձեռքերուն մատներով։ Տաւիղը պատմութեան մէջ յիշատակուած հնագոյն երաժշտական գործիքն է: Ծանօթ էր արդէն հին եգիպտացիներուն եւ Հրեաներուն. Դաւիթ տաւիղով կ'երգէր իր սաղմոսները որով կոչուած է* սաղմոսարան։ *Այն ատեն տասը թել ունէր հաւանօրէն, եւ ատոր համար կոչուած է նաեւ* տասնաղի: *Այսօր տաւիղը ունի* 42 *թել, այսինքն վեց ութեակ* (octave), *դաշնակին պէս:*

(8) **Անտրէ Թէօրիէ**. — *Ֆրանսացի բանաստեղծ եւ վիպասան* (*1833-1907*)։

ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐ. — *Ի՞նչ է համերգը:— Ի՞նչ է հնգաձայն նուագը:— Ո՞վ են Պէթովէն եւ Մոզարթ* (*Տե՛ս էջ 39*). — *Ո՞վ է Շէյքսփիր. - Բնութեան երաժշտութիւնը ո՞ր էակներէն եւ իրերէն կը բխի.— Ի՞նչ է ծառերու երաժշտութիւնը:— Ի՞նչ կը լսէք շաճիներու անտառին մէջ։—Ի՞նչ տպաւորութիւն կը թողու անտառներու ծառերուն մէջէն սուրացող հովը՝ աշնան անձրեւոտ գիշերներու միջոցին։— Ի՞նչ է թռչուններու երաժշտութիւնը —Ի՞նչպէս կ'երգեն սարեակը, խայտիտը, կարմրալանջը։—Արտոյտները ո՞ւր եւ ի՞նչպէս կ'երգեն:— Երբ գիշերը գայ, ո՞ր թռչունն է որ կը լսեցնէ իր գեղգեղանքները: — Ի՞նչ է զանգակներու երաժշտութիւնը։ Ի՞նչ տպաւորութիւն կը թողու կիրակի առտուները։—Իրիկուան զանգակահարութիւնը ի՞նչ բանի մտածեցնել կուտայ:*

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0154686

7903

ԳՐԱՏՈՒՆ
Ա. ԵԱԶԸՃԵԱՆ

Ցինճանճըլար, Պայըլ Հանը, Կ. Պոլիս

Տարրական դասընթացք Ա. եւ Բ. Տարի

Աղւոր Քերական պատկ. 5
Ոսկեզեալ Տարր. Ա. 50
» » Բ. 60
Մայրենի Լեզու, Քերական Ընթերց. Ա. Տարի, Օր. Ն-Արիզեայ 25
» » Ընթերցարան Բ. » » 40
» » » Գ. » » 50
Թանգարան Տարրական Ա. Հ. եւ Զ. Ասատուր . . . 30
» » Բ. 40
Ոսկեմատենիկ Ֆրանս. Լեզու. Ա. Գիրք 30
Քերականութիւն Նախապատրաստական » 30
Քերականութիւն, Ա. Գիրք » 45
Աշխարհագրութիւն Պալեանի, Տարր. Ա. 20
» » » Բ. 30
Թուաբանութիւն Տարր. Ասրունի 40
Տարերք Գիտութեանց, Հ. Ս. Մրքուրեան Ա. Տարի . . . 50

Միջին դասընթացք Գ. եւ Դ. Տարի

Թանգարան Միջին, Գ. Տարի, Հ. եւ Զ. Ասատուր . . . . 5[illegible]
Թանգարան Միջին Դ. եւ Ե. Տարի . . . . 7[illegible]
Քերականութիւն Բ. Գիրք, Զ. Ասատուր . . . . 7[illegible]
Աշխարհագրութիւն Պալեան Միջին . . . . 4[illegible]
Թուաբանութիւն Միջին, Ասրունի . . . . 6[illegible]
Տարերք Գիտութեանց, Հ. Ե. Մրքուրեան, Բ. Տարի . . . 7[illegible]

Բարձրագոյն դասընթացք Ե. եւ Զ. Տարի

Թանգարան Բարձրագոյն, Հ. եւ Զ. Ասատուր . . . . . 1[illegible]
Քերականութիւն Գ. Գիրք Բ. Մաս . . . . [illegible]
Թուաբանութիւն Բարձրագոյն Ե. եւ Զ. Տարի, Ասրունի . . 2[illegible]

Առաջնորդ Հայ.-Ֆրանս. Զրուցատրութեան . . . . . . 1[illegible]
Պարտէզ Հոգեւոր, Աղօթագիրք . . . . [illegible]

Գրատանս բովանդակ ցանկը մեր վաճառատունէն ձրի կը տրուի:

ԳԻՆ 70 ՂՐՇ.